

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського

МАТЕРІАЛИ
Міжнародної циганознавчої
науково-практичної конференції
«РОМИ УКРАЇНИ:
із минулого в майбутнє»
(Київ, 10–11 червня 2008 року)

КИЕВ • ЮСТИНИАН • 2009

ББК

*Затверджено до друку Вченою радою
Інституту української археографії
та джерелознавства ім. М. С. Грушевського
Національної Академії наук України
9 грудня 2009 року протокол № 5*

Упорядник **Н. Зіневич**

ISBN

Збірник містить розшифровані аудіозаписи стенограми (виступи, доповіді, дискусії) та матеріали Міжнародної циганознавчої науково-практичної конференції «Роми України: із минулого в майбутнє» (До Ромської Декади Європи 2005–2015 рр.), яка пройшла в Києві 10–11 червня 2008 року. Для науковців, держслужбовців, представників ромських громадських організацій та усіх зацікавлених історією та сучасними проблемами ромів/циган України.

*Видання підготовлено за сприяння
Міністерства освіти і науки України*

ISBN

ББК

© Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України, 2008

ВІД УПОРЯДНИКА

10–11 червня 2008 року в Києві відбулась Міжнародна циганознавча науково-практична конференція «Роми України: із минулого в майбутнє». До уваги читача пропонуються розшифровані тексти аудіостенограм її роботи та робочі матеріали у десяти додатках (програма, резолюція та ін.). В збірнику наведені усі виступи на пленарному засіданні і круглому столі, а також їх обговорення протягом першого дня конференції – 10 червня 2008 р., які проходили в великому конференц-залі Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України.

На жаль, в зв'язку з технічними причинами, вдалося записати дискусії та обговорення лише на двох секціях (історико-політологічній та філолого-педагогічній), тому робота джерелознавчо-етнологічної секції в матеріалах конференції представлена частково. Для більшої зручності було укладено іменний покажчик. Оскільки збірник матиме обмежений тираж, ми плануємо розмістити його електронну версію в мережі Інтернет.

Ідея проведення в Україні циганознавчої конференції міжнародного рівня «висіла в повітрі» протягом кількох останніх років. Зокрема, про необхідність її проведення йшлося підчас круглого столу в Донецьку в листопаді 2006 р.. Про потребу наукового підходу до вивчення історії і культури ромів зазначав у своєму виступі на відкритті виставки «Голокост проти ромів в роки Другої світової війни» навесні 2007 р. директор Міжнародного фонду «Відродження» Євген Бистрицький. У Державному комітеті у справах національностей та релігій у квітні 2007 р., підчас підведення підсумків цільової Програми соціально-духовного розвитку ромського народу до 2006 р. подібну думку висловив Геннадій Удовенко.

Влітку 2007 р. підчас зустрічі з дослідницею циган/ромів, етномузикознавцем зі США, представницею української діаспори, секретарем НТШ в Америці Адріаною Гельбіг, у відділі пам'яток духовної культури Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України було обговорено перспективи проведення спеціалізованої циганознавчої конференції. Зокрема, Адріана Гельбіг зазначила про високий рівень міжнародних циганознавчих студій і інтерес зарубіжних ромологів до України, де такі дослідження лише зароджуються.

Восени 2007 р. з проектом проведення наукової конференції упорядник звернулася до Петра Григоріченка, який очолює Всеукраїнсь-

ку спілку громадських організацій «Конгрес ромен України». З боку громадських організацій з'явилися пропозиції внести практичну складову в формат конференції. Приурочивши її до фіналізації дій з приєднання України до ініціативи європейської Ромської Декади 2005–2015 р., провести в рамках конференції обговорення проекту Національного Плану дій України, розробленого «Конгресом ромен України». Саме за підтримкою конференції в зазначеному форматі «Конгресом ромен України» та Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України 11.01.2008 р. було надіслано лист-звернення до Кабінету Міністрів України, який знайшов схвальну реакцію у відповідному дорученні віцепрем'єр-міністра Івана Васюника від 28.01.2008 р. Ми вдячні за різнобічну співпрацю, підтримку та допомогу в організації конференції Міністерству культури і туризму України та Українському культурно-просвітницькому центру «Дружба», Державному комітету у справах національностей та релігій, відділу євроінтеграції та міжнародних зв'язків Міністерства освіти та науки України, а також Міжнародному фонду «Відродження», який напередодні конференції частково її профінансував.

Завдяки такому розширеному формату підтримки організатори отримали змогу розширити коло учасників за рахунок зацікавлених працівників державних установ України, зокрема, державних службовців які працюють з ромами в регіонах та власне представників численних ромських організацій, які з моменту розповсюдження інформації про конференцію в Інтернеті виявили бажання взяти участь в її роботі. Оскільки серед ромів прошарок інтелігенції досить незначний, важливо було підтримати ініціативу ромських громадських лідерів і залучити активних ромів до цієї справи. Маємо зазначити, що не зовсім вдалими виявились спроби деяких з них підготувати змістовні доповіді, але низку повідомлень про практичні напрацювання в культурно-просвітницькій сфері ромами було оприлюднено на форумі. Загалом в роботі конференції взяли участь 150 учасників з 8 країн та більшості регіонів України.

Багатостороння підтримка також дала нам можливість підготувати і видати до початку роботи конференції тематичний науковий збірник обсягом 35.6 друк. арк.¹ В ньому, окрім статей, вміщені фото та розгорнута інформація про авторів. Також надруковано як додаток про-

¹ Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів / Національна Академія наук України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Т. 15. Тематичний випуск «Роми України: із минулого в майбутнє». — К., 2008. — 568 с.

ект Плану дій України в рамках приєднання України до ініціативи європейської Ромської Декади 2005–2015 р., який обговорювався на круглому столі підчас конференції.

Представлений увазі читача збірник матеріалів конференції надруковано за підтримки Міністерства освіти і науки України, яке, в зв'язку з бюджетною процедурою надало підтримку конференції вже по її завершенні. Тому ми скористалися нагодою максимально повно оприлюднити хід дискусій, які мали місце підчас роботи конференції в окремій книзі. Підчас виступів та їх обговорення було порушено як відомі так і абсолютно нові проблеми і питання широкого спектру в науковій і практичній площині. Тим паче, що на конференції доповідачами неодноразово наголошувалось на нестачі інформації про історію і сьогодення ромів/циган України на різних рівнях (відсутність довідкової, навчальної, наукової літератури з цієї тематики).

Варто зазначити, що в роботі конференції взяли участь більшість вітчизняних дослідників історії ромів/циган України, та фахівці-циганознавці з сусідніх країн (Росії, Молдови), а також з Болгарії та Сербії, де функціонують потужні циганознавчі осередки. Тому підчас роботи наукового форуму робочими були не лише українська, а й російська мова та мова *романі*. Вони в оригіналі відтворені і в представленій книзі (хоча окремі моменти дискусії на *романі* в рамках філолого-педагогічної секції не вдалося повністю розшифрувати, оскільки вони велися досить емоційно і кількома учасниками одночасно, та основний їх зміст наведено).

Конференція мала яскраво виражений міждисциплінарний характер. Тому і секції формувалися не за тематичним, а за дисциплінарним принципом. Висловлюємо подяку за активну роботу усім учасникам, а насперед голові оргкомітету Павлу Соханю, членам оргкомітету, співголовам оргкомітету Олександрі Майбороді та ведучому пленарного засідання Володимирі Євтуху, головам секцій Всеволоду Наулку, Леву Черенкову, Михайлу Тяглову та ведучій круглого столу Адріані Гельбіг. Висловлюємо вдячність також Ірині Стариковській та Людмилі Косун за виготовлення оригінал-макету «Наукових записок» в максимально стислі терміни та Володимирі Левикіну і Дмитру Семку за допомогу у створенні відеопрезентацій, які транслювались під час роботи конференції та в ході прес-конференції в «Укрінформі».

Найбільший інтерес ромів, які брали участь в роботі конференції викликали питання вивчення, збереження та розвитку ромської мови — *романі*, яка функціонує в Україні у формі діалектів. Обговорення пов'язаного з цим комплексу проблем було дуже жвавим і емоційним, що можна відчутти із текстів, вміщених в цій книзі. Багато питань ли-

ше сформульовані і чекають свого вирішення. Головне, що досить чітко можна було зрозуміти, що роми, присутні на філолого-педагогічній секції, очолюваній провідним знавцем ромських діалектів на пострадянському просторі Левом Черенковим, продемонстрували прагнення плекати власну ідентичність, зокрема мовну, але їм бракує фахової підтримки спеціалістів. У більшості випадків їх аматорські починання і напрацювання наштовхуються на проблеми необізнаності з теоретичними питаннями та сучасними науковими розробками в цьому напрямку. Відсутність наукових методик в галузі *романі* в Україні може бути надолужене залученням досвіду фахівців з інших країн, зокрема слов'янських — Сербії та Болгарії. В цих країнах вже тривалий час ведуться науково-практичні дослідження та здійснюються освітні проекти з вивчення, збереження та розвитку ромської мови, розширення сфер застосування *романі* в умовах білінгвізму її носіїв.

Відродно зазначити, що 2 серпня 2008 р. відбулась анонсована на нашому форумі міжнародна наукова конференція «Роми України в період Другої світової війни: сучасний стан вивчення, викладання та увічнення пам'яті», тематика якої охоплювала вивчення долі ромів в роки війни як в межах сучасних українських теренів, так і в більш широкому контексті, зокрема, радянських територій окупованих нацистами. Її організатори — Український центр вивчення історії Голокосту — за підтримки Фонду Фрідріха Еберта за результатами також готують до видання тематичний збірник статей.

За кілька місяців, поки це видання готувалося до друку, з'явилися й інші практичні результати конференції. Так, було підписано два договори про співробітництво між Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України та Інститутом культурної спадщини Академії наук Молдови, в якому в рамках центру Етнології діє Ромська секція очолювана Іоном Думініку, та договір з Етнографічним інститутом з Музеєм Болгарської Академії наук, де з 2005 р. функціонує одна з найбільших в світі спеціалізована циганознавча книгозбірня з архівом «Студії Романі». За цими договорами вдалося взяти участь у міжнародній науковій конференції в Молдові та в Болгарії пройти стажування в Софії у відділі Етнологія Балкан та «Студії Романі» Етнографічного інституту з Музеєм Болгарської Академії наук на запрошення Єлени Марушиакової та Веселіна Попова. Окрім знайомства з архівом, книгозбірнею та місцевою циганознавчою школою, в Болгарії приємною несподіванкою стали зустрічі та фахове спілкування з провідним польським циганологом Лехом Мрузом, директором інституту етнології та культурної антро-

пології Варшавського університету, який свого часу ініціював у Львові разом з Інститутом народознавства НАН України видання тематичного випуску «Цигани-Роми» «Народознавчих зошитів», що побачив світ 2005 р. Протягом притижневого стажування цінним було наукове спілкування з дослідниками з Росії Маріанною Смірною-Сеславінською та Георгієм Цветковим, які в Болгарії завершували роботу над своєю книгою «Цыгане: происхождение и культура».

В Софії з болгарськими, польськими і російськими колегами було узгоджено попередню домовленість про проведення наступної Міжнародної циганознавчої конференції в Києві восени 2010 р. Маємо надію продовжувати співпрацю з вітчизняними науковцями та вченими з інших країн, з ромськими громадськими організаціями різного рівня, педагогами, представниками засобів масової інформації та усіма зацікавленими та небайдужими до ромської історії та культури.

З враженнями, зауваженнями та пропозиціями звертайтеся за адресою konfroma@mail.ru або iuad@mail.ru.

Наталія Зіневич

10 червня 2008 року
ВІДКРИТТЯ КОНФЕРЕНЦІЇ
І ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Головуючий Володимир Євтух

– Шановні учасники конференції гості! Вітаю усіх присутніх у цьому залі з початком роботи міжнародної науково-практичної конференції «Роми України: із минлого в майбутнє». Прошу ознайомитись з науковими матеріалами та програмою конференції, які отримали під час реєстрації та налаштуватись на плідну роботу. Згідно з регламентом для повідомлень 7 хв., обговорення 10 хв., виступи на круглому столі 7–10 хв., але я розумію, що у кого раптом виникнуть такі цікаві ідеї, що захочеться обговорювати і довше, то, мабуть, вправність ведучого буде в тому, щоби вичерпати потенціал тих, хто буде давати гарні пропозиції на користь нашої конференції. Я думаю, що найперше ми представимо слово Голові Державного комітету України у справах національностей та релігій Олександрові Сагану, будь ласка.

Олександр Саган:

– Дякую (аплодисменти залу).

– Хочу привітати всіх Вас з початком роботи і відкриттям Міжнародної циганознавчої науково-практичної конференції «Роми України: із минулого в майбутнє». Безперечно, нинішній захід, до проведення якого долучились багато представників центральних та місцевих органів державної влади, науковці, ромські громадські організації є вагомим складовим у реалізації комплексу заходів, що відбуваються в рамках року міжкультурного діалогу, проголошеного указом Президента України Віктора Ющенка від 25 лютого 2008 року.

Злагода, толерантність, порозуміння, які панують на українській землі, підтверджують правильність обраного державою курсу на розбудову демократичного громадянського суспільства, якомога повнішого забезпечення прав і свобод кожного громадянина України. Ми також усвідомлюємо, що представники різних національностей, в тому числі ромської, є важливим інтелектуальним, соціально-культурним потенціалом України, здатним стати вагомим фактором у реалізації внутрішньої та зовнішньої політики нашої держави, розвитку економічних та культурно-інформаційних зв'язків, відродження своєї етнічної самобутності.

Відзначаємо, що більшість ромських національно-культурних товариств, що функціонують в різних регіонах України, докладають чимало зусиль для відродження і збереження своєї рідної культури, мо-

ви, історії, народних традицій і звичаїв. Сподіваюсь, що нинішня конференція дасть змогу більше дізнатись про життя і проблеми ромських громад, допоможе визначити перспективи удосконалення діяльності органів державної влади щодо розв'язання їх нагальних проблем сьогодення. Сподіваюсь, що прийняті Вашим поважним зібранням рішення, сприятимуть соціальному, духовному та культурному відродженню ромів в Україні, а напрацьовані під час роботи конференції пропозиції знайдуть своє втілення в конкретних справах, спрямованих на забезпечення прав ромського населення, їх інтеграції в українське суспільство. Бажаю учасникам та гостям конференції вагомих здобутків, плідної конструктивної роботи, нових ідей, натхнення успіхів в реалізації намічених планів. (Аплодисменти залу).

Головуючий

– Дякую пане Олександрє! А зараз я запрошую вас подивитись відеозвернення, привітання від відомого дипломата, правозахисника, нашого великого друга і вашого Геннадія Удовенка.

Геннадій Удовенко

– Шановні учасники Міжнародної науково-практичної циганознавчої конференції «Роми України: із минулого в майбутнє»!

Я хотів би одразу зазначити, що мені в моїй діяльності в Верховній Раді тепер у Раді з питань етнопольтичної політики при Президентові України багато доводиться займатися питаннями які стосуються становища ромів України. Ваш лідер Петро Дмитрович Григоріченко є також активним членом цієї Ради, бере участь в її роботі й підтвердить, що Рада намагається впливати на покращення ситуації ромів в Україні. Хотів би насамперед сказати, що найбільшою своєю заслугою вважаю проведення в свій час перших комітетських слухань Верховної Ради України з питань становища ромів в Україні². Я тоді очолював Комітет Верховної Ради з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин і ми провели слухання, в роботі яких взяло участь понад 300–400 осіб з усіх кінців України. Всі делегати-роми мали можливість висловити свою точку зору. Потім, у Верховній Раді, також з подачі нашого Комітету, було прийнято рішення про відзначення щорічно 2-го серпня трагедії ромського народу, геноциду ромів, яка мала місце під час Другої світової війни. І зараз в Раді ми слухали окремо питання Порядку денного «Про сучасне становище ромів в Україні», на підставі якого я звернувся до уряду, до віце-прем'єр-міністра

² 12 квітня 2005 року у Комітеті Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин відбулися слухання «Про сучасне становище ромів в Україні».

І. Васюника, з низкою пропозицій — що нам потрібно зробити в справі поліпшення ситуації з ромами. Безумовно, як частина населення України, роми переживають ті самі проблеми, що і інші громадяни України інших національностей. Але ромські проблеми є наслідком більш гострих проблем цієї спільноти — економічних, соціальних, медичного забезпечення, освіти і таке інше. І саме тут Українська держава, попри ті економічні проблеми, які у нас є, вона повинна приділити більшій увазі ромському народу, його проблемам.

Найбільш важливою проблемою з одного боку є інтеграція ромів в українське суспільство, а з іншого боку, не менш важливою проблемою є визнання українським суспільством особливих проблем народу рома України. Потрібно змінювати свій менталітет, змінювати ставлення до ромів. Поясню це дуже простим прикладом, житейським прикладом: Якщо в селі украли кобилу, і там живе сім'я ромів, то завжди, коли виникає питання, хто вкрав кобилу, то обов'язково скажуть, що це ромська сім'я, циганська сім'я вкрала. Оцей менталітет треба міняти. І цю людину заарештували. Це було дійсно так: дали стусанів в міліції, і ця неграмотна людина підписала сама собі вердикт, що він вкрав цю кобилу. Потім, коли я вже почав звертатися до міністра внутрішніх справ, в інші установи, до Генеральної прокуратури, вже нічого не можливо було змінити. Я, таким чином, хочу підкреслити взаємну відповідальність і ромів, і українського населення в цілому до ромських проблем. Вкрай потрібна взаємна повага, повага один до одного і доброзичливість. Я повторюю, бо це дуже важливо, що необхідно сприяти інтеграції ромського населення в українське суспільство.

Що повинна зробити держава. У нас була Програма соціально-духовного відродження ромів України на 2003 — 2006 роки, потім вона була навіть дещо доповнена. Нам потрібно уряду, або Президенту, краще уряду — ухвалити Програму розвитку ромів України протягом європейської Ромської Декади, тобто до 2015 року. І ця програма повинна не загальні фрази включати, а конкретні пропозиції, пов'язані з забезпеченням ромів житлом, робочими місцями, пристойним медичним обслуговуванням і освітою. Адже якщо взяти ромські поселення в Україні, то ви знайдете багато дітей, які взагалі не знають що таке школа. От як зробити все, щоб охопити навчанням цих дітей, що потрібно зробити? Це Держава повинна зробити.

З іншого боку, мені здається, що конференція, яка сьогодні-завтра відбувається, вона повинна розробити конкретні рекомендації, що повинен зробити уряд, що повинна зробити Верховна Рада, можливо,

внести якісь конкретні зміни до законодавства. Висловлені на конференції пропозиції представників ромської громадськості та науковців врахувати при обговоренні нового проекту закону, коли він буде обговорюватись «Про національні меншини». Найголовніше, хотів би зазначити, що роми України є частиною нашого суспільства, але їм потрібно більше турботи з боку держави.

Україна повинна, безумовно, приєднатись до Ромської Декади в Європі, і це повинно бути завданням, звичайно не номер один, але пріоритетним завданням вирішення ромської проблеми. Бо ми тоді таким чином беремо на себе зобов'язання перед європейською спільнотою щодо поліпшення життя ромів.

Ну і також хотілося б зазначити, що важливо для всіх ромських організацій — це об'єднання зусиль в захисті своїх національних інтересів. Потрібно зробити все від них залежне, для того щоб всі роми України, образно кажучи, говорили «однією мовою». Я маю на увазі не ромською мовою, а мовою захисту своїх власних інтересів, відстоювання своїх прав. Адже сьогодні законодавство України надає великі можливості. Я хотів би сказати, що існує багато організацій в Україні причетних в тій чи іншій мірі до вирішення ромських проблем. Важливу роль тут має відігравати Державний комітет України у справах національностей та релігій, який до речі в минулому році проводив круглий стіл, присвячений ходу виконання державної Програми щодо ромів. Зараз до керівництва Комітету прийшов новий керівник, молодий, енергійний, високопрофесійний. Я сподіваюсь, що п. Олександр Саган дасть новий імпульс тому, щоб ті проблеми, які не вирішувались протягом тривалого часу, зрушили з місця, і принаймні в межах можливостей Української держави, зокрема, фінансових можливостей, вони були вирішені.

Бажаю конференції великих успіхів у її діяльності і сподіваюсь на подальшу співпрацю між ромами України і президентською Радою з питань етнічної політики. (Аплодисменти залу).

Головуючий

— Зараз привітання від уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Карпачової Ніни виголосить Анатолій Задворний. Будь-ласка. (аплодисменти залу).

Анатолій Задворний

— Шановні учасники Міжнародної конференції «Роми України: із минулого в майбутнє», шановні добродії! Дозвольте передати вам привітання від Уповноваженого з прав людини Карпачової Ніни Іванівни щире вітання і побажання успішної роботи цієї конференції,

як важливого заходу, який поєднує практику з наукою, дозволить розглянути проблеми і побачити як ці проблеми нам розв'язувати.

Ніна Іванівна Карпачова бажає щоб розглянуті проблеми знайшли своє практичне втілення в діяльності кожного з нас присутніх тут державних службовців та тих громадських організацій ромів які тут представлені. І головне, щоб ця розмова не залишилася лише розмовою. Бо вже на багатьох, якщо не таких, так інших заходах, було порушено багато нагальних проблем, і вказано як їх необхідно розв'язувати, але, на сьогоднішній день, на жаль, хоч чимало зроблено, але ще більше не зроблено.

Уповноважений з прав людини Карпачова Ніна Іванівна зазначає як позитивний момент, що ромські організації України, роми прагнуть розв'язувати свої проблеми, порушують ці проблеми і разом з тим, на них звертає увагу держава. Я, з дозволу головуючого, трохи більше використаю часу, ніж зазначає регламент, для того, щоб зупинитись на деяких питаннях, над якими працює Уповноважений, тільки побіжно, фрагментарно. Мушу передати, і присутні роми в цьому залі знають, що Уповноважений підтримує досить тісні зв'язки, з різними організаціями, низовими організаціями ромськими, окремими представниками ромів, і Конгресом Ромен України, який був організований в 2002 році, і який очолює Григоріченко Петро Дмитрович.

Одним із пріоритетів діяльності Уповноваженого є ромські проблеми. І ви можете самі в цьому переконатись, якщо уважно переглянете щорічні доповіді, з якими українська омбудсмен виступала в Верховній Раді, в яких вона порушує проблеми ромів, і круглі столи, які Уповноважена організувала, зокрема, такий круглий стіл було організовано у Верховній Раді про найбільш уразливі національні меншини, серед яких розглядалось і питання ромів. Це і безпосереднє спілкування, вирішення конкретних проблем ромів, і, що дуже важливо, порушення проблем ромів на міжнародних конференціях, міжнародних різноманітних заходах різних міжнародних організацій. Серед роботи Уповноваженого, в секретаріаті Уповноваженого навколо важливої проблеми, з приводу якої і сьогодні буде тут розмова, практична складова — це об'єднання зусиль різних ланок ромського громадського руху в Україні. Тому що, в Україні кажуть так «гуртом і батька легше бити», але якщо роз'єднані, то щось зробити складно. Отже об'єднання необхідне щоб вирішувати всі нагальні ромські проблеми.

Інше актуальне і болюче питання — необхідно порушувати перед владою конкретні питання і визначати пріоритети в тому, що в найближчій перспективі може Українська держава разом з ромськими ор-

ганізаціями вирішити, а що хоч і потребує вирішення, але може бути відтерміноване у часі. Я тут наведу один приклад звернення, яке надійшло до Уповноваженого 6 червня цього року. Воно має вигляд листа як у відомому оповіданні «на деревню дедушке», і про що просять, із його тексту з'ясувати теж неможливо. Держава, а інституція Уповноваженого є складовою частиною державної установи, може братись за вирішення справи конкретних. Тому ромам необхідно, я вважаю, не тільки порушувати питання, але й те що держава обіцяє, вимагати від держави, щоб вона виконувала.

І наостаннє — необхідно активно працювати. Я маю повідомити про те, можливо не всі з вас про це знають, ті що не знають отримують цю інформацію. Уповноважений мене просила щоб я про це вам розповів коротенько. Ви знаєте що 14 квітня в Києві в Верховній Раді відбулась міжнародна конференція, яка була присвячена 60-ій річниці загальної декларації прав людини та 10-ій річниці створення інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Деякі представники ромських організацій були на цій конференції, вони можуть докладніше про те повідомити, оскільки питання проблем ромів також порушувалось на цій конференції. На конференції була прийнята декларація, яка називається «Київська декларація». Були присутні 43 представники з різних країн, а сама конференція трансливалася на 106 країн світу. Отже, вона набула розголосу. В декларації, де між іншими порушені деякі питання, які торкаються і нашої роботи, на які я хотів би звернути коротенько увагу.

Незважаючи на те, що органи влади є головним порушником прав і свобод людини, зокрема, щодо нелюдського поводження, наявні застосування тортур, застосування несправедливого суду. Необхідно забезпечити право брати участь в захисті прав і свобод людини. Відзначення цього питання не означає, що держава нічого не робить, що воно тільки те й робить, що порушує права, це було б неправильно, несправедливо, але мова йде про ті випадки, коли мають місце порушення прав.

Залишаються проблема подолання декларативності прав і свобод людини, шляхом виконання з боку державних органів відповідних програм та виділення достатніх економічних і фінансових ресурсів, а також посилення контрольних функцій незалежних інституцій з захисту прав людини.

Думаю, що було б важливо забезпечити вам — учасникам конференції на руки цю декларацію, щоб ви могли апелювати до неї і практично використовувати.

І, нарешті, ще на кількох проблемах зупинюсь.

От ми кажемо, скільки ромів в Україні? Якщо підняти статистику, статистика, а саме Всеукраїнський перепис 2001 року, то там виявиться, що в Україні ромів 47 тисяч. А я наведу один приклад щодо Закарпаття. В Закарпатті офіційно нарахували 14 тисяч ромів, але державна установа, якою є відділ у справах національностей і відділ у справах громадянства міграції та реєстрації фізичних осіб Закарпатської обласної державної адміністрації, дають іншу статистику, що в цій області паспортизовано 25 тисяч 720 осіб ромів. Це одна така проблема.

Друга проблема — це, мова йде, і про це, певно, ви будете говорити сьогодні, досить таки детально. Увазі учасників конференції представлено солідний науковий збірник «Наукові записки» вчених, присвячений ромам. І там є одна стаття про стан освіти в Закарпатській області, про стан освіти ромів. Нажаль, виходить так, що можливості з одного боку не забезпечуються повністю державою, а з іншого, не забезпечуються і самими ромськими організаціями. І тому тут проблема є. Проблема потрібно вирішувати. Але знову ж таки, цю проблему можна вирішити лише спільними зусиллями.

І, нарешті, я на цьому виступ буду закінчувати. Ви знаєте, до цього часу в Закарпатті виходила досить цікава, інформаційно наповнена, ромам потрібна, всеукраїнська газета «Романі Яг» (Ромська ватра). Ми отримували цю газету в Секретаріаті Уповноваженого і чимало черпали звідти інформації, яку використовували в своїй практичній діяльності і в доповідях також. І виявляється, що в українській державі, і серед ромських організацій, не знайшлося людей, які змогли б підтримати цю газету фінансово. Вона перестала виходити. Я думаю, що це питання надзвичайно важливої ваги, і потрібно зосередити саме на цьому увагу. Тому що в газеті «Голос України», видається вісім додатків, до газети. Там є і кримських татар, і болгар, і вірмен, й інших, а от, можливо, варто щоб такий ромський додаток був до цієї газети — це була б велика допомога.

Наостанок, до Уповноваженого надзвичайно багато надходить скарг від ромів на негативне ставлення до них правоохоронних органів. Ми це питання досить ретельно вивчали, Уповноважений зустрічалась з міністрами внутрішніх справ, які очолювали відомство раніше і тепер. Була навіть така угода Уповноваженого з міністерством внутрішніх справ, де в комплексі зазначено і питання ставлення до ромів. Звичайно, є багато нарікань, є багато порушень з боку правоохоронних органів, але... Але є й інше питання. Шановні представники ромських громадських організацій, адже не потрібно давати

приводе для того, щоб траплялися такі прикрі ситуації між правоохоронними органами і окремими ромськими організаціями...

Закінчу тим, що повністю зачитаю вже згадуваний невеличкий лист-звернення до нас до Уповноваженого, яке надійшло 6 червня цього року. Ми такі листи не можемо, ані розглядати по закону, ані вирішувати щось. А ви, присутні, можете самі зорієнтуватись в ситуації.

«Вельмишановний Уповноважений Верховної Ради України з прав людини! Громада ромів міста Дрогобича звертається до Вас за допомогою. Останнім часом представники правоохоронних органів міста Дрогобича стали зневажливо ставитись до всієї нашої громади, яка налічує більше двох тисяч чоловік. Ми дуже потерпаємо від свавілля правоохоронних органів. Працівники правоохоронних органів зневажають права і свободи представників нашої громади — незаконно затримують їх, штрафують, а також нашого Голову — Лакатуша Івана Павловича, який захищає наші права, бо ми люди неграмотні».

Мабуть хтось таки грамотний, бо листа написали.

«Так, 21 травня, нашого Голову Лакатуша Івана Павловича, в черговий раз, за те що він відстоював права людини нашої громади, було затримано правоохоронними органами та накладено адміністративний штраф. Складається враження, що наш голова, як Мартін Лютер Кінг нас захищає, а його за це ще і карають».

Скажіть шановні, як Уповноважений має реагувати на цей лист? Жодного конкретного факту, окрім прізвища та загальних звинувачень.

Шановні учасники конференції! Я бажаю від імені Уповноваженого з прав людини плідної роботи, успіхів, і, думаю, що наша Держава, разом з громадськими організаціями, в тому числі ромськими громадськими організаціями, виконає свої функції, і ми зможемо розв'язати ті проблеми, які сьогодні так гостро стоять перед ромами. Спасибі. (аплодисменти залу).

Головуючий

— Дякую виступаючому. Я думаю, що, дійсно, ця конференція дасть конкретні пропозиції Уповноваженому, і вона буде допомагати у вирішенні ромських проблем.

Зараз привітання від Міністерства закордонних справ України виголосить Володимир Шкуров. Будь-ласка. (аплодисменти залу)

Володимир Шкуров

— Щодо заходів МЗС України у сфері взаємин з ромами

З часу проведення громадських слухань щодо реалізації Програми соціально-духовного відродження ромів в Україні (Держкомнац-релігій, 26 квітня 2007 р.), в яких брав участь представник Міністерства закордонних справ України (далі — МЗС), пройшло понад року.

Протягом цього періоду зовнішньополітичне відомство нашої держави щодо проблематики ромів підтримувало робочі контакти з при-

четними органами виконавчої влади, насамперед, із Державним комітетом у справах національностей та релігій. Головною нотою зазначених контактів був пошук шляхів сприяння ромам України у справі можливого долучення до міжнародної ініціативи, що має назву «Декада ромської інтеграції 2005–2015 років».

В цьому контексті слід відзначити важливість існуючих рамкових міжнародних документів, які надають суттєву методологічну допомогу всім зацікавленим державам, в тому числі й Україні. Так, наприклад, рішенням №3/03 від 2.12.2003 р. Ради Міністрів ОБСЄ був затверджений План дій із покращення положення *рома* ... в регіоні ОБСЄ. У розділі II цього документа, який називається «Загальний контекст: в інтересах народності рома, разом з ними», зокрема, зазначається:

«в кожній із країн політика і стратегія повинні: 1) відкликатися на реальні проблеми, потреби і пріоритети спільноти рома ...; 2) носити комплексний характер; 3) передбачати збалансований і такий, що піддається систематичному застосуванню підхід, що поєднує правозахисні цілі із соціальною політикою; 4) максимально підвищувати роль циган у визначенні політики, яка їх стосується. В той же час національна політика або стратегія виконання повинні бути адекватними до специфічних проблем циганського населення в конкретних умовах, які склалися у державах-учасницях, і реалізовуватися з урахуванням цих потреб. Крім цього, в стратегіях виконання повинні бути передбачені механізми, що забезпечуватимуть втілення у життя загальнодержавної політики на місцевому рівні. Державам-учасницям ... слід керуватися у своїх зусиллях тим принципом, що будь-яка політика і стратегія виконання повинні розроблятися і реалізовуватися за активної участі спільнот рома ... . Безперечно, необхідно забезпечити реальну участь рома ... у прийнятті будь-яких рішень, що впливають на їхнє життя. У розробці цих стратегій рома ... повинні брати участь разом із представниками місцевих, національних та міжнародних органів. Що не менш важливо, циганські громади повинні виступати в якості рівноправних партнерів і нести свою частку відповідальності за підвищення свого добробуту».

До зазначених міркувань методологічного характеру слід додати те, що важливим доробком у відповідній діяльності МЗС України стало вивчення досвіду зарубіжних країн стосовно їхньої участі у Декаді ромської інтеграції, що здійснювалось на виконання доручення Віцепрем'єр-міністра України І.В. Васюника від 28.01.2008 р. до листа Всеукраїнської спілки громадських організацій «Конгрес Ромен України» від 11.01.2008 р. № 12.

МЗС у співпраці із закордонними дипломатичними установами України опрацювало досвід імплементації Ромської Декади 2005 – 2015 рр. у національне законодавство наступних країн: Словацька Республіка, Республіка Македонія (Колишня Югославська Республіка Македонія), Республіка Сербія, Республіка Хорватія, Республіка Болгарія, Угорська Республіка, Румунія, Чеська Республіка.

З урахуванням пріоритетних напрямів Ромської Декади, якими є освіта, працевлаштування, охорона здоров'я, умови проживання, слід відзначити, що всі країни-учасниці мають відповідні затвержені національні плани дій або державні стратегії виконання Декади.

До реалізації зазначених національних планів, як правило, залучаються центральні органи виконавчої влади, які відповідають за моніторинг виконання конкретних заходів по чотирьох пріоритетних напрямках Декади.

Джерелом фінансування заходів в рамках Декади здебільшого виступає бюджет. Залучаються кошти місцевих органів самоврядування, а також допомога іноземних спонсорів, таких як ЄС, ОБСЄ, Європейське агентство з реконструкції і розвитку, Шведське міжнародне агентство з розвитку, Швейцарське міжнародне агентство з розвитку, різні міжнародні фонди тощо.

Аналіз досвіду зарубіжних країн стосовно імплементації європейської Декади ромської інтеграції 2005–2015 років в національне законодавство дозволяє зробити наступний висновок: програми в рамках Декади розраховані на поліпшення соціальних умов життя ромського населення, забезпечення захисту прав ромів, і реалізуються зазначені програми, в цілому, успішно.

Проте, слід виокремити типові певною мірою проблемні моменти, які притаманні майже всім країнам-учасницям європейської Ромської Декади і які мала б врахувати наша держава.

- Процес практичної реалізації Декади ромської інтеграції в країнах-учасницях нерідко протікає поза рамками затверджених відповідними урядами офіційних документів.
- Наявні випадки, коли власне ромська громада не залучається в якості реального партнера до виконання відповідних національних планів.
- Ситуація часто ускладнюється недостатністю нормативно-правової бази та недосконалістю адміністративної інфраструктури, що покликана сприяти реалізації програм.
- З огляду на те, що більшість країн-учасниць Декади не наводять у своїх спеціалізованих статистичних відомостях етнічної приналежності осіб (наприклад, серед безробітних, отримувачів соціальних послуг, учнів із соціально незахищених родин тощо), виникають певні складнощі стосовно проведення моніторингу реалізації цілей та результатів заходів планів дій відносно ромів.
- І нарешті слід відзначити фактор певної розмежованості всередині самих ромських організацій та їхню спорадичну пасивність.

В контексті прийняття остаточного рішення стосовно приєднання України до Декади ромської інтеграції доцільно, на думку МЗС, врахувати як досвід іноземних держав-учасниць, так і реальну ситуацію у нас в країні.

Згідно із Законом України «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 року, Українська держава має забезпечувати рівні права всіх національних меншин, що існують на її теренах.

На думку МЗС України, приєднання нашої держави до зазначеної міжнародної ініціативи та запровадження в її рамках відповідних програм сприяло б підвищенню життєвого рівня ромського населення, врегулюванню наявних проблем соціальної сфери.

Доцільним вбачається прорахувати, власне, прикладний аспект приєднання України до європейської Ромської Декади з тим, щоб таке приєднання слугувало дійсному покращенню стану справ.

Також доцільним вбачається чітко відпрацювання механізму фінансування та залучення бюджетних і донорських коштів для введення в дію відповідних програм.

Учасникам сьогоднішнього зібрання певно відомо, що, згідно з положенням про членство в Декаді ромської інтеграції, кожна її країна-учасниця повинна зробити початковий внесок до Довірчого Фонду Декади, а також забезпечувати відповідні щорічні внески. Кожна держава-учасниця Декади повинна передбачати у своєму державному бюджеті кошти на виконання національного плану дій Декади та делегування своїх представників на щорічні засідання Міжнародного адміністративного комітету. Крім цього, уряди-учасники зазначеної міжнародної ініціативи несуть додаткові фінансові зобов'язання, пов'язані із головуванням своєї країни в Декаді (за ротаційним принципом, 1 раз на 10 років).

Завершуючи, хотілося б підкреслити безперечно важливість обговорюваної сьогодні проблематики, висловити сподівання на втілення в життя продуктивних ідей і пропозицій, а також побажати успіхів всім учасникам і, насамперед, представникам ромів України.

Дякую за увагу (аплодисменти залу).

Головуючий

— Дякуємо! Привітання від Конгресу національних громад висловить Йосип Зісельс. Будь-ласка, пане Йосипе. (аплодисменти залу).

Йосип Зісельс

— Добрий день шановні гості, шановні учасники міжнародної конференції. Від імені Конгресу національних громад я вітаю учасників конференції і бажаю плідної праці. І особливо приємно вітати високо-

го очільника та представників Конгресу ромен України, який є учасником Конгресу національних громад України. Свого часу ми допомогли зареєструвати цю першу Всеукраїнську ромську громадську організацію, яка нині успішно працює.

Звертаючись з можливістю привітати вас, я хочу зазначити декілька моментів, які є дуже важливими для ромської проблеми в Україні і світі. Соціологічні дослідження останніх п'ятнадцяти років показують, що соціально-економічне становище ромів одне з найгірших серед усього населення. Що це означає? Це означає, що роми в Україні є одною з найбільш вразливих етнічних груп в Україні. І до цього не треба ставитись як до данності. Ось ми таке маємо і все. Тому на це питання повинні відповісти фахівці. Чому роми опинились в такому становищі? Чому їм досі доводиться боятися за себе, за своїх дітей? І це не просто такі слова.

— Конгрес національних громад проводив минулого року табори Толерантності, Джерела Толерантності, ми знаємо, що роми хотіли б віддати туди своїх дітей. Це хороший табір, з дуже теплою атмосферою, спрямованою на виховання дійсної, а не показної толерантності серед дітей. Але роми бояться за своїх дітей, бо знають, наскільки вразливі ці діти в українському середовищі. І це не тільки сучасний стан. Ми розуміємо, що корені цього явища в історії європейської ідентичності, європейської цивілізації. Протягом сторіч склалися ці стереотипи, які зараз сформовані. І завдання нашого суспільства разом подолати ці стереотипи і привести до сучасного ... Коли казати про це, то ми повинні сказати, що історія вимагає від нас повернення боргів.

— Роми — є групою, яка була знищена у більшій частині під час Голокосту. Поняття Голокосту для ромів є таке саме адекватне поняття як до євреїв. Їх знищували тільки за те, що вони були саме такої етнічної приналежності, що вони були ромами. Ще досі в Україні, і не тільки, не досліджено місць масових поховань ромів під час Голокосту. І завдання українського суспільства, як громадянського суспільства, всієї Української держави, повернути цей борг одній із наших етнічних груп — ромській громаді. Безумовно, необхідно зробити це разом з ромською громадою, і щоб це назавжди залишилося в історії. Я вже не кажу про пам'ятні знаки на місцях масових поховань, їх також, на жаль, майже немає. Йдеться про такі серйозні проблеми, як коли роми в Бабиному Яру хотіли поставити пам'ятний знак і їм не дозволили цього зробити і перенесли це пам'ятний знак — кибитку ромську в Кам'янець-Подільський. Це дуже образливо — і для ромів, і взагалі для українського суспільства, що таке могло статися в Україні. Я хотів би зазначити, що однією конференцією не можемо подолати усіх проблем, які стоять сьогодні перед ро-

мами. Виходячи з принципу позитивної дискримінації в сучасному суспільстві, ми повинні ставитись до ромів, як однієї з етнічних груп нашого суспільства, маємо зрозуміти, що історія дуже багато злого зробила для них, і ми мусимо якось разом виходити з цієї ситуації і позитивно їх дискримінувати. Тобто робити для них більше ніж в середньому для інших етнічних груп. Я ще раз вас вітаю з початком конференції. Бажаю вам чесно робити свою роботу. (аплодисменти залу). Дякую.

Головуючий

— Шановні учасники конференції. Зараз, я думаю, ми візьмемо невеличкий тайм-аут для дуже мені здається приємної місії. Тут у нас є нагородження грамотами від Державного комітету України у справах національностей та релігій та подяками від Всеукраїнської спілки громадських організацій «Конгрес ромен України».

Ми надаємо слово пану Олександру Сагану, голові Державного комітету України у справах національностей та релігій. Будь-ласка.

Олександр Саган

— Оскільки Держкомітет нагороджує, то логічно, що я буду оголошувати ці почесні грамоти.

Державний комітет України у справах національностей та релігій нагороджує за активну багаторічну діяльність, спрямовану на збереження та розвиток ромської культури, звичаїв та традицій, вагомий внесок у справу гармонізації національних відносин в Україні Адама Йосипа Івановича. (аплодисменти залу).

Нагороджується за активну громадську діяльність, спрямовану на збереження та розвиток ромської культури, мови та народних звичаїв Главацького Петра Володимировича, голову Чернігівської обласної громадської організації циган «*Ченген*» (аплодисменти залу).

Нагороджується за активну громадську діяльність, спрямовану на збереження та розвиток ромської культури, мови та народних звичаїв Коваленко Микола Миколайович, голова Переяслав-Хмельницької міської молодіжної ромської громадської організації «*Бахталє Терне*» (аплодисменти залу).

Нагороджується за активну громадську діяльність, спрямовану на збереження ромських культури, мови та народних звичаїв Ніколаєнко Володимир Миколайович, голова циганського національного товариства міста Вугледар Донецької області. (аплодисменти залу).

Нагороджується за активну громадську діяльність, спрямовану на збереження та розвиток ромської культури, мови та народних звичаїв Череповський Петро Миколайович, голова Харківського міського товариства циган «Фонд Ловари». (аплодисменти залу).

Головуючий

— Дякуємо за нагороди.

Олександр Саган

— Шановні учасники та гості! Щиро вітаю вас з відкриттям Міжнародної науково-практичної конференції та всебічно підтримую наміри представників ромської національної меншини обговорити питання свого етнокультурного відродження, проаналізувати ромознавчі наукові здобутки, а також бажання продемонструвати своє прагнення до самореалізації та активної участі в громадсько-суспільному житті нашої держави.

Зазначу, що вже стали доброю традицією всеукраїнські заходи, що проводяться за ініціативи громадських організацій національних меншин та за підтримки органів державної влади, і мають безумовно першочергове значення для реальної оцінки зробленого у сфері забезпечення прав всіх національних меншин України, дають змогу чіткіше окреслити коло завдань, які потрібно вирішити на перспективу.

Злагода і мир, толерантність і порозуміння, які панують в українському поліетнічному суспільстві — підтверджують правильність обраного курсу на розбудову демократичного, громадянського суспільства.

Зусилля органів державної влади, громадських організацій національних меншин, відомих політичних, громадських діячів, спрямовані на утвердження соціально-економічної стабільності, утвердження міжнаціонального миру, злагоди та взаєморозуміння отримали позитивну оцінку Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин Кнута Воллебека під час його нещодавнього візиту в Україну.

Державний комітет України у справах національностей та релігій як центральний орган виконавчої влади за участю зацікавлених міністерств докладає чимало зусиль до формування та реалізації державної етнопонаціональної політики, забезпечення прав і свобод національних меншин, вдосконалення механізму взаємодії з громадськими організаціями національних меншин.

З метою забезпечення конструктивного діалогу органів державної влади з національно-культурними товариствами Держкомнацрелігій було ініційовано внесення змін до Постанови Уряду від 8 листопада 2007 р., відповідно до якої у структурі обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій відновлена діяльність відділів (управлінь) у справах національностей та релігій. Постановою № 171 від 12 березня 2008 р. Кабінетом Міністрів України затверджено Типове положення, що регламентує діяльність згаданих структурних підрозділів.

У нинішніх умовах необхідно відзначити позитивні тенденції у зростанні громадсько-суспільної активності представників різних національностей, створення ними національно-культурних товариств для збереження і відродження власної етнічної ідентичності та культурної самобутності.

За інформацією органів юстиції на 01.01.2008 р. в Україні діяло 1372 громадських об'єднання національних меншин, з них 39 із всеукраїнським статусом, їх керівники входять до складу Ради — дорадчо-консультативного органу всеукраїнських громадських організацій національних меншин при Державному комітеті у справах національностей та релігій, у т. ч. і ромські всеукраїнські об'єднання. Дедалі активніше громадські організації національних меншин беруть безпосередню і активну участь за підтримки держави у вирішенні питань задоволення своїх освітньо-мовних, культурно-просвітницьких та інформаційних потреб.

Одним із пріоритетних напрямів у діяльності Комітету є питання удосконалення існуючої нормативно-правової бази, що регулює сферу міжнаціональних відносин та забезпечення прав національних меншин.

З цією метою під егідою Державного комітету у справах національностей та релігій за участю центральних органів виконавчої влади розроблено та 2 червня 2008 р. схвалено Урядовим комітетом проект «Концепції державної етнонаціональної політики України», яка буде подана Кабінетом Міністрів України в установленому порядку на розгляд Верховної Ради.

Після схвалення Парламентом згаданого законопроекту буде розпочата робота над новою редакцією Закону України «Про національні меншини в Україні». Зміни і доповнення відповідно до положень Концепції будуть внесені і до інших законодавчих актів.

Державний комітет у справах національностей та релігій за дорученням Уряду був визначений основним виконавцем із здійснення організаційно-практичних заходів щодо проведення 25 по 30 травня 2008 р. експертами Комітету Європейської хартії моніторингу імплементації положень зазначеної Хартії в Україні. Експерти провели консультації з представниками законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, а також зустрілись з неурядовими організаціями.

Крім того, з 5 по 11 квітня 2008 р. в Україні перебувала група експертів Ради Європи, яка здійснила моніторинг щодо стану реалізації положень Рамкової конвенції про захист національних меншин. За підсумками візиту та з урахуванням інформації отриманої в ході візи-

ту Консультативним комітетом Ради Європи буде підготовлено висновки щодо України.

З метою вирішення комплексу питань, пов'язаних із особливим захистом меншинних мов, які не увійшли до діючого закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», Комітетом були внесені пропозиції щодо включення до проекту зазначеного закону, основним розробником якого є Міністерство закордонних справ України ще чотирьох мов, зокрема, ромської, вірменської, караїмської і кримчацької. В ході розгляду зазначених змін на засіданні Урядового комітету пропозиції щодо включення ромської мови як такої що потребує захисту держави були прийняті без зауважень.

19 лютого 2008 р. в рамках відзначення Міжнародного дня рідної мови Комітет виступив співорганізатором виставки «Книги — мовні скарби», на якій презентував спеціальну експозицію видань мовами національних меншин (словники, розмовники, довідники, художня література, газети та журнали), що були видані за бюджетні кошти.

З метою розвитку і збереження культурного багатоманіття національних меншин України, їх традицій, звичаїв і обрядів, починаючи з 2007 року за участю заінтересованих міністерств, обласних державних адміністрацій, громадських об'єднань національних меншин поетапно виконуються «Комплексні заходи з реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин та розвитку культур національних меншин України на період до 2010 року», які були розроблені Державним комітетом України у справах національностей та релігій та схвалені Кабінетом Міністрів України 15 травня 2007 року. Більшість із цих заходів включена до проведення Року міжкультурного діалогу в Україні відповідно до Указу Президента України від 25 лютого 2008 року.

Не менш важливим напрямом роботи Державного комітету є запобігання будь-яким проявам упередженого ставлення до осіб з огляду на їхню етнічну приналежність. Особливо вразливими у цьому питанні є роми, бо представники саме цієї меншини найчастіше потерпають від дискримінації й упередженого ставлення.

З метою недопущення цих явищ Комітет за участю структурних підрозділів обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій здійснює постійний моніторинг проявів дискримінації та нетерпимості. Будь-які інциденти, спрямовані проти представників тієї чи іншої національності, уважно розглядаються Комітетом спільно з центральними органами виконавчої влади та

фахівцями в галузі етнополітики Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України відповідні експертні висновки направляються на розгляд та вжиття відповідних заходів до правоохоронних органів та органів прокуратури.

Крім того, під час проведення всеукраїнських і регіональних культурно-просвітницьких заходів, виступів і публікацій у засобах масової інформації Комітет проводить всебічну роз'яснювальну роботу серед представників різних національностей щодо рівності прав і свобод людини і громадянина незалежно від раси, національності, мови, релігійної приналежності, належності до громадських об'єднань.

Як керівник Державного комітету України у справах національностей та релігій, взяв участь у нараді з питань проходження Україною процедури Універсального періодичного огляду в Раді ООН з прав людини (13 – 15 травня 2008 р., Женева) та у додатковому семінарі ОБСЄ «Роль національних інститутів проти дискримінації, у боротьбі з расизмом і ксенофобією. В першу чергу щодо осіб, які належать до національних меншин» (28 – 30 травня 2008 р., Відень).

З метою реалізації комплексних заходів щодо протидії проявам расової та етнічної нетерпимості, проведення інформаційно-роз'яснювальних заходів утворено Міжвідомчу робочу групу з питань протидії ксенофобії, міжетнічній і расовій нетерпимості, до складу якої крім представників центральних органів виконавчої влади увійшли представники правоохоронних органів та Служби безпеки України. Координацію діяльності робочої групи здійснює Державний комітет України у справах національностей та релігій.

Основною метою її діяльності є розробка системних заходів щодо запобігання будь-яким проявам нетерпимості чи упередженого ставлення до осіб з огляду на їхню національну приналежність і вироблення пропозицій щодо удосконалення законодавства у цій сфері.

Вже відбулося два засідання Міжвідомчої робочої групи, за результатами яких підготовлено пропозиції щодо першочергових заходів із протидії ксенофобії та расизму, зокрема ініційовано розробку комплексного Плану дій щодо запобігання проявам расизму, ксенофобії та дискримінації в українському суспільстві.

За ініціативи Державного комітету України у справах національностей та релігій 3 червня 2008 р. в Укрінформі проведено брифінг для журналістів за участю членів Міжвідомчої робочої групи. Під час брифінгу та інших заходів представники ромських громадських організацій звертали увагу на існуюче в українському суспільстві нетолерантне ставлення до ромів і висловлювали пропозиції про не-

обхідність приєднання України до Десятиліття ромської інтеграції 2005–2015 рр. як одного з дієвих шляхів розв'язання існуючих проблем ромів.

Членами міжвідомчої Ради розпочато роботу щодо підготовки Комплексного Плану дій з протидії будь-яким проявам міжетнічної та расової нетерпимості в Україні, який буде подано на затвердження Уряду. Крім того, буде підготовлено збірник законодавчих актів, що діють у цій сфері.

Хочу зазначити, що за ініціативи Комітету за участю Міністерства закордонних справ, Міністерства юстиції, Міжнародного фонду «Відродження» тривають консультації щодо вироблення концептуальних підходів щодо вступу України до Ромської Декади Європи. Як вам відомо, тут одного бажання ще замало. Крім цього, необхідно здійснити низку внутрішньодержавних процедур та внести пропозиції щодо виділення у Державного бюджету України окремого рядка на щорічну сплату внесків у сумі 20 тис. євро.

Втім, хочу наголосити, що робота у цьому напрямку була б значно конструктивнішою й результативнішою, якщо б у самому ромському середовищі було більше злагоди й взаєморозуміння. Оскільки внутрішні конфлікти та протистояння окремих ромських громадських організацій не сприятимуть успішній реалізації намічених цілей.

Втім, саме завдяки подальшому налагодженню конструктивного діалогу та співпраці органів державної влади, громадських організацій національних меншин, наполеглива реалізація ними політики відкритості створюватимуть надійні умови для стабільності, міжетнічної злагоди в українському суспільстві та намірів України щодо інтеграції у європейське співтовариство.

Комітетом налагоджена система постійного інформування про свою діяльність через інтернет-сторінку, удосконалюється механізм постійних консультацій з громадськими організаціями. Ці функції реалізуються через відповідний Департамент етнополітики та європейської інтеграції у структурі Комітету та дорадчий орган – Раду представників всеукраїнських громадських організацій національних меншин, яка створена при Комітеті.

Відповідно до ст. 16 Закону України «Про національні меншини в Україні», положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, інших законодавчих актів Комітетом проводиться різнопланова робота, спрямована на відродження та розвиток культур національних меншин, задоволення їх етномовних та інформаційних потреб.

Фінансування на ці цілі здійснюється за двома бюджетними програмами «Заходи щодо відтворення культури національних меншин та фінансова підтримка газет мовами національних меншин» та «Заходи з реалізації положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин».

У 2008 р. на підтримку заходів щодо розвитку культур національних меншин передбачено — 1 млн. 175 тис. грн. На видання газет національно-культурних товариств мовами національних меншин — 1 млн. 500 тис. грн.

Станом на початок червня 2008 р. профінансовано 21 захід на загальну суму 267 тис. грн. Видання газет профінансовано у повному обсязі — 460 тис. грн.

Починаючи із 2009 р., Держкомнацрелігій, враховуючи пропозиції багатьох громадських організацій України, планує розширити коло видань, які отримуватимуть державну фінансову допомогу, запроваджуючи на практиці нові принципи матеріальної підтримки друкованих засобів масової інформації, що видаються мовами національних меншин.

Комітет, щорічно в межах коштів бюджетної програми «Заходи з реалізації Європейської хартії регіональних мов та мов меншин» здійснює фінансову підтримку заходів, спрямованих на збереження й підтримку мов національних меншин. Це видання різноманітних посібників, словників, довідників, розмовників із рідних мов та проведення заходів із етномовної політики.

Загалом ця програма фінансується на рівні минулого року — 963 тис.грн. Станом на 01.06.2008 р. Держкомнацрелігій профінансовано 12 заходів на загальну суму 149 тис. грн.

На жаль, поки що зміни до Державного бюджету на 2008 рік, не були розглянуті Парламентом, то ж і обсяги фінансування залишилися на рівні минулого року. Нами внесені пропозиції щодо збільшення виділення коштів на заходи з розвитку культур національних меншин у сумі — 5 млн. грн., а на реалізацію положень Європейської хартії — 3 млн. грн.

Держкомнацрелігій постійно відстежує ситуацію щодо забезпечення права національних меншин на вивчення рідної мови чи навчання рідною мовою й співпрацює з цих питань із Міністерством освіти і науки України.

Спільними зусиллями забезпечується здійснення заходів щодо збереження та розвитку мережі навчальних закладів, в яких навчання здійснюється мовами національних меншин, зокрема у місцях їх компактного проживання; видання та забезпечення підручниками, проведення спільних заходів з питань задоволення освітніх потреб національних меншин.

Вже став традиційним всеукраїнський фестиваль з вивчення мов, культур та традицій, започаткований Міністерства освіти та науки та Держкомнацрелігій, який щорічно проводиться для учнівської молоді на базі оздоровчого табору «Молода гвардія» в м. Одесі.

Тезисно зупинюсь на питаннях, пов'язаних із забезпеченням прав ромів в Україні. Як вам відомо, за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року в Україні проживає 47,6 тис. ромів або 0,1 % всього населення країни. Найбільше у кількісному відношенні ромського населення у Закарпатській та Одеській областях. Відповідно — 14,0 і 4,0 тисяч осіб.

За даними органів юстиції, нині в Україні з різним юридичним статусом діє 88 ромських організацій. Переважна більшість з них, зокрема, такі як: Товариство циган Закарпаття «Рома», Закарпатське культурно-освітнє товариство циган «Романі Яг», Культурне товариство циган «Ром сом», Волинська обласна організація циган «Терне рома», Харківський обласний культурний центр «Аме рома», «Конгрес ромен України» м. Київ, (і цей перелік можна було б ще і ще продовжувати) мають цікавий досвід різнобічної громадської діяльності, спрямованої на вирішення соціальних, духовних, культурологічних потреб ромів, а також докладають зусиль для їх інтеграції в українське суспільство, зберігаючи при цьому свою етнічну самобутність.

Державний комітет у справах національностей та релігій, центральні та місцеві органи державної влади базуючись на положеннях національного та міжнародного законодавства у межах своїх повноважень сприяють та надають підтримку етнодуховному відродженню ромської спільноти. На реалізацію цих цілей спрямована і підтримка таких міжнародних організацій як Рада Європи, ОБСЄ, МОМ, Міжнародний фонд «Відродження», які працюють над вирішенням проблем ромів в усіх країнах-членах Ради Європи.

Приоритет у цій діяльності органів місцевої влади полягає у проведенні необхідних заходів щодо залучення ромських дітей до навчання та вивчення своєї рідної мови, історії, культури. Нині, у тих регіонах, де проживають роми у загальноосвітніх навчальних закладах формуються класи, або групи дітей, де вивчається ромська мова, відкриваються недільні школи, де поряд з дітьми має змогу навчатись і доросле населення. Зокрема, на Закарпатті місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування спільно з керівниками ромських громадських організацій і старостами ромських поселень вживають заходи для поліпшення становища ромів.

Серед основних напрямів роботи управлінь освіти і науки обласних державних адміністрацій є максимальне залучення дітей ромської національності до навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, підвищення рівня підготовки шкіл із переважно ромським контингентом учнів до існуючих у цій галузі державних стандартів.

У навчальні плани цих навчальних закладів включається вивчення звичаїв та історії ромів. Впроваджуються методики навчання дітей ромської національності з врахуванням традицій виховання та побуту у сім'ях ромів.

З огляду на низький рівень, порівняно з середнім по країні, матеріального забезпечення учнів цих шкіл держава надає їм пільги. Наприклад, у Закарпатті всі учні-роми забезпечені підручниками. У кожній загальноосвітній школі в рамках навчальної програми здійснюється викладання предмета «Основи безпеки життєдіяльності людини», при вивченні якого діти знайомляться з правилами особистої гігієни учня.

Для задоволення культурних запитів, збереження і розвитку культурних традицій ромської спільноти діють мистецькі колективи (ансамблі, театри, музеї), проводяться концерти, конкурси, фестивалі ромської творчості. У лютому цього року для задоволення мовних проблем ромів Закарпатською обласною теле-радіокомпанією створено редакцію передач ромською мовою.

Для лікувально-профілактичного забезпечення ромського населення практикуються подвірні медичні обстеження в тих населених пунктів, де проживає ромська спільнота. В ромських поселеннях (таборах) відкриваються медичні пункти. Серед ромів ведеться санітарно-освітня робота.

Розв'язуючи проблему безробіття, Центри зайнятості в областях надають ромам профінформаційні та профконсультаційні послуги, проводять ярмарки вакансій. Значна кількість ромів залучають до громадських робіт.

Я, як керівник Комітету постійно зустрічаюся з представниками національно-культурних товариств, і ромськими зокрема. Знаю їхні проблеми і потреби. Головним є те, що ми не замовчуємо їх, а відверто говоримо про них, вивчаємо, аналізуємо і методично працюємо над їх вирішенням.

Як засвідчує аналіз, серед більшості проблем, які є типовими для всіх представників національно-культурних товариств України, у ромському середовищі ці проблеми постають більш гостро, і вимагають скоординованості та об'єднання зусиль як держави так і всіх гро-

мадських ромських організацій. Це, перш за все, низький рівень задоволення мовно-освітніх, інформаційно-культурних, соціальних і медико-профілактичних потреб. Освітній рівень українських ромів залишається найнижчим. Зафіксовано значну кількість безпритульних і бездоглядних серед дітей і дорослих.

Водночас, непокоїть той факт, що більшість ромів не мають загальної середньої освіти. Так, на Закарпатті лише біля 15 % ромів мають загальну середню освіту, тоді як неповну середню — близько 85 %. Зрозуміло, що без суцільного залучення дітей-ромів шкільного віку до навчання неможливе підвищення їхнього освітньо-культурного рівня та активної участі у суспільних сферах суспільства.

Враховуючи гостроту цих та інших проблем ромської меншини, а також увагу до їх розв'язання з боку міжнародної спільноти вперше в Україні (у 2003 році) колишнім Держкомнаціміграції була розроблена і затверджена Урядом цільова галузева Програма соціально-духовного відродження ромів України на період до 2006 року.

Метою Програми насамперед було привернення уваги суспільства до проблем ромів. І незважаючи на те, що заходи Програми не в повній мірі виконувались через обмеженість фінансування з державного та місцевого бюджетів, реалізація цього документу відіграла свою позитивну інформаційно-роз'яснювальну роль.

8 жовтня 2004 року Верховною Радою України прийнято Постанову «Про відзначення Міжнародного дня Голокосту ромів». Заходи з нагоди відзначення цієї сумнозвісної дати відбуваються щорічно.

Крім того, вперше в Україні було започатковано проведення на державному рівні всеукраїнських ромських слухань, зокрема, 12 квітня 2005 року у Комітеті Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин відбулися слухання «Про сучасне становище ромів в Україні». За їх результатами органам державної влади було направлено узгоджені пропозиції та видано матеріали слухань.

У червні 2007 року Держкомнацрелігій взято участь у роботі 10-го засідання Міжнародного організаційного комітету європейської ініціативи «Декада ромської інтеграції» (м. Софія).

У рамках бюджетної програми вже у цьому році Комітет організаційно й фінансово підтримав вісім культурницьких і мовно-освітніх проектів, які проводяться ромськими громадськими організаціями на загальну суму 68 тис. грн.

Громадяни України — представники всіх національностей, які проживають на її території мають однакові і рівні права, і цей основопо-

ложний принцип знайшов своє відображення у Конституції України, базовому Законі України «Про національні меншини в Україні», інших правових актах, що регулюють сферу міжнаціональних відносин.

Держкомнацрелігій за участю зацікавлених міністерств, відповідних структурних підрозділів в регіонах і надалі буде створювати умови для забезпечення прав і свобод національних меншин, задоволення їх національно-культурних потреб.

На мою думку, більше ініціативи і дієвих реальних пропозицій та порад має надходити і від представників ромських національно-культурних товариств на основі яких можна буде вирішувати існуючі проблеми ромів України.

Переконаний, що концептуальні наукові підходи та узгоджені рішення, які будуть напрацьовані в ході нинішньої науково-практичної конференції стануть ще однією сходинкою на шляху об'єднання та консолідації ромів навколо ідеї духовного відродження та інтеграції їх в українське суспільство.

Хочу побажати всім учасникам конференції плідної роботи і якихось конкретних практичних рекомендацій, бо власне для цього і організуються подібні конференції, щоб визначити перспективи і завдання. Ці перспективи і завдання можуть бути реалізовані, лише коли чітко визначені ключові завдання і проблеми, і показані шляхи вирішення цих проблем. Успіхів, нових пропозицій і нових практичних рекомендацій. Бажаю учасникам плідної роботи та дякую за увагу. (аплодисменти залу). Дякую.

Головуючий

— Наступну інформацію Міністерства охорони здоров'я України «Про надання медичної допомоги ромському» населенню виступить пані Альона Терещенко. Будь-ласка. (аплодисменти залу).

Альона Терещенко

— Дякую! Шановні президія, шановний голово, шановні учасники! Міністерство охорони здоров'я вітає учасників конференції та бажає плідної співпраці між Міністерством охорони здоров'я та вашою ромською спільнотою. Робота усіх лікувально-профілактичних закладів України спрямована на реалізацію конституційного права кожного громадянина України на охорону здоров'я громадян незалежно від його національності та віросповідання. Надання медичної допомоги ромам в місцях їх компактного проживання відбувається на загальних підставах та в межах фінансування галузі.

Роми, як і всі громадяни України, в лікувально-профілактичних закладах України отримують медичне обслуговування своєчасно,

безвідмовну, якісну, ще раз повторюю, в межах фінансування галузі. Медична допомога надається безвідмовно, в повному обсязі. Медичні огляди дітям і підліткам ромської національності проводяться на загальних підставах, разом з іншими контингентами українського населення, і українських дітей, на основі тих затверджених обсягів амбулаторно-технічної допомоги, які існують в Україні.

Не можу не наголосити, на такій проблемі, як надання медичної допомоги зовсім особливій категорії людей — підлітків. Чому саме підлітків? Тому що саме підлітковий вік — це є вік, коли формуються зачатки здорового способу життя, які є наслідком подальшого їхнього життя. Тому, за підтримки Дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ, в Україні Міністерство охорони здоров'я реалізує проект «Клініки дружні до молоді». Що це за клініки. Їх снує 44 по Україні. Це ті клініки, які надають соціально-медичну допомогу підліткам та батькам підлітків, спрямовані на формування здорового способу життя, на формування попередження інфекційних хвороб, на формування і попередження хвороб, які передаються статевим шляхом, це допомога у попередженні виникнення неадекватної поведінки підлітків, яка формує подальший спосіб життя. Обсяг оздоровчих заходів для дітей під опікою надається також на загальних підставах. Медична допомога дорослому населенню надається також на загальних підставах на рівні звернень.

Я хочу насамкінець окреслити ті проблемні питання, ефективно вирішення яких потребує вашої допомоги спільноти ромів і Міністерства охорони здоров'я. Перш за все — це запровадження дієвої просвіти національних меншин на їх мові щодо активної соціальної орієнтації на здоровий спосіб життя, престижу здоров'я. Залучення до занять фізкультурою і спортом, з метою зміцнення здоров'я та проведення активного дозвілля. Друге — питання організації профілактичної роботи. Перш за все — протитуберкульозної роботи. Чому саме протитуберкульозної роботи? Тому що, нажаль, соціологічні дослідження говорять про те, що серед ромського населення смертність та захворюваність від туберкульозу перевищує у десятки разів, ніж серед іншого населення. Тому що це є принциповим окресленням ваших особливостей. Це сезонні від'їзди ромського дорослого населення. В таких умовах медичні працівники не можуть спрацювати. Тому, ми просимо вашої допомоги і спільної співпраці. Летальність при несвоєчасних зверненнях до жіночих консультацій ромських жінок, а особливо неповнолітніх вагітних. Чому? Тому що відсутність обстежень і нагляду вагітної жінки-підлітка становлять загрозу не тільки для дитини, але і матері.

Дякую за увагу. Безумовно, чекатимемо слухних пропозицій, рекомендацій. Сподіваємося на подальшу співпрацю. (аплодисменти залу).

Головуючий

— Дякуємо. Наступна доповідь «Інтеграція ромів в українське суспільство: столичний аспект», виголошує Аркадій Шерстобаєв. Будь-ласка.

Аркадій Шерстобаєв

— Доброго дня шановні колеги! Перш за все, дозвольте привітати учасників міжнародної науково-практичної конференції від київської міської ради, київської міської адміністрації та її голови Леоніда Михайловича Черновецького та від нашого Головного управління у справах національностей та релігій. Переконали, що проведення заходу на землі древнього і вічно молодого Києва, з його особливою аурую, сприятиме роботі вашої конференції.

Що стосується власне теми, зазначеної до виступу. Головне управління у справах національностей та релігій Київської міської державної адміністрації — це молодий структурний підрозділ, утворений рішенням Київради 26 червня 2007 року, вже майже рік працює. Однак, робота в окресленому напрямку, безумовно є менш тривалою, і з різних об'єктивних та суб'єктивних причин управління розпочало свою практичну роботу з початку 2008 року.

До основних завдань, нашого Головного управління, це є в межах повноважень Київської міської державної адміністрації налагодження роботи в сфері міжнаціональних відносин, забезпечення прав національних меншин України. Створення такого структурного підрозділу — головного управління, є відповідь на ті певні виклики, які ставить перед столичною владою час.

Ситуація в Києві є достатньо специфічною і неоднозначною. Навряд чи якийсь регіон може похвалитися таким етнічним розмаїттям своїх мешканців. Це покладає на столичну владу досить жорсткі зобов'язання. Міська влада вважає, що кожен киянин, незалежно від етнічного походження має право на комфортне життя у комфортному місті, згідно європейських стандартів. Курс на відкритість та прозорість реалізації тих владних повноважень.

В цілому, співпраця з ромською громадою, ромських національно-культурних товариств, яких в Києві кілька проводиться так само на засадах відкритості, на засадах партнерства. Тривалий час організаційно і фінансово підтримується діяльність циганського театру «Романс». Також не залишилася поза увагою міської влади так і столичного бюджету циганське товариство «Амала», яке заснувало міжнародний фестиваль з аналогічною назвою.

Звичайно, не можна залишити поза увагою діяльність «Конгресу ромен України», і діяльність особисто Петра Дмитровича, хоча ми не завжди фінансово перетинаємося, бачимо роль Конгресу в житті ромської громади України і столиці.

Нажаль, є певні негативні моменти, на яких теж хотілося б зупинитись. Зокрема, це певна розрізненість ромської громади столиці, відсутність єдиного ефективного центру між яким би будувалась взаємодія з київською владою. Хотілося б бачити більшу активність ромів столиці у спілкуванні з владою. Повірте, що міська адміністрація є відкрита до співпраці.

Крім того, нагальним дійсно залишається питання Ромської Декади. В Головному управлінні уважно опрацьовано відповідні документи, а також, опрацювали проект Програми розвитку ромського народу на 2009–2013 роки, яку запропонував «Конгрес ромен України». Беручи до уваги, що Ромську Декаду концептуально, проект запропонований «Конгресом ромен України» є надзвичайно цікавим, і пропозиції щодо нього ми направляли в Держкомнацреїгій і сподіваємося, що найближчим часом буде прийнято відповідну державну програму. Хотілося б висловити побажання Державному комітету у справах національностей та релігій, що виконання таких масштабних проектів навряд чи зможе відбутися силами виключно міського бюджету, тому ми готові розглянути відповідні пропозиції з боку центральних органів влади.

Так само хочеться побажати плідної співпраці, і щоб даний захід не перетворився в чергову розмову про проблему, а мав своїм наслідком реальні рішення, реальні справи. Дякую. (аплодисменти залу).

Головуючий

— Дякую. Запрошуємо до виступу наших гостей, дослідників із Софії, Болгарія — Елену Марушиакову та Веселіна Попова³.

Елена Марушиакова виголосить доповідь «Ідентичності циган / рома в новому Європейському контексті (ситуація в Східній Європі)». Прошу.

³ Марушиакова Елена Андріївна — етнолог, циганознавець, доктор історії, керівник секції Етнології Балкан Інституту етнографії з музеєм Болгарської Академії наук. Попов Веселін — асоційований професор секції Етнології Балкан Інституту етнографії з музеєм Болгарської Академії наук. Автори 11 монографій та понад 120 публікацій з циганознавства, співавтори і редактори 7-ми випусків «Студії Романі» (1994–2007, Софія). В 2005 р. створили Спеціалізовану бібліотеку з архівом Студії Романі (в Етнологічному інституті з музеєм Болгарської Академії наук), яка містить різноманітну наукову, довідкову, навчальну і художню літературу, присвячену циганам (або, як зараз політично коректно казати, «ромам»), а також циганську/ромську періодику. Це є чи не найкращий подібний спеціалізований бібліотечний центр в світі.

Елена Марушиакова

– Идентичности цыган / рома в новом Европейском контексте (ситуация в Восточной Европе)

В Восточной Европе вопрос «Кто такие цыгане?» (или политически корректная формулировка — «Кто такие рома?»), заданный в одном нашумевшем исследовании бедности во время постсоциализма, абсолютно лишен смысла. В общественном сознании в регионе целой Восточной Европы, всегда существовало и существует ясное понимание цыган как отдельной ясно обособленной этнической общности, с общим происхождением, т.е. здесь каждый знает «кто такие цыгане». Если и существуют некоторые сомнения, они могут возникнуть единственно при идентификации конкретных известных личностей, покинувших цыганскую социальную среду, где они родились и выросли, а не по отношению общности в целом.

В Восточной Европе о цыганах, как и вообще о каждой общности такого порядка, думают всегда и только примордиалистически, и обязательно в этническом дискурсе. В этом регионе, цыганом (как и представителем каждой другой этнической общности), человек рождается, а не становится, и на всегда остается таким, каким родился (и каким были его предки).

В Восточной Европе немыслимо появление целой книги, в которой основной темой была бы тема «Кто такие цыгане?», и в которой еще в самом начале было бы заявлено категорически, что «на этот вопрос не может быть найден ответ». Эта проблема, как и другие подобные вопросы в духе конструктивизма — просто неадекватны, полностью непонятны и потому бессмысленны.

Цыгане Восточной Европы (как и каждый из проживающих здесь народов) осознают себя и воспринимаются другими, прежде всего, в этническом дискурсе. Причины этого обстоятельства, по нашему мнению в том, что идеи конструктивизма и гражданской нации в Восточной Европе в подавляющем большинстве случаев в своей завершённой форме сводятся единственно к концепции нации-государства, которая на практике осмысливается, прежде всего, как этно-нация (единственным исключением в этом плане является Российская Федерация).

В этом общем общественно-политическом контексте цыгане могут быть осмыслены, как все остальные народы, этого региона, как «воображаемая общность», но в отличие от других народов, она «воображаемая» не своими членами, а остальным, совместно-проживающим с ними населением. Таким образом, оказывается (хотя это может звучать несколько парадоксально), что границы этой общности, в сущ-

ности, определяются не её членами, а окружающим их населением. И независимо от того, кем осознают себя сами цыгане и какую идентичность они на самом деле имеют (или какую идентичность они хотят продемонстрировать публично), они будут восприняты и, соответственно, в различных житейских ситуациях к ним будут относиться всегда как к «цыганам».

Многомерная структура идентичности цыган

Чтобы разобраться в сложной, проявляющейся на различных уровнях и в различных контекстах многомерной структуре идентичности цыган Восточной Европы (и везде по всему миру), прежде всего, следует иметь в виду, что цыгане не герметично закрытая и самодостаточная социально-культурная система. Во всем мире цыгане живут в двух системах координат — как отдельная общность и как общество (вернее как этнически обособленная его интегральная часть в соответственной нации-государства).

В данном случае мы исходим из базисной установки, основанной на разграничении «общность — общество» (*Gemeinschaft — Gesellschaft*), которая была предложена еще в конце XIX вв. немецким социологом Фердинандом Тьонисом. Очень часто в научных исследованиях отдаётся предпочтение одной из двух форм существования цыган, а другой соответственно уделяется гораздо меньшее внимание. Так, например в «классических» исследованиях, посвященных цыганам, (от школы Gypsy Lore Society и до преобладающей части современных антропологических исследований), основным объектом являются цыгане как общность. Общество воспринимается в лучшем случае лишь как общественный контекст, в котором они живут (пренебрегая тем, что цыгане одновременно продолжают оставаться интегральной частью этого самого общества). Другую крайность представляет множество современных социологических исследований цыган Восточной Европы, в которых на передний план выдвигаются социальные параметры цыган как некой целостности, и игнорируется внутренняя гетерогенность общности, её этносоциальная структура и этнокультурные характеристики.

Такой подход применяется и в отдельных современных антропологических исследованиях цыган в Восточной Европе, в которых исследователи ограничивают свой объект одной «анонимизированной» локальной цыганской общностью⁴. Хотя неэффективность этого методо-

⁴ Это один из базисных постулатов современной антропологии, согласно которому антропологическое полевое исследование следует осуществлять в основном, если и не единственно, в рамках одной конкретной общности, местонахождение и название которой полагается скрывать под псевдонимом.

логического подхода не подлежит сомнению, что при этом не мешает его последователям говорить о цыганах как о едином целом и на основе одного локального примера делать выводы обо всей цыганской общности, в ее глобальных параметрах, вне конкретных общностных, общественных, географических и хронологических рамок конкретного исследования.

Непонимание сущности разграничения «общность — общество» доводит до того, что обыкновенно цыган вписывают в рамки одной из двух основных парадигм, которые в целом могут быть характеризованы вкратце как их **маргинализация** (цыгане воспринимаются как маргинальный общественный слой) и их **экзотизация** (цыгане воспринимаются как исключительно специфическая общность). Нередко эти, на первый взгляд в корне различные основные подходы к цыганам, на практике могут смешиваться и взаимно дополняться, особенно когда вопрос стоит о конкретной политике и проектах на различных уровнях (или даже и в научной сфере — например в теории о цыганах / рома как о представителях «культуры бедности»).

Существуют и опыты элиминации разграничения «общность — общество» у цыган путём объединения их двух форм существования в общую теоретическую концепцию. Так, например, по мнению Джудит Окли и ее последователей в Западной Европе, сформировавших уже целую научную школу, цыгане являются не потомками эмигрантов из Индии, а социальной конструкцией, которая возникла в слоях маргинализованного европейского населения, которое восприняло бродяжнический образ жизни во время позднего Средневековья, отвергшее индустриальную революцию, и постепенно приобрело некоторые характеристики этнической общности (напр. их язык сформировался как результат заимствований из различных европейских языков и главное на основе контактов с индийскими торговцами. Приверженцы этой школы главным образом выходцы из Западной Европы).

У других западных авторов, также как и в современной социологической школе в Сербии, наблюдается обратный подход — цыгане в условиях современного общества постепенно превращаются из первоначально этнической общности в маргинальный «этно-класс». Еще одной тенденцией в историографии, напр. У Майкла Стюарта или в упомянутом выше исследовании бедности, проявляется концептуальные подходы, специфически и довольно противоречиво переплетенные, когда цыгане рассматриваются как одно целое, существующее только в одном измерении (в параметрах общности или общества, в зависимости от конкретного рассматриваемого примера или конкретной проблемы).

Одним из ключевых, на протяжении всей истории научных исследований о цыганах, является вопрос о внутренней структуре цыганской общности. Многие авторы считают довольно спорным можно ли вообще говорить о цыганах как о целостной общности в глобальном масштабе или скорее речь должна идти о различных цыганских общностях, чьим материнским языком являются не только различные диалекты *Романес*, но также и армянский, арабский, турецкий, албанский, румынский, венгерский, украинский, испанский и т.д. Нередко (не только в Восточной Европе, но и в других регионах мира), встречаются общности, которые окружающее население считает цыганами, но они сами имеют различную, преферированную (публично декларируемую или реально ощущаемую или даже активно конструируемую в наши дни) другую, не-цыганскую идентичность. В ряде случаев может отсутствовать не только самосознание о единстве цыганской / ромской общности (хотя оно, возможно, существует на различных более низких уровнях), но иногда даже и вообще знание о наличии других ее подразделений.

Для нас не подлежит сомнению тот факт, что цыгане являются внутренне дифференцированной, иерархически структурированной на различных таксономических уровнях социокультурной общностью. Обобщенно можно сказать, что цыгане являются специфичной разновидностью общности, так называемым «межгрупповым этническим образованием». Она подразделяется на ряд отдельных, в большей или меньшей степени отделенных, а иногда даже и противостоящих друг другу, групп (в терминологии российских авторов «этно-групп»), каждая из которых имеет собственные этносоциальные и этнокультурные характеристики. На основе, этих базовых характеристик (сохраненных или отсутствующих у отдельных цыганских групп), в процессе сопоставления и противопоставления по отношению к «другим» (и прежде всего по отношению к «другим» цыганам), создается групповая идентичность, которая является основным безусловным сущностным признаком существования данной группы (цыганская группа не может существовать без осознания факта своего существования, в отличии от, напр., диалектных групп цыган). Исходя из «цыганской группы» как базовой единицы, можно раскрыть иерархические уровни существования цыганской общности с соответствующими формами идентичности — группа, субгрупповые подразделения и метагрупповые объединения — каждый из этих уровней может быть превалирующим, определяющим в общей структуре их многомерной идентичности.

С точки зрения цыганской общности, Восточная Европа это исторический регион, в котором проживает большая часть цыганского сообщества — подразделение *рома* (другие *рома*, проживающие в различных местах в мире, это современные мигранты или потомки мигрантов, покинувших этот регион максимум полтора столетия назад). Единственным исключением являются ромские общности, проживающие в Италии еще со времен Средневековья (*рома абруцезе*, *рома калабресе* и др.), также как и небольшая группа *заргари*, проживающая в Северном Иране (эмигрировавшая с Балкан два-три века назад). Проживающих в этом регионе *синти* очень мало, только отдельные семейства в некоторых странах (Российская Федерация, Польша, Венгрия, Чехия, Словакия, Словения), большинство из которых уже смешиваются с *рома*.

Территория современной Турции (а именно — регион Малой Азии) является уникальным местом, где в прошлом разделились три основных потока миграции цыган на их долгом пути из Индии в Европу и где в настоящее время проживают представители трех основных подразделений (разделение дом — лом — ром) цыган (турецк. чингенелер).

Процессы формирования и развития идентичности отдельных цыганских групп не протекают герметично в рамках общности, пребывая в неразрывной связи с процессами, происходящими в обществе, в котором они проживают. Мозаика цыганских идентичностей (на групповом, субгрупповом или метагрупповом уровне) обусловлена общими рамками соответствующих общественно-политических образований, в которых проживают цыгане (т. е. в отдельных странах в Восточной Европе). Многочисленные воздействия различного порядка (экономическое, политическое, идеологическое и т.д.), со стороны макрообщества, в котором они живут (или проживали), в конечном итоге накладывают свой существенный отпечаток на цыган — их развитие как общности и на общую структуру их идентичностей. Это развитие общности (и, соответственно, идентичностей) проходит неравномерно, в различных направлениях, иногда даже противоречиво, когда можно проследить несколько взаимосвязанных и взаимовлияющих основных тенденций, которые мы далее схематично представим.

Основные направления в развитии цыган/рома

1) Внутреннее развитие общности

Эта тенденция в развитии общности заложена в ней изначально. Цыганская общность, подобно любой другой общности, не является статичным образованием — ни как этносоциальная структура, ни по своим этнокультурным характеристикам. Её внутренняя эволюция

ведёт к постоянным изменениям в целостной структуре. Цыганские группы не являются неизменным во времени социо-культурным образованием, в них, под влиянием различных факторов, постоянно протекают процессы, которые можно свести к двум основным противоположным и взаимосвязанным тенденциям — *сегментации* и *консолидации*. С одной стороны, происходит процесс сегментации групп на отдельные субгрупповые подразделения, формирующиеся по семейно-родовым или территориальным признакам, с другой стороны отдельные обособленные таким способом субгрупповые подразделения постепенно консолидируются в одну новую группу и новосформировавшиеся общности постепенно приобретают параметры новой, обособленной цыганской группы. Основная таксономическая единица (включая превалирующий уровень идентичности) — это цыганская группа и, соответственно, ее субгрупповые подразделения и метагрупповые объединения.

Мозаика различных цыганских общностей в странах Восточной Европы является исключительно разнообразной. Историческое развитие с доминированием сегментации или консолидации, и также с их постоянным взаимным переплетением в этих общностях наглядно показывает, как протекают эти процессы в цыганском сообществе в целом со времен его прибытия в Европу и вплоть до наших дней. Поэтому и притом с большой долей уверенности можно утверждать, что после нескольких поколений общая картина цыган в Восточной Европе будет далеко не такой, какой она является в наши дни. Однако важнее другое — то, что развитие цыганской общности после распада старых империй и возникновения в Восточной Европе в XIX и XX вв. новых государств, оказывается в большой степени закрытой в их границах, что привело к возникновению нового уровня цыганской идентичности (цыганская общность в рамках соответственной этно-нации). Этот феномен в Восточной Европе проявлялся в государственных образованиях федерального (или точнее квази-федерального) типа (СССР, СФР Югославия, Чехословакия), существовавших в XX в., когда идентичность отдельных цыганских групп (как и цыган в целом в отдельных странах) формировалась в рамках общей наднациональной схемы. Этот уровень идентичности оказывается исключительно устойчивым, и в настоящее время большинство цыганских групп (и соответственно их субгрупповые подразделения или метагрупповые объединения) в Восточной Европе оказываются ограниченными в рамках отдельных государств.

Исторические примеры показывают, что при изменении государственных границ части одной и той же группы оказываясь разделен-

ными в двух разных государствах, даже когда нет серьёзных преград для трансграничного общения между её членами, уже через поколение утрачивают единство группы и формируют две новые группы (в соответственных странах). Воспоминание о бывшем родстве в этих группах если и сохраняется, то лишь на абстрактном уровне (не зная конкретных родственников), или в сфере фольклора (полумифические устные истории); даже в тех случаях, когда сохраняется эта память о родстве (в том числе на уровне родственных связей), обособление двух различных групп уже необратимо.

Этот принцип разграничения цыганской идентичности рамками существующих государств, проявляется даже у цыганских общностей, представители которых живут во многих странах по всему миру (*келдерари, ловари, чулари* и другие родственные им группы). В Восточной Европе представители цыганских групп из этого сообщества осознают свое родство и в некоторой степени единство, но вопреки тому эти же цыганские группы остаются ограниченными в государствах, в которых проживают (включительно и в эндогамном аспекте — трансграничные браки у них являются скорее исключением).

В отличие от них, для представителей того же сообщества, проживающих в различных странах Западной Европы, Северной и Латинской Америки, (как более старые и так же и более новые мигранты), принадлежность к соответственным нациям не имеют существенного значения. Они легко и часто меняют государства, в которых проживают (и, соответственно, трансграничные браки в их сообществе являются обычным явлением).

2) Развитие общности как части соответственной нации.

Это сравнительно новый процесс, связанный с современной эпохой. Первые проявления стремлений цыган к гражданской эмансипации датируют второй половиной XIX в. на Балканах, в условиях Османской империи.

О развитии этих процессов в полной мере можно говорить лишь в первой половине XX в. Цыгане в условиях новых этнонациональных государств, возникших в Юго-Восточной Европе, стремились включиться в новые общественные реальности в качестве равноправных граждан. Как напр. публичная компания начала XX ст. в Болгарии для получения полного избирательного права для всех цыган.

В сущности это и было основной стратегической целью всех цыганских организаций созданных в 1920 — 30 гг. в Болгарии, Сербии, Румынии, Греции. Эти цыганские общественные организации боролись за гражданскую эмансипацию цыган и в тоже время уделяли внима-

ние сохранению и развитию этнокультурных традиций сообщества. Развитие цыганского движения недвусмысленно показывает, что оно направлено не на обезличение цыган как этнической общности, а к тому, чтобы рома стали равноправной частью соответственной этно-нации (т.е. два уровня идентичности, на уровне общности и на уровне общества, не противоречат, а напротив, взаимно дополняют и обогащают друг друга).

Особенно сильно повлияла на процессы общественной интеграции и соответственно на общую структуру идентичности цыган в Восточной Европе т. наз. «эпоха социализма». Для большинства стран этого региона это период с конца Второй мировой войны, до конца «холодной войны» и распада т. наз. «социалистической системы» в 1989 г. Не будет утрированным сказать, что этот период является ключевым для развития цыганского сообщества в Восточной Европе.

Когда речь идет о государственной политике в отношении цыган в Восточной Европе во времена т. наз. «эпохи социализма», оценки доныне остаются преимущественно в духе «холодной войны». Эта политика, как в целом, так и в конкретных проявлениях, характеризуется однозначно как одно из многочисленных преступлений тоталитарных режимов. Достаточно сложно с современной позиции, абстрагируясь от идеологических штампов, проводить более объективный и многосторонний анализ этой государственной политики во всём её разнообразии. Основная трудность заключается в определении соотношения между двумя взаимосвязанными процессами — общественной *интеграции* и *ассимиляции*. В ходе исторического развития многие народы, проживающие в чужом окружении, проходят путь от общественной интеграции вплоть до частичной или полной ассимиляции (как естественный процесс или как результат определенной государственной политики в этом направлении). Следуя логике данной модели, (не являющейся всеобщей или обязательной), применительно к цыганам, любую государственную политику в тот период (как, впрочем, и в наши дни) в Восточной Европе, по отношению к цыганам, можно заклеить как шаг на пути к их ассимиляции.

Для получения объективного анализа государственной политики по отношению к цыганам во время т. наз. «эпохи социализма» необходимо подойти к фактам конкретно и с учётом специфики ситуации в каждой отдельной стране. Следует иметь в виду множество обстоятельств, в том числе место цыган в общем контексте государственной национальной политики в этих странах. Последнее уточнение необходимо, так как, в сущности, цыгане никогда не были основной, а всегда

были второстепенной целью этой национальной политики в отдельных странах Восточной Европы. Как правило, государственная политика, стимулирующая развитие цыган как специфической общности в различных странах Восточной Европы, оказывалась ограниченной во времени и противоречивой на практике, уступая место утверждённым национальным моделям отношения к ним (обоснованным и представленным новой идеологической фразеологией). Несмотря на это, проведение анфирмативной⁵ по отношению к цыганам политики, в этих странах были созданы условия и гарантирован ряд возможностей для относительно равноправного участия цыган в общественной жизни и развития их гражданского сознания.

Окончательные последствия этих процессов для цыган Восточной Европы в рассматриваемый период ясно видны в сравнении с судьбой их собратьев, проживающих в других странах мира.

Уровень общественной интеграции цыган в Восточной Европе выше, чем на Западе, а не наоборот. Обратное утверждалось до недавнего времени во множестве правозащитных докладов, изданных на протяжении последних 10–15 лет, и, к сожалению, в многочисленных научных публикациях, использующих этот тип изданий как серьёзный источник по истории и современному положению цыган в странах Восточной Европы.

Поэтому не следует особенно удивляться тому, что сознание принадлежности к соответствующей нации / государству занимает важное место в общей структуре идентичности цыган, поскольку значительно сильнее развито у цыган в Восточной Европе, не только в странах бывшей «социалистической системы», а также в Греции и Турции. Не случайно цыгане из бывшей Югославии часто определяют себя «последними югославами», что отражает определенное направление в развитии их идентичности.

Также следует особо подчеркнуть — в этих случаях речь идет о гражданском типе идентичности (т. е. сознание принадлежности к гражданскому типу нации), и о наличии различных уровней этнической идентичности. Цыгане Восточной Европы на уровне общности, и на уровне общества осознаются «цыганами» (в первом случае как эт-

⁵ *Анфирмативная политика* — это поощрительная политика (т. е. меньшинства поощряются), это слово ввели, чтобы не использовать слово привилегия. Считается, что у членов этнических меньшинств много проблем, которые можно решить только путем анфирмативной политики, т. е. представляются определенные поощрения, льготы и т. д., для того чтобы их положение сравнилось с положением окружающего населения. В украинской науке чаще используется термин «позитивная дискриминация».

ническая общность, во втором случае как этническое меньшинство в составе соответствующей этно-нации), и между этими двумя уровнями идентичности для них нет никаких существенных противоречий.

3) *Развитие преферированной этнической идентичности⁶ / или конструция новой идентичности.*

Процессы развития идентичности в этом направлении встречаются среди сравнительно больших подразделений цыганской общности в Восточной Европе, которые обладают другой, не-цыганской идентичностью (или хотя бы публично хотят продемонстрировать). Эти процессы не следует смешивать с описанными выше вариантами развития цыган как составной части данной нации, хотя формально результаты часто очень похожи.

Рассматриваемые процессы развития идентичности у цыган имеют свои давние исторические корни и современные измерения. Если сравнить ситуацию в Османской империи и Австро-Венгерской империи (т. е. Юго-Восточная и Центральная Европа), то видно, что различные условия и тип государственной политики (или отсутствие таковой) к цыганам могут привести к похожим результатам. Общая общественная позиция и де-факто отсутствие целенаправленной государственной политики по отношению к цыганам в условиях Османской империи дало возможность большей части их общности пойти по пути добровольной ассимиляции в господствующее мусульманско / турецкое этнорелигиозное сообщество, что в итоге повлияло на изменение идентичности значительной части цыган. Стремление к приобщению к турецким меньшинствам не только не перервалось, но даже расширилось и доразвилось среди большинства цыган мусульман, как следствие смешения религиозного с этническим и подменой первого вторым, в условиях новых этно-национальных государств на Балканах в XX ст.

В Австро-Венгерской империи, напротив, в конце XVIII в. и начале XIX ст. государство предприняло ряд мер, направленных на форсированную насильственную общественную интеграцию, с целью полного уничтожения цыган как отдельной общности и их ассимиляции среди окружающего населения (чаще всего в качестве «новых венгров», т. е. через их приобщение к зарождающейся в то время венгерской этнонации). Окончательные результаты этой политики ясно видны в наши дни во многих районах Венгрии, Словакии, в Украине (Закар-

⁶ *Преферированная этническая идентичность* — предпочитаемая идентичность, т. е., члены сообщества преферируют (т. е. предпочитают) другую, не свою этническую принадлежность.

патье), Румынии (Трансильвании) и в других регионах бывшей Австро-Венгерской империи. Большие части цыган здесь с предпочтительной венгерской идентичностью, утратившие частично или полностью свою этнокультуру, и как результат многие из них не смогли адаптироваться в новых социо-культурных реальностях, попали в состояние социальной деградации и частичной или даже полной маргинализации.

Другой путь развития процессов преферированной этнической идентичности у цыган появился в условиях новых этнонациональных государств возникших в XIX–XX ст. в Восточной Европе. В этих новых для цыган, условиях не только зарождается сознание принадлежности к соответствующей этно-нации, но у многих из них постепенно эта идентичность накладывается на старую цыганскую этническую идентичность и в некоторых случаях замещает её. Причины развития этих процессов разнообразны, но их окончательный результат один и тот же — смешение двух уровней этнической идентичности и замена этнической идентичности общности этнонациональной. В сравнительном аспекте самые большие части цыган охваченные этими процессами находятся в Юго-Восточной Европе (Румынии, Турции, Греции), сравнительно меньше — в государствах постсоветского пространства.

Представители румыноязычных цыганских сообществ, с самоназваниями — *рудари / лудари* в Болгарии, в Румынии (Влахия) и Восточной Сербии, *бъеши / беаши / бояши* в Румынии (Трансильвании), в Венгрии, Словакии и Хорватии, *каравласи* в Боснии и в Восточной Сербии, *банъаши* в Сербии (Воеводине), *лингурари* в Румынии (Молдове) и в Республике Молдове (в Болгарии *лингurarите* являются подразделением *рудари / лудари*) расселились по всей Восточной Европе (а и в других странах мира — Испании, Латинской Америки, США) из Румынии во второй половине XIX и первой половине XX ст., имея различные идентичности. Чаще всего они идентифицируют себя как «влахи / румыны / молдованы», но вместе с тем не редко и как «цыгане» (в Венгрии), а в последние годы даже и как «рома» (Хорватия, и местами в Сербии), а в Венгрии и Болгарии уже можно наблюдать начало процесса конструирования отдельной, различной, не-цыганской идентичности (*беаши, рудари*).

Поиск и опыты конструирования новой, не-цыганской идентичности наблюдаются и среди других цыганских общностей на Балканах, напр. у турецко-язычной общности т. наз. *миллиет* (в смысле «народ», как этнически нейтральная категория) или у албаноязычных *ашкали* в Косово. Среди т. наз. «Балканских Египтян» в Македонии, Албании, Косове и Сербии, которые считаются окружающим населением

«цыганами» («*гюпти / гюпти*» в Македонии, «*йевг*» в Албании и т. д.) уже не только активно конструируют «собственную» историю, но даже получили официальное признание международных сил как отдельная общность в Косове (как совокупность RAE — *роми, ашкали, египтяни*).

Все эти случаи преферированной (и даже конструирование новой) этнической идентичности, являются одной из основных причин, по которым никто не в состоянии определить, сколько точно цыган проживает в Восточной Европе. Еще сложнее выявить, сколько цыган проживает в Западной Европе, где в большинстве стран запрещено собирать какие-либо статистические данные о населении по этническому признаку. Во всяком случае, до сих пор результаты многочисленных регулярно проводимых переписей населения в странах Восточной Европы, включающих дифференциацию по этническому признаку (в основе декларации самого населения), никогда адекватно не отражали численность тех, кого соответственное общество считает «цыганами» и несоответствие в цифрах может быть очень значительным.

4). Развитие в русле глобального Ромского национализма

Это сравнительно самая новая тенденция в развитии цыганской общности и её идентичности, зародившаяся во второй половине XX в. На Первом мировом ромском конгрессе, состоявшемся в 1971 г. в Лондоне, были заложены основы Международного Ромского Союза (International Romani Union — IRU). От этого конгресса ведет начало тенденция называть все цыганское сообщество названием одного (самого большого) из его подразделений *рома*. Ведущая концепция этого времени «наше государство везде в мире там, где живут *рома*» (т. е. *рома* считаются частью соответственных наций), но вместе с тем конгресс утвердил знамя и гимн (типичные атрибуты нации). *Рома* на конгрессе определены как трансграничное сообщество, вопрос об их специальном статусе в международном плане не поднимается, но в 1979 г. IRU получает консультативный статус (II категории) как неправительственная организация в ООН (что интерпретируется как шаг к признанию ромской нации).

Эта идеологическая концепция о характере цыганской / ромской общности являлась ведущей и на следующих конгрессах IRU — в Женеве (1978 г.) и в Гьотингеме (1981 г.). Четвертый конгресс IRU в Варшаве дал начало новому этапу в развитии международного ромского движения. Для него характерно массовое присутствие представителей из стран Восточной Европы, где проживает подавляющее большинство *рома* в мире. Во времена т. наз. «эпохи социализма»,

здесь уже сформировались своеобразные новые цыганские / ромские элиты, более или менее отдаленные по ряду характеристик (образование, общественный статус и др.) от своих собратьев в Западной Европе. Вливание этой сильной и свежей струи предопределило расширение направлений и сфер деятельности международного ромского движения. На Четвертом конгрессе IRU была принята базовая концепция, согласно которой *рома* являются гражданами стран, в которых они проживают, но одновременно с тем дискутировался вопрос об их месте в будущей объединенной Европе. Первая часть этой концепции обусловлена сравнительно высокой степенью общественной интеграции цыган / *рома* в странах Восточной Европы, а вторая является ответом на уже обозримое будущее развитие этих стран и перспективы их присоединения к новым евроатлантическим реальностям.

В процессе общеевропейской интеграции появилась и не до конца понятная концепция о *рома*, как «трансграничном национальном меньшинстве». Она впервые обсуждалась на встрече в Остии (Италии) в 1991 г. С ней связывались надежды, что международное право, европейские нормы и институты смогут поднять общественный статус цыган и разрешить их многочисленные проблемы, которые появились в странах Восточной Европы или резко усугубились как следствие трудностей переходного периода. Вследствие присоединения к Рамочной концепции о национальных меньшинствах большинство восточноевропейских *рома* получили статус национального меньшинства (в отличие от их собратьев в большинстве стран Западной Европы). Но вскоре привело к разочарованию в странах Восточной Европы, так как не дало ожидаемых результатов, и обусловило следующий виток в поиске новых идей развития ромского сообщества, в частности, закономерным стало появление и развитие концепции о *рома* как о «нации без государства».

Концепция о *рома* как о нации без государства стала основополагающей для IRU после Пятого конгресса, проведенного в июле 2000 г. в Праге, этой концепции подчинена вся последующая деятельность союза. В частности, союз стал публично декларироваться как руководящее тело, представляющее перед международными институтами ромскую нацию, снабженный всеми атрибутами нации-государства, парламентом (законодательной властью), комиссариатом (исполнительной властью) и Верховным судом (судебной властью). Новое руководство организации сосредоточилось на цели официализировать эту позицию IRU перед международными институтами, тем самым получить равное государствам место в мировых организациях (ООН, ЮНЕСКО) и, прежде всего, в европейских институтах (Совет Евро-

пы, Европейский Союз). Постепенно эта тенденция в развитии сообщества *рома* к стремлению создать свою новую «национальную» идеологию (с соответствующей национально-исторической мифологией), с подчеркиванием определенных идей — использование общего названия «Рома» для всех цыганских подразделений; стремление к общеромскому единству и отрицание права существования цыган с преференциальной или другой новой, не-ромской идентичностью; новый характер дихотомии «*рома* — *гадже*» (не-цыгане) с выдвиганием на передний план противопоставления между этими двумя сторонами; новая интерпретация цыганской истории с центральным местом в ней Холокоста, и характеристика *рома* как «вечных жертв» окружающего общества (возникновение концепции антицыганизма созданной по подобию антисемитизма); стремление к стандартизации языка (*Romanes*), и т.д.

Основными носителями идеи о «ромской нации» является созданная в последние годы тонкая прослойка так наз. «*рома* по профессии» или «международные *рома*». Часть из них начали приоткрывать свои подзабытые цыганские корни (которые могут быть и мнимыми), находя жизненную реализацию именно в посредничестве между своей общностью и различными общественными структурами.

В сущности международное ромское движение всегда, еще с момента своего создания, было зависимым от различных «внешних» (для цыганской общности) факторов различного порядка, которые финансируют это движение (впрочем, и концепция *рома* как «нации без государства» была создана не-цыганом).

Для различных периодов такими факторы были:

- граждански ангажированные⁷ ученые, любители и публичные личности;
- некоторые новые евангельские церкви, работающие среди цыган (и на первом месте Пятидесятная и Баптистская церковь);
- неправительственные, прежде всего (но не только) правозащитные организации;
- некоторые государства, ведущие политику в отношении цыган, выходящую за рамки собственной страны (напр.: в прошлом — СФР Югославия, в последние годы — Чехия и Финляндия);
- некоторые международные институты (напр. Совет Европы).

⁷ Граждански ангажированные ученые — этим термином обозначаются ученые с высокой гражданской позицией и с высоким гражданским сознанием, которые сотрудничают с неправительственными организациями, защищают права меньшинств. Их работа не всегда считается научного, а прежде всего ориентирована на пользу для меньшинств. Граждански ангажированные ученые могут быть и в других сферах, например в антивоенных акциях, при борьбе с мировым голодом, могут ангажироваться в защиту экологии и т. д.

Все это объясняет причины, почему концепции о «ромской нации» сравнительно мало популярны среди цыганского сообщества, а концепция глобальной ромской идентичности, которая должна перекрыть все уровни идентичностей у различных подразделений цыган в различных странах, остается утопией.

Цыганские / ромские идентичности в новых европейских реальностях

С наступлением XXI в. начинается ряд существенных перемен, связанных прежде всего с финализированием процессов евроинтеграции в большинстве стран в Восточной Европе. В 2004 г. Венгрия, Словакия, Чехия, Польша, Литва, Латвия и Эстония, а в 2007 г. Болгария и Румыния присоединились к Европейскому Союзу. Потоки нелегальной (или полуполюгальной с тенденцией к легализации) миграции стали неким обыденным явлением не только для новоприсоединенных стран, но в некоторой степени и для региона Восточной Европы в целом. Эти общие процессы охватывают и цыган региона, что отражается на развитии цыганских / ромских идентичностей и придает им новые, общеевропейские измерения, которые переходят современные государственные границы. Большие части существующих цыганских групп мигрируют под различным предлогом из Восточной Европы в различные страны Западной Европы, поселяясь там прочно (или с тенденцией поселиться).

На этом этапе связи (включительно и брачные) между членами групп остаются достаточно прочными, но не трудно предвидеть, что развитие процессов сегментации и консолидации групп неминуемо приобретут новые измерения, и впоследствии отразятся на групповых (соответственно субгрупповых и метагрупповых) идентичностях. Спустя нескольких десятилетий, вероятно, мы увидим общую картину цыганского присутствия в объединённой Европе уже значительно отличающуюся от сегодняшней.

Что касается развития общности цыган, как части соответственной нации, то здесь ожидаются два различных варианта развития процессов — интеграция цыган в эмигрантское сообщество выходцев из их родных стран, без прекращения связей со страной их происхождения, или медленный путь интеграции в нацию, среди которой они собираются жить (с сохранением цыганской этнической идентичности). Что касается развития процессов создания новых идентичностей, то на этом этапе они оказываются трудно прогнозируемыми, так как зависят от множества дополнительных факторов.

К сожалению, существует и третья опция развития отдельных цыганских общностей в результате миграций в общеевропейском масштабе, ее уже можно наблюдать в современной Италии и частично Франции. В Италии все цыгане — беженцы (а также те кто представляются как таковые) воинов в Югославии, (по различным подсчетам около 120–150 000 человек), автоматически объявлены «номадами» и по этому критерию исключены из всех существующих программ интеграции остальных беженцев и эмигрантов и направлены прямо в т. наз. «кампы» (временные лагеря на краю больших городов, построенные для кочующих местных цыган (*рома, синти и каминанти*)). Таким образом цыгане бывшей Югославии, прадеды, которых (или их преобладающая часть) веками вели оседлый образ жизни, с сравнительно высокой степенью интеграции, а некоторые с хорошим образованием и неплохими общественными позициями, были поставлены в непривычные для них условия жизни, с новым общественным статусом. Эти процессы привели к возможно, одному из наиболее вопиющих случаев массовой десоциализации (особенно для нового поколения, рожденного и выросшего в кампах и не знающего никаких других социо-культурных реальностей) в Европе за последние десятилетия, последствия, которых ещё предстоит преодолеть.

Специального внимания заслуживает вопрос о развитии (если таковое вообще есть) глобального Ромского национализма в новых европейских реальностях. На Шестом конгрессе IRU проведенном в Ланчиано (2004 г.) тема *рома* как «нация без государства» вообще не была поставлена. Несмотря на выбранное многочисленное руководство организации, на практике деятельность Союза после конгресса почти приостановлена (кроме участия части руководства в создании новых международных ромских организаций, где Союз играет уже второстепенную роль). В 2004 г. в Страсбурге был создан Европейский форум рома и кочующих (European Roma and Travellers Forum) как международная неправительственная организация с представительством в Совете Европы (и на его обеспечении).

В учредительных документах Европейского форума рома и кочующих отмечено, что он включает представителей «Roma, Sinti, Kale, Travellers и других родственных групп в Европе». Вопрос о том, является ли создание Европейского форума рома и кочующих развитием в русле концепции о *рома* как о «нации без государства» — остается открытым. Но включение в само его название сообщества «кочующих», (которые по происхождению и по идентичности не являются *рома*, и нет никаких признаков, что они желают стать ими) ещё больше ставит этот путь развития под сомнение. С одной стороны некоторые элементы, такие как:

стремление к представительной легитимизации и официализированию позиций новой организации в европейских структурах, использование общего названия *Рома*, могут интерпретироваться как развитие в этом направлении. В официальных документах Европейского форума *рома* и кочующих, однако, нигде не упоминается термин «ромская нация», а *рома* в этих документах определены, как «различные группы, имеющие одинаковый опыт дискриминации» (different groups, similar experiences of discrimination). Едва ли это может быть критерием, по которому можно конструировать нацию, потому что, таким образом, как нация могут дефинироваться достаточно много других общественных образований (и при этом далеко не только те которые возникли на этнической основе).

Надежды некоторых активистов на то, что конструирование Европейского форума Рома и Кочующих при Парламентарной Ассамблее Совета Европы, где представлены отдельные страны-нации — это путь к признанию *рома* как нации без государства в рамках европейских структур, едва ли могут быть рассмотрены как реалистичные. Подобный статус IRU имеет при ООН еще с 1979 г., но это не привело к развитию «ромской нации».

Не следует упускать из виду и то обстоятельство, что концепция о рома, как о «нации без государства» определенно никаким образом не вписывается в перспективы развития Европейского союза и будущего общеевропейского единства. Само существование Европейского форума Рома и Кочующих, как организации в целом зависит от иждивения и логистичной поддержки европейских структур.

Очерченные основные тенденции в развитии цыганских / ромских идентичностей постоянно пересекаются, взаимно обогащаясь и усложняясь. На процессы развития цыганского сообщества оказывает влияние ряд «внешних» факторов, такие как: конкретная ситуация в отдельных странах Восточной Европы; процессы общеевропейской интеграции и мировой глобализации. Поэтому на этом этапе очень трудно прогнозировать, какие конкретные изменения произойдут в ближайшем или в далеком будущем и соответственно, каким будет дальнейшее развитие цыганских / ромских идентичностей.

Спасибо за внимание.

Головуючий

— Дякуємо. (Аплодисменти залу). Запрошую виступити Маріанну Смирнову-Сеславінську (Москва, Росія)⁸.

⁸ Смирнова-Сеславінська Маріанна Володимирівна — кандидат філософських наук, циганознавець, культуролог, завідувач Лабораторією освіти ромів Центру національних проблем освіти Федерального інституту розвитку освіти. 2005 р. Захистила кандидатську дисертацію на тему «Етно-соціальні витоки культури циган».

Маріанна Смирнова-Сеславінська

— Здравствуйте! Я хотела бы сегодня вашему вниманию представить результаты работы Лаборатории социализации и образования ромов, которая два года уже работает в России. Эта лаборатория была открыта при огромном участии организаций *рома*...

Мы последние пять-семь лет нашей жизни посвятили разработке очень важной темы. Программы социализации и образования цыганского населения в последнее десятилетие стали частью национальных проектов разных стран Восточной и Западной Европы.

ЦЫГАНЕ В СОВРЕМЕННОЙ РОССИИ

(проблемы интеграции в российское общество и современная образовательная политика)⁹

Программы социализации и образования цыганского населения в последнее десятилетие стали частью национальных проектов разных стран Восточной и Западной Европы, Болгарии, Румынии, Венгрии, Чехии, Словакии, Германии, Англии, Дании, Швеции, республик бывшей Югославии. И это не случайно: в наши дни традиционная культура цыган, расселенных по принципу мозаики среди населения национальных государств и традиционно занимавших определенные ниши в их экономике, переживает кризис. Существовавшая до настоящего времени экономическая интеграция цыганских групп в макро-общество является результатом их этносоциальной стратификации и сохранением герметичности в социальной сфере. Цыгане составляют заметные национальные меньшинства в ряде стран, и их социальное развитие и недостаточная интеграция в общества национальных государств тормозят создание структуры развитых индустриальных и постиндустриальных обществ. Не является исключением и Россия, где кризис традиционных способов хозяйствования и социального устройства в цыганских группах привел в последние годы к их маргинализации и развитию криминальных явлений в этнической среде.

⁹ Для цього збірника на наше прохання М. Смирнова-Сеславінська надала розгорнутий варіант другої частини доповіді, яка стосується сучасних проблем соціалізації ромів, оскільки ці питання дуже жваво обговорювались під час роботи конференції, що засвідчило їх актуальність. Текст виголошеної на конференції доповіді на тему: «Культурная матрица проторомов как фактор формирования ромской этнической субкультуры и проблемы социализации цыган в России» опубліковано в Т. 15. Наукові записки. / Інститут української археграфії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. Тематичний випуск. — К., 2008. — С. 364–384.

Во всех странах, где существуют программы образования для цыган, они составляют часть широкомасштабных проектов по социализации и интеграции. Такой подход определяется пониманием того факта, что в основе социального поведения этнических меньшинств в макро-обществе лежат принципы их традиционного социально-экономического уклада и этническая ментальность, определяющие нормативность поведения.

Специфика традиционного уклада и нормативности у цыган и проблемы интеграции

Цыгане в разных странах представляют собой сегментарно расселенные общины, имеющие характерные общие черты социально-экономического уклада, социальной культуры, мышления и языка. Их происхождение восходит к типу так называемых вторичных социальных образований, представлявших собой архаичные кочевые и полукочевые племена на периферии крупных земледельческих цивилизаций. Распространившись в XIV–XV вв. в Европе, фактически во всех странах большая часть цыганских групп на протяжении веков оставалась герметичными этническими общинами, сохранявшими традиционные, во многом архаичные способы хозяйствования и социальной организации. Вплоть до наших дней основу общественной структуры у цыган составляют семейно-родовые группы, а экономическое существование еще в послевоенные годы было связано с кустарным ремесленным производством (кузнечеством, лужением посуды, изготовлением плетеных изделий и т. д.) и предоставлением услугами населению (сезонными работами, посредничеством в торговле, гаданием, артистическими выступлениями и прочим).

Развитие индустриального производства и новых экономических методов хозяйствования в странах Европы уже в период после Второй мировой войны вызвали постепенный кризис производства ремесленных изделий и мобильного уклада у цыган, а развитие глобальных социально-экономических процессов в современном мире поставило вопрос о выживании цыганских групп, среди которых начали развиваться процессы деградации традиционной культуры и маргинализации.

Несмотря на переход к оседлости, окончательно совершившийся у всех этнических групп цыган Восточной Европы и России в 1950-60 гг., цыгане остаются одной из самых малоинтегрированных в макро-общество этнических групп населения. Это проявляется в существовании резкого противопоставления между «своими» и «чужими» (цыганами и нецыганами, цыг. *рома* — *гаджё*), противопоставления, представляющего собой один из основных концептов цыганской культуры.

На основе этой оппозиции цыганский язык представляет целую систему терминов для обозначения этно-социальных статусов, маркирующих половозрастные различия с одной стороны — у цыган, а с другой — у нецыган. Происхождение такой терминологии связано с пониманием полноценного человека как члена *собственной ингруппы* в обществах архаического типа.

С возникновением национальных государств и включением в их состав разных национальных и этнических территорий, у населения формировалось представление о собственной *национальной идентичности*, что сопровождалось установлением национальных правовых систем и распространением действия этих систем на все группы населения. Почему же подобные процессы не распространились и на цыганские общины, появление которых в Европе зафиксировано на позднее XIV века?

Сохранению и развитию герметичности цыганских групп способствовала непростая история цыган в Европе. В течение столетий цыгане представляли собой самую гонимую и дискриминируемую группу населения, на которую не распространялись основные законы европейских стран. В отношении цыган использовалась чудовищная политика физического уничтожения и преследований, насильственной ассимиляции и расовой дискриминации, которая проходит практически через всю историю существования европейских государств в новое и новейшее время, что было отражено и в законодательных актах ряда стран. В наши дни законодательства национальных государств провозглашают равенство представителей всех национальных и этнических групп перед законом, но на деле мы постоянно имеем дело с фактами этнической дискриминации цыган: при трудоустройстве, при распределении жилья, при приеме в учебные заведения, при проведении судебных расследований и прочем. Одними из последних проявлений этнической дискриминации стали массовые случаи насильственной стерилизации цыганок (Чехия, конец XX в.), регулярные избиения полицией жителей цыганских поселков и нанесение им телесных повреждений (Болгария, 90-е гг. XX в.), насильственный сгон с земли, разрушение и сожжение цыганских поселков, убийство цыган (Россия, начало XXI в.). Несколько столетий назад такая политика являлась основой официального отношения к цыганам ряда государств Европы, и особо жестоким преследованиям цыгане подвергались в Германии и Венгрии. История преследований цыган Европы достаточно подробно описана в зарубежных и российских изданиях, поэтому здесь мы скажем только, что в таких условиях «открытость»

цыганской культуры сделала бы цыганские общины очень уязвимыми, поскольку против них использовалась любая информация, в том числе и из области собственно цыганского обычного права.

Проблемы, связанные с дискриминацией, очень глубоки, и лежат в области глубинных слоев общественного сознания, ведущих в общественной жизни к разделению людей на «своих» и «чужих», к этнической нетерпимости и политике сепаратизма. Эти слои сознания, проявляющиеся равно как у рядовых граждан, так и у представителей власти, де-факто в ряде случаев могут, ставить ряд меньшинств «вне закона».

Мы обращаем особое внимание на проблемы в области соблюдения общегражданского права, потому что именно *ситуация на границах контакта* этногруппы и макро-социума влияет на *формирование нормативности* внутри этнических субкультурных групп и в конечном итоге определяет проблемы в области интеграции в макро-общество.

Несмотря на все существующие проблемы, «знаковыми» явлениями в процессе интеграции цыган стало возникновение общественных цыганских организаций в структуре общественных движений европейских стран во второй половине XX в. и создание международных цыганских союзов в последние десятилетия.

Через эти «каналы» происходят контакты цыганских общин с нецыганским социумом на макроуровне, что способствует «раскрытию» цыганского общества, привело к появлению современных исследований цыганской культуры, прежде всего в области социологии и педагогики. В России общественное цыганское движение активно развивается в последнее десятилетие, а социологическое изучение проблем интеграции и социализации цыган только началось.

Говоря об укладе и нормативности цыган, надо принимать во внимание различную степень интеграции, и даже ассимиляции разных цыганских общин, принадлежащих к различным цыганским этническим группам. В странах Восточной Европы, выделялись два основных слоя цыганского населения. С одной стороны — давно оседлое (несколько сотен лет) и частично ассимилированное, экономически интегрированное в национальное хозяйство (речь идет о групповой интеграции, где целые семьи и роды занимаются традиционными ремеслами или работой в сфере услуг); с другой стороны — группы так называемых «влашских» цыган, сохранявшие мобильный образ жизни. Они также занимались традиционными ремеслами и услугами населению (торговля скотом и товарами), но были гораздо менее ассимилированы, отличались большей сохранностью культуры и языка, и главное — институтов нормативности, которые были уже утерянные

оседлыми общинами. В первую очередь — это институт цыганского суда (т. наз. *крис*), который является нормативным регулятором обычного права у цыган. В России, где, хотя и не было таких крупных оседлых цыганских групп населения, в общем, также можно условно выделить два слоя.

Так, появившиеся в XVII в. и даже, возможно, ранее группы *севернорусских* цыган составили самый ранний слой, который, по аналогии с восточноевропейскими оседлыми группами, также является более ассимилированным и хуже сохранившим институты нормативности. Одной из причин того, что традиционно в России было гораздо меньше оседлых цыганских поселений, чем в Восточной Европе, по-видимому, является большое расстояние между населенными пунктами. Цыганские таборы хозяйственно «обслуживали» ряд поселений, расположенных в определенном ареале, и при больших расстояниях между деревнями существование постоянного жилья не было обоснованным. В то же время в холодный сезон цыгане зимовали в русских деревнях, куда их пускали на постой за возможность пользоваться лошадьми и использовать конский навоз.

Появившиеся из Румынии и Венгрии в XIX — XX веках цыгане-*кэлдэраря* и *ловаря*, принадлежащие к т. наз. *влашским* цыганам, как и в других странах, отличались, прежде всего, большей сохранностью норм обычного права и большей культурной закрытостью по отношению к нецыганам. В это же время появились и другие родственные им группы, известные в России под названием влашских цыган, а также цыгане-плащуны. Среди этих групп практически не было оседлых общин. После революционных событий начала XX века часть цыганского населения обширной Российской империи сдвинулась с традиционных мест проживания, в результате чего в России появились также ведущие мобильный образ жизни группы *крымских* цыган, также цыгане-*кишиневцы* из Молдавии. Эти группы в большинстве увеличили мобильное цыганское население.

Между цыганскими общинами существуют различия в уровне интеграции и даже тенденциям к ассимиляции у некоторых традиционно оседлых общин. В частности наблюдаются предпосылки к классовому расслоению в результате выделения из общин разбогатевших семей. Как общность цыгане, в первую очередь проживающие в зонах компактных поселений, сохраняют основные черты своей традиционной культуры, уклада и способы хозяйствования, основанные на групповой специализации в предоставлении услуг населению и семейной занятости.

Наиболее очевидные социальные проблемы существуют в области цыганских компактных поселений. Это низкий уровень жизни, плохое или недостаточное владение русским языком, низкий уровень грамотности, отсутствие постоянного заработка, отсутствие социальной помощи или отказ в ее предоставлении со стороны местных властей и проч. Именно в таких группах проблемы социализации и интеграции проявлены в наибольшей степени.

Столетия жизни цыган в нестабильной социальной обстановке и инородном окружении выработали такое явление, как закрепление двойного стандарта поведения (со «своими» и с «чужими»). Его наличие является одной из причин т. наз. «асоциального» поведения у цыган: они не ощущают себя в полной мере членами национального общества и не все социальные нормы, принятые в своей среде, распространяют на нецыган.

Так, среди основных ценностей цыган большое место занимают общечеловеческие ценности: любовь к своей семье, детям, уважение к старикам, взаимопомощь, религиозность, уважение к чужой жизни, а нормы поведения соответствуют основным правилам человеческого общежития, важнейшими из которых являются заповеди «не убий», «не укради», «не прелюбодействуй». Вместе с тем кража и прелюбодеяние у цыган являются серьезными проступками, если они совершены в отношении цыган. Виновный в их нарушении обычно присуждается цыганским судом к временному или пожизненному изгнанию из цыганской общины. Воровство у нецыгана в системе обычного права не рассматривается как преступление, так как считается способом обеспечения существования в случае, когда нет других возможностей заработать на жизнь. Таким образом, мы видим, что поведение представителей этнического меньшинства, которое может рассматриваться властями или представителями этнического большинства как девиантное, связано с особенностями применения этих норм в связи со спецификой этнической ментальности в сфере нормативности: с пониманием человека как члена собственной общины и двойным стандартом социального поведения.

Формирование социального поведения в макро-обществе у представителей этнической субкультуры определяется формированием их общенационального сознания. На языке культурологи это называется формированием макро-идентичности (национальной идентичности), что не исключает одновременного сохранения этнической идентичности. Процесс «расширения» или «раскрытия» границ этнического социума связан с усложнением социального структурирования этни-

ческого меньшинства, широким включением его представителей в различные сферы народного хозяйства и формированием слоя этнической интеллигенции, в первую очередь педагогических кадров, понимающих этническую ментальность.

Практически во всей послевоенной Восточной Европе, в том числе и в России, у цыганских групп совершился переход к оседлости. В ряде случаев этот переход совершался насильственно, по указанию властей. Так, в России 5 октября 1956 г. был издан указ Президиума Верховного Совета СССР «о приобщении к труду цыган, занимающихся бродяжничеством», а 20 октября 1956 г. было принято постановление Совета Министров РСФСР, с тем же названием¹⁰. В России, если не считать относительно небольшого в процентном отношении числа цыганских артистов, живших в городах, а также некоторого числа оседлых цыган из группы *севернорусских цыган*, подавляющее большинство цыганских общин продолжало сохранять мобильный образ жизни. Переход к оседлости способствовал сближению цыган с местным населением, в первую очередь в зоне совместного проживания. В таких деревнях и поселках, где цыганские «слободки» часто составляют часть более крупного местного поселения, нередки случаи, когда соседи оказывались посвящены в нормы обычного права цыган, а некоторые русские жители, общавшиеся с детства вместе с цыганскими детьми, понимали и цыганский язык.

В отношении таких нецыган, связанных с цыганами общим территориальным, социальным и культурным пространством, могут применяться те же нормы обычного права, что и в отношении цыган. С ними цыгане чаще всего вступают в межэтнические браки¹¹. Таких нецыган цыгане называют *романо гаджо* («цыганский нецыган»). Этот своеобразный социальный термин возник как отражение того движения в межэтнической контактной зоне, которое связано с расширением узкоэтнических рамок.

Вместе с тем наивно было бы считать, что переход к оседлому образу жизни и сегментарное расселение среди этнического большинства сами по себе приведут к интеграции или быстрой ассимиляции цыган. Социальное устройство цыган представляет собой особый тип организации, при котором социальные единицы — семейно-родовые коллективы (т. наз. «*таборы*»), традиционно распределялись каждая

¹⁰ Хронологическое собрание законов, указов Президиума Верховного Совета и Постановлений Правительства РСФСР. Т. 5, 1954–1956 гг. — М., 1959. С. 616, 617.

¹¹ У цыган сильны традиции эндогамии т. е. предпочтительного выбора брачного партнера из своей этнической среды.

по своей территории, и в целях реализации своей продукции или услуг мигрировали по строго определенному ареалу. Таким образом, цыганские группы в каждом районе занимали хозяйственные «ниши» соответственно специализации. Это были: барышничество, мелкая торговля, производство корзин, расчесок, кузнечество и проч. При отмирании традиционных ремесленных занятий, что было связано с развитием индустриального производства и изменением рынка товаров и услуг, цыгане нередко переходили на другие занятия. Так, на Балканах некоторые группы занимались производством кирпича, продажей топлива, в наши дни цыгане-котельщики в России занялись производством парового отопления в сельской местности, *севернорусские* цыгане, в прошлом продававшие лошадей и выполнявшие сезонные сельскохозяйственные работы, в предвоенное время занимались выращиванием на продажу поросят. В послевоенное время и до сих пор некоторые из них сохранили как постоянное занятие выращивание и продажу скота, а некоторые стали специализироваться на мелкооптовой и розничной торговле продуктами и товарами потребления, традиция чего восходит у цыган к дореволюционным временам. Но экономическая интеграция не означала одновременной интеграции социальной: во всех этих случаях выбор занятия и у сегодняшних цыган определяется сохраняющейся, несмотря на оседлость, *традиционной моделью социального устройства*, для которой характерны:

- 1) экономическая самостоятельность семьи: стремление к ведению собственного бизнеса в любой форме, каким бы маленьким он ни был;
- 2) работа собственным семейным коллективом;
- 3) повышенная мобильность.

Для такой социальной структуры и уклада, при которых семейно-родовой коллектив является основной хозяйственной ячейкой, характерна семейная социализация подрастающего поколения. Именно поэтому в России, как и в странах Европы, цыгане традиционно не стремились долго посещать общеобразовательные учреждения: для работы в традиционной сфере занятости было достаточно уметь читать и писать, окончание средней школы в большинстве случаев не влияло на выбор занятия, кроме этого дети рано начинали помогать родителям в обеспечении семьи. Такое положение сохранялось в России до последнего времени. Можно сказать, что отсутствие частной торговли и предпринимательства в советской России в определенной мере отстрочило кризис традиционного уклада у цыган. Так, в послевоенное время и особенно после окончательного перехода к оседлости в конце 1950-х — начале 1960-х гг. многие цыгане перешли к мел-

кооптовой и розничной торговле, которая для ряда групп еще до октября 1917 г. являлась вспомогательным занятием. Поскольку сфера частной торговли при советской власти считалась областью криминальной, то и конкуренция со стороны других россиян была не столь велика, а условия всеобщего дефицита предоставляли возможности стабильного заработка. В 1990-х гг., после «освобождения» российской экономики, цыгане, имеющие значительно более низкий образовательный ценз, чем подавляющее большинство россиян, оказались не в состоянии выдержать конкуренцию со стороны предпринимателей более грамотных и имеющих большие социальные связи. Цыгане оказались значительно потеснены даже в таких сферах, как гадание и музыкальное исполнительство. Началось резкое обнищание большей части цыганского населения России, включая ту часть городских цыган, которые практиковали традиционные занятия. Это привело к резкому росту криминальных явлений в цыганской среде.

Образовательная политика России по отношению к цыганскому населению

Советское государство за время своего существования предприняло три крупные акции в отношении цыганского населения. Во-первых, в рамках развития так называемых «национальных школ» в 1920-е гг. осуществлялась программа образования для цыган. К концу 1930-х годов, в СССР были одна семилетняя и 25 начальных цыганских школ, 12 цыганских классов в начальных школах России и некоторых советских республик, цыганские педагогическое и медицинское училища. В 1931 г. были организованы Цыганские педагогические курсы, затем реорганизованные в цыганское отделение педагогического техникума им. Тимирязева. Была разработана письменность на цыганском языке, образовано отделение цыганских писателей при Союзе писателей СССР, организован театр «Ромэн». С 1925 по 1937 гг. на цыганском языке было издано около 60-ти учебников и книг, из последних — как оригинальные произведения цыганских писателей, так и переводы русской классики.

Во-вторых, в 1937 г. эта программа была ликвидирована, что было связано с изменением государственной политики в области образования: к этому времени молодежь из среды «инородцев» была в основном привлечена к образованию и освоила основы русского языка, и теперь предполагалось, что программы начальной и средней школы будут преподаваться на русском языке.

К сожалению, в отношении цыганского населения первый этап советской образовательной программы был выполнен формально. Прог-

раммы «цыганской школы» охватили только часть городского оседлого цыганского населения, в то время как в основной своей массе цыгане продолжали оставаться сельским населением, подавляющее большинство которого продолжало вести мобильный образ жизни, и таким образом, оставалось не затронутым образовательной программой.

Кроме того, созданная программа опиралась на диалект только одной этнической группы цыган — так называемых *севернорусских*, или *русских* цыган, в то время как на территории одной только Российской Федерации проживали цыгане шести-семи различных этнических групп, имеющих различные особенности языка и культуры. Выбор только одного диалекта для цыганской программы образования был, как представляется, на том этапе обусловлен не только тем обстоятельством, что группа *севернорусских* цыган, была одной из самых многочисленных на территории Российской Федерации (именно ее представители проживали в крупных городах), но и лингвистическими возможностями самих руководителей программы: Т. В. Вентцель изучала диалект *севернорусских* цыган. Русские цыгане раньше остальных цыганских групп переселились на территорию России (в XVII в.), и их язык испытал сильное влияние со стороны русского языка, как в области лексики, так и в области морфологии и синтаксиса. Русские цыгане более остальных групп были адаптированы к российскому макрообществу, особенно та их часть, которая проживала в крупных городах и жившая музыкальным исполнительством, так называемые хоровые цыгане. В 1900 г. в России была опубликована первая и единственная на то время грамматика цыганского языка, его севернорусского диалекта, автором которой был К. П. Патканов, женатый на хоровой цыганке. Издание включало словарь цыганских слов и примеры текстов. Поэтому специалистам-нецыганам гораздо легче было освоить именно этот диалект.

Возможно, если бы направление образовательного курса в СССР не претерпело столь резкого изменения, в дальнейшем появились бы возможности и для создания образовательных программ на других цыганских диалектах, но в 1938 г. государственная политика в области образования претерпела изменения. Развитие культуры и языка национальных меньшинств переходит в компетенцию руководства республик. Цыганами заниматься стало некому. В этом же году происходит ликвидация цыганских классов и школ, училищ, педагогического техникума, ликвидировано и цыганское отделение Союза писателей.

Третьей крупной акцией советского государства в отношении цыганского населения стал указ Президиума ВС СССР от 5 октября 1956 г.

«о приобщении к труду цыган, занимающихся бродяжничеством», который среди цыган известен как «Указ об оседлости». Милиция останавливала цыганские таборы, еще передвигавшиеся в кибитках, и возле ближайшего населенного пункта им выделялась земля, где они разбивали палатки. Через местные власти выделялась ссуда для строительства домов. Ту часть цыган, которая в это время уже передвигалась с помощью железнодорожного транспорта, снимали с поездов и точно так же устраивали на постоянное жительство возле ближайшей деревни или села. Таким образом, хотя частичной переход к оседлости у цыган начал происходить еще в довоенное и послевоенное время, указ сделал мобильный образ жизни цыган юридически незаконным, и стал поворотным пунктом, после которого массовый переход к оседлости сделался уже окончательным. В то же время анализ данных переписей населения 1959 и 1970 гг. показывает, что большая часть цыган продолжала сохранять мобильность в период между этими датами.

Так, рост цыганского населения, отраженный в цифрах переписи в период 1959–1970 гг., не может объясняться естественным приростом, а скорее существованием «неучтенного» цыганского населения в 1959 г.

Кроме того, в 1959 г. цыган называли родным языком цыганский 50 % населения, а в 1970 г. — 70 %. Даже учитывая, что в ответах цыган при анкетировании всегда содержится некоторая доля спекулятивности (попытка дать ожидаемый ответ), что связано с нормами обычного права и двойным стандартом поведения, такая разница, на наш взгляд имеет другое объяснение.

Как показывают полевые исследования, часть цыган в 1959 г. еще продолжала сохранять мобильный образ жизни, и среди них подавляющий процент составляли представители наиболее ортодоксальных цыганских групп, у которых основы традиционной социальной культуры и язык сохранялись в наибольшем объеме. Так, «известно, что позже других перешли к оседлости (в 60-х гг. XX века) некоторые таборы цыган-*кэлдэрарей* и цыган-*ловарей*¹².

По закону о всеобщем среднем образовании все дети школьного возраста должны были посещать школу, и в советское время это контролировали как работники местных правоохранительных органов, так и работники районных отделов народного образования и руководители общеобразовательных учреждений. Поэтому в основной массе дети цыган посещали школы, но в среднем они оканчивали не более 4–5

¹² Эти группы переселялись в Россию во второй половине XIX и в первой половине XX веков, *кэлдэраря* — из Румынии, а *ловаря* — из Венгрии. Эти являются самыми ортодоксальными, и у них в большем объеме сохранились основы традиционной социальной культуры.

классов: у цыган сохраняется традиционная матрица социальной культуры и хозяйственного уклада, при которой основной хозяйственной и социальной ячейкой был семейно-родовой коллектив с семейной социализацией. После оседания цыгане продолжали занимать те же ниши в макроэкономике, и изменение занятий оказывается больше связано с экономическими причинами, чем с переходом к оседлости: имея постоянное жилье и прописку, цыгане продолжают сохранять большую мобильность, реализуя товары и услуги в определенном ареале. Исследования, проведенные в 1970-х гг. И. Андрониковой, показывают, что цыганские поселения, появившиеся в период перехода к оседлости, возникли на путях миграций цыганских групп, очерчивавших традиционные ареалы, «поделенные» между семейно-родовыми группами¹³.

Таким образом, рост образовательного уровня у цыганской молодежи в период после перехода к оседлости не связан непосредственно с развитием процесса социализации цыган к макрообществу или с изменением модели хозяйствования, но не в последнюю очередь связан с контролем со стороны государства. Мало кто из цыган заканчивал даже неполную среднюю школу, а это значит, что и традиционная мировоззренческая модель в основном не претерпевала существенных изменений у основной массы цыганского населения.

Нельзя сказать, что как образовательная программа начала XX века, так и контроль государства за посещаемостью школ цыганскими детьми не сыграли никакой роли в процессе привлечения цыганской молодежи к образованию. В то же время больший образовательный уровень имеют молодые цыгане, проживающие в городах, дети из артистических семей, как правило, оканчивают 8 или 10 классов средней школы. Предварительные результаты мониторинга цыганских студентов ВУЗов России показывают, что в основном стремление к высшему образованию проявляется у молодежи из групп *севернорусских* цыган¹⁴, которая, как мы указывали выше, традиционно в наибольшей степени адаптирована к русской культуре, как по хозяйственному укладу, так и в культурном и ментальном отношении. Большая часть оседлых цыган России, в том числе ассимилированная в языковом отношении, принадлежит именно к этой группе.

О том, что получение начального и среднего образования цыганами не стало отражением массового процесса интеграции в макрообщест-

¹³ Андроникова И. Закономерности расселения русских цыган в связи с их миграциями // Язык цыганский весь в загадках. — СПб., 2006. — С. 591–592.

¹⁴ Лаборатория образования ромов (цыган) ЦНПО ФИРО. Материалы комиссии о присуждении стипендий Европейского центра по правам цыган цыганским студентам России. Август 2007 г.

во, говорит тот факт, что в 1990-е гг., когда контроль государства за посещаемостью школ ослаб или совсем прекратился, посещаемость цыганскими детьми общеобразовательных учреждений резко упала. Кроме того, даже в случае окончания цыганской молодежью средней школы, это далеко не всегда влияет на их занятость и на модель хозяйствования цыганских семей. Так, например, в наши дни бывают ситуации, когда из нескольких взрослых детей в цыганской семье у одного ребенка образование 10 или 8 классов средней школы, а у другого — 2–4 класса, или он вообще не умеет читать и писать. Такие семьи встречаются как в сельской местности, так и в городе, правда, в городе — в основном, в среде более ортодоксальных групп.

Если полная безграмотность в 1980 — в начале 1990-х гг., в основном, была характерна для цыган среднего и особенно старшего возраста, то в конце 1990–2000-х гг. часть цыганских детей перестала посещать школу, что привело к появлению даже в условиях крупных городов некоторого числа цыганских подростков 15–17 лет, не умеющих читать и писать. Одним из свидетельств развития этого процесса является организация в Москве в конце 1990-х — начале 2000-х гг. цыганского класса для изучения чтения и письма на базе детского музыкального ансамбля «Гилори» в Центре для детей и юношества «Сокол» (Москва, ул. Песчаная, д. 5). Этот класс просуществовал недолго, но его контингент составляли как дети 8–10 лет, так и взрослые подростки.

Надо заметить, что резкое снижение посещаемости школ цыганскими детьми связано не только с уменьшением контроля, но и с резким снижением жизненного уровня жизни цыганского населения. По данным Центра защиты социальных и юридических прав *рома* (цыган) Северо-Западного округа России, цыгане-*кэлдэрари*, проживающие в компактных поселениях в Ленинградской области, не могут посылать детей в школу по материальным причинам: в семьях не хватает денег на проезд на автобусе, на еду в школе, на одежду, особенно в холодный сезон; нередко в семье только одна пара обуви на всех детей или одно пальто.

Несмотря на сложные условия, в которых протекает жизнь цыган в современной России, в некоторых случаях благодаря профессионализму руководителей школ, расположенных в зоне компактных поселений, им удается добиться привлечения к обучению в школе практически всех детей цыганского поселка. Такой пример представляет школа поселка Осельки Ленинградской области, где расположено компактное поселение цыган-*кэлдэрари* общей численностью около 500 семей. В то же время, как и прежде, дети в основном заканчивают 5 классов, далее посещаемость резко падает. Только усилиями педагогов удается в последние годы сохранить к восьмому году обучения

один цыганский класс, что составляет 25 или 30 процентов от всех цыганских детей, приходящих в первый класс. Проблему составляет и дальнейшая судьба этих детей, даже оканчивающих восемь классов, которые остаются все также не интегрированными ни в современное общество, ни в его экономику.

Интеграция как взаимный процесс: государство и общество

Сейчас уже ясно, что для решения социальных проблем цыганских групп в России требуется комплексная программа, включающая в себя как программы чисто образовательные, которые бы учитывали особенности этнической ментальности, так и программы по профессиональной ориентации, и экономические проекты, призванные решать проблемы занятости. Такие программы на протяжении примерно десяти лет действуют в ряде восточноевропейских стран, таких, как Румыния, Болгария, республики бывшей Югославии и других. Надо сказать, что в большинстве случаев инициаторами создания этих программ выступали цыганские общественные организации, которые добивались их принятия легальными методами. Так, в Болгарии несколько цыганских партий и общественных организаций, объединившись, выступили с общим проектом социализации и образования цыган, добившись его принятия в Парламенте страны. В России на настоящий момент не существует действенных механизмов представительства этнических меньшинств в органах государственной власти. Федеральные национально-культурные автономии не имеют реальных прав, они могут выступать только как просители. Принципы законодательства Российской Федерации в сфере образования, действующие в последние годы, согласно которым выделяются федеральный и регионально-национальный компонент в общероссийском образовании, ущемляют этнические группы, расселенные дисперсно и не составляющие большинства или крупного меньшинства ни в одном из регионов.

Между тем цыгане, даже учитывая несовершенную систему подсчета цыганского населения при переписях (что всегда отмечается исследователями цыган в разных странах), составляют далеко не самую малочисленную группу населения России¹⁵. Их положение в настоя-

¹⁵ По данным переписи 2002 года, в России проживает 182 766 цыган. Представляется, что реальная численность цыган России — в районе 500 000 — 600 000. Заниженные данные по цыганам связаны с рядом причин, среди которых одна из главных — скрывание идентичности, что особенно легко сделать в зоне крупных городов. В частности, в той же переписи количество цыган в Москве и Московской области указано 974 человека и 1511 человек соответственно, что нереально и не соответствует данным полевых исследований. Краткий аналитический обзор статистики цыганского населения в России. Лаборатория образования ромов (цыган) ЦНПО ФИРО. 2007 г.

щее время является результатом и свидетельством процессов этносоциальной стратификации, которые характерны в основном для обществ доиндустриального типа. Для их полноценной интеграции в макрообщество необходимо создание таких условий, при которых в этнической среде сформируется нормальное социальное расслоение, соответствующее подобному же расслоению в макрообществе. Так, необходимо формирование слоя национальной интеллигенции, которая составляла бы, по крайней мере, 10 % от общего цыганского населения (в настоящий момент число цыган, получивших высшее образование, исчисляется несколькими сотнями человек). Хочется напомнить, что до сих пор для представителей некоторых национальных групп в России существуют квоты при зачислении в ВУЗы, но цыган среди них нет.

Кульгура цыганских групп, несмотря на их длительное проживание в странах Европы, восходит к иному типу социального устройства и имеет восточные корни. Переселение некоторых групп мигрантов, появившихся в России из восточных республик бывшего Советского Союза: Таджикистана и Узбекистана, Туркмении, может в дальнейшем создать и уже создает сходные социальные проблемы, связанные с этническими принципами организации микросоциума. Создание модели решения социальных проблем цыган России, в том числе и в первую очередь через систему образования, напрямую связано с курсом на формирование структуры общества, соответствующего модели развитой индустриальной и постиндустриальной державы.

Надеюсь, работа этой конференции станет одним из этапов в разработке механизма улучшения положения цыган в макрообществе. Спасибо. (аплодисменты залу).

Головующий

— Дякую. Наступним за програмою виступ Драголюба Джорджевича (Ніш, Сербія) «Чим мала б опікуватись ромологія?»¹⁶.

Драголюб Джорджевич

— Чим мала б опікуватись ромологія?¹⁷

¹⁶ Джорджевич Драголюб — профессор соціології культури і етики, завідувач відділу соціальних досліджень університету м. Ніш. Досліджує релігійну культуру ромів. Автор чотирьох монографій з ромології. В рамках соціології релігії та ромології досліджує проблеми православ'я в Сербії, нові релігійні течії, етнічні, конфесійні та релігійні відносини на Балканах. Студіює перспективи інтеркультуралізму в поліетнічних та багатоконфесійних спільнотах, зокрема, досліджує ці процеси стосовно ромів.

¹⁷ Участь у конференції заочна. Переклад з російської Н. Зіневич.

Утвердження елементів і цінностей в Rromanіре, які є передумовою для кращого і більш щасливого майбутнього даного народу і його швидкої й успішної інтеграції, є викликом і завданням для вчених і науки.

Райко Джордж

Топос ромології Необхідно особливо підкреслити наріжну думку, що *основою ромології як дисципліни в розвитку є інтеркультуралізм*. Існує давній зв'язок між інтеркультуралізмом і ромами. *Роми — парадигма інтеркультуральності*. Чому? Тому що практичний інтеркультуралізм, незалежно від скрупульозних теоретических дискусій — це те, чим роми живуть вже протягом століть, повсюди співіснуючи з іншими етносами і культурами. Усі роздуми про «отримання» та «передачу», про обмін товарів з оточенням, найбільш рел'єфно необхідно розглядати в *культурній підсистемі*.

Роми як транскультурна і транскордонна група можуть бути парадигматичним прикладом інтеркультурної практики, яка, в їхньому випадку, вже опосередковано стає раціональною, артикульованою та досліджуваною. Важливіше за вищепераховане — жити інтеркультурально: бути відкритим для «інших» й «іншого», виявляти готовність — користуючись терминологією Марселя Мосса — до обміну дарів, приймати й віддавати.

Безумовно, роми, подібно до інших меншин, які не мають міцної ідентичності, в процесі обміну більше приймають, аніж віддають. Ці різновекторні впливи зменшуються з розвитком і зміцненням будь-якої ідентичності. Існує твердження, що запорукою виживання й процвітання меншин (і більшості) є обмін. Історичний досвід засвідчує, що продовжує жити той, хто «дає і приймає», той, хто бере «щось» і, креативно пропускаючи крізь фільтр власної ідентичності, дарує це іншим, тобто вносить це в основу більш широкої культурної ідентичності.

Однак, на сьогодні існує кілька досить розповсюджених методологічних розбіжностей у вивченні культури ромів. Наведемо їх у формі дискусійних питань: Чи мають роми культуру? Яка із наук займається культурою ромів? Чи можуть нероми вивчати культуру ромів? Чому настільки потрібна політична коректність у вивченні культури ромів? Чи є реконструкція культури ромів ключовим завданням? Спробуємо по черзі відповісти на усі ці питання.

I. Чи існує культура у ромів? Багато хто сприймає ромів як народ без власної культури, навіть без культури взагалі¹⁸. Такі твердження не мають нічого спільного з дійсністю. Грунтом для появи цих уявлень є просте незнання минулого і сьогодення цієї давньої і розпорошеної по усьому світу етнічної спільноти, якщо не враховувати той факт, що зневажливе ставлення до їхньої культури постало як результат розповсюджених протягом століть упереджень та повсюдно поширених стереотипів.

Щоправда, виникають труднощі в процесі реконструкції, опису й розмежуванні того, що можна було б безпомилково назвати *культурою ромів*. Якщо відштовхуватись від загальноновизнаної позиції, що *культурну ідентичність* будь-якого народу визначають чотири елементи — *мова, віра, традиція і культурна спадщина* — стане зрозумілим, які проблеми можуть виникнути коли йтиметься про культуру ромів.

Роми мають свою мову, яка не є єдиною. Оскільки роми розмовляють на кількох діалектах і перебувають в процесі вироблення і введення практики унормованої літературної мови — їх відносять до усних народів без писемної історії і літератури, разом з тим вони мають як *насичену історію* так і *усну літературну традицію*.

Роми втратили релігію далеких предків, без шансів на оновлення — і сьогодні вони є серед представників віруючих більшості світових релігій і віросповідань, зокрема, мусульман и християн. Серед них є сунніти і шиїти, православні, римокатолики і протестанти — таким чином *роми практикують розмаїте релігійне життя*. Зберігаючи як ритуалісти і те, що вже втрачено більш потужними культурами, в *традиції і звичаях* вони сильніші, хоча більше приймають, ніж віддають оточуючим націям. Багато вже втрачено назавжди, але поступово, подібно до культових місць, *при уважному спогляданні відкривається зібрання матеріальних фактів культурної спадщини ромів*. А отже, у ромів є, незважаючи на те, що вона не завжди показна, культура, яку вони повинні не соромлячись представити й презентувати людству.

II. Яка наука займається культурою ромів? На сьогодні не існує однозначної думки стосовно назви, предмету і змісту дисципліни, яка б стосувалась ромів та їхньої культури. Оскільки ми розглядаємо ромів

¹⁸ Джудіт Оуклі зазначає, що і вчені висловлюють подібні думки: «Нещодавно (1993), на амстердамській конференції з європейської антропології, я познайомилась з провідним польським антропологом, який не приховував здивування з приводу того, що цигани, ніби-то народ без культури, можуть бути цікавою темою для антропологічного дослідження. Разом з тим, необхідно зауважити, що цей вчений вже-ж виявив готовність змінити свою думку».

з позицій соціології, то нам імпонувало б формулювання *соціологія ромів*, хоча, можливо, має рацію відомий літературний критик Любіша Йеремич, який запропонував нам в одній випадковій і неформальній бесіді термін *ромістика*.

Як би там не було, інша назва — *ромологія* — майже стала стандартом для найменування науки, яка займається вивченням культури ромів. (Про те, що ця назва має тривалу традицію свідчить той факт, що більше ста років тому Тихомир Джорджевич — найбільш відомий сербський етнолог, в 1902 році в Мюнхені успішно захистив докторську дисертацію «Цигани в Сербії», і його, у відповідності до тогочасної назви ромів називали *циганологом*.)

Людей, які донині займаються дослідженням культури ромів в межах соціології, антропології, етнології, етнолінгвістики, історії... ромів визначаємо *ромологами* — *вченими, які займаються наукою про ромів*. Ромологія, подібно до культурології й релігієзнавства, є *наукою інтердисциплінарною*, що необхідно відмежувати від мультидисциплінарності. Оскільки, «визначення «мульти», безумовно, передбачає декілька дисциплін, які паралельно можуть займатись вивченням певного феномену і предмету дослідження, але вони не обов'язково повинні співпрацювати, подібно до того як місцеві правоохоронні органи окремих країн співпрацюють з Інтерполом. «Мульти» не обов'язково передбачає це, а префікс «інтер» передбачає певний рівень взаємодії й співробітництва.

Мілан Вукоманович на прикладі релігії успішно пяснює сутність інтердисциплінарності: «Скажімо, мультирелігійний діалог є першим кроком до інтеррелігійного діалогу. Інтердисциплінарність з іншого боку обумовлювала певний тип пронизування і співробітництва цих різних дисциплін в галузі релігії. Цей термін ввійшов до ужитку після Другої світової війни, незважаючи на те, що був створений в 1920-ті роки..., але і в сучасному, або навіть постсучасному сенсі означає дещо інше. Він скоріше наближається до визначення постдисциплінарності або антидисциплінарності. Йдеться про усвідомлення того, що розділення науки подолано, але нами він частіше використовується в класичному значенні — в значенні певного типу співробітництва або взаємопроникнення цих дисциплін».

Ромологія, оскільки за своєю природою інтердисциплінарна, належить до синтезуючих наук.

III Чи можуть нероми вивчати культуру ромів? Серед ромів багато хто стверджує, що тільки вони спроможні проникнути в підвалини культури якою живуть, а нероми нездатні й ціловиті аутсайтери:

«Вважаю, що опитуваннями неможливо прийти до конкретних фактів, тільки проживанням і переживанням життя ромів можна досягнути дійсну істину». Подібні твердження є прийнятні *методологічно некоректні* і являють собою приклад квазіметодологічної помилки. Наведемо типову методологічну аргументацію — для вивчення аномальності або фашизму не обов'язково або вчений й сам був психічно невірноваженим або фашистом, тому і для дослідження культури ромів, сербів, горанців або басків не є обов'язковою умовою приналежність дослідника до кожного з представлених етносів. Більше того, на наше переконання, надмірне наголошення ромів на цій деталі можна призвести до становища, яке мною назване *методологічним націоналізмом*.

Разом з тим потрібно розуміти, що така позиція частини ромів має кілька причин. Історичні випробування, яких зазнав цей народ, спонукали ромів до особливо закритого життя в рамках своєї спільноти, і спричинили високий рівень недовіри до «гадже» (як роми називають неромів), а виправдана загальна недовіра необережно зазнала проєкцію в поле науки. Неосвіченість ромів — друга причина — за яку певну історичну провину несуть оточуючі народи. Невтішні дані статистики демонструють неприпустимо обмежене число ромів серед вчених і дослідників. Навіть коли ромів-дослідників стане більше «так легко позбавлятися дослідницьких праць неромів» не тільки неможливо, а це й неможливо. Богдан Джурович теж робить подібний висновок: «Така позиція є хибною з багатьох причин, в першу чергу хибною для самих ромів. З нетерпінням очікуємо на момент, коли і самі роми розпочнуть більше та серйозніше займатись дослідженнями. Допоки цього не сталося, не потрібно з такою легкістю відкидати дослідницькі роботи неромів».

Якщо на сьогодні більш менш однозначно вважається, що роми і нероми абсолютно рівноправно можуть вивчати культуру ромів, то з методологічної точки зору істотно проблематичним лишається той факт, що більшість дослідників-неромів недостатньо знають або взагалі не розмовляють ромською мовою. Це подається як «неподолана» перепона в дослідженні *ромськості* і тому *знання мови ромів* ставиться як методологічний імператив.

Останніми роками Неделько Богданович (2003) доволі переконливо і аргументовано підкреслив значення висловленого. По правді кажучи, видатні ромологічні досягнення можна досягнути і без ромської мови. Наприклад, Раде Ухлик настільки ґрунтовно знав ромську мову, що уклав великий ромсько-сербський словник, а з іншого боку Т. Джорджевич і без

цього отримав світове визнання за свої роботи про наших ромів. Показово і те, що відомий Марсель Кортіаде — окситанець за походженням, ром за визначенням, найкращий знавець ромської мови й офіційно обраний лінгвіст для її стандартизації.

IV. Чому так необхідна політична коректність у вивченні культури ромів? Дослідник етносу — соціолог, етнолог, антрополог... — особливо у вивченні соціально-економічно, юридично, політично і культурно *вразливих* народів повинен дотримуватись засад так званої *політичної коректності*. У випадку ромів, які окрім усього іншого перебувають в становищі етно-класу, а отже належать до тих в кого *немає нічого або є дуже мало, живуть на межі бідності і залежать від соціальної підтримки, без будь-якого статусу, до них ставляться зі зневагою, що майже унеможливує здійснення своїх інтересів незважаючи на спротив*, політична коректність нагально необхідна.

Елементарно вона передбачає визнання етносу і його імені¹⁹. Це істотно стосується позиції, що до завдань ромолога просто не входить тільки «суто об'єктивне й ціннісно нейтральне» дослідження культури ромів, а ще й турбота про *імідж* ромів в суспільстві. З шляхетними намірами, аби ромськість — синонім самобутності культури ромів — розшукати, опрацювати і представити до уваги широкого загалу, і таким чином сприяти емансипації, інтеграції й піднятті всієї групи, не рекомендується оперувати, тобто акцентувати увагу на негативних прикладах. Щось замовчується через закон, оскільки, розголошення певної інформації може спричинити звинувачення і покарання²⁰, інше замовчується через «нецивілізований присмак» аби не знеславити конкретного індивідуума і не зруйнувати його статус серед своїх²¹, про третє свідомо не пишуть, оскільки суспільна думка не готова це прийняти і поставитись з належною увагою²².

¹⁹ Народ ромів тільки тридцять років тому прийняв рішення про те, що єдино правильним є використання найменувань *роми, ром, ромка*. У більшості країн, як наша, ці назви закріпились з часом і сьогодні політично некоректно вживати найменування цигани, циган, циганка.

²⁰ Робота ромолога не вимагає від дослідника називати ім'я рома, який живе за рахунок меншужавання кіньми або конокрадства.

²¹ Робота ромолога не вимагає від дослідника називати імені емансипованої ромської жінки.

²² Робота ромолога не вимагає від дослідника підкреслювати статки незначного числа ромів. Однак ті, хто щіро розповіли про своє збагачення за рахунок культури злиднів своїх сородичів, мають право зберігати анонімність, допоки останні не припинять жити у злиднях.

Безумовно, демонструвати політкоректність у вивченні культури ромів в жодному випадку вимагає не відмови від критичного аналізу, а більш уважного його застосування з урахуванням реального простору і часу. Ромолог, у цьому випадку антрополог згідно Дж. Оукли, «продовжує здійснювати свою етичну і політичну роботу, задля захисту досліджуваних народів від творення негативного образу в суспільній думці».

V. Чи є реконструкція культури ромів ключовим завданням? Райко Джюрич, на сьогодні найперший інтелектуал з-поміж сербських ромів і всесвітньовизнаний ромолог, висловлює далекоглядну значущу думку:

«Чисте поле...» народу ромів до наших днів озалишилось незасіяним, так би мовити, порожнім. З одного боку, рука цих споконвічних мандрівників, завжди заклопотаних виживанням, не вміла цього робити, а з іншого боку, правду кажучи, в них не було особливої в цьому потреби. Їм залишилось сподіватись на пам'ять. Але ця дорогоцінна особливість людського духу часто, навіть у найбільш сприятливих умовах не є надійним хранителем. Таким чином, зерна, які роми взяли з собою із Індії, судячи з усього, багаті й розмаїті, постійно розсипались і безслідно губились».

А отже — *реконструкція* культури ромів першочергове завдання, оскільки, ромськість істотно уособлена в духовній народній творчості — міфах и легендах, переказах і байках, піснях і оповідках, загадках и казках — які пам'ятали, але не записували, передаючи із покоління в покоління. Тому необхідно записати, вирвати із забуття, все багатство усної літератури ромів з наміром зібрати, зберегти і передати майбутньому значущу частину ромськості, як безумовно важливий *внесок в культуру* народів регіону.

Однак, незважаючи на те, що наука за визначенням завжди відкрита, не потрібно сподіватись на повний успіх в реконструкції духовної культури ромів. Те, що протягом віків «постійно розсипалось і безслідно втрачалось», видозмінювалось й змішувалось з іншим, нині складно виокремити із історичної минувшини і передати його у систематизованому вигляді наступним поколінням. Тому, мабуть, більш актуальною, ніж бездоганна робота з історичної реконструкції, або не менш значущою на сьогодні є концентрація уваги дослідників на сучасній культурі ромів.

***

Звісно в процесі аналізу *сучасної культури ромів* перед дослідниками постають нові питання. В першу чергу, чи розглядати етнічну групу ромів як єдину і в глобальному плані чи насамперед враховувати «племінне» культурне розмаїття й мікрорівень, тобто, не наполягати на типовій культурній ідентичності? Наступне питання, як тлумачити зміни в культурі ромів, особливо протестантизацію ромської релігійної культури? Потім, яким чином позбавитись вад класичного етнографічного підходу в дослідженні культури ромів і осучаснити його соціологізацією? В решті решт, чи можливо пояснити природу і продукти культури ромів і ввести в контекст теорії і практики мультикультуралізму або інтеркультуралізму?

Звичайно, ми розглянули лише кілька методологічних розбіжностей, які має враховувати ромологія — усі інші розглянемо в наступних дослідженнях.

Головуючий

— І остання доповідь на сьогоднішньому нашому пленарному засіданні — це Адріана Гельбіг²³, Сполучені Штати Америки «Між наукою та проблемою захисту прав ромів: куди зникає об'єктивність в ромознавчих дослідженнях?». (Аплодисменти залу).

Адріана Гельбіг

— Дякую. Дякую що мене запросили. Дякую колезі Наталії Зіневич, що мені виправила мову мого викладу, бо я належу до третьої генерації українців в Америці, тому перепрошую за вимову.

Дебати про характер взаємовідносин між наукою, яка відіграє роль культурного захисту, та етнографічними дослідженнями існують давно в етнографічно базованих науках Заходу.

Науковці ставлять питання, яким чином соціальний та культурний взаємозв'язок з співрозмовниками на місці підживлює академічний запит і як наукове дослідження допомагає проектам захисту національних меншин.

Це есе визнає, що межа між етнографічними дослідженнями та наукою, в ролі культурної підтримки, є дуже розмитою. Це залежить від того, як науковці проводять збирання фактичного матеріалу на місцях і як використовують результати досліджень з вигодою для людей, з якими вони працюють. Крім того, воно схематично накреслює загальні ситуації

²³ Гельбіг Адріана — у 2005 р. захистила дисертацію з етномузикології в Колумбійському університеті, відвідуючий професор етномузикології Іллінойського університету (США), секретар Наукового товариства ім. Шевченка в Америці. Протягом 2005–2005 рр. здійснювала переклади англ.мовою всеукраїнського ромського двотижневика газети «Романі Яг».

збирання матеріалу, в якому програма дій громадських лідерів національної меншини грає визначну роль. Одночасно робиться наголос на тому, як процеси виробничого дослідження та опрацювання матеріалу розподіляються між дослідником та populacją, яка вивчається.

Місцеві інституції та представники національних меншин відіграють потужну роль у визначенні параметрів, орієнтації та результатів процесу дослідження. Тому важливо визначити якою є роль дослідника в соціальних рухах і як вона впливає на етнографічне дослідження? Наскільки результати дослідження відображають діяльність науковця відносно змісту життя національних меншин, серед яких дослідник проводить збирання фактичного матеріалу на місцях.

Аргументи базуються на етномузикологічних роботах, проведених мною серед ромських громад в Закарпатті в 2000–2002 рр. Цей західний регіон України є домівкою для найбільш компактного проживання ромів і відзначався на той час значною кількістю ромських неурядових організацій, які були створені після 1991 р., в часи незалежної України. На час проведення досліджень багато таких неурядових організацій брали участь в проектах, які фінансувалися Інститутом Відкритого Суспільства в Будапешті, Міжнародним фондом «Відродження» в Києві та іншими організаціями.

Особиста участь в таких проектах неурядових організацій виникла з моєї готовності допомогти ромським співрозмовникам працювати над темами, які важливі для них, з надією, що це дозволить краще інтегруватися в місцеві ромські громади. Підсумковий етнографічний аналіз приводить до розуміння того, яким шляхом в постсоціалістичному суспільстві виробляються відносини між наукою та досліджуваними суб'єктами, як вони зміцнюються, хоча часто піддаються сумніву з боку національних меншин.

Зростаючі зобов'язання щодо захисту досліджуваних груп в межах етнографічноспрямованих дисциплін виникають з сучасного постколоніального мислення, а також з розсудливих критичних відгуків про етнографічні методи представництва.

Дослідники зіштовхуються із складністю представлення людей, які спроможні та воліють представляти самих себе. Це стає очевидним в контекстах, в яких співрозмовники працюють через колективні спроби досягнути групового визнання в місцевому, національному та транснаціональному масштабах, а також визнати, що як безпосередня, так і посередня участь етнографа, допоможе в досягненні їхньої мети.

Представники соціальних рухів наполягають на своїй участі в підведенні підсумків дослідження, яке має відношення до образів, які

вони створюють, та інформації, яку вони публікують. Вони прагнуть контролювати громадське поширення вразливого для них матеріалу, до якого, у більшості випадків, також причетні. Співрозмовники сподіваються, що знахідки дослідника/дослідниці будуть позитивними, і він/вона використає їх як позитивний піар для справи спірозмовників. Вони очікують, що дослідник/дослідниця буде працювати у напрямку здійснення мети, яка була поставлена самими співрозмовниками, та не буде відхилятися в бік інших програм.

В такому контексті непередбачені ролі легко з'являються або приписуються етнографу під час дослідження. Не маючи намірів втягнути себе до проблем ромського культурного та політичного захисту, я приїхала на Закарпаття вивчати роль музики в соціальному житті молодих ромських жінок. Проте, невелика кількість ромських чоловіків, особливо тих, хто брав участь в розквітаючому русі за права ромів, виявили зацікавленість моїм проектом, беручи до уваги те, що я, як музичний науковець, можу запропонувати для їхньої вигоди. Для них я була американкою, яка розмовляла англійською та могла допомогти розповсюджувати інформацію на Заході стосовно політичної жорстокості, позбавлення економічних прав та зростаючої ізоляції найбіднішої верстви ромської меншини в постсоціалістичній Україні.

Моє дослідне позиціонування та власні спроби виправдати свій науковий проект з музичної практики ставали більш складними, коли довелось на власному досвіді пережити фізичну та соціальну антиромську дискримінацію. Це спонукало до переоцінки первинного проекту дисертації, особливо після того, коли стала свідком рейдів поліції в ромському поселенні, в якому я також мешкала.

Під час проведення дослідження мені вірилося, що я працюю на рівних умовах з місцевими ромськими чоловіками — лідерами неурядових організацій. Дивлячись у минуле, визнаю, однак, що співрозмовники визначали мою позицію на випадковій основі. Час від часу моєму приєднанню до ромських неурядових організацій надавалося великого значення. Наприклад, мене просили виступити на зборах і громадських конференціях, де були присутні представники філантропних організацій. Моя присутність, як вченого, в такому контексті узаколювала звернення про надання фінансування до різних неурядових організацій, які виглядали більш надійними з іноземним науковцем на їхньому боці. В інших ситуаціях лідери ромської громади публічно применшували мою роль в ромському русі в Україні. Вони допускали можливість, що, як іноземець і жінка, я можу підірвати їхній авторитет. Тому запрошували брати участь в громадських фору-

мах тільки тоді, коли моя ідентичність як західного науковця підсилювала авторитет та політичне представництво ромських лідерів в неурядових організаціях.

Зміни сприйняття мене в межах ромського руху, як західного дослідника, українки, не-ромки, друга, музиканта та американської білої жінки, відзначалися моїми ромськими співрозмовниками більше, ніж мої дії або моє особисте сприйняття власних досліджень.

Отже, етнограф вже не є лише дослідником-спостерігачем і теоретиком, а безпосереднім учасником життя громади і відіграє все більш інтегровану роль в процесах представництва на рівні громад. На відміну від ромознавців в Україні, які пишуть про ромську бідноту, про трагічні випадки в житті ромів, я це переживала разом із ними на деннім порядку під час року моїх досліджень та місяцями влітку, відколи вперше почала вивчати життя ромів на Закарпатті. Я їздила по селах, ночувала в хатах бідних ромів, ділила з ними їх денний побут, була присутня на весіллях та похоронах. Ці пережиття додали мені глибшого розуміння і відчуття проблем найбіднішої верстви ромського суспільства. Цього я не могла б збагнути лише з коротких інтерв'ю з ромськими лідерами.

Співрозмовники підштовхують науковців до визначення їхніх позицій по темах, які важливі для них, та відповідно їх оцінюють. Наша готовність бути одночасно друзями, захисниками та дослідниками узгоджена з інформацією, до якої нам дають доступ. З іншого боку, наш вибір способу висловлювань впливає на порозуміння між людьми, як на місцевому так і на глобальному рівнях, а також на соціальні явища, які ми вивчаємо. Наука і захист культури повинні діяти взаємно і використовуватися для загальної користі національної меншини. Заради об'єктивності треба підкреслити, що вони в жодному разі не повинні використовуватися в інтересах окремих груп, а зокрема політичної і культурної еліти.

Дякую. Я також хочу подякувати Науковому товариству Шевченка, яке мені допомогло тут бути і, сказати, що ця тема дуже і дуже підтримується на Заході, особливо в українських громадах. Дякую. (аплодисменти залу).

Головуючий

— Дякую Вам сердечно. Ми сьогодні вичерпали з вами доповіді на пленарному засіданні, але є кілька організаційних питань. Тут передали записки, де просять виступити з доповідями. Я думаю, що найкраще це буде зробити під час секційних засідань. Кожному буде надано слово, кожен зможе виголосити доповідь і обмінятися думками. Нас-

тупне, перед тим як ми завершимо пленарне засідання, нам потрібно обрати редакційну колегію, або комісію, раду, яка підготує пропозиції для всіх органів влади, про що говорилось в багатьох доповідях. Мені тут поступили такі пропозиції: до складу редакційної комісії ввести: Лева Черенкова, Тетяну Пилипенко, Олега Павлюченка, Всеволода Наулка, Петра Григоріченка та Наталію Зіневич. Погодимось. Хай вони працюють. Нехай працюють на круглому столі, на секціях, збирають всі пропозиції і знайдуть час щоб їх опрацювати, і щоб наша конференція на завершальному пленарному засіданні могла прийняти цей спільний документ, як підсумок роботи усіх присутніх.

Ще оголошення: зараз розпочинається перерва на обід. Я надаю слово Петрові Григоріченку, будь-ласка.

Петро Григоріченко

— Оголошуємо перерву на обід. Нам потрібно розділитися на дві групи, які по черзі пообідають, оскільки зала ресторану має лише шістдесят посадкових місць. Після обіду в цьому ж конференц-залі відбудеться круглий стіл з обговорення положення по Ромській Декаді і проект Національного плану дій України в рамках Ромської Деклади Європи 2005–2015 років. Дякую.

Головуючий

— Дякую. Оголошується перерва. Послухайте будь-ласка інформацію Михайла Тяглого. Прошу.

Інформація Михайла Тяглого

— Шановні колеги, хочу вас проінформувати, що згідно постанови Верховної Ради України від 8 жовтня 2004 р. в Україні заснований День пам'яті Голокосту ромів (циган), що припадає на 2 серпня (акцію знищення циганських в'язнів табору Аушвіц). Український центр вивчення історії Голокосту за підтримки Фонду Фрідріха Еберта до цієї дати готує 2 серпня 2008 року в Києві міжнародну конференцію **«Роми України в період Другої світової війни: сучасний стан вивчення, викладання та увічнення пам'яті»**. Тематика охоплює вивчення долі ромів в роки війни як в межах сучасних територій, так і в більш широкому контексті радянських територій окупованих нацистами.

Конференцію буде проводити Український центр вивчення історії Голокосту, який я представляю у співпраці з українським відділенням фонду Фрідріха Еберта. Конференція відбудеться 2 серпня в Києві, найвірогідніше у цьому ж приміщенні.

Український центр вивчення історії Голокосту є недержавною організацією, яка працює в цих стінах Інституту політичних та етнонаціональних досліджень. Наша діяльність сфокусована на вивченні і

викладанні історії євреїв в роки Другої світової війни. Разом з цим, розглядаючи долю євреїв в період нацистського панування в Європі, як невід'ємну частину всесвітньої історії, розглядаючи історію євреїв України як частину історії України, історії українського соціуму, ми розуміємо, не можна обмежуватись дослідженням історії лише одного геноциду. На території України, як і на теренах Західної Європи, яка перебувала під нацистським пануванням, доля ромів і доля євреїв були в значній мірі подібні. І нині дослідники вказують на загальні схожі риси і певні відмінності в нацистській політиці щодо євреїв і ромів. Незважаючи на те, що історія Голокосту вивчається вже протягом кількох десятиріч, маємо вказати що історія геноциду ромів з боку нацистів в роки Другої світової війни досліджена ще дуже недостатньо.

У роки Другої світової війни роми були однією з етнічних груп, що в багатьох регіонах окупованої Європи переслідувалися через їхнє походження. Однак науковий інтерес до долі ромів у період нацистського панування виник відносно нещодавно. Існують розбіжності з концептуального питання про те, чи було знищення ромів тотальним, що здійснювалося на основі расової ідеології і виконувалося повсюдно згідно із заздалегідь існуючим наміром і оформленим потім планом, з використанням мобілізованих для цього технічних ресурсів і адміністративних ланок різних рівнів, що працювали для досягнення однієї мети.

Регіональні особливості нацистської та румунської антиромської політики на радянській території вивчені вкрай недостатньо. У роботах закордонних істориків майже не розглядається територія України; статистика вкрай уривчаста, значні комплекси архівних джерел дотепер не введені до наукового обігу, не вивчено позицію різних підрозділів окупаційної адміністрації в Україні з «ромського питання» тощо. Головне ж — проблема трагічної долі ромів України, схожості антиромської політики та її принципових відмінностей від політики щодо інших категорій населення України все ще відсутня як окрема науково-дослідна проблема в українській історіографії; в галузі викладання й увічнення особливої долі цього народу в Україні практичних дій майже не вживається.

Конференція має стати подією, що послужить відправним пунктом та імпульсом для подальшого вивчення описаної тематики й залучення до неї науково-дослідного інтересу. Учасники конференції — дослідники з України, Росії, Білорусії, Німеччини, Норвегії, а також фахівці в галузі освіти та викладання, які представлять свої розробки і у результаті обговорень і обміну наявними підходами запропонують

подальші шляхи дослідження даної проблеми. Запрошуються також представники ромських національно-просвітницьких організацій, які безпосередньо контактують з тими, хто пережив переслідування, і залучені до збору свідчень, усних і письмових спогадів про пережите у роки окупації, а також увічнення пам'яті жертв. Окрім того, до участі в конференції запрошуються широкі кола громадськості — студенти, аспіранти вищих навчальних закладів, усі, хто вивчає та цікавиться долями етнічних груп України за роки Другої світової війни, проблемами колективної історичної пам'яті, історії геноциду. Одним із результатів конференції буде публікація Українським центром вивчення історії Голокосту окремої збірки доповідей для подальшого поширення й популяризації результатів конференції.

Заявки на участь у конференції разом з тезами доповідей (до 4000 знаків в електронному вигляді) приймаються до 1 липня 2008 року.

Заявки надсилати на адресу: Український центр вивчення історії Голокосту, 01011, Київ, вул. Кутузова, 8, кім. 109. Тел./факс: +38 (044) 285-90-30, e-mail: holocaust_studies@sf.ukrtel.net.

Рішення про включення доповіді до плану конференції буде ухвалено оргкомітетом після отримання тез. Оргкомітет залишає за собою право відмовити в участі у конференції, якщо тема доповіді не відповідатиме тематиці конференції або її рівень не відповідатиме загально визнаним науковим вимогам. Запрошую усіх бажаючих взяти участь у цьому заході.

Хочу також, користуючись можливістю, подарувати організаторам цієї конференції, перш за все пані Наталії Зіневич деякі видання нашого Українського центру вивчення історії Голокосту, де серед інших є публікації про долю ромів в роки Другої світової війни. Це два випуски часопису «Голокост і сучасність», в яких серед інших, вміщена стаття присутнього тут нашого колеги Миколи Бессонова із Москви, присвячена термінології геноциду в ромській мові. Інший випуск містить статтю американського дослідника Володимира Солоняра про антиромську політику в Румунії, пов'язану безпосередньо з Антонеску, депортацію циган із Румунії на територію Трансністрії (сучасна територія Миколаївської та Одеської областей). І, матеріали конференції «Друга світова війна і доля народів України», яку проводив Громадський комітет Бабин Яр у співпраці з нашим Центром, Інститутом політичних та етніонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України та деякими іншими організаціями.

Інформацію залишаю в Оргкомітеті. І ще раз запрошую бажаючих до участі. Дякую за увагу (Аплодисменти залу).

Адріана Гельбіг — ведуча круглого столу.

Дякую. Маю повідомити, що російський дослідник Вадим Торопов пропонує бажаним придбати три свої книги «Феномен обычного права цыган России», «История и фольклор крымских цыган», «Словарь языка крымских цыган». Підчас перерви можна до нього звертатись.

**КРУГЛИЙ СТІЛ з презентації і обговорення проекту
Національного плану дій в рамках приєднання України
до Ромської Декади Європи (2005–2015)**

(конференц-зал Інституту політичних та етніонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України) 15.20–17.30

Адріана Гельбіг — ведуча круглого столу

Починаємо, шановні учасники конференції. З першим виступом Ольга Балакірева (Київ, Україна) «Соціальні чинники уразливості ромського населення України».

Ольга Балакірева

— Доброго дня шановні учасники конференції. Дуже приємно привітати конференцію. Для мене як для науковця це не перша конференція з цієї тематики. На мою думку, питання, які підіймаються тут є дуже важливими. Як я зрозуміла, багато учасників краще розумітимуть російську мову. Тому далі виступ продовжу російською. Це полегшить сприйняття зарубіжним колегам.

У меня с собой есть статистические выкладки. Некоторые цифры я сейчас назову, а если кто-то заинтересуется, обращайтесь ко мне после выступления за более детальными разъяснениями и информацией. Возможно, часть из вас знакома с этим отчетом. Мое выступление базируется на ряде исследований, но как основное — исследование, которое было проведено еще в 2003 г. при поддержке фонда «Відродження» и вот такая была издана книга: «Особенности способа життя та проблеми соціальної інтеграції ромів в Україні»²⁴. На самом деле, мне жаль, что во время пленарного заседания не было возможности задать вопрос, или выступить с короткой информацией, потому что, к сожалению, несмотря на то, что с 2003 г. уже прошло пять лет, практически

²⁴ Йдеться про видання: Особенности способа життя та проблеми соціальної інтеграції ромів в Україні: Аналітичний звіт/ О. О. Яременко, О. Г. Левцун (керівники авторськ. кол.), О. М. Балакірева, В. А. Войналович та ін. — К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2003.

все те проблемы, которые тогда были выявлены, остались на прежнем уровне. Все рекомендации, которые были предложены...

Я сегодня с удовольствием полистала сборник «Наукові записки», который был предложен участникам. Очевидно, что все те проблемы повторяются, а рекомендации стали еще более актуальны. Это говорит о том, что, к сожалению, государственная политика сегодня не реагирует на тот анализ, на те исследования, которые предлагаются учеными и экспертами. И, в общем, является неэффективной с точки зрения действенной интеграции ромского сообщества в сегодняшней Украине.

Я назвала свою тему, посоветовавшись с Петром Дмитриевичем Григориченко, — «Социальные факторы уязвимости ромского населения», потому что, действительно, мы понимаем с вами прекрасно, что сегодня целый ряд есть сложных вопросов в развитии Украины. На то есть и объективные и субъективные факторы, не буду сейчас об этом говорить. Но если мы говорим именно об ромском населении, то, помимо того, что сегодня уже прозвучало, то конечно, прежде всего мы должны говорить о том, что сегодня ромское население является значительно более уязвимым, чем население Украины в целом, прежде всего, по факторам своего материального положения, занятости, интегрированности в экономические отношения, и тому есть целый ряд причин. Когда мы сравниваем целый ряд показателей, характеризующих ромское население и население Украины в целом. То если на сегодня мы говорим, что в Украине 28 % населения живет за чертой бедности, то по ответам ромского населения эта цифра увеличивается в два раза — до 59 %.

Безусловно, есть огромная региональная разница. Исследование проводилось в четырех регионах. Это была Закарпатская, Одесская, Харьковская и Черниговская области. И даже между этими областями есть существенные различия по тем характеристикам, о которых скажу дальше. Так, что касается жилищных условий — фактически более половины помещений требуют ремонта, а каждое 10 практически не приспособлено для проживания (санитарно-гигиенические нормы, обеспечение площадью на одного человека, обеспечение водопроводом, централизованным отоплением и т. д.). По большинству показателей у ромов ситуация значительно хуже чем в среднем по Украине.

Еще одним фактором, который сегодня прозвучал, хотя выступление представителя Министерства здравоохранения было довольно оптимистическим, с одной стороны, с другой стороны всячески оговорилось оговорками, что мол мы сегодня действуем в условиях ог-

раниченных средств. Мы действительно живем в условиях ограниченного ресурса на сегодняшний день, тем не менее, вопрос доступа к медицинским услугам является достаточно критическим. Фактически по опросу взрослого населения 25 % сказали, что они никогда не обращаются в официальные медицинские учреждения за медицинскими услугами. Среди причин: вопросы физического доступа, вопросы средств, невозможности оплатить проезд до территорий отдельных компактных ромских поселений. Есть некоторое недоверие к врачам с одной стороны, и нежелание встретиться с негативным отношением со стороны врачей с другой стороны.

Что касается вопросов занятости. Если мы возьмем население от 25 до 50 лет, то среди общего населения Украины экономически занятым является 75–78 % по разным возрастным группам. Если же мы посмотрим по ромскому населению, 25 % в возрасте 25–28 лет, 43 % в возрасте 29–39 лет и 25% в возрасте 40–49 лет. Причем, среди женщин эти показатели в два раза ниже чем среди мужчин. Этот высокий уровень незанятости или низкий уровень занятости, как сам по себе фактор, а если смотреть глубже в структуру этой занятости, то можно говорить о более сложных, более глубоких проблемах.

С моей точки зрения тот проект Плана, который был предложен, не до конца отвечает поставленным задачам. Он несколько общеставит вопросы, нуждающиеся в более детальной проработке, четкой конкретизации и привязке к региональным особенностям, особенностям городской местности, крупных городов и сельской местности.

Отдельный разговор о детях. И, опять-таки, здесь вопрос в том, что мы должны сегодня признавать и прямо говорить о низком уровне доступности для ромских детей даже школьного образования. Это в меньшей степени характерно для Черниговской, Харьковской области, немного больше для Одесской и наиболее остро вопрос стоял для Закарпатской области. По мнению педагогов и представителей местных органов власти до 50 % ромских детей школьного возраста не регулярно или вообще не посещают школы, так как вынуждены заниматься обеспечением для себя средств к существованию. Примерно такие же показатели назвали лидеры ромских общин, хотя среди ответов самих ромов этот показатель — 14%. Большинство присутствующих лучше других знает какой цифре нужно поверить, как наиболее реально отражающей ситуацию. Сам факт того, что дети сегодня не посещают системно школу, говорит о том, что это в дальнейшем для молодого поколения осложнит возможности профессионального обучения, и, соответственно, дальнейшей адаптации на рынке труда.

Я не буду касаться сейчас вопроса культурных потребностей, хотя тут тоже показатели достаточно низки, невзирая на большой талант ромов и яркие проявления возможностей. В целом, мнение экспертов, самих ромов и их общественных лидеров, совпадает, что культурные потребности обеспечиваются лишь частично.

Если мы говорим о взрослом населении, сегодня тема эта звучала. Назову вам цифры — ответы самих респондентов. Не умеют читать — 19 %, не умеют писать — 26 %, не умеют считать — 13 %, не знают таблицу умножения — 49 %. Этот опрос включал и молодое, экономически активное ромское население старше 18 лет.

Конечно, можно было бы сегодня среди факторов уязвимости говорить и о нетолерантном отношении общества. Когда проводилось исследование и презентация его результатов в 2003–2004 гг., у меня даже сложилось впечатление, что происходят положительные изменения в общественном мнении и есть некоторые усилия со стороны средств массовой информации. Но к сожалению последние два года для меня, как рядового жителя Украины, очевидно, что тема формирования толерантного отношения к национальным меньшинствам ушла на задний план, и мы можем увидеть определенные негативные последствия.

Называли сегодня вопросы нетолерантного отношения со стороны органов власти, в том числе правоохранительных. О таких фактах в 2003 году сказали 36 % опрошенных ромов. И об этом нужно говорить.

С другой стороны, можно говорить о низком уровне информированности ромов о своих правах, низком уровне активности тех же общественных организаций, одной из целей которых задекларирована помощь в отстаивании этих прав. С моей точки зрения, вопросы о роли общественных организаций, был бы смысл несколько обострить. И если мы говорим о проекте Национального плана, там не достаточно прописано лидерство общественных организаций в его дальнейшей реализации. Это будет крайне необходимо.

И последние цифры, которые мне хотелось бы назвать. Мы только в феврале этого года закончили опрос детей 10–18 лет, которые живут и работают на улице. Опрос проводили в Киеве, Донецке, Днепропетровске и Николаеве. Безусловно, поскольку группа небольшая, трудно говорить о статистически значимых цифрах относительно ромских детей, но в целом, процент детей не украинцев и не русских, значительно выше. 10 % из них никогда не посещали школу, что говорит о низкой доступности образования для некоторых категорий детей.

Если мы будем говорить о рекомендациях, то они в большинстве своем присутствуют в розданном нам сборнике. Чтобы предложенный к рассмотрению План приобрел реалистичные черты, он нуждается в существенной доработке. Причем силами и специалистов, и представителей самих общественных организаций. В некоторых пунктах плана создается такое впечатление, что он определенным образом стигматизирует группу. Потому что проблемы, которые выписаны, касаются не только ромской национальности, и предложение о введении квот для ромской национальности может вызвать негативную реакцию и непонимание других незащищенных категорий населения. Необходима дополнительная грамотная экспертная оценка специалистов и в проработке и в просчете Плана.

И последнее, как предложение собственной помощи. Наши многие Планы страдают тем, что написаны с наилучшими пожеланиями, но не имеют под собой никакого экономического обоснования. Наверное, лучше пользоваться классической формулой «меньше, да лучше». Лучше не написать туда всех действий, а расписать стратегию и конкретные действия на ближайшие два-три года, которые будут иметь политический расчет, экономическую поддержку, отражая приоритеты сегодняшнего дня с учетом завтрашних последствий, а какие-то вещи отложить будущее, понимая, что это желательная цель, которую сегодня, в условиях нынешнего ресурса, реализовать просто нет возможности. Спасибо за внимание. (Аплодисменты залу).

Адріана Гельбіг

Дякую Вам. Переходимо до виступу Любові Петришиної (*Ужгород, Україна*) «Про стан ромської громади Закарпаття». Просимо дотримуватися регламенту— виступи до 10 хвилин. Прошу.

Любов Петришина

Шановні учасники, пані і панове! Мені можливо, і легше і важче, тому що майже кожен виступаючий, апелював до Закарпатської області. Напевне, це найкращий, найбагатіший матеріал, на якому можна проводити свої наукові та інші обстеження. Але разом з тим, хочу сказати, що Закарпаття є багатонаціональним краєм, де окрім українців компактно проживають угорці, словаки, румуни, роми. І тому мало хто в Закарпатті розмовляє тільки однією мовою. Саме цим я можу пояснити дані перепису населення, які наводилися щодо того, що не збігається кількість ромів в переписі населення з результатами тієї роботи, яку ми здійснили в рамках обласної цільової програми «Ромське населення». Медичні працівники, працівники навчальних закладів, дошкільних закладів, здійснили подвірні обходи: зайшли до кожної родини, аби знати фактичну кількість тих людей, які там про-

живають, тих осіб, які виїжджають на сезонні заробітки. І таким чином ми здійснили, мені здається, хорошу справу. Бо людям, які до того не мали, а тепер отримали певні документи, ідентифікаційні коди, стали дійсно більш соціально захищеними, бо змогли отримати і субсидії, і допомогу по безробіттю, і допомогу по народженні дитини тощо. Тому в попередньому виступі, коли зазначалося, що статистичні дані не збігаються. Це добре, що вони не збігаються, і дуже добре, що хтось береться за цю роботу, аби проконтролювати, аби ще раз уточнити та допомогти тим людям, які дійсно потребують захисту.

Загалом, Закарпатська обласна державна адміністрація працює над усіма проблемами, які ставить перед нами життя, не ховається від них. Саме з цією метою була, як я вже згадувала, прийнята у 2003 році наша цільова програма «Ромське населення 2003–2006 роки». Відповідні програми були розроблені у нас в районах і містах Закарпатської області. Маємо цілу низку результатів. Найперше — проведена робота з обліку осіб ромської спільноти, складено списки мешканців таборів, встановлено кількість ромів, які не мають документів, що засвідчують особу, здійснено аналіз зайнятості ромського населення в розрізі адміністративно-територіальних одиниць. Основна частина представників ромського населення, яка потребувала працевлаштування, на жаль, як ми виявили, мала дуже низький освітній рівень, не володіла жодними професіями. Тому тільки 10 % ромів могли знайти своє місце на підприємствах, організаціях, які могли їм надати роботу. На жаль, в основному, вони були, так складалося, влаштовані прибиральниками тощо, що не завжди підходило амбіціям цих людей, і не завжди оплачувалося настільки, наскільки вони вважали це за потрібне. От де ми, напевне, не допрацюємо всі разом: і держава і ромські лідери мають працювати над тим, аби підняти вище мотивацію до освіти — освіта тягне за собою працевлаштування, працевлаштування багато в чому визначає стандарт життя, гідний його рівень, і подальша соціалізація ромів до українського суспільства.

Що стосується медичних заходів. Медичними працівниками області були здійснені обходи в 109 населених пунктах регіону, де проживає ромське населення, проведено диспансеризацію ромів, взято на облік хворих виявлених в ході диспансеризації, сформовано банк даних по оформленню санітарно-гігієнічних паспортів мешканців ромських поселень, взято на облік багатодітних та неповні родини, в тому числі дітей-сиріт, неповнолітніх матерів.

Попередня виступаюча сказала про те, що роми на жаль не отримують медичну допомогу. Враховуючи ментальність, ми в програмі теж передбачили, аби оті бар'єри зруйнувати, аби вони не почували себе

десь вразливо серед медичних працівників в загальних лікарнях, було відкрито медичні пункти безпосередньо у ромських поселеннях. Селищні ради, не дасть ввести в оману присутній тут Ігнат Михайлович Тирпак, підтвердить, що відкриті такі медичні пункти, аби роми в місцях свого компактного проживання могли звертатися до лікарів, не виїжджати, не витрачати кошти на те, аби відвідати вузьких спеціалістів. Спеціалісти районних поліклінік, лікарень, приїжджають прямо до ромів у табори. Це вважаю теж хороша практична і напевно достойна наша ініціатива, яку варто взяти взяти на озброєння в ширших масштабах. Такі медичні пункти відкриті в селищах міського типу Королево, Виноградів, Підвиноградів. З ініціативи медичних працівників відкрито такий пункт Сваляві і т.д.

Звичайно, що в ході реалізації програми і по її завершенні ми, місцева влада, не знімаємо з себе зобов'язань щодо покращення комунально-побутових умов життя ромів. Здійснюється реконструкція освітлення, проведення газопроводів, водовідведення, ремонт шахтних колодязів, для того, аби ті місця поселення ромів зробити пристосованими для людського життя.

Значна увага приділяється також підвищенню культурно-освітнього рівня ромів. І що стосувалося освіти. Хочу назвати, можливо не для усіх ця цифра відома, що ромські діти — а це понад 6 тисяч дітей навчається у 127 навчальних закладах області, поряд з українцями та угорцями. Але є і спеціалізовані ромські школи. Одна з найстарших, заснована 1926 році ще за часів Чеської буржуазної республіки вже відсвяткувала своє 80-річчя, і діє вона до сьогодні. На зміцнення матеріально-технічної бази шкіл, де навчаються діти ромів тільки протягом двох останніх років з місцевого та обласного бюджетів виділено 2 мільйони гривень. В літній період оздоровлюємо як це можливо дітей при шкільних таборах, або у спеціалізованих дитячих таборах. Спільно з ромськими лідерами, за сприяння фонду «Відродження», благодійними організаціями, ми працюємо над тим, щоб діти ромські навчалися не тільки у професійно-технічних, здобували фахову професійну освіту, але і у вищих навчальних закладах. Ми розуміємо, що і такі студенти, випускники, спеціалісти будуть дуже необхідні для відродження ромської спільноти.

Мені здається, що перш за все, потрібно усім нам працювати, над підвищенням рівня мотивації ромів як до освіти, так і до праці. Краще будемо жити, «краще будемо матися», як кажуть у нас в Закарпатті, менше напевно буде проблем. Але для цього треба «засучити рукави», роботи ми цієї не боїмося, а інформацію соціологічних опитувань, про

яку ми чули, ще надто мало. Чим швидше і краще розкриваються проблеми, тим швидше й ефективніше можна їх вирішити. І ми будемо завжди радо вітати експертів — і наших українських, і закордонних, і всіляко допомагати їхній роботі. Я вам гарно дякую за увагу, і думаю, що прийняті рішення науковцями, практиками, лідерами ромських організацій, знайдуть своє втілення в нашій щоденній практичній роботі. Дякую (аплодисменти залу).

Адріана Гельбіг

— Добре. Переходимо до Міжнародного фонду «Відродження», який дуже допомагає на Закарпатті. Якщо Сергій Дьома є в залі, то прошу.

Сергій Дьома

— Доброго дня! Я займаюсь програмою «Рома» Міжнародного фонду «Відродження», і власне хотів би, можливо не в повному обсязі, в зв'язку з регламентом, коротко поговорити про останні події, останні тенденції у розвитку ромського руху. Чим займається Інституту Відкритого Суспільства в Україні, який я представляю.

Зараз основною проблемою для просування є розвиток тих позитивних намірів, що були закладені ініціативою Десятиріччя ромської інтеграції в Європі, яка була розпочата в 2005 році.

Як вже вам відомо, державами-ініціаторами Декади стали уряди дев'яти країн: Болгарія, Угорщина, Македонія, Сербія, Чорногорія, Словаччина, Румунія, Чехія і Хорватія, які підписали 2 лютого 2005 року в м. Софія (Болгарія) спільну декларацію та декілька відомих міжнародних організацій: Інститут Відкритого Суспільства, Світовий банк, Рада Європи, Європейська комісія, Європейський центр з прав ромів та ін., які спільно називаються «Партнерами Декади».

Цією декларацією вони зобов'язалися спільно працювати у боротьбі проти расової дискримінації з метою повної інтеграції ромської меншини у сучасне суспільство. Десятиліття є міжнародною ініціативою, яка залучає уряди, міждержавні та неурядові установи, а також представників ромських громадських організацій для прискорення покращення добробуту ромів.

Згідно підписаного документу держави-учасниці «Декади» повинні упродовж десяти років проводити анти-дискримінаційну політику стосовно ромів і приймати закони, що протидіятимуть порушенню прав ромів і сприятимуть їх інтеграції до європейського суспільства завдяки заходам в освітній сфері та охороні здоров'я. Крім того, цілями такої ініціативи також проголошені позбавлення ромів від бідності і поступове входження їх до європейського громадянського суспільства. Зокрема, створення ромської інтелектуальної

еліти повинно стати першим кроком до подолання етнічної дискримінації щодо народу рома. Завдяки цій ініціативі у наступному десятилітті роми отримають можливість повноцінно відстоювати свої права. Був розроблений «План дій Декади», що підсумовує завдання, цілі і плани для роботи над виконанням ініціативи.

Планом були визначені 4 пріоритетних напрями для Декади: освіта, працевлаштування, охорона здоров'я, житлове забезпечення, а також 3 суміжні сфери: дискримінація, гендерна рівність та бідність.

Декада не є ані бюрократичною інституцією, ані новим споживачем фінансових коштів. Її завдання полягає у об'єднанні спільних зусиль в межах державних і міжнародних інститутів з метою виконання європейської політики демократизації суспільства.

Оформлення заходів Декади супроводжувалося в країнах-учасниках прийняттям національних програм, стратегій або планів дій відносно вдосконалення ситуації стосовно рома, а поточні плани дій були підсилені новими національними «Планами діяльності Десятиліття» в рамках «Десятиліття ромської інтеграції в Європі 2005–2015».

Цього року відбуватиметься чергове головування в Декаді. Якщо в минулому році це була Угорщина, то зараз буде головувати Сербія.

Організатори Декади залишили її відкритою для нових партнерів, нових ідей і нових джерел фінансування. Вона є відкритою для усіх, хто поділяє її принципи і цінності і передбачає спільну роботу для виконання її завдань.

Крім того, нещодавно відбулася така знаменна подія, як приєднання до Десятиліття нових членів, крім тих, що були засновниками в 2005 р. Приєдналися такі країни як Боснія та Герцеговина, Албанія та Іспанія прийнявши свої національні програми розвитку ромського населення.

Протягом останніх років дуже багато зусиль ми зосереджували саме на тому, щоб Україна приєдналась до Декади ромської інтеграції. Щоб це могло би дати ромській спільноті? Можливо, це не «горщик з золотом», як багато хто сподівався в ромських організаціях чи урядових структурах. По-перше, головна мета, головна позитивна риса цього об'єднання — це механізм, який дозволяє формулювати стратегію розвитку ромської спільноти в певних країнах та контролювати прогрес або регрес, якщо трапляється таке. Таким чином можна чітко відслідковувати, що відбувається і порівнювати з відповідними процесами в інших країнах.

Декада передбачає серед інших своїх механізмів засідання Наглядової Ради Декади. Кожен рік збираються представники країн і Парт-

нерів та доповідають про те що було зроблено за цей рік у чотирьох вже вищезазначених сферах: доступ до освіти, доступ до медичних послуг, працевлаштування та забезпечення житлом.

Вже зараз, після майже чотирьох років функціонування Декади, можна сказати, що прогрес був неоднозначний в різних сферах. Звичайно, що найважче урядам дається робота в сферах забезпечення житлом та працевлаштування. І тут поки що майже повністю вони покладаються на гроші міжнародних структур, особливо європейських структур. Оскільки, більшість країн-учасниць Декади вже є членами Європейського союзу.

Але тим не менш, маємо сказати, що прогрес починається з кроків у таких абсолютно під'ємних сферах, як доступ до освіти та доступ до системи охорони здоров'я. І в цьому є наші шанси на успіх. Ми можемо показати діяльність в цих двох напрямках, це підсилює наші країни.

Інститут Відкритого Суспільства з свого боку підтримує таку ініціативу, як моніторинг зробленого в рамках європейської ініціативи Декади ромського залучення. Перший звіт, який було опубліковано минулого року, був представлений в Софії, на тодішньому засіданні Наглядової Ради, де детально відслідковувався прогрес та те що не вдалося зробити.

Що для України могло би стати важливим, щоб мотивувати наші урядові органи робити якісь реальні кроки в цьому напрямку — це один з шляхів, аби показати здатність України на європейське майбутнє. Забезпечення прав національних меншин, особливо ромської громади, яка знаходиться в більш важкому становищі, ніж інші етнічні меншини, які мають свої країни, які можуть певним чином допомагати. Це виконання міжнародних зобов'язань України по забезпеченню прав національних меншин, без якого будь-які євроінтеграційні наміри України будуть неможливі.

Ми плануємо і надалі підтримувати ті ініціативи, які могли б зрушити з місця процес вироблення конструктивної та ефективної державної політики в цій сфері. Але ще хочу звернутись до ромських громадських організацій. Дуже хочу, аби ви почули таку абсолютно можливо примітивну думку. Саме в цьому питанні — щодо мотивування нашого уряду приєднатися до Декади, мотивування інших державних структур, у сфері євроінтеграційних процесів, дуже важливо показати спільність думок, консенсус у підході до цієї проблеми. Тому що різноманітність підходів або дискредитації ідеї з боку якоїсь частини ромських громадських організацій, будуть значно уповільнювати цей процес. Це дасть підґрунтя для сумнівів, сповільнення розвитку будь-

якої державної політики в цій сфері. Це просто стане ще однією підставою бути інертними для урядових структур, відповідальних за вироблення ефективної державної політики.

Тому, які б не існували розбіжності у роботі, у підходах, у баченні того, що має бути в ромському громадському русі, я вас закликаю до вироблення якоїсь спільної позиції в цьому питанні. Тому що Декада — це шанс, це просто шанс нині покращити життя ромів. Його могло б і не бути, якби в 2003 році Джорж Сорос і Джеймс Вульфсон не придумали цю ідею, можливо нічого так досі й не було. І цей шанс триватиме не вічно, а десять років, до 2015 року — поки що цей шанс є і для України і ним варто скористатися. Треба знайти спільну мову. От власне все, що я хотів сказати. Дякую за увагу всім (аплодисменти залу).

Адріана Гельбіг

Дякую. До слова запрошується Григоріченко Петро «Десятиліття ромської інтеграції в Європі 2005–2015» та Національний план дій України.

Петро Григоріченко

— Шановні учасники науково-практичної конференції «Роми України: з минулого в майбутнє» високопосадовці, громадські діячі, науковці, представники ромської інтелігенції, гості, *патівале ромале* та й *ромняле!*

Хочу сказати, що обравши курс на формування сучасної моделі політичної нації, і таким чином на побудову багатокультурного суспільства, загальнонаціональна ідентичність членів якого має забезпечуватись патріотизмом та етнічним плюралізмом, Україна заявила про себе як про Вітчизну усіх громадян, які живуть на її землі.

Незважаючи на те, що за роки незалежності України відбулися певні позитивні зрушення у житті ромського населення, більшість проблем ромів залишаються такими ж гострими, як і раніше. Нажаль, маємо констатувати, що заходи прийнятої у 2003 році «Програми соціально-духовного відродження ромів України на період до 2006 року» у більшості залишились не реалізованими, оскільки не були належним чином профінансовані з Державного та місцевих бюджетів України.

Регіональні заходи по виконанню Програми соціально-духовного відродження ромів України на період до 2006 року були прийняті у Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Закарпатській, Кіровоградській, Київській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Сумській, Харківській, та Черкаській областях.

Основним позитивом минулої програми можна вважати утвердження в цілому по країні як на рівні ромських громадських організацій та органів місцевого самоврядування, так і на рівні державних

установ розуміння нагальності вирішення проблем гармонійної інтеграції ромської спільноти в українське суспільство. Відбулося часткове зменшення дистанції між представниками державної влади на місцях і ромськими громадськими організаціями та, разом з тим, спостерігаються певні деструктивні тенденції в самому ромському русі, що виявляється у неузгодженості, а, подекуди, і в авантюрності дій окремих ромських лідерів, яка негативно впливає на ромський рух та його ефективність в Україні. До речі, хочу зауважити, що така ситуація нині спостерігається не тільки в Україні, а й багатьох європейських країнах.

Незадовільне становище ромського населення в Україні зумовлено численними суспільно-політичними, соціально-економічними та етнокультурними факторами, серед яких — недостатність уваги офіційної влади до проблем ромської меншини, економічна нестабільність, загальне зниження життєвого рівня населення, відсутність фінансування програм соціально-економічного розвитку ромського населення. Мають місце факти дискримінації ромської меншини на рівні соціальних служб, правоохоронних органів тощо. Комплекс невирішених проблем, які мають місце серед нашої етнічної спільноти включає низький рівень задоволення освітньо-мовних, інформаційно-культурних, соціальних та медико-профілактичних потреб.

На сьогодні є очевидною значна статистична похибка між офіційно зафіксованою і фактичною чисельністю ромів України (і про це вже сьогодні йшлося у попередніх виступах), яка досі не визначена фахівцями. Це ускладнює розробку та планування загальнодержавних та регіональних заходів.

Слід зазначити що, житлові умови переважної більшості ромів не відповідають навіть мінімальним стандартам. Нерідко — це дерев'яні бараки, і вагончики без електроенергії чи водогону. Іноді ромські сім'ї живуть у землянках, в напіврозвалених будинках, які мають земляну підлогу. Оселі не мають нормального опалення.

Ступінь залучення ромів до трудової діяльності, особливо наявність постійного місця роботи, тісно пов'язаний з рівнем освіти а він є надзвичайно низьким, адже тільки 16 % ромів здобули середню освіту, і лише 2 % вищу освіту.

Найважливішими причинами високого рівня захворюваності серед ромів становлять ризики соціального характеру, тобто такі, що обумовлені умовами та способом життя. Послуги медичних установ є доступними лише для небагатьох представників ромського населення. Треба сказати, що сьогоднішній виступ представника Міністерства охорони здоров'я не є об'єктивним.

Актуальними залишаються недостатня інтегрованість ромів до економічного, культурного та політичного життя суспільства, існування певної упередженості у ставленні населення до представників ромського етносу, і чи не головну роль в цьому відіграють засоби масової інформації. Велика кількість представників ромського населення скаржиться на недоброзичливе ставлення (порушення прав) з боку представників державних установ, з брутальністю і образами з боку працівників правоохоронних органів.

Гострою проблемою для ромів є отримання документів, зокрема паспортів. Так, після народження ромської дитини її батьки часто не поспішають оформлювати свідоцтво про народження, а молоді роми, яким виповнилося 16 років, як правило, відкладають отримання паспорта. На заваді тут стають як матеріальні витрати, так і необхідність оформлення довідок, які ромам не просто отримати. Внаслідок цього саме відсутність документів є причиною конфліктів у стосунках ромського населення з представниками влади.

Незважаючи на все вищесказане, роми зберігають свої культурні цінності, оскільки ромське сімейне середовище забезпечує спадковість народної культури і, зрештою, забезпечує збереження національної ідентичності ромів у переважній його масі. Водночас в Україні недостатньо забезпечені умови для культурного розвитку ромів.

Роми України обділені увагою українських науковців і вчених: соціальне і економічне становище ромів в Україні, їх культура, історія, стан мови і побуту ромів. Засоби масової інформації переважно представляють ці проблеми дуже поверхово або висвітлюють лише негативи.

Стан ромської спільноти залишається вкрай несприятливим і в багатьох країнах Європи. Як відомо, роми складають від 5 до 10% населення країн Східної і Центральної Європи. Загалом на території цих держав проживають близько 10 мільйонів представників цієї національності. Ромська меншість є однією з найбідніших у Європі. Роми більше за будь-кого програли в ході перетворень європейського континенту.

За останні 10–15 років: скрізь є факти відкритої дискримінації, масове безробіття, а злочинність серед ромського населення в рази перевищує аналогічні показники для титульних націй. 80% ромів Центральної і Східної Європи проживають за межею бідності. Тривалість життя ромів на 15 % нижча, ніж в середньому в країнах. Роми цілком обмежені у праві на освіту, соціальне забезпечення, справедливий захист і суд, участь у громадському і суспільно-політичному житті.

Наведені факти становища ромського етносу вимагають негайної розробки зважених та ефективних загальнодержавних програм, які б

враховували реальні потреби і проблеми ромського населення, стали б широким комплексом заходів, спрямованих на соціальну адаптацію ромів та запобігання міжетнічних непорозумінь та ксенофобії.

Допомогти ромам у подоланні цих проблем і покликаний проект Всесвітнього банку й Інституту відкритого суспільства, названий Десятиліттям ромської інтеграції.

На наше переконання участь України в заходах Десятиліття ромської інтеграції сприятиме розвитку правових засад життєдіяльності ромського етносу як національної меншини, подоланню проявів ксенофобії в українському суспільстві, забезпечить безперешкодний розвиток ромської мови, ромської культури і традицій. Будуть забезпечені умови для більшої інтегрованості ромів до економічного, культурного та політичного життя суспільства. Декада забезпечить соціалізацію ромського населення шляхом створення умов для отримання його представниками середньої, вищої і професійної освіти та їх відповідного працевлаштування. Приєднання України до 11-ти країн, які вже беруть участь у Декаді, сприятиме подальшій інтеграції України в Європейське співтовариство та запровадженню в країні норм міжнародного права щодо розвитку і підтримки національних меншин, їх мов і культур.

Незважаючи на названі проблеми, роки незалежності стали для українських ромів і часом відродження їх національної самосвідомості.

На сьогодні в Україні діють майже 100 ромських громадських організацій і національно-культурних товариств, ромські громадські організації намагаються спрямовувати свою діяльність на соціально-економічне і національно-духовне відродження ромського народу. Головним статутним завданням Всеукраїнської спілки громадських організацій (далі ВСГО) «Конгресу ромен України» є представлення інтересів і захист законних соціальних, творчих, національно-культурних прав народу *рома*. Організація сприяє інтеграції рома в українське суспільство, їх участі в державних та громадських інституціях. Всеукраїнська спілка громадських організацій «Конгрес ромен України» підтримує міжнародні контакти з Радою Європи, Організацією з безпеки і співробітництва в Європі, Всесвітнім Союзом народу рома.

Тож отримавши інформацію щодо Європейської ініціативи Конгрес звернувся до Уряду України з ініціативою щодо приєднання до Декади Ромської інтеграції у Європі (2005 – 2015). Відбулися ряд зустрічей з Міністром закордонних справ України, Головою Державного комітету у справах національностей та релігій та їх заступника-

ми та на жаль, у зв'язку зі зміною Урядів процес прийняття рішення відбувається досить повільно.

На необхідності негайного приєднання України до заходів «Десятиліття ромської інтеграції у 2005–2015 роках» наголосила Рада з питань етнічної політики при Президентові України, яка розглянула це питання 17 жовтня 2007 року.

З метою негайного забезпечення необхідних кроків для приєднання України до ініціативи «Десятиліття ромської інтеграції у 2005–2015 роках» умов, громадська організація «Форумо ромен Українатар» за сприяння Міжнародного фонду «Відродження» та ВСГО «Конгрес ромен України» був розроблений проект Національного плану²⁵ дій України в рамках «Десятиліття ромської інтеграції у 2005–2015 роках».

Під час розробки Проекту були використані напрацювання круглих столів, нарад, матеріалів моніторингу, аналізу виконання Цільової галузевої Програми соціально-духовного відродження ромів України на період до 2006 року, громадських слухань 2–3 березня 2004 р. «Актуальні питання реалізації загаданої Програми», а також Комітетських слухань «Про сучасне становище народу рома в Україні» (12 березня 2005 р.) на розширеному засіданні Комітету Верховної Ради України з питань прав людини та міжнародних відносин. Розробниками використано зарубіжний досвід створення ромських програм взявши за модель плани дій Болгарії та Албанії (наведені як Додатки).

Що ж представляє собою проект Національного плану дій України в рамках «Десятиліття ромської інтеграції у 2005–2015 роках» (надалі – Проект)?

На відміну від більшості аналогічних планів, він більш деталізований і не обмежується лише питаннями освіти, працевлаштування, охорони здоров'я та житла.

В українському Проекті плану 9 розділів. Розділом «Правові засади приєднання України до «Десятиліття ромської інтеграції у 2005–2015 роках» «передбачаються заходи щодо внесення змін до діючого законодавства (про національні меншини, кримінального, цивільного, адміністративного тощо) з метою забезпечення належних правових умов для вільного соціально-економічного розвитку ромського етносу в Україні, протидії проявам ксенофобії по відношенню до представників ромського етносу, сприяння поглибленню міжетнічного діалогу і міжнародного взаємопорозуміння.

²⁵ Проект Національного плану дій України в рамках «Десятиліття ромської інтеграції у 2005–2015 роках» як додаток було опубліковано в Т. 15. Наукові записки / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Тематичний випуск «Роми України: із минулого в майбутнє». – К., 2008. – С. 523–554.

Другий розділ Проекту присвячений освіті ромів та доступу до неї на всіх рівнях, включаючи освіту дорослих, вивчення рідної мови. Основними завданнями тут є подолання неписьменності серед *рома*, збільшення кількості ромських дітей, які отримали дошкільне виховання і підготовку до навчання у школі, максимальне охоплення ромських дітей шкільного віку навчанням в загальноосвітніх школах за місцем проживання, сприяння створенню мультикультурного середовища в загальноосвітніх школах в місцях компактного проживання рома, створення сприятливих умов для одержання ромською молоддю професійної та вищої освіти, сприяння формуванню прошарку кваліфікованих робітників та інтелігенції в ромському середовищі, створення сприятливих умов для розвитку мови *романі*.

В третьому розділі «Визначення реальної кількості ромського населення в Україні та відповідне корегування державних програм соціально-економічного розвитку та соціального забезпечення» йдеться про необхідність проведення перепису (спеціального обстеження) ромського населення за методикою, яка б дозволила охопити і визначити реальну кількість ромів в Україні з метою охоплення ромського населення державними, регіональними і місцевими програмами соціально-економічного розвитку, соціальним та медичним забезпеченням. Також передбачено проведення регулярного моніторингу якості життя ромського населення для систематичного відслідковування змін, які відбуваються в житті ромського населення.

4-й розділ присвячений проблемам відведення земельних ділянок під індивідуальну забудову, забезпечення житлом ромських сімей та впорядкування місць компактного проживання *рома*. Умови життя переважної більшості *рома* не витримують жодної критики. Тому Проектом передбачається комплекс заходів, що повинні сприяти забезпеченню справедливого доступу до житла. Необхідно приділити особливу увагу плануванню і розвитку інфраструктури місць компактного проживання ромського населення. Ромські сім'ї, які не мають придатного житла, мають бути забезпечені земельними ділянками під індивідуальну забудову. З цією метою мають бути розроблені і реалізовані регіональні і місцеві програми комплексу заходів щодо облаштування поселень *рома* і покращення їх житлово-побутових умов, вирішення питань благоустрою територій та житла ромських сімей, ремонту аварійних будинків, доріг, облаштування громадських колодязів, проведення водогонів, газифікації, каналізації, опалення, електропостачання.

Боротьба із бідністю, соціальний захист ромів є темою наступного, п'ятого розділу щодо отримання всіма ромами, які потребують, ма-

теріальної допомоги та усіх видів державного захисту, удосконаленню системи соціальної допомоги представникам ромської національності. *Рома* — це не лише специфічна національна меншина, в першу чергу — громадяни України, а отже мають рівні права із іншими народами на отримання соціальної допомоги та соціальний захист. Завдання полягає в тому, щоб створити умови для відновлення соціальної справедливості по відношенню до нас.

Розділ 6-й «Працевлаштування та сприяння економічній інтеграції рома». Основне завдання — забезпечити працевлаштування ромів у місцях компактного їх проживання та подолання дискримінації ромів при прийнятті на роботу. Створити умови для набуття ромами професій, які мають попит на ринку праці. Надавати *рома* організаційно-інформаційні послуги, що сприятимуть працевлаштуванню ромського населення (ярмарки вакансій, забезпечення доступу до інформації, баз даних про вакансії тощо), постійний моніторинг стану зайнятості працездатного ромського населення в місцях їхнього компактного проживання, стимулювати розвиток економічної ініціативи серед представників ромського населення шляхом надання всебічної підтримки і сприяння розвитку малого бізнесу. Для цього передбачено створення бізнес-курсів для ромів, які прагнуть започаткувати власну справу; безкоштовна інформаційна, правова, організаційна допомога ромським підприємцям-початківцям, підтримка розвитку традиційних ромських ремесел з виготовлення продукції, яка має перспективу знайти попит на споживчому ринку, оволодіння ними в загальноосвітніх навчальних закладах, де навчаються ромські діти.

Одним з ключових розділів Проекту є охорона здоров'я, захист материнства і дитинства, профілактика соціально небезпечних хвороб. Основна мета — забезпечити доступу ромів до кваліфікованої медичної допомоги. Для цього доцільно поліпшувати структуру установ надання медичної допомоги в місцях проживання ромів, проводити просвітньо-виховну роботу, спрямовану на пропагування серед ромів здорового способу життя, а також просвітництва в галузі планування сім'ї, проводити профілактику хвороб соціального характеру, в першу чергу — туберкульозу. Для цього в місцях компактного поселення ромів будуть проведені обстеження на предмет об'єктивної оцінки поширеності згаданого захворювання, яке в Україні досягло епідемічного рівня. Створення центрів медичного патронажу для ромського населення мережі ромських медичних посередників. Окремі заходи розділу спрямовані на захист репродуктивного здоров'я.

8-ий розділ «Громадський порядок, протидія правопорушенням, захист прав, подолання проявів дискримінації», протидія стигматизації ромів в українському суспільстві, забезпечення дотримання прав людини по відношенню до ромів та профілактика правопорушень в ромському середовищі.

Останній, 9-ий розділ Проекту «Збереження та розвиток культурної спадщини, поширення мережі та підвищення соціального статусу національно-культурних об'єднань» передбачає державну допомогу у створенні та фінансову підтримку ромських культурних центрів, театрів, недільних шкіл, які мають стати осередками розвитку культури ромів. Заходи спрямовані на підтримку ромських аматорських художніх колективів, придбання музичних інструментів, костюмів, сценічного вбрання, безоплатне чи на пільгових умовах користування приміщеннями, які перебувають у державній або комунальній власності, для проведення ромськими громадськими об'єднаннями культурно-просвітницьких і мистецьких заходів, тощо.

Використовуючи унікальну нагоду коли в залі одночасно знаходяться представники органів центральної та регіональної влади керівники громадських об'єднань ромів хотів би звернутися до Вас з проханням вивчити проект заходів та надати пропозиції та зауваження до згаданого проекту, які допоможуть удосконалити його зміст.

Враховуючи досвід реалізації попередньої Програми підтримки ромського населення України необхідно усвідомити, що тільки лише за умови активної участі (а не просто її імітації) громадських організацій *рома*, а також всіх ланок державного управління, на які покладено завдання імплементації будь якої національної програми, є обов'язковою передумовою для її ефективної реалізації. Тому звертаюся до лідерів ромських громадських організацій з проханням зміцнювати зв'язки з органами місцевої влади, чітко усвідомити рівень відповідальності, яку ми взяли на себе очоливши національні ромські об'єднання, керуватись у своїй роботі загальнолюдськими принципами, якими у нашого народу є *патів та ромайне*.

Хотів би також загострити увагу керівників центральних органів управління, обласних держадміністрацій на тому, що зазначена Програма повинна стати правовим механізмом на шляху подолання справді існуючої нерівності. Як показав багатолітній досвід необхідно усвідомити, що *рома* — це спільнота з особливими проблемами, які не можна вирішити лише за допомогою загальних декларацій з боку держави, реалізуючи єдину політику для всіх меншин.

Вже настав час коли держава повинна перейти від загальних декларацій до розробки дієвих механізмів забезпечення і гарантування

незалежного етнічного і культурного розвитку ромської спільноти. Досягти цього не можливо без спеціалізованих програм, обов'язковою початковою базою яких має бути аксіома про те, що *рома* є меншиною і складовою частиною Українського народу, а не чужинцями у своїй країні. Тому робота спрямована на покращення ситуації *рома* в Україні не повинна мати характер, так би мовити, спеціальної привілейованої кампанії, яка може тільки викликати негативне ставлення до «привілейованих *рома*».

Дозвольте висловити надію, що Державна програма розвитку ромської спільноти в Україні буде прийнята та стане гармонійною складовою програми заходів Європейської Декади ромів 2005 — 2015 років, стане реальним кроком у формуванні правового механізму реалізації ефективної етнополітики, засвідчить послідовність української влади в її поступі до об'єднаної Європи. Дякую за увагу (аплодисменти залу).

З вашого дозволу, хотів би передати наші грамоти директорів фонду «Відродження» Є. Бистрицькому та вам Сергій Валентинович Дьома (аплодисменти залу).

Адріана Гельбіг

— До слова запрошую Олександра Майбороду з темою виступу «Сучасні проблеми ромів в етнополітичному житті України».

Олександр Майборода

— Шановні учасники та гості конференції! Виходячи з теми, заявленої у програмі щодо проблем ромів в етнополітичній площині сучасної України, говорити тут досить складно.

Будь-яка етнічна спільнота в будь-якій країні, вона одночасно є і суб'єктом і об'єктом етнополітики. Як суб'єкт етнонаціональної політики, роми поки що не дуже помітні. Так скажімо, роми не відносяться до числа політично активних етнічних спільнот. На це є, безумовно, свої причини. Традиційно вважалося, що чим гірше матеріальне становище якоїсь групи, тим вона політично активніша. Насправді в дійсності відбувається часто поіншому. Для того щоб народ став політично активним, він мусить бути соціально адаптованим. Без цього він буде займатися тільки проблемами виживання, вирішенням сьогоденних питань свого життя і йому буде не до політичного процесу.

Що стосується народу *рома* як об'єкту етнонаціональної політики. Ви слухали сьгодні виступ Олександра Назаровича Сагана. Держава в цілому робить необхідні кроки, щоб здійснювати підтримку народу, виділяються кошти, різного роду програми здійснюються і т.д. Зараз Петром Дмитровичем Григоріченком був представлений вам

Національний план дій України в рамках європейської Декади ромської інтеграції в 2005 — 2015 рр (далі — План). Хотів би трохи зупинитись на цьому документі. Можливо деякі мої думки вас зацікавлять і щось буде корисним.

Насамперед щодо структури Плану. Графа «індикатори», на мій погляд, зайва. Річ у тім, що індикатори можна буде вказати тільки тоді, коли будуть визначені конкретні цифри та конкретні дати. Нині наперед їх визначити не можна. Я б сюди запровадив іншу графу — а саме, «механізми реалізації» і «заходи». Тобто якщо ставиться назва заходу і його мета, то тоді мають бути і конкретні дії, якими механізмами вони повинні бути здійснені.

В цілому План заслуговує на позитивну оцінку. Тут виписані всі наболілі питання життя ромської громади. Настільки скрупульозно, що в деяких місцях навіть зустрічаються певні повтори. Відчувається, що інколи питання писалися всі підряд, що вважался за необхідно внести. В результаті, скажімо, затвердження урядом приєднання України до Декади має бути не пунктом 1.4., а 1-м пунктом. Хоча, звісно, це суто структурний нюанс.

Деякі заходи потребують конкретизації. Наприклад, внесення змін до закону України «Про національні меншини України» та до Концепції державної етнопонаціональної політики в Україні. Якщо потрібні зміни, то які конкретно? Що саме хочуть роми побачити в цьому законі, саме для себе? Не просто змінити аби тільки змінити. Треба це конкретизувати.

Треба порушувати питання про прийняття окремого закону, проєкт якого до речі вже розроблено, про відповідальність за образи на національному ґрунті. І, звісно, необхідно всіляко лобіювати, домогтися від держави його прийняття. Оскільки ромська громада серед тих, хто найбільше страждає від свавілля представників влади і стикається з проблемами дискримінації.

Далі пункт 2.4. — збільшення кількості ромських дітей, віком від 3 до 6 років, які відвідують дошкільні заклади, то треба, мабуть, ставити за мету охопити всіх дітей. Збільшення — це надто неконкретне формулювання.

Є один момент, який я вам раджу всією громадою обговорити, провести дискусію на цю тему. В третій доповіді Комісії Ради Європи по протидії насильству і дискримінації, що була оприлюднена минулого року, було рекомендовано не допускати сегрегацію ромських дітей в окремі класи загальноосвітніх шкіл. Мабуть звідти до Плану потрапило це формулювання. Розумієте, по формі, можливо це і сегрегація,

але вам треба усім як слід подумати. Якщо діти будуть навчатись в слов'янському середовищі, ви наперед маєте змиритись з тим, що ромська мова буде поступово зникати з ужитку. Чим вищим буде освітній рівень цих дітей, а знання ними будуть отримуватись або українською або російською мовами, тим швидше роми свою мову будуть втрачати (як і будь-який інший народ в іншомовному оточенні). В цьому питанні ромська інтелігенція має визначити свою стратегію. Інакше потім будуть претензії до держави, що ромська мова зникає, а в таких умовах це об'єктивний процес.

Стосовно ішого пункту, який ймовірно, підтримується тими ромами, які соціально вже самоутвердились. Їхні діти можуть спокійно іти в будь-яке середовище вчитись. Але якщо взяти дітей із соціально відсталих ромських родин, і «кинете» їх в слов'янські класи, то вони можуть стати там ізгоями. Діти жорстокі, це треба мати на увазі. Вони можуть завдати таких моральних травм вашій дитині, що це вплине на все подальше її життя. І виходить, що по формі — інтернаціоналізм, а по суті буде націоналізм ще гіршого ґатунку, тому що ромські діти можуть опинитись в принизливому становищі. Для того аби цьому запобігти, їх треба готувати, адаптувати. Підготовку, можливо варто здійснювати у окремих ромських класах, хоча б початкових. Аби потім вони, потрапивши в середовище більш розвинених дітей, не зазнавали психологічних травм.

Що стосується матеріальної підтримки в школах. Це треба все-таки конкретизувати, має бути передбачена допомога лише для тих, хто її дійсно потребує. Бо все-таки є частина ромів, яка зовсім не потребує підтримки матеріальної, і спроможна забезпечити себе і свої родини.

Є ще одне питання, яке раджу обговорити в ромському середовищі. Це питання будівництва житла. За яким принципом? Тут пропонується надання кредитів, пільгових кредитів, але будь-які кредити даються під заставу. Поки в тебе немає майна і кредиту не дадуть. А отже, наміри залишаться на папері. На мою думку, кращім виходом буде будівництво житла за типовими проєктами профінансоване державою з наступним розрахунком. Бо по-перше, це вигідно буде самим ромам в умовах інфляції. Це буде певною гарантією і для ромів і для держави.

Стосовно чисельності ромів. Звісно, держава не буде підміняти результати офіційного перепису, переписами, проведеними громадськими організаціями. Тут не може бути ніяких ілюзій. Якщо дійсно є така суттєва розбіжність в цифрах, мабуть це результат того, що багато ромів не були на місці, не були зареєстровані, не мали документів, або

не назвали себе ромами/циганами підчас перепису. До наступного загальнодержавного перепису населення залишилось три роки. В цей період громадські організації повинні проводити серед ромських громад відповідну роботу. Щоб обов'язково паспортизуватись, реєструватись. Тоді принаймні завжди буде можливість сказати, що ця людина в принципі є. А інакше знов буде те ж саме. До речі в цьому збірнику «Наукові записки» є дані, які наводить В. Наулко. Приблизно та ж сама кількість ромів була і в радянські часи. Мабуть через ті самі причини. Не знаю наскільки серйозно можна ставитись до цифри 400 тисяч ромів в Україні, яка все-таки більш схожа на кон'юктурну. Але принаймні зараз треба розпочати роботу з уточнення чисельності саме шляхом впорядкування документів осіб. І тоді ромська громада в 2011 р. матиме реальні цифри перепису. Для цього всі повинні зрозуміти важливість для ромів паспортизації і реєстрації.

Ще одне питання, яке треба обов'язково вирішити і на якому треба наполягати. Це соціологічне обстеження. Річ у тім, що ми сьогодні чули про ставлення до ромського населення. В народі до ромів/циган ставлення подвійне. Ніби-то недобре, а насправді люблю... І в уяві своїй кожен хотів би хоч трохи побути таким собі циганом, який живе емоціями, в полоні почуттів, коли його охоплюють пристрасті. А в житті є певна упередженість. Все це, великою мірою, результат не-обізнаності. І вчені не-циганологи, вчені-гумантарії інших спеціалізацій, по справжньому не знають ані історію, ані культуру ромів, ані ситуацію нинішню в ромському середовищі.

Річ у тім, що всі соціологічні опитування проходять у нас по країні. А оскільки 95 % населення — це східні слов'яни (українці, росіяни і білоруси), то те що ми читаємо в соціологічних опитуваннях (скажімо відносини між національностями), це не повна картина, а ставлення тільки східних слов'ян до інших. Звісно, що роми ніколи не потрапляють в цю виборку, бо вона становить всього 2 тисячі чоловік по всій Україні. Потрібні окремі соціологічні в ромських громадах, щоб принаймні знати психологію, цінності, настанови. З'ясувати які зараз панують національні ідеали в ромському середовищі. Скажімо, як вони собі уявляють своє щасливе життя. Бо один народ бачить щастя в одній системі цінностей, інший народ в іншій системі, третій народ в третій системі. Це все треба вивчати. І треба обов'язково домагатися від уряду фінансування таких спеціальних досліджень по етнічних групах, в тому числі і по ромам. Допоки залишатимуться нез'ясованими дійсні настанови до держави, до суспільства, важко вести предметну розмову. Сьогодні ми багато в чому говоримо загально, відчуваєть-

ся що конкретики, необхідної для наукового аналізу вкрай недостатньо, а іноді немає зовсім. От на чому хотілося наголосити.

У мене до Плану є ще низка зауважень, які я можу потім передати в робочому порядку. Вони переважно редакційного характеру.

Отже, раджу вам продумати стратегію відносно мови по-перше, і відносно будівництва житла. Це дуже важливі моменти, тому що отримувати сучасні професії ромською мовою навряд чи вам вдасться. Немає в нас таких спеціалістів, щоб ромів навчили вищій математиці, фізиці, хімії і т.д. саме ромською мовою.

Лев Черенков

— А навіщо це взагалі потрібно?

Олександр Майборода

— Розумієте в чому річ. Тут є така складність, що і Закон про освіту гарантує отримання освіти рідною мовою, і всі міжнародні організації вимагають від держав збереження національних мов. Орієнтують держави робити все можливе аби мови зберігалися. Яким саме чином зберігати саме ромську мову? Тут певною мірою і виникає колізія.

Дякую за увагу (аплодисменти залу).

Адріана Гельбіг

— У кого по доповіді виникли питання, прошу, задавайте.

Маріана Смирнова-Сеславінська

— Хочу сказати, что вопросы по поводу терминологии и так далее. Ответы есть. В России в развитии вопросов национального образования, основные усилия направлялись на национальную литературу, историю и язык. Прежде всего, гуманитарное образование. Терминология в области физики и математики и не нужна. Поддержка развития комплекса гуманитарных наук собственно и является основным полем деятельности для сохранения культуры.

Олександр Майборода

— Не могу с Вами полностью согласиться. В Украине тоже при советской власти литературу на украинском языке издавали миллионными тиражами и она лежала невостребованной. Почему? Мы должны понимать, хотя мы с вами гуманитарии, не глупые люди, но главное, наиболее ценное «серое вещество» любой нации сосредоточено в естественных и технических науках. Туда идут самые способные, и они являются как-бы социальными лидерами в обществе.

Лев Черенков

— Вы знаете, есть еще вопрос функционирования языка. Не двуязычных цыган (по меньшей мере двуязычных), нет. Цыгане всегда пользуются в своей среде, в микрообществе, семье, родным цыганс-

ким языком, а для контактов с макрообществом, иначе они не выживут, пользуются языком окружающего населения. И поэтому они предпочитают изучать (говоря это из собственного опыта, потому что сам в цыганской школе преподавал) цыганский язык, культуру и историю. А остальные предметы и ничему преподавать им на цыганском языке.

Олександр Майборода

— Но идя по такому пути неизбежно будет уменьшаться количество носителей цыганского языка. Причем будет идти процесс по сути естественный, без всякого притеснения и насилия.

Петро Григоріченко

— Можна один коментар відносно сегрегованості шкіл. Є гіркий досвід країн Центральної Європи, коли ромські діти навчались і навчаються в сегрегованих школах. Слід зазначити, що в цих школах з часом рівень викладання ставав дуже низьким. З такою освітою в цих національних ромських школах не могли ніде продовжити навчання, навіть отримати професії.

Олександр Майборода

— Это все ясно. Но важно понимать, что есть недостатки и в такой и в такой форме, и все плюсы и минусы каждой модели нужно обсудить вам самим. Нужно осознавать, что как только дети, особенно из бедных цыганских семей, даже если за них заплатят за учебу, но будут социально менее подготовлены чем большинство детей, попадут в общие классы неизбежно станут предметом насмешек и т.п. Необходима предварительная подготовка.

Георгій Цветков

— Есть группы цыган, (как у нас говорят «от колеса»), в которых дети до 5 — 6 летнего возраста вообще не говорят по-русски. Это преимущественно в местах компактного проживания. Там как раз и нужны нулевые классы для адаптации детей к школе.

Адріана Гельбіг

— Добре, що така цікава розмова. І ми дійсно бачимо, що здійснюється одна із цілей конференції — науковці, громадські діячі і політики всі разом мають змогу ділитися ідеями.

Запрошую до виступу Петра Бурлаченка з темою «З досвіду співпраці ромських громадських організацій з органами місцевого самоврядування та державною адміністрацією Звенигородщини» (аплодисменти залу).

Петро Бурлаченко

— Шановні учасники конференції та її гості!

В місті Звенигородка Черкаської області за свідченнями старожилів роми проживають стало вже кілька поколінь. Це підтверджують і архівні документи, які зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у Києві ф. 442: Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернаторства, оп. 171: Справа щодо прохання повіреного графів Браницьких Трушковського про нагородження Браницьких за період 1841–1843 років із поміщицького окладу в казну 150 циган м. Білої Церкви, розселених по казенних селах Черкаського, Звенигородського і Чигиринського уїздів (спр. 506: 1841–1843 рр. м. Біла Церква, арк. 1-10.).

Нині в місті постійно мешкає майже 500 ромів з-поміж 20 тисячно-го населення. Для вирішення проблем ромської громади з метою задоволення та захисту законних соціальних, економічних, творчих, національно-культурних та інших спільних інтересів ромського населення м. Звенигородка і Звенигородського району Черкаської області 26 березня 2002 року заснована Звенигородська районна громадська організація (далі — ГО) «*Ромай Катюна*» (Ромська кібітка).

До складу Правління організації увійшли люди, які користуються повагою та авторитетом серед ромів міста і району, серед яких Бурлаченко Дмитро Петрович, Коваленко Іван Петрович, Бабенко Дмитро Маркович Романенко Іван. Діяльність організації спрямована на роботу з покращення соціального статусу ромів, які традиційно входять до категорії найбільш вразливих верств населення України.

Станом на сьогодні організацією реалізовано низку соціально значущих проектів, які дістали підтримку Міжнародного фонду «Відродження». Серед найбільш резонансних слід зазначити проект «Моніторинг дій місцевої влади, спрямованих на покращення соціального статусу ромського населення м. Звенигородка і населених пунктів Звенигородського району Черкаської області, розробка і впровадження спільної стратегії для дієвої місцевої політики», сутність якого полягає у впровадженні стратегії спільних дій органів влади і представників ромської громади м. Звенигородка і Звенигородського району, розробці проектів міської та районної Програм соціальної адаптації ромського населення, лобіюванні їхнього прийняття і проведенні широкої інформаційної кампанії з висвітлення діяльності за проектом (термін реалізації: 01.10.2007 — 29.02.2008). Також Міжнародним фондом «Відродження» профінансовано проведення круглого столу на тему «Про сучасне становище народу рома в Україні», який, фактично, є першим етапом реалізації попередньо згаданого проекту, свого роду «розвідкою» щодо наявності намірів у представників місцево-

го самоврядування до контакту і подальшої співпраці (термін реалізації: 27.09.2007 – 27.03.2008).

Слід також зазначити, що робоча група від організації «*Ромаї Катунна*» брала участь у зборі інформації та підготовці звіту Європейського Центру з прав ромів (Будапешт, Угорщина) про результати проекту, що діяв в Україні у 2004 – 2006 рр. за підтримки Європейської ініціативи демократії і прав людини Європейської Комісії (підсумкова публікація «Рух зупинено: Інертний стан дотримання прав ромів в Україні»).

ГО «*Ромаї Катунна*» розроблено декілька ініціатив, покликаних порушити найбільш гострі проблеми ромського етносу в м. Звенигородка і започаткувати стратегію їхнього спільного вирішення. Ідея виникла внаслідок декількох державних спроб, які мали на меті покращення соціально-економічного статусу ромів, зокрема Державної програми соціального і духовного відродження ромів України до 2006 року, яку було розроблено без польових досліджень і без участі ромів та яка так і лишилась черговим «мертвонародженням» підзаконним актом. Одночасно в багатьох європейських державах з значним відсотком ромського населення були розроблені державні програми, призначені для вирішення найбільш гострих проблеми у різних сферах і які ефективно працюють задля подолання цих проблем.

Актуальність проблеми підкреслена тим, що у зв'язку з мінімальним представництвом ромів в органах влади більшість болючих питань, з якими роми апелюють до державної влади, або взагалі не порушуються, або залишаються без відповіді: звіти правозахисних організацій (зокрема, Звіт по країні №16 Звіт Європейського Центру з прав ромів (Будапешт, Угорщина) про результати проекту, що діяв в Україні у 2004–2006 рр. за підтримки Європейської ініціативи демократії і прав людини Європейської комісії) засвідчують, що жодного разу запити ромів у різних регіонах України до органів державної і місцевої влади належним чином не досліджувались, жоден з позивачів не отримав гідної, вичерпної і достовірної відповіді і допомоги. Саме цей аспект судової практики підтверджується тим, що звіти про діяльність міжнародних і національних правозахисних організацій, демонструють невтішну картину: представники національних меншин (зокрема, роми) в Черкаській області і України в цілому зазнають свавілля з боку як мажоритарного населення, так і з боку представників влади. Резюме дослідницької та аналітичної діяльності за проектом звучить так:

«...дефіцит законів і стратегій залишається, тоді як політика і закони, що наразі існують і покликані стояти на сторожі порушення прав людини, зокрема ромів, зрештою взагалі не використовуються...».

Саме в підсумковій публікації за цим проектом було наведено приклади дискримінаційних публікацій про ромів – переважно більшість було опубліковано в різні роки у виданнях Черкащини.

Обрання для дослідження стану реалізації прав ромського населення на доступу до житла і розробка відповідних рекомендацій та прийняття стратегічних рішень пов'язані з тим, що переважна більшість ромів в Україні проживають в умовах, в яких неможливо забезпечити безпечне проживання людей. Водночас ситуація, пов'язана із забезпечення громадян житлом, в Україні є надзвичайно загостреною, адже основоположні законодавчі акти, яким підпорядковується вирішення питань, пов'язаних із правом на житло для соціально вразливих груп населення, – зокрема Житловий Кодекс України, Закон України «Про житловий фонд соціального призначення», Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Порядку формування фондів для тимчасового проживання та Порядку надання і користування житловими приміщеннями з фондів житла для тимчасового проживання» – на місцях працюють недосконало, часто порушуються представниками місцевої влади. Наприклад, на представників місцевого самоврядування покладено обов'язки ведення обліку громадян, які потребують соціального захисту і мають забезпечуватися житлом за рахунок держави, однак загальновідомим є факт, що встановлення на облік таких громадян, порядок створення квот і пільгових категорій та власне, забезпечення житлом – процеси надзвичайно непрозорі, часто-густо корумповані.

Саме тому діяльність нашої організації спрямована на запровадження і контроль за ефективною реалізацією стратегії спільних із владою дій, покликаних змінити на кращий соціальний статус ромів м. Звенигородка та з'ясування специфіки і ступеня відкритості, дієвості й адекватності існуючої місцевої політики, адресованої ромському населенню, і публічного аналізу існуючих проблем.

Також основною проблемою ромів є мінімальна обізнаність про їхні права і обов'язки як громадян України. Існування в Україні законодавства, яке легітимізує і встановлює правила спілкування громадян з державою – зокрема Закон України «Про звернення громадян» і Закон України «Про інформацію», а також відповідних положень в основному законі України – Конституції (ст. 40, якою передбачено право громадян на звернення до органів влади), при свідомому підході ромської спільноти і бажанні влади розпочати діалог з нею дає можливість ромам дізнатися про державні ініціативи, призначені для покращення їхнього становища, порушити питання щодо адекват-

ності цих ідей реальному стану речей і приймати участь в аналізі і коригуванні цих ініціатив, з урахуванням нагальності, регіональної специфіки та потреб. Водночас повноцінне функціонування цих законодавчих актів робить реальною підзвітність влади і забезпечує можливість громадського моніторингу її діяльності чи бездіяльності.

Серед ключових проблем, що стосуються соціального статусу ромів, є недостатня увага з боку держави до проблем ромського населення (той факт, що роми залишаються поза увагою держави, держава пояснює тим, що роми прагнуть жити поза межами місцевої громади, натякаючи при цьому на специфічний, уособлений, іноді — міграційний спосіб життя ромів, однак прагнення зберегти власну етнічну ідентичність не слід розуміти як намагання позбутися уваги і допомоги держави). Досі «ромська» проблема вирішувалася або ж шляхом спуску згори державних ініціатив, які не враховували інтересів і потреб ромської спільноти, представників якої і не запрошували до розробки цих ініціатив, або ж шляхом делегування місцевій владі повноважень щодо впровадження ініціатив, покликаних змінити критичну ситуацію. Однак належного контролю та коригування державних ідей на предмет їхньої відповідності місцевій специфіці не було.

Також залишається на недостатньому рівні інтегрованість ромів до економічного, культурного та політичного життя суспільства, має місце існування певної упередженості у ставленні населення до представників цієї етнонаціональної групи. Однак в Україні, такий негативізм не набуває форм ворожості, не має конфронтаційного характеру, скоріше — це певна недоброзичливість, яка до того ж, начебто, зумовлена асоціальною поведінкою самих ромів, що також є результатом міфологізації життя ромського народу.

Велика кількість представників ромського населення вказує на недоброзичливе ставлення (порушення прав) з боку представників державних установ, з брутальністю і образами з боку працівників міліції — або особисто, або жертвою некоректного поводження були члени їх родини. У відповідь роми не скаржаться, що є проявом їх низької правової культури: незнання законів та своїх прав, куди саме потрібно звертатися за скаргою, невміння правильно оформити скаргу, невр'я в можливість відстояти свої права, недовіра до чиновників і невпевненість, що можна відстояти свою правоту. Роми нерідко мають проблеми захисту своїх прав через власну неграмотність або відсутність документів.

Гострою проблемою для ромів є отримання документів, зокрема паспортів. Так, після народження ромської дитини її батьки часто не поспішають оформлювати свідоцтво про народження, а молоді роми,

яким виповнилося 16 років, як правило, відкладають отримання паспорта. На заваді тут стоять, як матеріальні витрати, так і необхідність оформлення довідок, які ромам непросто отримати. Внаслідок цього саме відсутність документів є причиною конфліктів у стосунках ромського населення з представниками влади.

Роми України обділені увагою українських науковців і вчених: соціальне і економічне становище ромів в Україні, їх соціокультура, історія, стан мови і побуту ромів вкрай рідко згадуються в науковому сенсі. Маю надію і сподівання, що з часом ситуація зміниться.

Засоби масової інформації переважно представляють ці проблеми дуже поверхово або висвітлюють лише негативи.

На усунення перелічених та інших недоліків, повинна бути спрямована Загальнодержавної програми розвитку ромського народу України на 2009 — 2013 роки і зокрема в Черкаській області. Регіональну програму по Черкащині ми готови розробляти.

При цьому варто розширювати і використовувати позитивний досвід нашої організації, зокрема:

- з інформування органів місцевої влади про соціальне становище ромів та їх нагальні проблеми;

- в налагодженні конструктивного діалогу з чиновниками місцевої влади, органами місцевого самоврядування та соціальними службами;

- проведення правоосвітньої діяльності серед ромської громади міста і району з метою підвищення правової культури;

- співпраці з представниками засобів масової інформації щодо висвітленні інформації про життя ромів міста і району.

Дякую всім за увагу (аплодисменти залу).

Адріана Гельбіг

— Дуже дякую Вам. Переходимо до наступної доповіді пані Ярослави Різникової «Проблеми інтеграції ромської громади Одещини».

Ярослава Різникова

— Як бачите, в залі залишились ще представники виконавчої влади. Хочу представитись — Різникова Ярослава Олексіївна, начальник управління у справах національностей та релігії Одеської обласної державної адміністрації.

Шановні присутні, шановна президія! Як уже неодноразово наголошувалося, Одеська область є поліетнічною областю. Понад 53 % в регіоні становлять представники національних меншин. Хоча і українська складова теж є значною — це 47 %. За останні шість років кількість національно-культурних товариств на Одещині збільшилась майже вдвічі — зараз це понад 100 організацій різного рівня. Як на мій

погляд, дуже корисним і позитивним є те, що на території Одещини зареєстровані і досить активно діють 8 організацій *рома*.

Останнім часом нашим управлінням проведений аналіз діяльності цих ромських громадських організацій. Було засвідчено певний спад активності у порівнянні з минулими роками. Свого часу значний пласт роботи було здійснено спільними зусиллями. Аналіз показав, що спад цей був пов'язаний з цілою низкою об'єктивних причин, зокрема, із смертю відомих вам ромських лідерів, виїзду окремих ромських громадських діячів за межі регіону. Далася взнаки часта зміна посадовців в органах виконавчої влади, що не дозволяло налагодити тісні стосунки з новими ромськими лідерами. Але, хоча відзначити, що ця зміна людей — це явище природне. Сьогодні ми бачили, що Всеукраїнська спілка громадських організацій відзначила активну діяльність однієї з наших нових ромських організацій п. Долокова.

З 1999 р. діє Рада представників національно-культурних товариств Одеської області при нашому управлінні. До складу цієї організації, яка проявила себе як досить серйозний центр, який дає можливість узгодити діяльність і громадських організацій, і органів виконавчої влади, входять дві обласні ромські організації.

Одеська область була першою із областей, яка з 1997 р. почала виділяти цільові кошти нашому управлінню із обласного бюджету. І щорічно іде нарощування обсягів фінансування на потреби національних спільнот і діяльність національно-культурних товариств. Зокрема, на вирішення ромських проблем і задоволення культурних потреб та діяльність ромських громадських організацій за цей час спрямовано близько 170 тисяч грн. В цьому році ми отримали із обласного бюджету фінансування цієї сфери рекордне для нашої області — це 600 тисяч грн. по Програмі, затвердженій сесією обласної ради, яка називається «Обласна програма підтримки розвитку національних меншин та діяльності громадських національно-культурних організацій». Робота продовжується. З наступного місяця ми розпочинаємо планування на наступні два роки. Залучаємо до цієї роботи всі громадські організації, в т.ч. ромські, які подавали і подають нам свої пропозиції до спільної діяльності в рамках розробленої дієвої програми.

В разі приєднання України до Ромської Декади, звичайно, в області будуть відповідні розроблені і регіональні документи. Як це було, коли була введена, критикована багатьма, програма прийнята у 2003 році, яка діяла до 2006 р. На той момент, хоча державна програма не фінансувалась, і являла собою декларативний певним чином до-

кумент, але на рівні області, завдяки наполегливості ромських громадських організацій, наше управління допомагало їм. Проводася ціла низка круглих столів і засідань, в тому числі за участю губернатора та його заступників, керівників структурних підрозділів, у нас були розроблені та затверджені розпорядженнями голови обласної державної адміністрації «Заходи з підтримки *рома* Одещини». Були виділені з обласного бюджету кошти для реалізації цих заходів. Думаю, що для Одеського регіону, то була досить важлива подія.

Стосовно труднощів, з якими стикається ромське населення. Звичайно вони багато в чому подібні з проблемами ромів в інших регіонах. Можливо, за рахунок загального рівня життя на Одещині, вони не так гостро відчуються. Але ми про них знаємо, і намагаємся якимось чином реагувати на них.

В Плані з реалізації Декади записано пункт про забезпечення матеріального стимулювання дітей, які мають ходити в школу. В одеському регіоні це питання не стоїть так гостро, як, приміром в Закарпатті. У нас відвідують школи всі діти з малозабезпечених сімей, із неповних сімей, із сімей які мають певні труднощі. Їх кількість відслідковується, виділяються певні кошти для харчування цих дітей, надання певної матеріальної допомоги в одязі і забезпеченні підручниками.

Важливе дуже питання, яке сьогодні піднімалося, стосовно статусу ромської мови. Голова Державного комітету у справах національностей та релігій Саган Олександр Назарович говорив, що підготовлені певні подання для того, щоб включити ромську мову в закон України «Про ратифікацію європейської хартії мовних і національних меншин».

Особисто у мене виникає певне запитання. Наскільки мені відомо, є певні труднощі і даний План містить підтвердження в пункті, що стосується кодифікації ромської мови. Тобто фактично на даний момент, наскільки я знаю, невирішеною залишається проблема з стандартизацією ромської мови в Україні.

Якщо ми вносимо пункт про підтримку ромської мови, то треба мабуть щоб ви могли вирішити користуючись моментом, яку мову ми будемо зберігати і підтримувати. Мій підхід до даного питання суто прагматичний. Бо якщо буде такий пункт введено, мене відразу питають в управлінні освіти: які підручники? Яка мова? Прошу вас вирішити ці питання, чи принаймні окреслити шляхи їх вирішення.

Але Одеська обласна державна адміністрація намагається певним чином допомагати у вирішенні цього питання. Якщо ви знаєте, вида- на за ініціативи нашого Сергія Єрмошкіна, голови обласного ромсько-

го Конгресу, Програму для 5 – 11 класу для шкіл, де навчаються ромські діти²⁶.

Коли я говорила про фінансування, не згадала, що є ще один цікавий напрямок в роботі – це розробка заходів із реалізації Європейської хартії мов національних меншин. В Одеській області виділяються значні кошти саме на цей напрямок. Він іде по декількох основних блоках. На наше управління, кошти передбачені для підтримки діяльності в цьому напрямку громадських організацій – в цьому році виділено 95 тися грн. Це доволі значна сума, у порівнянні з минулим роком, коли кошти було виділено вперше. Ромські організації наші отримують теж певні відрахування, зокрема на проведення круглих столів, присвячених розвитку ромської мови, на підтримку діяльності недільних національних шкіл.

Спад у активності ромських організації вплинув і на діяльність ромських недільних шкіл. А це дуже важлива справа, як зазначали попередні доповідачі, і як підготовка до школи, і як упередження сегрегації та разом з цим урахування етнічних особливостей ромів. В зв'язку з різними причинами у нас припинив роботу прекрасний Центр адаптації і реабілітації ромських дітей в Ізмаїлі. Зараз ми відновлюємо діяльність в Балтському районі, в Комінтернівському районі, діє школа в м. Одесі. Тобто робота продовжується, але прийшови на посаду начальника управління, відчула що без громадських організацій ми нічого не зможемо вирішити. Саме громадські організації, лідери ромських громадських організацій можуть нам підказати: тут ви не допрацьовуєте; тут треба щось зробити нове; є така ідея. І тільки разом можна ці наміри реалізувати.

Мушу сказати, що питання сегрегації, воно і для Одещини актуальне, тому що саме керівник ромської організацію звернув нашу увагу на це. Певним чином виділилися ромські діти в одній із шкіл під Одесою. Був виїзд здійснено, проведені відповідні наради і зараз це питання зняте. Тобто ромські діти навчаються в загальноосвітній школі і такого відділення їх вже немає.

Ще раз наголошую: будемо працювати разом і все буде нормально. Дякую за увагу. (Аплодисменти залу).

Адріана Гельбіг

– Далі за програмою доповідь п. Карвацької (*Харків, Україна*) «Про стан ромської громади Харківщини».

²⁶ Йдеться про: Ромська мова та література. Інтегрований курс 5–12 класи. Програма для загальноосвітніх закладів з українською мовою навчання. Затверджена Міністерством освіти і науки України. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2005.

Валентина Карвацька²⁷

– В Харківській області проводилася робота щодо реалізації цільової галузевої «Програми соціально-духовного відродження ромів України на період до 2006 року». 19 грудня 2003 року було прийняте відповідне розпорядження голови облдержадміністрації, структурними підрозділами обласної державної адміністрації, органами місцевого самоврядування проводиться певна робота, так само як і районних адміністраціях. Державна програма не була затверджена урядом, на неї не передбачені кошти з державного бюджету і слід зазначити, що Харківська область – одна з кількох з усієї України, що прийняла регіональні заходи з цієї Програми.

Структурними підрозділами обласної державної адміністрації, міської ради, райдержадміністрацій і районних рад, службами у справах неповнолітніх проводиться робота щодо виконання розпорядження з метою створення умов для своєчасного залучення дітей до навчання в школах.

У бібліотеках загальноосвітніх навчальних закладів м. Куп'янська оформлено постійно діючу виставку «Історична та культурна самобутність ромів». Проведено позакласні години за темами: «Замкнуте коло ямпільських ромів», «Голодомор і пам'ять». У закладах освіти Сахновщинського району проведено тематичні уроки для учнів 9–11 класів «Ті дні у пам'яті народній». Ці заходи були спрямовані на популяризацію знань учнів про історію, культуру ромів, розвиток шанобливого ставлення до цієї нації.

У Мереф'янській загальноосвітній школі № 3 сформовано циганську громаду, яка складається з 62 сімей, проводяться збори, різноманітні культурні заходи. З 24 по 30 травня 2005 року у школі з членами громади працювали американські і канадські медики, надаючи їм безкоштовну медичну допомогу. Ромські діти відвідують Мереф'янську музичну школу. У загальноосвітніх закладах області створено фонди матеріальної допомоги, що дозволяє забезпечувати учнів з багатодітних та малозабезпечених сімей гарячим харчуванням, підручниками, необхідними канцтоварами. Службами у справах неповнолітніх протягом січня – липня 2005 року проведено обстеження умов проживання дітей, які виховуються в багатодітних сім'ях ромів. Обстежено 95 сімей, в яких виховуються 297 дітей. За результатами обстежень створені банки даних на дітей з сімей ромів. Найбільша кількість сімей ромів проживає на території Балаклійського району

²⁷ Заочна участь у конференції.

(48 сімей, понад 320 осіб на території Андріївської, Свинської селищних та Міловської сільської ради). 15 сімей отримують державну соціальну допомогу. 41 дитина навчається в школі.

На території Харківської райдержадміністрації постійно проживають близько 200 ромських родин. 80% з них проживають на території м. МерEFI та на території смт. Пісочин. На обліку служб у справах неповнолітніх перебувають 35 дітей з сімей ромів. При сприянні відповідних служб Борівської райдержадміністрації 2 дітей безкоштовно були направлені до оздоровчого табору «Орлятко». Продовжено роботу по моніторингу стану здоров'я дітей ромської національності, забезпечення їх медичним оглядом, на обліку в лікувально-профілактичних закладах знаходиться 236 дітей ромів, діти, які відвідують навчальні та дошкільні заклади повністю охоплені профілактичними оглядами. За статистичними даними на території області проживає 2,325 тис. ромів, або приблизно 500 сімей. Призначено допомогу сім'ям згідно з Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» та до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям». Проводиться робота по забезпеченню ромських сімей земельними ділянками для індивідуальної забудови та ведення особистого селянського господарства. Так в с. Писарівка Кегичівського району рішенням сесії Павлівської сільської ради 4 родинам ромів надані земельні ділянки під присадибні ділянки по 0,25 га та по 0,55 га для ведення особистого селянського господарства.

На протязі 2004 – 2005 рр. для проведення культурно-мистецьких і просвітницьких заходів ромським національно-культурним товариствам з обласного бюджету було виділено 14,8 тис. грн. Ромські національно-культурні товариства області беруть активну участь в проведенні культурно-мистецьких і просвітницьких заходів обласної державної адміністрації, міської ради, фестивалів народної творчості як регіонального так і всеукраїнського рівнів.

Національно-культурними товариствами зібрані списки жертв голокосту ромів, які по попереднім даним налічують більше 600 чоловік. Продовжується робота щодо окреслення кола осіб, яких ромські громади вважають жертвами голокосту ромів.

Проблеми, пов'язані з життям, побутом, освітою, відродженням громадян ромської національності систематично піднімала газета «Моя Батьківщина» (видання Асоціації національно-культурних об'єднань України) У № 11 і № 12 (квітень) вміщено матеріали, присвячені слуханням «Про сучасний стан народу рома в Україні», ініційованим Комітетом Верховної Ради України по правах людини, національних меншин та міжнаціональних відносин. Відмічається на-

явність великої кількості невирішених матеріальних, соціальних проблем, що ставить під загрозу подальше існування ромів як етносу. Серед шляхів їх вирішення – посилення уваги до навчання дітей та підлітків, збереження й розвиток мови, передача культурних надбань, звичаїв, традицій від старшого покоління молодшому. Про те, що робиться в цьому напрямку, розповіла вищезазначена газета у № 16 (червень) – під рубрикою «Діалог культур» подано матеріал про Перший міжнародний ромський фестиваль дитячої і юнацької творчості. Докладна розповідь про діяльність Харківського обласного національно-культурного товариства «Ромен» – у № 10 (квітень).

У квітні 2005 р. делегація від Харківської області за участю керівників ромських товариств прийняла участь в слуханнях Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин на тему: «Про сучасне становище народу рома в Україні».

30 травня 2005 р. Харківським обласним культурним центром «Аме Рома», Асоціацією національно-культурних об'єднань України, за підтримки облдержадміністрації та міськвиконкому був започаткований та проведений в м. Харкові I міжнародний ромський фестиваль дитячої і юнацької творчості «Слобожанська підкова» ім. О.І. Карафетова, який нині вже став традиційним.

Прикладом заходу, що сприяє толерантності, міжнаціональній взаємодії є проведення етнічно-мистецьких фестивалів «Печенізьке поле», у його рамках традиційно проводиться концерт творчих колективів національних меншин області «Коло друзів».

Поряд із заходами резонансного звучання є й щоденна копітка праця. Особливо це стосується роботи з дітьми. Адже плекати самобутні традиції, виховувати толерантне відношення до інших націй та народностей необхідно починати з дитинства.

Усього в області при національно-культурних товариствах працюють 13 недільних шкіл, з них: з вивченням азербайджанської мови, новогрецької, польської мови, німецької, вірменської, ромської, грузинської, татарської, осетинської, караїмської мов.

Мало яке свято у місті чи в будь-кого з товариств проходить без Харківського обласного культурного центру «Аме Рома» – вихованці Карафетової Людмили Миколаївни, а це біля 50 дітей та молоді виступають з концертами і в нашій області, і за її межами.

В області ще недостатня кількість приміщень для розміщення національно-культурних товариств. Це створює труднощі в організації роботи, спілкуванні, репетиції гуртків художньої самодіяльності.

Потрібно відмітити ще існуючу відсутність внутрішньої консолідації деяких об'єднань етнічних спільнот. Перш за все це відноситься до ромських, грузинських, єврейських товариств.

Співробітництво з керівниками національно-культурних товариств свідчить про те, що деякі з них не в повному обсязі знайомі з законодавством України. З урахуванням цього є потреба відновити роботу семінару з правових питань із залученням провідних науковців з харківських вищих навчальних закладів.

Експертний аналіз законодавства свідчить, що статус національних меншин в Україні в своїй основі відповідає міжнародним визначеним стандартам. Але механізм практичної реалізації прав потребує подальшого вдосконалення. Практика регулювання етнонаціональних процесів в області свідчить про необхідність продовжувати співпрацю органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та громадських організацій національних меншин, що знаходить втілення у Діяльності Ради представників громадських організацій національних меншин області, сприяє громадсько-політичній консолідації у суспільстві та забезпечує безконфліктну міжетнічну взаємодію.

Адріана Гельбіг

— Дякуємо. Більше доповідачів наразі немає. Тоді ми закриваємо офіційну частину.

11 червня 2008 року СЕКЦІЙНІ ЗАСІДАННЯ

Михайло Тяглий

— Доброго дня шановні учасники конференції! Розпочнемо роботу секційних засідань. Просимо до слова присутнього тут Володимира Маслійчука з Харкова. Його тема доповіді — «Цигани на Лівобережній і Слобідській Україні друга половина XVIII ст.: окремі проблеми висвітлення історії».

Володимир Маслійчук

— Хочу ще раз привітати всіх учасників конференції. Хочу відразу сказати дуже важливу річ, як на мене. Я вживаю термін «цигани», хоч це я сам займаюсь редакторською роботою. В окремих випадках я розумію що самоназва етносу дещо інакша, та з низки причин вживаю цей термін.

Проблема стосунків українського населення з циганами в другій половині XVIII ст. насичена масою контрверсій. З низки причин дана тема не привернула належної уваги істориків. Крім кількох публікацій в часописі «Киевская Старина» і відомої публікації Михайла Плохинського у часописі «Этнографическое обозрение» ми практично не маємо детальних робіт з цієї тематики.

На території України цигани з'явилися ще у XV ст. Дані щодо історії ромів на території Речі Посполитої детально висвітлені у низці польських робіт. У другій половині XVII ст. ми маємо поодинокі згадки про циган на території Лівобережної України — Гетьманщини, захоплено переказану українським істориком Орестом Левицьким кримінальну справу про циганський злочин в околицях Полтави.

Масовіший наплив циган спостерігається після Прутського походу Петра I 1711 р. і після змін у становищі циганського населення у Трансильванії.

У 30-х роках XVIII ст. маємо згадки про спроби обкласти податком циган у Слобідських полках. У 50-х роках XVIII ст., як свого часу зазначав Михайло Плохинський, можемо говорити про стійкі циганські колонії в Малоросії та Слобідській Україні. З'ясувати хоча б приблизну кількість циганського населення поки-що не вдалося через брак детальних демографічних досліджень в українській історіографії, однак існують цікаві спостереження про адаптацію циган до місцевих умов.

Крім місцевого населення у відносини з циганами втручалася досить вагома і багато в чому визначальна сила — це російська імперська влада. Тут слід зробити дуже істотну ремарку, яка власне і визначить всю нашу доповідь. Підчас правління Єлизавети Петрівни, Петра III та, особливо Катерини II, час, який в радянській історіографії набув визначення «епохи просвітницького абсолютизму», а зараз, у зв'язку із популярністю західних тлумачень, — це час створення добре керованої держави, і ці часи мали для українських автономій Слобідської України та Гетьманщини фатальне значення. Ці автономні одиниці протягом 60 — 80-х років XVIII ст. були ліквідовані й інкорпоровані Російською імперією. Однак це поглинення чітко пов'язувалося з просвітницькими настановами. Сприяння економіці, ліквідація внутрішніх митниць, ліквідація правління і права, колонізація неосвоєних земель, низка секуляризаційних реформ — це неповний перелік дій освічених монархів. Одним із основних заходів стає знищення регіональних особливостей, як анахронізму, що шкодить справедливому і морально-бездоганному імперському ладу, і для цього часто увага звертається на етнічні меншини, зі спробами впо-

рядкувати їхній звичаєвий устрій, призвести до подібностей основному населенню імперії. І циганство в цьому разі не було винятком.

Найперше контролювати циган запрогнув останній гетьман-реформатор Кирило Розумовський. 14 червня 1757 р. гетьман Кирило Розумовський дав ордер циганському отаману Івану Ющенку, щоб всі цигани, що проживали в Малоросії, були тому Ющенку послухні. При цьому Ющенку заборонялося «чинити циганам образи», а українським панам та чиновникам заборонялось заважати розпорядженням Ющенка. Щойно власне скасували гетьманство, Малоросійська Колегія 30 вересня 1765 р. скасувала цей ордер Розумовського, підпорядкувала циган полковим адміністраціям, забронивши циганам право вільного переходу, лише з письмовим дозволом від полкової канцелярії та поміщика. Посаду циганських отаманів, на той час її займав Василь Міненко, було скасовано. І я ще раз хочу зазначити, досить детально розглянув становище циган Михайло Плохинський в своїй відомій статті, особливо зазначивши, що в цей час основну масу циган на території Гетьманщини та Слобідської України контролювали дві родини — Міненків і Ющенків, які були споріднені — власне Ющенко був зятем Міненка, і як відбувалася їхня конкурентна боротьба, як врешті-решт Василь Міненко утвердився у ролі головного опікуна над циганами. Все це досить добре розглянуто у роботі Михайла Плохинського, я не буду на цьому зупинятись. Зверну увагу лише на кілька моментів.

Найголовніше, що батуринський отаман Василь Міненко за дозволом 1765 р. був зобов'язаний збирати із усіх циган податок, однак саме цей збір податку був насичений низкою контраверсій, тому що цигани на Лівобережній і Слобідській Україні вели кочовий спосіб життя і власне контролювати їх якимось чином було дуже тяжко. І для того щоб зібрати ці кошти Василь Міненко вибивав їх силоміць. З цим пов'язана низка скарг на його зловживання.

Ще цікавіші спроби підпорядкувати циган відбулися на Слобідській Україні. У наслідок тривалої комісії і низки рішень козацького управління в Слобідських полках було скасоване, і, власне тоді ж була ліквідована гетьманська влада. Однак, на відміну від Гетьманщини, інкорпорація слобідських полків відбувалася інтенсивніше. Загалом, одразу було утворено Слобідсько-українську губернію у складі п'яти провінцій, на чолі з російськими чиновниками і губернатором Євдокимом Щербініним. Переведення місцевого населення до інших соціальних категорій і спроба обкласти це населення подушним податком, загострило саме проблему циган. 1 березня 1766 р. усіх циган, що проживали в Слобідсько-українській губернії було наказа-

но обкласти семигривенним податком. Сенатська інструкція зазначала, що за відомостями 1763 р. на Слобідській Україні і в околицях мешкало чимало циган. І, власне, про ту велику користь, яку могло принести те, щоб цей народ був зібраний власне в одне місце і привчений до землеробства. Це типова просвітницька риторика, яку прагнули використати до циган. Наразі зазначалося, що «от них обманом простом народе, от коих сие бродящие по свету питаются, их зловредным обществу почитать подлежит». Від того часу ми маємо низку прикладів спроб, якимось чином оселити стало циган, і, власне, як вважалося за імперською риторикою, їх якимось чином «цивілізувати» безпосередньо. Губернатору Слобідсько-української губернії майору Щербініну наказано, аби він зібрав найзначніших циган і мовляв подати чолобитну, щоб їм було подаровано плодоносні землі. Але бажання стало оселитися виявило лише 11 чоловіків. За статистикою в Слобідській Україні і околицях 1763 р. проживало 4 441 циган. До обліку велося тільки чоловіче населення. Інші, безпосередньо ті, хто не захотіли осідати, мали платити по 70 копійок. Але чомусь одразу низку сімей не було знайдено. Циганського відкупника, що завідував зборами з циган на Слобожанщині й Гетьманщині Василя Міненка було викликано до Харкова і, власне, там розглядалися всі справи щодо безпосереднього оселення циган на плодоносних землях.

Проблема мандрівних циган набувала державної ваги, і тому саме Катерина II, прагнучи реформувати законодавче управління, скликає із низки причин Комісію по складанню нового Уложення. Циганська проблема загострюється саме там. Безпосередньо один із депутатів Андрій Олейніков, представник від українських переселенців на Подонні, підтримав думку однодворця від Воронежського намісництва Юрія Федилова, щоб дозволити циганам в містах та на околицях імперії на становищі вільних міщан або козаків, і, цілковито урівняти їх в правах з козацьким населенням. Таким чином, аби якимось шляхом цигани набули соціального статусу. Ці спроби почалися, і вже 1767 р. циган прагнули зрівняти на Слобідській Україні із пільговим населенням, і було наказано не записувати у подушний податок. Однак, риторика і спроба стало оселити циган, прирівняти їх до пільгових селянських категорій, виявилася марною. Цигани продовжували мандрівний спосіб життя, і ця риторика дуже-дуже поволі, до 90-х років XVIII ст. заглухла. Влада зосередилася на старих формах контролю над циганами через їх отаманів та бурмистрів.

Стосовно циган та представників українського етносу, висловимо кілька цікавих спостережень. Як на нас, ці речі є засадничими для низ-

ки подальших характеристик. Цигани досить таки потужно входили в контакт з українським населенням, ставали неодмінною рисою української народної культури. Тут істотним чином відіграє важливу роль ситуація з прикордонням, майбутнім окресленням кордонів розселення українського етносу. Впадає в вічі під час дослідження соціальної історії прикордонних російсько-українських областей. Маючи статистичні дані можемо стверджувати досить цікаву деталь. Цигани оселяються переважно поблизу українського населення. У 80-х роках XVIII ст. в Воронежському намісництві циган не зареєстровано у великоросійській його частині, однак вони проживали і оподатковувалися в малоросійських, де більшість населення складала етнічні українці: Острогозькому, Куп'янському, Палійському, Богучарському, Валуйському, Біловіцькому повітах. Вже 1781 р. в Острогозьку мешкало 267 циганів-чоловіків. І в зв'язку із цим досить цікавим видається спостереження академіка В. Зуєва, який мандрував з Петербурга до Херсона в 1782 р. Саме на великоросійсько-мілоросійському прикордонні в місті Белгороді В. Зуєв натрапляє на велику колонію циган, досить детально описує їхні звичаї, мову. Сам перетин зустрічі російського і українського етносів супроводжувався циганським елементом, що лишалось характерним і для подальших часів. Однак поступово, відійдемо трошки від теми, роль циганів в зустрічі різних етносів які колонізують нову територію перейняли євреї. Це окрема тема для розмови.

Ще що я хотів зазначити, це про досить поширені стереотипи. Цигани часто входили разом із українським населенням до низки девіацій і це зрозуміло. Особливо це стосувалося крадіжок коней. І склався такий стереотип, що цигани живуть дуже відокремленим життям, дуже своєрідним світом. Але хочу зазначити, що ті девіації, які були відхиленням від норми в українського населення, вони були притаманні і циганам. Досить часто цигани в реєстрах переймали українські прізвища. Це ми яскраво бачимо на прикладі відомих циганських отаманів Ющенка, Міненка, які мали ті ж самі девіації, як і українське населення. Особливо це стосується проблеми дітозгубництва. Під час незаконного народження дитини, аби не мати осуду, незаконна породілля часто йшла на великий злочин — вбивала своє дитя. Дуже цікаво, що мені доводилося спілкуватися із низкою дослідників, які чомусь вважають що дітозгубництво не було притаманне для циганського населення, лише для українського. Маю зазначити, що мені відома низка прикладів. Найяскравіший приклад — із Полтави — Анастасії Янковської — циганки, яка вбила свою дитину,

незаконно її народивши. У зв'язку з цим вона судилася Генеральною військовою канцелярією.

Підсумовуючи, я хочу зазначити, що друга половина XVIII ст. та велика зустріч трьох етносів на території гетьманської та Слобідської України насичена низкою контра версій але безпосередньо цигани і українське населення XVIII ст. знаходили чимало шляхів для порозуміння. Я сподіваюся таке порозуміння ішло й значно далі. Зазначу, зокрема, яскравий український фольклор, де циган позначений особливим пієтетним ставленням із простим населенням, часто глузливим, часто, скажімо, зверхнім. На відміну від євреїв, які в українській фольклорній традиції більше тяжіють до «панського» аніж «мужичого» світу. Дякую. Чи є питання?

Михайло Тяглий

— (аплодисменти) Дякую пане Володимире. Шановні колеги, будь-ласка, в кого виникли питання. У нас є достатньо часу для обговорення цієї та інших.

Питання з залу

Чому вами розглядається лише лівобережна сторона і не розглядається правобережна?

Володимир Маслійчук

— Я зараз поясню. Річ у тім, що це була окремих організм. Правобережна Україна увійшла до складу Російської імперії тільки внаслідок трьох поділів Польщі власне саме в цей час і імперські тому імперські реформи відбувались тоді потужніше саме на Лівобережній та Слобідській Україні.

Це дуже вірне запитання з огляду на те, що на Правобережній Україні насправді мешкало значно більше циган, і циганського населення, і саме поділи Польщі частково призвели до того, що цигани з правого берега (як і євреї, до речі) почали переселятися на лівий берег. Таким чином збільшилась кількість циган в містах Лівобережної України.

Ще дуже важливий момент: російський уряд прагнув якимось чином регламентувати переселення етнічних меншин, як євреїв, так і циган. У зв'язку із цим багато чиновників під час переписів уникають зазначати що в тому чи іншому населеному пункті, особливо на Лівобережній Україні, живуть євреї чи цигани. Вони уникали цього, щоб їх не звинуватили в недбальстві, а саме дозволі незаконно (без паспортів) селитися в тих чи інших містах. А інші дані говорять, що саме міста приміром Сосниця, Бобровиця, Чернігів — там були певні циганські поселення, циганські колонії.

Питання з залу

А от таке питання. Перша поява на лівому березі і на правому, вона одночасна?

Володимир Маслійчук

— Ні. Звичайно ж ні. Перші зафіксовані випадки появи циган стосуються XV ст. в Західній Україні, а далі, Правобережжя. На жаль, українська історіографія не має праць з цього приводу. В польській історіографії наукових розвідок стосовно циган на теренах Речі Посполитої досить багато. Особливо стосовно населення міста і контактів в міському середовищі. Бо часто цигани осідали на околицях міст і займалися низкою ремесел. Це відомі факти.

Елла Стьопченко

— Чи відомі Вам дані про контакти циган з іншим населенням в цей час на Півдні України?

Володимир Маслійчук

— Істотних відомостей у мене з цього приводу немає. Підчас утворення Катеринославського намісництва, це відомий факт, був проект туди також переселити циган. Частина циган мала оселитись біля Валуга в Росії, а частина... Це ті проекти, про які зазначалося, поблизу майбутнього Катеринослава. Маю зазначити, що цей проект не був здійснений.

Михайло Тяглий

— У мене невеликий запитання. Вот Вы упомянули о месте еврейского и цыганского компонента в фольклорной традиции, в частности, об их некотором отличии. А насколько в украинской историографии или вообще в историографии изучен тот образ цыган, который бытовал в украинской фольклорной культуре. Если да, то каковы его основные типичные черты?

Володимир Маслійчук

Дело в том, что я происхожу из той местности, где очень ярко отражены контакты украинского и цыганского населения — это Харьковская область. Я вырос с этими фольклорными рассказами. Евреи не были отражены в рассказах моей бабушки об представителях местного населения. Прежде всего надо сказать — это были преимущественно очень смешные рассказы. Например, во время Пасхи, когда идет богослужение, цыган приходит в церковь с уздечкой. И ему говорят, что мол как ты можешь приходить в праздник. Он отвечает, что и она может пригодиться. Множество простонародных примет или названий связано с цыганами. Например, большая игла называется «циганська голка», что свидетельствует о множестве бытовых контактов. В отношении евреев таких практически нет.

Что касается обобщающих работ о цыганах, специальные труды на эту тему мне не известны. Множество пословиц про цыган в сборнике Номиса, много рассказов приведено у Бориса Гринченка, Георгия Булашева, но какой-то обобщающей работы, к сожалению, пока нет. Но я еще раз хочу подчеркнуть, что это очень интересная тема о межэтнических и мультикультурных уровнях общения. Потому что, действительно, читая исторические документы, понимаешь, что часто все смешивалось, часто цыгане селились среди украинского населения, часто украинцы, как это ни странно звучит, принимали участие в «цыганских промыслах» вместе с цыганами, в торговле, обмене коней, кузнечном деле, воровских группах. Последний факт вызывает недовольство некоторых присутствующих, считающих это лишь общественным стереотипом, но моя источниковая база, это преимущественно криминальная документация на основе которой и делаются определенные обобщения.

Репліка з залу

— Вы говорите, что цыган и в церковь пришел с уздечкой. Потому, что без уздечки коня не уведут, а конь для цыгана во все времена больше чем брат — это традиция.

Володимир Маслійчук

— Во многих документах, речь идет о торговле цыган лошадьми, как их традиционном промысле, когда указывалось, что лошадь куплена на рынке у цыгана.

Михайло Тяглий

— Спасибо. Есть ли еще вопросы? Спасибо за выступление. (аплодисменты). Следующим по программе выступает Георгий Цветков, (Москва) «История и социальное развитие цыган-ловаря».

Георгій Цветков

— Прошу прощения. Мне не было больше тридцати років в Україні, не было мовної практики, тому зручніше буде виступати російською мовою.

Не важно как говоришь, важно что говоришь.

Ловаря являются цыганскими группами, относимыми исследователями к так называемым *влашским*, по принципу диалектного деления цыганских языков. *Ловаря*, так же как и наиболее близкие им по языку и обычаям цыгане-*кэлдэраря*, формировались в Восточной Европе, в Трансильвании, но *кэлдэраря* больше частью в Румынии, а *ловаря* — в Венгрии.

Внутренние передвижения *ловаря* в XIX веке были ограничены в основном пределами территории бывшей Австро-Венгрии, пока в ре-

зультате так называемой «большой владшской миграции» они, вместе с группами *цыган-кэлдэраря*, не вышли за пределы области своего формирования в Восточной Европе. Примерно в середине XIX века началось большое переселение этих групп в другие страны Восточной и Западной Европы, часть групп попала в Америку, в основном в США. Причиной этой большой миграционной волны стал кризис ремесленного производства в странах Восточной Европы, вызванный развитием индустриальной промышленности. Кризис ударил по цыганским группам, основа существования которых была традиционно связана с производством и продажей кустарных изделий. Ситуация усугублялась и демографическими причинами: так, рождаемость среди цыган всегда была выше, чем у окружающего населения. Поэтому часть цыганских групп стала осваивать новые экономические пространства в других странах.

По рассказам стариков из разных групп *ловаря*, их предки мигрировали в Россию после войны 1812 года. Мой дед Милорд Ардомович, родившийся в 1894 г., говорил, что семья его прадеда мигрировала из Австро-Венгрии, и его дед Михаил родился уже в России. Если считать, как принято в антропологических исследованиях, одно поколение за 30 лет, то мой прапрадед Михаил родился примерно в 1834 году. Если взять за условную основу эту дату, то можно считать, что *ловаря*, а именно их три группы, *унгри*, *бундаша* и *чокещи*, которые мигрировали с разницей в несколько лет, появились в России в 1830-х годах. Как вспоминают старики, часть групп переселялась в Россию через Польшу и Белоруссию, а другая часть — через Западную Украину. Представители всех трех подгрупп ловаря России считают, что все они восходят к одной группе венгерских цыган-ловаря.

Ловари из Буковины сейчас их потомки живут — цигани-ловары Дрогобича. В Харькове, Славинске, Киеве *унгрика-рома*.

Пожилые информанты-ловаря говорят о том, что раньше цыгане-кэлдэраря «были одной группой с цыганами ловаря и назывались так же, как и они, ловаря». Об общей истории этих двух групп в прошлом, говорит их чрезвычайная языковая близость и общий слой румынских слов. Видимо, после отделения цыган-ловаря и их ухода в Венгрию, оставшиеся в Румынии цыгане стали называться словом румынского происхождения (от рум. *kelda*), что, возможно, было связано с конъюнктурным изменением их специализации — переходом на производство металлической посуды.

Когда ловаря пришли в Россию, все они стали называть себя *унгрика ром*. В этом проявился принцип (характерный для любой этнической

группы, не только цыганской) определять себя перед местным населением по своему последнему месту жительства.

В самой же Венгрии ловаря традиционно называют себя *рэндэша ром* (от венгерского *рэнд* — порядок, правило), то есть «правильные (кочующие) цыгане», противопоставляя себя «неправильным», то есть оседлым ассимилированным цыганам (*ромунграм*). При этом этнонимом и в России, и в Венгрии всегда было и остается слово «ром», а слово «ловаря» раньше цыгане этой группы по отношению к себе не употребляли, то есть название «ловаря» было экзонимом («внешним» названием) со стороны других цыганских групп. В качестве самоназвания слово «ловаря» стало использоваться только в последние десятилетия при знакомстве ловарей с цыганами из других групп²⁸.

Сейчас в России существует несколько подразделений ловаря. Прежде всего — это две основные подгруппы: *унгри* и *бундаша*. По воспоминаниям представителей старшего поколения ловаря, это разделение произошло уже в Российской империи. Ловаря обращают внимание на произношение, или говор, различные у представителей этих двух подгрупп. Возможно, это различие связано с тем, что *бундаша* задержались в Польше на одно-два поколения, и некоторые из них взяли в жены польских цыганок. До сих пор среди *бундаша* встречаются такие польские имена, как Юзек, Стефан. Этимологически слово *бундаша* происходит от венгерск. «бунда» (шуба). Среди ловаря, и *унгров*, и *бундаша*, ходит анекдотический рассказ о истории появления этого названия. Трое цыган-ловаря, принадлежавшие к группе венгерских цыган, переселившейся в Россию через Польшу, увидели цыганские шатры и зашли туда. В шатрах оказались родственные им цыгане, пришедшие в Россию другим путем, через Западную Украину (современные ловаря-унгри). Гости были в меховых шубах (*бундах*) и отличались своеобразным говором. С тех пор ловаря-унгри всех носителей этого говора стали называть *бундаша*.

Подразделение *Чокещи*, самое маленькое из подгрупп ловаря, в сущности является выделившимся кланом, начало которого восходит к предку Чоко (вероятно, *ромск. лов.* «ворон»), который, по генеалогическим подсчетам, родился на рубеже XVIII и XIX ст. По воспоминаниям представителей клана *Чокещи*, живущих в настоящее время в Швеции, Чоко был офицером австрийской армии (в ту эпоху Венгрия была

²⁸ Таким образом, роль дополнительных к основному этнониму названий заключается в разделении различных ромских групп между собой, и чаще всего при этом используется профессиональный или географический признак.

частью Австро-Венгрии). Говорят, что у него не было своих детей (возможно, это было связано с его профессиональной службой в армии). Предок Михаил, о котором шла речь выше, был племянником Чоко.

Подразделение *Чокещи*, самое маленькое из подгрупп *ловаря*, в сущности является выделившимся кланом, начало которого восходит к предку Чоко (вероятно, *ромск. лов.* «ворон»), который, по генеалогическим подсчетам, родился на рубеже XVIII и XIX ст. По воспоминаниям представителей клана *Чокещи*, живущих в настоящее время в Швеции, Чоко был офицером австрийской армии (в ту эпоху Венгрия была частью Австро-Венгрии). Говорят, что у него не было своих детей (возможно, это было связано с его профессиональной службой в армии). Предок Михаил, о котором шла речь выше, был племянником Чоко.

Появление *Чокещи* в России, по рассказам стариков, связано с их участием в конных бегах, которые регулярно проводились в Петербурге. Там они познакомились с *русскими цыганами*, которые также занимались лошадьми, и завязали с ними деловые отношения. Эти экономические связи были достаточно прочными, и в памяти старшего поколения *Чокещи* даже сохранились фамилии партнерских русско-цыганских семей: Арбузовы и Череповские. *Чокещи* вступали с *русскими цыганами* в отношения кумовства и даже иногда женились на русских цыганках, несмотря на то, что в основном *ловаря* сохраняли эндогамию.

Бизнесом типа артели или пекарни, как правило, занимается одна расширенная семья, и работа в таком предприятии в качестве наемного работника для цыгана другой патронимии считается унижительной, так как понижает его собственный статус среди цыган. Для любой цыганской семьи наиболее предпочтительным считается наличие пусть маленького, но собственного бизнеса, в крайнем случае — работа у родственника. Поэтому очень распространенным занятием является торговля и посредничество, а также реализация товаров собственного производства и услуг.

Самым простым делом было приобретение товара по одной цене в одном месте и перепродажа его в другом с наценкой. В других случаях организовывалось небольшое производство. Так как цыгане очень ценили хорошие перины и подушки, то *ловаря* на протяжении десятилетий занимались продажей пуха, как среди цыган, так и среди русского населения (торговля пухом сошла на нет к середине 60-х годов XX века). Также продавали пуховые платки и шарфы. Когда в середине 1960-х годов стали модны яркие галстуки, то украинские *ловаря* занялись их производством и продажей, взяв пример с украинских

цыган-*сэрвов*. Надо сказать, что в цепочке, обеспечивавшей непрерывность этого процесса подпольного производства и торговли, нередко участвовали государственные предприятия. Так, например, пух *ловаря* покупали на птицефабриках.

Часть *ловаря* вплоть до середины XX в. продолжала заниматься торговлей лошадьми, за которыми ездили в Прибалтику (в Литву и Латвию). При советской власти этот вид торговли стал сильно ограничен из-за закрытия конных рынков (после отмены НЭПа), а начиная с середины XX в. он вообще сошел на нет из-за постепенного вытеснения гужевого транспорта автомобильным. В настоящее время некоторые цыгане, в том числе *ловаря*, занимаются перепродажей автомобилей.

Хотя профессиональное музицирование не характерно для *ловаря*, в России некоторые семьи организовали ансамбли и работали в филармониях на протяжении нескольких поколений. Это были коллективы из рода *Чокещи* под руководством Усанеску, Боброва, Вишневецкого и Орвата.

В XX веке развитие традиции гадания у *Чокещи* выделило их в отдельную группу среди других *ловаря*. Главное занятие общины, до тех пор, пока оно остается эффективным, как правило, практикуется всей патронимией. На протяжении всего XX в. *Чокещи* занимались гаданием, и весьма успешно, что выделило их из подразделения *ловаря-унгрей* и в уровне материальной, и социальной культуры. Надо сказать, что ловарьское гадание с самого начала имело совершенно другое качество, чем традиционный промысел уличных и базарных гадалок. Ловарьки гадали в основном городским образованным клиентам, что потребовало смены традиционного женского костюма цыганки на европейское городское платье и усвоения навыков правильной речи и манер.

Цыгане-*Чокещи* раньше других *ловаря* стали оседать в городах, уже с начала XX в., и с тех пор основным местом их расселения являлись ареалы крупнейших городов России и Украины²⁹. Таким образом, клан *Чокещи* занял самую высокую социальную позицию среди *ловаря*, и до сих пор признается самой статусной группой, что послужило причиной развития эндогамии этой патронимии в XX веке.

У цыган родовое имя и фамилия, записанная в паспорте, чаще всего не совпадают. Это связано с системой двойных фамилий, а нередко

²⁹ После взрыва в Чернобыле почти все Чокещи переехали в Россию и в основном живут в Москве и Московской области, где их насчитывается примерно 1000 человек. Таким образом, небольшая численность группы Чокещи показывает, что по своему происхождению она является эндогамной патронимией.

и имен у цыган. Реальная родовая фамилия часто остается известной в цыганской среде (ее указывают на надгробиях), а в паспорте пишется фамилия, принятая среди окружающего населения, часто случайная, так как ей не придается значения. Нередко и имя по паспорту одно, а в жизни — другое.

В связи с событиями первой половины XX века часть групп *ловаря* мигрировала за пределы России, некоторые затем вернулись обратно. Таких вторичных миграций было несколько:

1. В 1914 году часть семей *ловарей-унгри* (примерно 3 табора, около 200 человек) уехали в Сербию, в Приштину. С ними мигрировали некоторые *ловаря-бундаша*. В период Второй мировой войны часть цыган-ловаря вместе с местными цыганами попали в концлагерь в городе Сигет в Северной Румынии на границе с СССР. Там были и румынские рома, и русские рома и из Югославии. При наступлении Красной армии концлагерь был преобразован в лагерь для перемещенных лиц, и часть *ловаря* выразила желание вернуться в Россию. У этих семей до сих пор хранится документ, подписанный маршалом Василевским, разрешающий этим цыганским семьям въезд в СССР. Потом они вернулись в Россию в 1994 году и до сих пор именуют себя «югославские рома».

2. В 1920 году около 10-15 семей *Чокеци* (малые, нуклеарные семьи) вместе эвакуирующимися частями Белой армии мигрировали в Китай, в Харбин. В Китае традиционно много гадателей, и Чокеци пришлось сменить занятия. Несколько семей (входящие в зажиточную патриархальную семью так называемого Баро Гурано — Большого Гурана) открыли ресторан в Харбине. Позже два сына Большого Гурана уехали в США. Одна большая семья Чокеци (ее возглавляла Пхури Блэка — Старая Блэка) уехала из Китая в Бразилию и открыла свой цирк шапито. Одна малая семья (внучатый племянник Гурано) в 1946 г. вернулась из Китая в СССР, в Одессу, вместе с большой группой цыган-кэлдэраря, в этот же период пребывавших в Китае.

3. В конце Второй мировой войны (в 1944–45 гг.) часть цыган-чокеци (в основном представители рода *Болтошеци*) и *бундаша* на трех товарных вагонах уехали в Польшу. Оттуда они в 1970-х годах переехали в Швецию и Данию, Голландию, несколько семей в Германию, где часть их сейчас занимается бизнесом.

4. После сворачивания Новой Экономической Политики те семьи *ловаря*, которые успели приобрести дома, бросали имущество и начинали опять кочевать. В первую очередь это касается семей Чокеци, которые занимались гаданием и в основном селились в крупных горо-

дах и пригородах. Их дальнейшему оседанию препятствовал страх репрессий за запрещенную частную торговлю и гадание, который усугублялся тем, что в паспортах *Чокеци*, полученных ими после революции в обмен на свои иностранные паспорта, они были указаны как венгры, австрийцы и иранцы. Поэтому в 1930-х годах они выбрасывали эти паспорта и ездили без документов. Уже после войны, после Указа об оседлости, при получении новых паспортов они брали русские, молдавские, сербские, хорватские фамилии с соответствующим указанием национальности.

Религия, верования

До 20-х годов XX века *ловаря* (во всяком случае, *чокеци* и *бундаша*) сохраняли католическую веру и ездили крестить детей в Прибалтику. Уже позже старики решили, что поскольку бог один, то неважно, какую веру исповедовать, и *ловаря* стали посещать православные храмы. По всей видимости, этот переход был связан с сокращением области торговых переездов и закрытием конных рынков: российские *ловаря* перестали ездить в Прибалтику за лошадьми, торговля которыми практически сошла на нет в советское время.

В каждой стране цыгане, живущие там не одно столетие, исповедуют местную религию. Вместе с тем данные цыганского языка приводят к мысли, что у предков современных цыган издавна существовала идея единого бога-создателя, бога-отца, и что именно эта идея, а не форма исповедания, является важнейшей для цыган и определяет их веротерпимость и уважительность по отношению к любой форме религии. Российские рома до наших дней сохранили набожность, которой не коснулась борьба с религией в годы советской власти³⁰. Все группы цыган, проживающие на территории России, кроме крымских цыган-мусульман, являются православными.

Бог создатель для большинства ромов *Девел*. Ромам в целом присуща терпимость к чужим религиям и конфессиям бог один а каждый на своем языке молится.

После рождения ребенка в положенный срок родители обязательно совершают обряд крещения и соблюдают отношения кумовства. Соблюдаются таинства венчания (это касается в основном первого брака), отпевания и другие. Большинство цыган соблюдают посты, в

³⁰ Цыгане сохранили многие элементы старой российской духовной культуры, которые в наши дни уже утеряны в русской среде (прежде всего цыганк группы русска рома.) Это, например, некоторые традиционные нормы совершения коммерческих сделок, восходящие к аналогичным традициям русского купечества. Часть старинных русских песен сохранилась только в фольклоре русских цыган.

первую очередь Великий Пост, наиболее религиозные придерживаются строгих правил поста. Главными праздниками в году считаются Пасха и Рождество.

Как представляется, до принятия христианства одной из важнейших форм духовной жизни у цыган был культ предков, который сохраняется до сих пор, по-видимому, в ослабленной форме. Очевидно, первостепенность именно культа предков в духовной жизни цыган является причиной традиционно нерегулярного посещения большинством из них храмов и нерегулярного участия в религиозных церемониях, не связанных непосредственно с семейной обрядностью. Цыгане всех групп придают большое значение погребальной обрядности и достойному оформлению могил усопших, а также снам, через которые осуществляется связь с умершими родственниками.

У цыган-*ловаря* сохраняется праздник, который называется Сен-Петри. Хотя его отмечают в день Святых Петра и Павла, но традиция его проведения указывает на его нехристианские корни. Так, главное событие праздника связано не с посещением храма, а с совершением жертвоприношения, причем его организаторами являются только те, кто дал зарок совершать жертвоприношение. Как правило, такой зарок дается родителями, у которых произошли какие-либо неприятности с сыном, особенно первенцем: болезнь, авария и проч. Каждый год они режут барана, а барана запекают целиком и ставят его на праздничный стол с позолоченными рогами. На этом ритуале я много раз присутствовал. Кровь обязательно спускается в землю, очень строго, и куда-нибудь подальше в сад, чтоб никто не видел, зарывается в землю.

Они отвечают: «Это мы делаем своим предкам, чтобы они там молились за здоровье моего сына». Точно такая же параллель у набатеев. После этого начинается празднование с музыкой и весельем. Интересно, что параллель этой традиции прослеживается на Ближнем Востоке у бедуинов-набатеев (Иордания). Там существует город, высеченный в скалах, получивший название Петра. Не сохранилось воспоминаний о том, чтобы в этом городе кто-то жил, а многочисленные ниши в стенах его домов и сотни ритуальных залов говорят о том, что они предназначались для ритуалов, посвященных культу мертвых. Племена кочевников приносили в этом городе жертвоприношения. Они приносили в жертву барана, затем заходили в один из залов мертвого города в количестве тринадцати человек, и с ними еще два музыканта. Там накрывался поминальный стол и проходила поминальная церемония.

Раньше, когда цыгане кочевали, они чувствовали себя частью природы, это была среда их обитания, и старшие учили младших понима-

нию природы и общению с ней. Срубить зеленое дерево считалось проступком, это было «не по-цыгански», для костра всегда собирали только сухие ветки или рубили засохшее дерево. Когда переезжали в другой лес, то обычно просили разрешения на пребывание в нем у духа леса («вэшэско мануш», дословно «лесной человек»). Это, как правило, делала старая женщина. Когда уходили с места стоянки, то обязательно убирали за собой, чтобы не разозлить духа. Одухотворяя реки, леса, горы, рома относились к ним как к живым существам, с которыми надо было уметь сосуществовать по определенным правилам. Сейчас, когда цыгане живут в домах, эта культура практически ушла в прошлое, духовно обедняя современное поколение.

В то же время, до сих пор у цыган сохраняется вера в домовых, в сельской местности также и в леших, в привидения, которая поддерживается многочисленными историями об их появлении, в том числе и современными, которые рома пересказывают друг другу.

Проблема образования

Ситуация в трех группах катастрофическая, что подтверждалось вчера во множестве докладов. Банковское дело изучают два человека из Бундаша. Высшее образование имеют 10 человек — это данные на сегодняшний день.

Как мы видим, прежде всего, необходима программа по ликвидации безграмотности, причем не только для людей среднего возраста, но и для молодежи, часть которой не умеет читать и писать. Одним из главных факторов низкого образования среди *ловаря* являются незнание русского языка детьми школьного возраста и отсутствие в системе школьного образования специальных пособий и методик обучения русскому языку цыганских детей. На втором месте стоит неподготовленность детей к школе и неспособность родителей помочь им в период обучения. Кроме этого, сохранение традиционной социальной организации у цыган и закрытости цыганских общин, предполагают большую роль семейной социализации, чем государственного образования. Что касается *Чокеши*, то более высокий уровень образования среди них связан с несколькими причинами: 1) гораздо большей степенью общения с русскоязычным населением, что непосредственным образом связано с занятием женщин *Чокеши* — гаданием; 2) с соответствующим их занятию гораздо лучшим владением русским языком, чем *бундаша* и *унгри*.

Рост материального благосостояния клана *Чокеши* в начале XX века явился импульсом их выделения из общей группы *ловаря* и вызвал развитие эндогамии (ограничение брачных контактов границами

собственной группы). Собственно имущественный характер этого расслоения более очевидно проявился в эпоху перестройки российской экономики, когда в результате накопленных материальных средств некоторые семьи *Чокещи* смогли организовать собственный бизнес, что повысило их социальный статус и материальное благосостояние не только среди остальных *ловаря*, но и среди других *Чокещи*. В то же время, несмотря на более высокий материальный и культурный уровень цыган *Чокещи*, отличающий их от остальных ловаря, их социальное выделение все же является одним из вариантов этно-социальной стратификации. Оно базируется на сохраняющемся традиционном групповом занятии — женском гадании, которое в большом количестве случаев все еще остается основой существования семей *Чокещи*. Относительное материальное благосостояние, отличающее их от бедных цыганских семей и кланов, является весьма нестабильным, так как не имеет под собой образовательной и профессиональной базы. Те семьи *Чокещи*, которые не смогли развить собственный бизнес, продолжают жить за счет гадания женщин. Сравнение *Чокещи* с элитными кланами макро-общества показывает, что они не являются ни настоящей цыганской элитой, ни интеллигенцией, так как ни их менталитет, ни структура их занятий не отличаются от других цыганских групп, положение которых в макро-обществе также является результатом этно-социальной стратификации.

Социальные проблемы, показанные на примере группы *ловаря*, характерны в наши дни для всех групп цыган. Совершенно очевидно, что в условиях постиндустриального общества для их решения и полноценной интеграции ромского населения в российский социум требуется особое внимание государства и разработка программ, учитывающих особенности культуры и менталитета цыган.

Цыгане они не в социуме не в макрообществе. Проблема государственного похода. В 1920-е годы национальная политика больше коснулась русских цыган, которые уже жили оседло, появились учителя, педагоги, артисты.

Я работаю старшим научным сотрудником, работаю над программой двуязычия для своих *ромэн*. Все равно множество проблем финансирования, дальнейшего их лоббирования.

Реплика

— Вы хорошо рассказали о *ловарях*. Что Вы можете сказать о других наших нациях: *сэрвах*, *гемпенах* и других.

Георгий Цветков

— О разных группах знаю много, но рассказ о них займет не один час.

Я знаю *сервские* роды и Каткив и Баглаив и Рукавичкив и Илличив, так как, будучи из Украины, рос рядом с ними. Это другая тема. В Украину цыгане пришли намного раньше, чем *ловари* и поэтому были более ассимилированы. Вот смотрите, называют их *сэрвами*, но есть *ханджаря* (русские) и есть украинские *ковале* и прочие, которые говорят на украинском языке, потерявшие язык, хотя нельзя говорить, что они не цыгане. Эта тема мне близка, но регламент не позволяет говорить долго.

Реплика з залу

— Так, выходит, ловаря происходят из Венгрии?

Георгий Цветков

— Отвечу, Вы не совсем поняли мой доклад. Всегда цыгане говорят о том, откуда пришли по месту последнего проживания, к примеру, кэлдэрари говорят, если их спрашивают, откуда они пришли, что они из Румынии, или Бессарабии. Они именуют себя *унгрика-рома*, не потому что они унгры, а потому, что они прибыли из Венгрии. В Венгрии, безусловно, осталось 10–15 % ловаров.

Михайло Швецов

— Обряд XI–XV вв. до XVIII в. т.н. «золотой баран» был широко распространен в восточно-европейских степях. Являясь археологом, могу сказать, что ритуальный гребень, известен в захоронениях того времени. Видимо это трансформация более древней традиции, «законсервированная» цыганской культурой.

Георгий Цветков

— Безусловно, можно и нужно говорить о прототрадициях, о протоплеменах, к примеру, о протоцыганах в Индии, из которых значительно позднее сформировались собственно цыгане.

Я объездил полмира и видел множество самых разных групп цыган. Встречал группу африканских цыган, у которых женщины все расписаны в татуировках. Я с трудом понял, что это *рома*, а не негроидная группа джаули, черные, но черты лица как у эфиопов, европеоидные. Они считают себя цыганами. В Москве встретил негры по-кэлдэрарски говрят «ты купишь мне пива?», я так и обалдел... К сожалению, пообщаться и выяснить кто они, в тот момент не удалось...

Петро Григоріченко

— Существует ли рабочая группа и планы в Вашем научно-исследовательском институте по подготовке учебников, как Вы сказали, для стран СНГ. Если да, есть ли у Вас какие-либо согласованные действия, скажем, с белорусской диаспорой, украинской научной средой?

Маріанна Смирнова-Сеславінська

— У нас отдел называется Лаборатория социализации и образования цыган. С нами сейчас работает кафедра межкультурной коммуникации города Санкт-Петербурга, которая делает для нас учебник русского языка специально для цыганских школ, а мы пишем пособие по цыганскому языку для учителей и для студентов. Сейчас будем делать курс студентов со второй специализацией цыганский язык. Нам сейчас предлагают сделать кафедру. И мы работаем в Федеральном институте развития образования, в структуре которого есть Центр национальных проблем образования — это бывший Институт русского языка для национальных школ. Он имеет сохранившиеся связи со всеми странами СНГ.

Мы имеем возможность заключать любые договора в рамках нашей специализации. В принципе, мы сейчас больше занимаемся научной работой, потому что имеем возможность совмещать научные и педагогические исследования. Мы можем привлекать специалистов по методологии написания учебников, а сами сосредоточиться на написании текстов на цыганском языке. Сейчас мы хотим договориться с Натальей Зиневич о дальнейшем сотрудничестве и с Украиной готовы заключить такой договор.

Георгій Цветков

— Что касается сотрудничества с Белоруссией и Украиной. С Олегом Козловским я как-то встречался и в Европе и как-то приезжал к нему, но разговоры получались другого порядка... Я много лет возглавлял Межрегиональный Союз цыган, и когда вообще создавалось это движение в России, я это привез из Югославии в 1982 году Деметеру Петру Степановичу — он женат на моей тетке и Надя Деметер моя сестра. Я ему говорю, вот там люди занимаются, Вы доктор займитесь... Мне, молодому человеку не интересно было это все, как начинающий режиссер был полон других идей. С тех пор люди занимаются, создали Автономию культурную в России. Что касается взаимоотношений с Автономией, да, мы работаем. Что касается образования, у них это дело почти на нуле. У нас есть силы сделать Программу. Мы много уже упустили. Будучи в Украине на таком хорошем уровне отношений с представителями Верховной Рады, вы на 80% упустили возможности. Если удастся Вам Программу принять, пойдете дальше, чем в России.

Я проработал 4-е собрание 4 года в Государственной Думе. На сегодня в Российской Федерации проводится политика направленная на нивелирование национально-культурного компонента до уровня

школы вообще. Обращение к Думе, в сентябре этого года будет слушание в Государственной Думе по цыганской программе. Общая программа социализации, трудоустройства. Но перспективы весьма пессимистичные. Палаты национальностей уже нет. Ни у кого никаких прав нет, нет учебников даже советского периода, нет интеллигенции. Чтобы сдвинулась цыганская проблема, нужно иметь в национальной среде хотя бы 10 % представителей интеллигенции.

Михайло Тяглий

— Спасибо за доклад и интересную дискуссию.

— Мой доклад посвящен одному из аспектов трагической судьбы цыган в годы нацистского господства, а именно позиции тех местных жителей, которые оставались на оккупированной территории, по отношению к преследованиям и уничтожению цыган, осуществлявшемуся захватчиками на территории Украины.

Данная проблема на первый взгляд кажется второстепенной по сравнению с изучением намерений и действий главного проводника экстерминационной политики, то есть нацистских оккупационных карательных структур, их взглядов на «цыганскую проблему», решений и мероприятий, проводившихся в соответствии с этими решениями. Попутно заметим, что даже эта проблематика еще далека от получения должного внимания со стороны зарубежных и отечественных исследователей; региональные особенности нацистской антицыганской политики изучены крайне недостаточно.

Очевидно, что как главная действующая сила в контексте оккупационной политики и установления политического управления на захваченных территориях, именно нацистские (и румынские) карательные органы ответственны за массовое уничтожение мирных жителей и политику «особого обращения» с категориями населения, считавшегося «расово» враждебным или потенциально опасным для «нового порядка». Вместе с тем, представляется неоспоримым, что какие бы меры в отношении цыган ни планировались и осуществлялись оккупационными властями, они далеко не всегда были реализованы в вакууме, при участии в этом процессе лишь двух сторон: «палач» — «жертва». Цыганские группы, общины или места компактного поселения существовали на захваченной территории по соседству либо тесно интегрированными с местным населением Украины — украинцами, русскими, представителями других этнических групп. Условия оккупации зачастую выдвигали на передний план представителей местного населения, которые в условиях нехватки ресурсов и личного состава у оккупационных властей начинали играть важную роль в

администрировании, проведении в жизнь оккупационных приказов, в том числе выполнении распоряжений относительно местного населения. Позиция местного населения — как на индивидуальном уровне, то есть отдельных людей, вчерашних соседей, так и на организационном уровне, то есть вовлеченных на второстепенных и вспомогательных ролях в аппарат местной администрации и военно-политического управления — могла оказать (и, как мы убедимся ниже, порой оказывала) влияние на ход событий и, в частности, проведение властями мероприятий по «цыганскому вопросу».

Без изучения этой позиции, без учета того, каким было отношение к преследуемым цыганам у их этнических соседей, как оно варьировалось в зависимости от региональной специфики, массового восприятия цыган глазами окружающего населения накануне войны, истории предвоенных взаимоотношений, без учета влияния комплекса социальных, профессиональных, имущественных, психологических и т.п. факторов на события в период экстремума наши попытки реконструировать судьбу цыган оккупированной Украины окажутся односторонними.

Между тем, развернутые исследования указанной проблематики относительно цыган Украины (как и вообще советской оккупированной территории) на сегодняшний день нам не известны. Одна из причин этого — отсутствие методологической модели исследования данного вопроса. Лишь в одной из известных нам работ, освещающей антицыганскую политику нацистов на Украине в годы войны, ставится вопрос об отношении соседей к преследуемым, и делается попытка не просто привести отдельные факты, но и на их основе сделать обобщения, выделить закономерности в реакциях окружавшего цыган большинства.

Автор считает, что «...славянское население оказало цыганскому национальному меньшинству поддержку, которой евреи не имели. ... Диаметрально противоположной, чем по отношению к евреям была картина с цыганами».

Н. Бессонов «не нашел ни одного случая, когда местное население оказывало бы помощь карателям». Приводимые автором причины полной поддержки местным населением преследуемого цыганского меньшинства сводятся, к следующим:

1) политическая: в отличие от евреев, цыгане не были вовлечены в политическую деятельность и, таким образом, не несли в глазах определенной части местного населения ответственность за действия советского режима; 2) экономическая: обладая лошадью и будучи квалифицированными ремесленниками, цыгане являлись важным эле-

ментом в структуре хозяйственной деятельности крестьянства, что приводило к тесным взаимоотношениям, выразившимся даже в практике предоставления крестьянством части дома цыганским семьям на зимний период; 3) культурно-психологическая: в связи с симпатиями к определенным традиционным видам деятельности цыган (гадание, песни и танцы), а также с массовым восприятием цыган как группы более неимущей, нежели славянское сельское население, у последнего, сохранялось сочувствие цыганам и готовность помочь им в ситуации опасности.

Признавая важность описанной Н. Бессоновым группы закономерностей, отметим, что, во-первых, она в большей степени отвечает системе взаимоотношений, сложившейся в сельской местности, нежели в городской среде с ее разнообразием социальных, профессиональных, имущественных факторов; во-вторых, характеризует отношение скорее лишь к группам кочевых цыган, в то время как оставляет за рамками взаимосвязи между окружающим населением и оседлыми, интегрированными в городскую социально-профессиональную среду и подвергшимися аккультурации группами; в-третьих, отвечает на вопросы о реакции и отношении к цыганам со стороны мирного гражданского населения, не учитывая решений и действий со стороны той части местных жителей, которые принимали участие в работе оккупационного административного и карательного аппарата; в-четвертых, оставляет за рамками степень влияния на события широко распространенных массовых стереотипов и общественного мнения о цыганах (упоминая лишь ту их часть, которая носила позитивный характер).

Между тем, необходимую методологическую модель и совокупность подходов для анализа роли местного населения в нацистской антицыганской политике представляется возможным заимствовать из историографии проблемы, находящейся тематически «по соседству», а именно из области изучения Холокоста. Здесь на протяжении последних десятилетий ведется активная работа по изучению позиции местного населения при «окончательном решении» нацистами «еврейского вопроса», а также тех факторов, которые оказали влияние на формирование этой позиции. Основания для этого дает то, что преследование и евреев и цыган осуществлялось в одном и том же географическом и хронологическом пространстве, теми же административными и карательными организациями, на основе до известной степени схожих идеологических принципов, лежавших в основе политики.

Между тем, анализ позиции этой последней группы в реализации нацистами антицыганской политики, осложняется на сегодняшний

день еще одним обстоятельством, а именно отсутствием широкой группы источников. Документы немецкой стороны, как карательных органов СС и полиции («Отчеты об оперативной ситуации на занятой территории СССР», отчеты полевых комендатур и т.п.) содержат очень незначительные сведения по данному вопросу, так как, вполне естественно, освещают скорее мероприятия немецких властей. Документы советской стороны — а именно, Чрезвычайной государственной комиссии по установлению злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их пособников, хотя и содержат также сведения о преследовании цыган, но в силу поставленных в то время перед комиссией задач не содержат ответов на вопросы о степени участия местного населения. Широкий массив устных свидетельств и воспоминаний, имеющийся по многим регионам относительно позиции местного населения по «еврейскому вопросу», отсутствует.

Между тем, источники, которые способны пролить свет на интересующую нас тематику, все же существуют. Это архивно-следственные дела на тех, кто в послевоенные годы был привлечен к ответственности органами НКВД-НКГБ-КГБ и осужден по статье 54-й УК УССР по обвинению в «измене Родине» по причине участия в различных коллаборационистских формированиях и учреждениях, и ныне хранящиеся в архивах областных управлений СБУ и Центральном архиве СБУ в Киеве. К сожалению, в силу различных причин доступ исследователей к этим источникам затруднен, и подавляющее большинство их до сих пор не введено в научный оборот. Между тем, они содержат довольно существенный пласт информации о степени вовлеченности местного населения в антицыганские мероприятия оккупантов. В ходе работы по проекту микрофильмирования документов, осуществляющемуся совместно СБУ и Мемориальным музеем Холокоста США автор имел возможность проанализировать дела коллаборантов, вовлеченных в проведение оккупационной политики на различных уровнях на территории Крыма и позднее осужденных по статье 54.

Подводя итоги, отметим: события в занятом нацистами Крыму и существующие, хотя и не введенные в полном объеме в научный оборот источники позволяют нам сделать вывод о том, что местное население в специфических условиях оккупации могло играть существенную роль в мероприятиях оккупантов по «цыганскому вопросу».

Отметим, что Крым не являлся единственным регионом, где фактор мусульманской религиозной принадлежности сыграл спасительную роль в судьбе многих цыган. Здесь можно провести определенную параллель с участью цыганского населения в Независимом госу-

дарстве Хорватия. Там местные профашистские власти — усташы — благодаря вмешательству боснийского исламского духовенства в 1941–1942 гг. пощадили и не включили в депортации так называемых «белых цыган» — мусульманами. Последние были глубоко ассимилированными и постепенно теряли свой язык и обычаи (в отличие от двух других групп цыган, *čergaši* и *karavlasti*, которые вели кочевой образ жизни, были ассимилированы в меньшей степени и подверглись депортациям).

Неодинаковая позиция сельских старост и глав муниципалитетов, ответственных за регистрацию цыган, а также служащих коллаборантских формирований, не афишировавших факт цыганской принадлежности своих сослуживцев, а главное — позиция Мусульманских комитетов, благодаря которой многим предназначенным к уничтожению удалось уцелеть, — все это демонстрирует важность исследовательского интереса к этому звену оккупационной системы и необходимость введения в оборот новых групп источников.

Вопросы, которые я хочу осветить не нашли своего проявления ни в какой, ни в нашей, ни в западной, ни в какой историографии, прежде всего из-за отсутствия документальных материалов для определенной интерпретации.

Сам термин Холокост появился в судьбы тех групп в годы нацистского режима, которые требовали особого обращения. Принципиально-одинаковы расовые, идеологические интерпретации вопроса, преследования на всех ветвях Третьего Рейха это один полюс, существует и противоположный полюс, как частичный геноцид по его определению по данному ООН.

Исследователь Браунинг считает на территории третьего рейха по синти и рома представляет геноцид, на советских территориях не всегда было, хотя и выглядело как геноцид. Различное отношение в различных регионах и по отношению к ромским группам, их социальности и асоциальности, степени оседлости, какая ветвь администрации играло ключевую роль, что не дает единых принципов.

До сих пор существенный изъян. Помимо одной группы «палачей» и «жертв». Внимание историков последние 40-лет фокусируется вокруг третьей группы т.н. «наблюдателей», но не вакуума, среда местного населения их определенная роль в событиях оккупационного периода. Кроме нашего коллеги Николая Бессонова эту тему не рассматривал. Принципиально иной характер стереотипов по отношению к цыганам и евреям. Позитивный образ цыган у русского и украинского крестьянина. Это разведки, первые шаги.

Нет источниковой базы. Документы отсутствуют. Почему? Документы немецкой стороны СС, Вермахта, Немцы, прежде всего, отчитывались о том, что делали они сами. Документы Советской стороны, документы ГЧК. Различных сведений, иногда есть упоминания о евреях и цыганах. Есть еще массивы воспоминаний, очень фрагментарны. В России, к сожалению, подобные исследования на сегодняшний день практически невозможно. В Украине есть возможность разрабатывать эту тему.

Огромное количество архивно-следственных дел за т.н. «измену Родине», хранящиеся в архивах СБУ Украины и только начинают открываться для исследователей и вводиться историками в научный оборот. Роль местного населения как мирного, так и вовлеченного в оккупационные структуры.

Подводя итог мы видим, что есть еще над чем работать в этой теме, и новые источники, которые еще лишь предстоит ввести в научный оборот могут внести больше ясности в противоречивые данные, имеющиеся на сегодняшний день.

Спасибо за внимание (аплодисменты).

Прошу, следующий доклад Э. Степченко «Немцы-колонисты и «соседи»-цыгане в полиэтническом окружении Юга Украины в конце XVIII — на протяжении XIX ст.».

Елла Стьопченко

На нашу думку, дослідження міжетнічних контактів буде сприяти поглибленню вивчення об'єктивної української історії, оскільки проблема соціокультурної взаємодії іноземних переселенців — німців з цыганами в ретроспективі стосунків з іншими етнічними групами ново-російського краю ще не була темою спеціального дослідження.

Метою розвідки є аналіз міжетнічних взаємин німецькомовних колоністів з їх «сусідами» — цыганами в поліетнічному середовищі Південної України наприкінці XVIII — першій пол. XIX ст. Зокрема, розглянемо особливості у системі адміністративного управління, рівні міжкультурної взаємодії цих груп іноземних переселенців у різних сферах життя.

Вперше у вітчизняній історіографії комплексно проблему міжетнічних відносин різних етносів Півдня України у XIX ст. розглянула молода дослідниця К. Лях в дисертаційній роботі: «Німецькомовні колоністи Півдня України в мультинаціональному оточенні: проблема взаємодії культур (XIX — початок XX ст.)», окремий розділ якої, присвячено проблемі соціокультурної взаємодії німецькомовних колоністів Півдня України з їх поліетнічним оточенням у господарчій та культурній сферах (шлюбні зв'язки, релігійні та мовні контакти).

Наприкінці XVIII — першій пол. XIX ст. в новозаснованих Катеринославській, Херсонській та Таврійській губерніях були створені німецькомовні колонії, які відрізнялись від поселень іншого населення компактністю проживання, віросповіданням, способами організації общинного життя та високим рівнем економічного розвитку, і тим, що всередині свого етносу не становили монолітної спільноти. Головні фактори, які розділяли німецьких поселенців на окремі групи — етнічний, мовний та конфесійний. І хоча поділ колоністів за етнічною та мовною ознаками зберігався ще довгий час після їх переселення, але поступово ці розбіжності стиралися, відбувалося злиття говорів, якими спілкувалися вихідці з різних німецьких земель і формувалися нові «місцеві діалекти». Єдиним чинником була конфесійна приналежність, яка безкомпромісно поділяла неоднорідну масу колоністів на декілька великих груп: лютерани, католики та меноніти.

Слід відзначити, що соціальна взаємодія німецьких поселенців та їх українських, російських, єврейських, ногайських, болгарських та цыганських сусідів становила собою складне явище та повинна розглядатися з урахуванням тих змін, які проходили як в німецькомовних спільнотах на Півдні України, так і в соціумі оточуючих їх етносів. Немає ніяких підстав перебільшувати замкнутість німецького колоністського світу та заперечувати факт наявності системних контактів і взаємодії німецьких колоністів зі своїми сусідами.

До адміністративної реформи 1871 р. управління іноземними колоніями знаходилося у відомстві спеціально створених для цього установ, що значно впливало на статус переселенців.

Стосовно цыганського населення Півдня України царський уряд проводив певну політику на осілість та закріплення цыган на землі.

Так, цыгани у XVIII ст. розподілялися на полки, які очолювалися отаманами. Інститут отаманів було створено передусім для збору податків, а також для нагляду за цыганами, утримання їх від «непристойностей». Реформа адміністративного управління цыган була проведена 30 вересня 1765 р., в результаті чого посаду отамана було скасовано, кожний з цыган повинен був обрати місце для постійного проживання, жити від «праведного рукоділля» й поступити під відомство сотенних (полкових) управ. Уряд розумів труднощі виконання цього указу. Владі було приписано «намагатися» зробити з цыган звичайних громадян і деякі цыгани навіть оселилися, але ненадовго. Указ Сенату 1783 р. передбачав «покласти усіх ще нікуди не приписаних цыган у рівний з іншими державними селянами оклад для того, щоб усі вони у придатних та пристойних місцях поселені були».

Після створення Бессарабської області 1818 р., злидений стан циган не узгоджувався з урядовою програмою перетворення цієї області у «благодатний край» і для керівництва циганами цього ж року було створено Контору коронних циган. На території «Казенної Бессарабії» (Буджака) циган-кріпаків проживало небагато. Цигани, що приходили із-за Прута (втікаючи з Молдавського князівства), поступали до розряду казенних циган, отримуючи особисті права. Більш радикальне перетворення відбувалося з циганами із-за Дунаю: вони отримували права іноземних колоністів й селилися у колоніях задунайських переселенців.

Царська влада намагалася оселити циган на казенних землях. У 1829 р. уряд прийняв рішення про переведення усіх коронних циган на осілість. Передбачалось надати кожній родині, що осіла, по 30 десятин землі, грошову позику, збіжжя для посіву та звільнити на 4 роки від податків. Внаслідок усіх цих заходів, частина з них була оселена в Аккерманському повіті — у селах Фараонівка та Каїри. На 1832 р. — оселені 165 і 150 родин відповідно. Однак, спроба примусового переведення циган на осілість виявилася не зовсім вдалою. Причинами цього стали зміни традиційного укладу життя циган.

Розглянемо ті сфери життя, в яких спостерігалися безпосередні міжетнічні контакти поліетнічного населення Південної України. Найбільш тісні міжетнічні зв'язки німецьких колоністів з іншими етносами регіону реалізувалися у господарській сфері та на рівні побутового спілкування.

Слід зазначити, що зустрічалися випадки коли німецьким колоністам приходилося звертатися до циган. Так, на початку XIX ст. меноніт Й. Корніс згадує про кримських циган: «Цигани, які живуть серед ногайців виготовляють для них різноманітні металеві речі, лагодять польові знаряддя, столовий і кухонний посуд, і продають різноманітні жіночі прикраси: сережки, каблучки, гудзики, що купують і німецькі колоністи».

Найчастіше німецькомовні колоністи вступали в діалог зі своїми сусідами, з життєвими практиками яких перехрещувалися їх повсякденні інтереси. Інколи «чужинці» мешкали і безпосередньо в німецьких колоніях. Так, у 1874 р. в лютеранському поселенні Грослібенталь проживали 55 євреїв. В такі приморські колонії як, наприклад, Клейнлібенталь, часто з'їжджалися відпочиваючі. Причому, вони давали прибутку колонії на 10 тис. руб. щорічно. В основному це були одеські євреї.

Одним із стабільних каналів співпраці німецьких колоністів з оточуючим населенням було запрошення німцями селян, переважно ук-

раїнців та росіян, на сезонні роботи. Однак, це стало можливим тільки з другої половини XIX ст., коли колоністи досягли певного економічного рівня. Працювати на німецьких колоністів було важче, ніж на інших господарів. Німці самі постійно слідкували і за надходженням прибутків, і за сумлінним виконанням роботи. Харчувалися робітники здебільшого за одним столом зі своїми господарями. Так описує цей звичай російський громадський діяч Веліцин: *«Ціла родина шульця сиділа за столом. На чолі столу сидів господар, поряд нього члени сім'ї, а на протилежному кінці столу — руські працівники. Повсякчас було чути німецьку розмову, до якої, на мій подив, долучалися і руська прислуга».*

Зустрічаються також поодинокі випадки, коли і цигани працювали у німецьких південноукраїнських колоніях.

Влітку 1843–1844 рр. у ст. Фараонівка і Каїри проходили таємні зібрання найбільш активних учасників руху за вихід циган з Дунайського козацького війська, збирали кошти для клопотання на ім'я царя і відправки депутатів до Кишинева, Одеси, Петербурга. Цигани-козаки не підкорялись станичним і військовим владам. Переховуючись від переслідувань військової адміністрації, ініціатори хвилювань їздили до Петербурга, де передали царю своє прохання. Отримавши відмову, цигани не припинили своїх спроб того ж року знову звернулись до царя. Циганські депутати клопотали перед новоросійським та бессарабським губернатором в Одесі, перед бессарабським губернатором у Кишиневі. Після поїздки восени 1843 р. до Одеси ці делегати «прийшли в німецьку колонію Лунгу Аккерманського повіту, де будували у німців поденно кам'яну огорожу ... заробили лише по 1 крб. сріблом, які, повернувшись, віддали своїм родинам».

Таким чином, розглянувши певні рівні соціокультурної взаємодії різних етносів Півдня України можна зробити наступні висновки:

Аналіз міжкультурних контактів німецькомовних колоністів цього регіону з поліетнічним оточенням показав, що в історіографії домінуючим залишається уявлення про етнічну замкнутість німців-колоністів. На нашу думку таке твердження прийнятне до перших десятиліть після заснування їх колоній в Російській імперії й до першої пол. XIX ст., цьому сприяв спеціальний адміністративний устрій німецькомовних колоністів, широке право на самоуправління та особливий юридичний статус — іноземних колоністів, закріплений в урядових маніфестах і грамотах. Вже на кінець XIX — початок XX ст. німецькі колонії перестали бути моноконфесійними та моноетнічними утвореннями, оскільки кількість «чужинців», які з різних причин знаходилися в німецьких колоніях, постійно зростала.

З другої пол. XIX — на початку XX ст. німецькі колонії, при своїй ізольованості, знаходилися в постійній соціокультурній взаємодії з поліетнічним населення Півдня України. Найбільш значущими і частими такі зв'язки спостерігалися з українським, російським, єврейським, частково з болгарським та ногайським населенням. Певні міжетнічні контакти нам вдалося прослідкувати і поміж німецького та циганського населення регіону, які відбувалися, головним чином, в економічній, менше — у культурній сфері, завдяки чому, незважаючи на значні відмінності між цими етнічними спільнотами, були також виявлені певні спільні риси, по-перше, груповість — потреба і у німців і у циган жити груповим способом життя (тільки у німців — у вигляді колоній, розподіленими за конфесійними ознаками (конфесійно-моноетнічні спільноти), а у циган — як окремі циганські роди); по-друге, етноповедінка — етнічна консервативність, етнічна специфіка, яка зберігалася у одязі, обрядах, сімейних традиціях, релігії та мові як у німецькомовних колоністів, так і у циганського населення Південної України, що свідчить про збереження високого рівня національної самосвідомості та етнічної ідентичності цих етносів.

Які є запитання?

Єлена Марушиакова

— Первый вопрос такой. Есть ли у уважаемой коллеги намерение продолжить эту тему и в другие исторические периоды. Знаем, что существовали раннее время цыганские и немецкие колхозы. Можно ли найти связь со старыми архивными материалами. Исследования Каиров и Фараоновки, есть в частности у Ивана Анцупова. Поскольку Фараоновка существует до сегодняшнего дня и преобладают среди его населения румыноязычные лингурари, наверное, следует делать вывод, что это был скорее успешный опыт. О культурном сотрудничестве еще не очень ясно. В целом разведка великолепная, стоит ее продолжить.

Мне было очень интересно услышать этот доклад, потому что с этим явлением мы встречаемся и в других странах. Например, в румынской Трансильвании, там цыгане в немецких селах, после того как цыгане уехали основными носителями немецкой культуры стали цыгане. Они переняли и церковь, и обычаи, и даже язык. Конкретно в деревне Вайвал, там мы это наблюдали. Есть и другие примеры, но там это особенно в глаза бросалось, т.к. ни одного немца не осталось, а всю немецкую культуру, немецкий язык сохраняли цыгане и до сих пор. Это современное наблюдение. Интересно было бы этот феномен сравнить и проследить на более широком контексте. С чем это связано.

Михайло Тяглий

— В продолжение этой темы у меня вопрос. Взаимодействие между группами, этническими в частности, порождает существование этнокультурные стереотипов у каждой из этих групп. Насколько это возможно попытаться выяснить не только на хозяйственно-экономическом уровне, и образ этнического соседа в глазах каждой из этих групп. Можно ли это как-то проследить?

Елла Стъопченко

— Щодо образу сусіда громади сусіднього села. Одним з результатів міжкультурної взаємодії різних етносів стає формування в свідомості людей «збірного образу сусіда». Адже «сусід» — це суб'єкт певної дії, який у певній конкретній ситуації виступає в якості співрозмовника, контрагента, а іноді навіть і суперника або противника. В масштабах дрібних акцій (наприклад, суперечок через володіння землею або роздрібною торгівлі) сусідом могла стати громада сусіднього села, незалежно належала вона до тієї ж самої, чи до іншої етнічної або релігійної групи. В таких випадках етнічна чи конфесійна приналежність акторів не надто впливала на перебіг подій. В масштабах більш масових або частотних дій (найом, діяльність в якості показових господарів), в яких колоністській громаді протистояли зовнішні по відношенню до колоністів сили, в свідомості колоністів формувався стійкий образ «сусіда», який складався з характеристик етнічної та релігійної групи, до якої належав учасник діалогу, а також його соціального стану та особистих характеристик. Дякую за увагу.

Михайло Швецов

— У меня не доклад, а сообщение, которое дает общую характеристику. Мы после подготовки наших двух круглых столов в г. Донецке и выпуска сборника материалов³¹, монография, которая готовится к публикации. Отдельные проблемные моменты, которые по нашему мнению в дальнейшем дадут возможность разрабатывать это направление как отдельную тему.

На землях современного Донбасса, входящего, по мнению Л. Черенкова, в Донбасско-Слободской ареал традиционного проживания ромов, живут представители более 15 цыганских этнодиалектных групп: *сэрвы, влахи, кэлдэрари, ловари*, крымские цыгане и другие. Каждая из них имеет собственное название, самосознание, отличается языком и занятиями. Наиболее многочисленная и, безусловно, дав-

³¹ Йдеться про: «Матеріали Міжнародного круглого столу «Рома в Україні. Історичний та етнокультурний розвиток циган (рома) України (XVI–XX ст.)» (Донецьк, 3 листопада 2006 р.). — Севастополь, 2006.

нейшая цыганская группа цыган Донбасса — это *сэрвы*. До сих пор этнодиалектная группа *сэрвов* остается наименее изученной в Украине. Уже в XVIII в. цыганские поселки зафиксированы в Славинске, тогда Торн, в Артемовске, тогда Бахмач. В 1782 году на территории Бахмутского и Новомосковского уезда Екатеринославской губернии проживало соответственно 68 и 123 цыган-мужчин, женщин в то время в ревизии не включали.

В начале XIX в. возникли постоянные цыганские поселки в Юзовке — поселок Индийский на южном берегу реки Кальмиус; в Мариуполе — улица Бахчисарайская, Бахмутская. Что касается кочевых цыган, они лишь зимой отаборялись около городов, поселков, жили в помещениях, и весной отправлялись в скитания по хуторам и селам. Интересно для того периода существование цыганского табора на протяжении около трех лет на окраине города Сталина.

Главные легальные занятия цыган: обмен лошадей, кузнечество, полулегальные: гадание, попрошайничество. Думаю, тут надо добавить малоизученный пласт материалов, который связан с непосредственным ремесленным производством, уже по последним материалам, которые при ознакомлении выявились, хранящимися в краеведческих музеях, обнаружили интересные вещи. В фондах музеев были найдены изделия кузнецов, шорников, сбруя. Цыгане по признакам отличают их как сделанные именно цыганами. Это предметы, изготовленные в конце XIX — начале XX века.

В XIX в. численность цыганского населения возрастает. Уже к 1926 г. в Донбассе наблюдается самая высокая концентрация цыган в Украине. На протяжении 1929–1931 гг. местные органы власти стремились приобщить цыган к земледелию, по-видимому, с этим периодом связывается проживание в селе Новотроицкое Волновахского района — это исследования Гармаш и Бережной и около поселка Маяки и Балбасоха Славинского района. Дело в том, что эти материалы, к сожалению, только частично опубликованы. Оказалось, что в архиве Харькова есть очень интересные данные, о том, что в системе заселения казацких сторожек по Донцу и Тору есть цыганские имена. Я не специалист по ромским именам, но сами цыгане считают их ромскими.

Участие цыган в Великой отечественной войне остается практически не до конца исследованным, документальные свидетельства разрозненны. Архивы Министерства обороны свидетельствуют, что много цыган было награждено орденами и медалями и в военных профессиях были пехотинцы, танкисты, летчики, артиллеристы, десантники, отдельное направление — санитары, разведчики; в культурной сфере — артисты-

цыгане на фронте. Когда мы в 2003 году впервые попытались собрать материалы о ромаш — участниках Великой отечественной войны и погибших, оказалось, что в Донбассе было найдено более 20 награжденных государственными наградами, два ордена славы, один награжден всеми медалями Второй мировой войны. Мы пригласили их на круглый стол. Там они делились воспоминаниями. И мы попросили у них копии документов (военных документов, наградные листы), частично они опубликованы в нашем сборнике материалов круглого стола.

В 1939–1941 гг. часть ромов из Польши перекочевала на Донбасс, в том числе род Шандора Почковского, который у нас глава ромов Донбасса. Сохранились фотографии тех ромов, которые участвовали в переселении. В том числе две уникальные фотографии, когда старая ромка-женщина с цыганским символом власти (опубликуем в книжке), коленопреклоненная около реки перед тем, как отправиться на новые земли. Специалисты по культурологии подтвердили, что зафиксирован момент ритуала.

У меня все. Спасибо.

Олена Гриневиц

— Відділом у справах національностей облдержадміністрації, спільно з головним управлінням праці і соціального захисту населення облдержадміністрації, управліннями освіти і науки, культури, інформації та зв'язків з громадськістю облдержадміністрації, райдержадміністраціями, державним архівом Миколаївської області здійснено аналіз стосовно виконання в області розпорядження голови облдержадміністрації від 20.12.2004 «Про забезпечення виконання Постанови Верховної Ради України від 8 жовтня 2004 року № 2085-IV «Про відзначення Міжнародного дня голокосту ромів».

Протягом 2005–2007 років в області 2 серпня щорічно відзнався Міжнародний день голокосту ромів. У закладах культури області впроваджено в практику проведення заходів до Міжнародного дня голокосту ромів з метою збереження історичної пам'яті, формування у молодого покоління негативного ставлення до фашизму та расистської політики етноциду щодо ромів, насильства, порушень прав людини. Проводяться тематичні культурно-масові заходи, виховні години, уроки, лекції, бесіди.

У бібліотечних закладах Жовтневої бібліотечної системи оформлені огляди періодичних видань «Історія, традиційне життя, побут та звичаї ромів», перегляд літератури «Роми під охороною держави», виставки з історії факту фашистської політики етноциду щодо ромів. 19 липня 2007 року у Жовтневій районній бібліотеці для дорослих відбувся вечір циганського романсу.

У бібліотеках м. Южноукраїнська оформлено виставки «Роми — нація, що має право на життя», «Ні, я нація, я буду вічно жити!», «Я в серці маю те, що не вмирає», «Голокост — злочин проти ромів».

Райдержадміністрації та виконавчі комітети міських (міст обласного значення) рад сприяють створенню музейних експозицій і виставок із висвітлення подій Другої світової війни, пов'язаних із расистською політикою етноциду щодо ромів, яку проводили фашисти. При Казанківському районному народному історичному музеї працює клуб «Патріот Казанківщини», членами якого є учні старших класів місцевих шкіл. Вони залучені до збирання матеріалів по виявленню місць жертв гітлерівського геноциду ромів у роки Великої Вітчизняної війни. Працівники вказаного музею щороку проводять бесіди про гітлерівський геноцид ромів, про «циганську ніч» в концтаборі Аушвіц-Біркенау 2 серпня 1944 року. У результаті пошукової роботи музейні заклади Очаківського району поповнилися новими експонатами.

У вересні 2007 р. під час експонування виставки документів, присвяченій 70-річчю створення Миколаївської області архівні документальні матеріали з історії гітлерівського етноциду ромів у роки Другої світової війни на території області.

Постійно здійснюється обстеження матеріально-побутових умов проживання сімей ромів з метою виявлення постраждалих від гітлерівського етноциду ромів у роки Великої Вітчизняної війни та надання їм допомоги. На даний час в області проживає 122 особи з числа ромів, постраждалих внаслідок голокосту. У межах чинного законодавства 5 сім'ям ромів, які пережили голокост призначено різних видів соціальних допоміг на загальну суму 3,2 тис. грн.

Ромська громада Миколаївщини приймає участь в обласному фестивалі національних культур «Дружба», святі рідної мови та ін. культурних заходах. Але, на жаль, більш серйозної, клопіткої роботи не проводиться. Недільної шкоди в місті та селах області немає.

Рада національних товариств Миколаївської області по співпраці місцевих органів влади із неурядовими організаціями національних меншин, специфічних інституційних та нормативних гарантій реалізації їх прав, які враховують регіональні особливості, можуть бути екстрапольовані й на інші багатонаціональні регіони України, що дало б змогу значно покращити гарантії та умови реалізації прав національних меншин. Миколаївська обласна громадська організація «Ром по дром» запланувала проведення Днів ромської культури у Миколаєві.

Що мені відомо про ромів у роки війни на Миколаївщині. На околиці Миколаєва — район Варваровка, за південним мостом у сквері в серпні 1941 році стояв табір і там розстріляли 200 циган. Мабуть їх вивезли за се-

ло в яри. Два роки тому до нашого обласного краєзнавчого музею звернулася циганська громада. Ми зробили історичну довідку. Василь Думініка звертався до влади міста щодо встановлення пам'ятного знаку. Але досі його немає. В Києві пам'ятника, як я вчора побачила нема. Пам'ятник встановлено в Смоленську циганам-випускникам інтернату.

В Миколаєві та області циган десь тисяч п'ять, не більше, на мою думку. В Миколаєві діє циганська громада, якою керує Василь Думініка. Він також очолює дійсно професійний колектив, який бере участь у фестивалях дружби.

Наш краєзнавчий обласний музей знаходиться поруч з католицьким храмом. Раз на тиждень ми займаємось з циганськими дітьми від 5 до 16 років, які проживають компактно в районі Варварівка. В лютому цього року дітки ромською мовою інсценували казку «Ріпка». Було дуже цікаво. Це робиться з ініціативи та підтримки католицького фонду. Усі циганські діти мають родини і навчаються в школі-інтернаті. Для них ми проводимо екскурсії. По книзі Євгенії Навроцької я стала проводити бесіди³². Разом з співробітниками відділу ми безкоштовно ведемо цих діток. Слухняні, хороші діти.

Ще щодо часів Другої світової війни.

У нас виходила в роки війни «Українська думка» газета, в 1941 р. нацисти провели 22 вересня перепис. Циган не було в списку, можливо їх записали в румунське населення. Миколаївська область ділилась на дві частини по Південному Бугу — це Трансністрія. Є документи гетто, вони румунською мовою. Там є списки по гетто, немає можливостей ані доступу до документів, ані їх перекладу. Приїжджають американці і все мають...

В Трансністрії циган не розстрілювали. В Очакові, в Одесі румуни відкрили сирітський будинок для циганських дітей. У нас матеріалів мало німецьких, зате багато документів румунською мовою, які ще чекають своїх дослідників. Дякую за увагу.

³² Йдеться про: *Навроцька Є. М.* Історія та культура ромів (Факультативний спецкурс за вибором). Методичний посібник для вчителів. — Ужгород: «Видавництво Олександри Гаркуші», 2007. — 312 с.: іл. Посібник для вчителів містить широку інформацію про історію та культуру ромського народу. У книзі подано матеріали про ромів — музикантів, письменників, художників та відомості, які змінюють негативні стереотипи у ставленні до ромів. У практичній частині підручника містяться розробка календарно-тематичного планування і методичні розробки уроків, зокрема, з використанням рольових ігрових підходів, уроків-практикумів, історичних подорожей, екскурсій та ін. Звертається увага на виховання в учнів поваги до історії ромського народу, зацікавлення минулиною. У посібнику використані праці А. Фрейзера, Д. Кенріка, В. Бамбули, Н. Бессонова, В. Калініна, С. Келара, матеріали Всеукраїнської газети «Романі Яг». Книгу створено за сприяння «Центру ромології», Ужгород.

Михайло Тяглий

— Спасибо. Можем продолжить обсуждение. Прошу.

Маріанна Смирнова-Сеславінська

— Вы знаете, есть одна большая проблема, о которой говорил еще Райко Джурич, это вопрос правильного рецензирования текстов. К сожалению, я должна сказать, что поскольку нас мало в каждой стране, даже дело не в том, что кто хочет тот и пишет... Мы понимаем, что ромология в том виде, в котором она существует на пространстве СНГ — достаточно молодое направление, и молодая область. Естественно, мы привлекаем различных специалистов. Мы привлекаем различных специалистов, которые имеют специальное научное образование, и привлекаем специалистов, которые этого образования не имеют. Существует, на мой взгляд, а я, в последние несколько лет очень внимательно наблюдаю и участвую в этом процессе. Существует две очень большие проблемы. Первая — отсутствие этики у некоторых авторов, которые чаще всего, к сожалению, не имеют научного образования.

Скажу почему. Когда человек прошел школу научную, у него были педагоги, он учился в вузе, он публиковался в научных журналах и проходил рецензирование, он сам понимает, как нужно общаться с коллегами. Если Вы пишете на какую-то тему, то можете высказывать свое мнение по поводу той проблемы, той дисциплины, в которой работаете, но должны быть очень аккуратны.

Второе — должно быть обязательное рецензирование статей. Я посмотрела сейчас сборник докладов, не буду называть статьи, фамилии. Если я принесу этот сборник в Академию наук, люди посмотрят одну статью, другую и скажут: «видно, что вы недавно этим направлением занимаетесь недавно, направление молодое, потому что вы пропускаете какие-то вещи, которые, в общем, пропускать нельзя». Когда автор пишет, что «эту тему разрабатывать не надо, потому что нет никаких данных». Я, например, не специалист по кишиневскому диалекту, предположим, я никогда не скажу, что темой не стоит заниматься лишь на том основании, что я не знаю этот диалект, а знаю ловарский. Должна быть редколлегия, которая будет такие моменты отслеживать. И я считаю, что это должны быть не только ромологи, которые этим занимаются, но и привлекать других специалистов. Например, известного этнолога-теоретика. Чтобы никого не обидеть, даже лучше будет, чтобы он не занимался цыганами, чтобы никого не обидеть, который бы отслеживал теоретические даже не столько ошибки, сколько неправильные установки, существующие в некоторых статьях. И не совсем этические оценки своих коллег.

Насколько мне известно, что касается полевых материалов, сейчас уже очень много что опубликовано и в них явных ошибок значитель-

но меньше, чем в процессе их дальнейшего теоретического осмысления. Это очень важный момент. Поэтому, мы уже обсуждали эту тему с Натальей Зиневиц, в частности идею создания межгосударственного сборника, который будет выходить, к примеру, два раза в год. Наш институт федеральный, он имеет право устанавливать научные контакты с государственными институтами. Может легче его на сегодня, исходя из государственной поддержки Украиной этой тематики, будет сделать у вас в системе Национальной Академии наук.

Должна быть создана редколлегия в составе ведущих ромологов с научными степенями из России и Украины и обязательно хороших специалистов этнологов, лингвистам. Двум независимым специалистам необходимо давать на рецензирование статьи. Это мое пожелание, важен уровень отношения к нашей дисциплине. Так, я защищала несколько лет назад и тогда находились люди, которые говорили: «ну, «цыгане» что можно написать...», а потом реакция менялась кардинально в противоположную: «ой, оказывается, существует столько материалов». Это отношение возникает не только потому, что они не знают источников, а просто, извините, мы не всегда хорошо пишем... Мы сами, иногда провоцируем коллег из смежных тем, говорить, что такой дисциплины как «ромология» не существует.

Издание должно быть своим, престижным, в котором бы стремились публиковаться, и выдержан высокий уровень. Писателей-лингвистов — носителей языка, теоретиков.

Механизм повышения хорошего уровня.

Михайло Тяглий

Идея афилирования с научным учреждением для научного учреждения. Проблема поиска денег. Появление такого издания должно приветствоваться.

Олена Марушиакова

Международный опыт в этом отношении интересный. На сегодняшний день существует два серьезных научных издания. Первое называется «Romani Studies»³³, это чисто научный журнал, которое изда-

³³ Romani Studies є міжнародним міждисциплінарним журналом сучасних видавничих стипендії у всіх галузях досліджень рома / циган (Romani/Gypsy studies). Заснований в 1888 році, Journal of the Gypsy Lore Society публікувався в чотирьох серіях до 1982 р. В 2000 р. журнал перейменовано в Romani Studies під егідою Gypsy Lore Society (колишнє Gypsy Lore Society, North American Chapter — Північноамериканське відділення). Він присвячений насамперед дослідженням особливостей ромів, а також містить статті про культуру груп традиційно відомих, як цигани, а також тревеллерів та інших мандрівних груп. Ці матеріали включають, серед інших, теми, які стосуються як самих ромів, Romanichels, синті так і тревеллерів. Журнал публікує статті з історії, антропології, соціології, лінгвістики, мистецтва, літератури, фольклору і музики, а також огляди книг та аудіовізуальних матеріалів.

ется Ливерпульским университетом в Великобритании. Он выходит под грифом общества «Gypsy Lore Society», которое объединяет специалистов и любителей, но журнал сугубо научный. Это чисто научная редколлегия. Чтобы сохранить высокий уровень, каждая статья читается минимум двумя рецензентами.

Вторая модель во Франции «Etude Tsigane» чисто научный журнал финансируется государством, как журнал, связанный с французскими неправительственными организациями цыганами. Шеф-редактор, редколлегия несут ответственность за то, чтобы он оставался сугубо научным и независимым. Там нет рекламы. А разговоры о том, что для Восточной Европы нужен один научный журнал, ведутся уже давно. Была инициатива югославских цыган несколько лет тому назад. Не получилось... Разговоры шли, но не более.

Михайло Швецов

Многие говорили сегодня о проблеме источников. Нормальная публикация письменных источников, граффити, различных надписей, памятников. Таких источников цыганских почти на сегодняшний день нет. Может быть, есть необходимость научного сбора надгробных надписей, памятников. На цыганских кладбищах надписи существуют и, по моему мнению, необходимо провести их перепись и каталогизацию. И целенаправленные этнографические экспедиции. Также как и вопрос составления списков участников у войны и жертв геноцида. Ведь большинство материалов остается за чертой исследователей.

Адриана Гельбіг

Як людина, яка мешкає досить далеко від України, в Америці, маю зазначити дуже велику проблему з доступом до інформації. Коли виходить друком 100 чи 300 примірників, треба якось використовувати можливість Інтернету.

Михайло Тяглий

Небольшое замечание. Нужен какой-то академический центр, с которым будет связана вся эта деятельность, насколько я понимаю, система будет научно проверяться. На нейтральной территории при Институте Национальной Академии наук целесообразно создание специализированного центра. Следующим шагом может быть создание виртуальной программы.

Михайло Швецов

Механизм создания требует предварительного обсуждения. На сегодняшний день присутствующим на конференции понятно, что не реально сразу собрать специалистов, так как их в Киеве единицы.

По моему мнению нужно пригласить специалистов из других городов собрать, обсудить направления исследований и представить до-

кументально проект организации и издавать журнал академический. Любой институт, поскольку это финансы, будет педалировать решение подобного вопроса, либо перекидывать его в другие.

*Олександр Беликов*³⁴

Главная проблема при исследовании цыган Украины — разрозненность, эпизодичность, труднодоступность источников. И первая и главная моя «рекомендация» — поддержать благородное дело поиска и публикации источников, то есть то, чем занимаются, уважаемые Наталья Зиневич, Николай Бессонов. Просто публикация, без анализа, комментариев или же с ними, главное, чтобы вводились новые данные. В архивах, в рукописных фондах, музейных собраниях их можно найти часто просто случайно, в самых неожиданных местах. И они есть, и в большом количестве. В каждом архиве есть работники, которые могут знать эти документы, но захотят ли они поделиться этими знаниями?

Опять источники. Историю цыган невозможно понять без изучения нарративных источников, устной истории народа, без семейных фотоархивов и др.

Учитывая тот фактор, что в последние годы, особенно после крушения СССР, барьер между цыганами и окружающим его населением только усилился, процесс получения этой информации также усложнился.

С каждым годом вероятность получения интереснейшего материала уменьшается — носители ее умирают. Если сами ромы/цыганы не осознают это — целый пласт истории будет утрачен. Конечно, не все цыганские лидеры обладают таким литературным даром, как например В. Бамбула. Но на помощь им должны прийти ученые-цыгановеды, социологи, историки. Прийти мы готовы, но может оказаться, к сожалению, это не нужно самим цыганам...

Я упомянул социологов. Социологические исследования не только дают ценнейшую научную информацию исследователям, но и несут практическую помощь в разрешении многих проблем, оказывают влияние на общественное мнение, формируют взгляды и позиции. Особенно, когда к этим исследованиям привлекаются специалисты-цыгановеды, этнологи, а не проводятся «левыми» организациями. Необходимость всеукраинских и региональных социологических исследований среди цыган, среди окружающего их населения очевидна. Попытки внедрения государственных программ, которые не были подкреплены

³⁴ Олександр Беликов, дослідник із Донецька, який тривалий час фахово займається дослідженням історії цыган України не мав змоги прийти на конференцію, але надіслав наукову статтю, яка разом з була опублікована до початку роботи конференції та написав свої роздуми, які оприлюднюємо в цьому збірнику.

социологическими исследованиями, известно, чем закончились. Данные, которые представляют органы МВД, облгосадминистрации интересны, но часто не отражают реальной ситуации. Поэтому необходимы регулярные, долговременные социологические исследования, которые бы финансировались не только благотворительными фондами из-за рубежа, но и государством.

Необходим координационный центр в исследовании цыганского народа (также как и татарского, и грузинского и др.) в Украине. Может, эту роль выполнила бы секция, отдел в крупном научно-исследовательском центре. Как правило, такие центры имеют свои научные издания. Говорит о специальном научном издании для цыгановедов — это маниловщина. Но рубрика в научном журнале, специальный выпуск и т. д. — это реально. Главное, что этот центр смог бы координировать деятельность ученых, занимающихся данной тематикой, по проведению различных научных и культурных мероприятий по всей Украине, выходить на зарубежные центры, создать, наконец, библиотеку литературы о цыганах и для цыган.

Активнее использовать Интернет-ресурсы. Позитивный опыт есть (российские коллеги — начинания Н. Бессонова, В. Шаповала, «Романи Яг»). Интернет — это оперативно и недорого. Это доходчиво и современно. Это даст возможность публиковать и исследования, и источники, и словарь языка, и фото цыганской свадьбы и т.д., популяризировать цыганскую культуру, искусство в украинском обществе.

Проблем и предложений много. Это лишь часть. Чего стоит, например, введение тестов для школьников и поступление в вузы по результатам тестов? Многие ли цыганские дети окажутся в числе поступивших? А в последние годы желающих поступить ребят-цыган возросло в несколько раз.

Состав участников конференции очень разнообразный, я бы сказал — разношерстный. И это, скорее хорошо, чем плохо. Случайные люди, скорее всего, исчезнут с поля зрения, но может кто-нибудь из них, действительно загорится данной проблематикой, найдет себя в ней.

К сожалению, Донецкая область (я сужу по списку участников), оказалась мало представленной (Макеевка, Харцызск, Славянск, Артемовск, тот же Донецк — есть интересные люди, которым небезразлична история и современность цыганского народа и которые действительно работают по данной проблематике (ядро для Донецкого отделения Всеукраинской Ассоциации цыгановедения).

Всеволод Наулко

Проблеми етнічної самоідентифікації постійно привертають увагу дослідників, хоча б тому, що за цим показником у більшості країн виз-

начається етнічний склад людності. З внутрішньоетнічної точки зору ідентичність ґрунтується на комплексі культурних ознак, за якими члени певної спільноти відрізняють себе від інших, тоді як зовнішні уявлення про спільноту мають тенденцію до генералізації та стереотипних категорій. Зазначене повною мірою стосується циган (ромів) різних регіонів їхнього перебування, для яких господарська, культурно-мовна, тим більше кровна спорідненість далеко не завжди відіграють етнодиференціюючу роль. Етнокультурні спільноти ідентифікуються передусім своїми назвами, причому самоназви (автоетноніми) нерідко відрізняються від тих, які побутують в науковій літературі або серед інших етнічних спільнот.

Надзвичайно складна історія формування і життєдіяльності ромів (циган) значною мірою сприяла невизначеності їхньої етнічної ідентичності або її трансформації, що знайшло вияв у багатьох етнонімах і койнонімах (назвах груп людей і колективів). Оскільки роми протягом століть були соціально і політично розпорошені, і не мали власної державності, їхній етнічний консолідації і, як наслідок, формуванню самосвідомості, перешкождали негативні чинники — відсутність національних соціально-політичних інституцій, школи культурних і громадських закладів і, насамперед, відверта або прихована дискримінація з боку правлячих кіл країн, в яких вони перебували.

Незважаючи на це більшість їх зберігала свою самоназву «роми», яка була оголошена, на I Всесвітньому конгресі циган в Лондоні (квітень 1971 р.), їхнім офіційним етнонімом. Цю назву було рекомендовано ООН використовувати у офіційних документах різних країн. У більшості їх, як відомо, були поширені різні назви цього етносу — найчастіше «цигани».

Як і будь-який інший народ, роми на початкових етапах свого формування становили єдину етнічну спільноту, яка згодом внаслідок імміграційних процесів розпалася на окремі групи відповідно певних природних, соціальних, культурних та інших умов, однак зберегли свою ідентичність. При цьому, попри несприятливі обставини, зокрема постійне перебування в іншоетнічному, нерідко ворожому середовищі, вони зберегли високорозвинене почуття власної національної гідності. Цьому не суперечать наведені нижче приклади «відмови» ними від своїх традиційних етнонімів, мови, релігії. Навпаки, дослідники відзначають, що поряд з удаваними, «зовнішніми» ознаками для них набагато ближчими і зрозумілими дули давні етногенетичні риси. В окремих їхніх діях відчувалася певна кон'юнктурна спрямованість. Так, на Одещині серед інших етнічних спільнот, вони

називають себе «молдаванами», а на Закарпатті «мадярами», але насправді ніколи не забувають, що вони передусім роми. Так само їхня належність до офіційного віровизнання (наприклад православ'я або католицизму) була чисто формальною. Це так би мовити релігія «для людей» їм же набагато ближчими були давні язичницькі культури.

Ніколи не забуду, як 1952 року під час студентської виробничої практики в Херсоні, ми зустрілися з групою молодих циган. Мій однокурсник Ростислав Купраш став напівжартома залицятись до чудової циганської дівчини. Вона раптом стала серйозною і рішуче сказала, «що рома ніколи не одружиться на руських». На відміну від нас, ця Кармен з півдня України, не слухала лекції з основ марксизму-ленінізму про роль пролетарського інтернаціоналізму і переваги етнічно-мішаних шлюбів, а керувалася неписаними законами свого роду-племені, завдяки яким її народ протягом багатьох століть стійко зберіг себе і вижив в іншонаціональному середовищі. Подібні погляди ромів на міжетнічні взаємини я доволі часто зустрічав і в інших регіонах України, зокрема на Закарпатті.

«Рома» найпоширеніша самоназва циган. Їхні етнографічні групи розселені серед певних народів і досить часто до своєї самоназви додають етнонім цього народу. Ще О.П. Баранніков виділив українських циган в окрему етнографічну групу. Таким же чином утворилися етноніми «*руські цигани*», «*сербські цигани*», «*литовські цигани*», «*киримілітика рома*» або кримські цигани та ін.

Тривалий час у науковій літературі щодо ромів побутувала думка про їхнє єгипетське походження. В Англії вони називаються «*джипсі*», тобто єгиптяни, в Угорщині «*Pharao neprek*» (фараонів народ). В Україні, на Одещині, ними були засновані два села, які красномовно свідчать про уяву ромів щодо свого походження: Киїр та Фараонівка. Самі ж вони називають себе там «хвараонами». З початку минулого століття версія про єгипетське походження ромів була визнана необґрунтованою, а їхньою прабатьківщиною названа Індія.

Малоймовірно, що цигани, які покинули Індію лише в кінці I тис. н. е., так швидко забули про своє індійське походження і стали «єгиптянами». Найвірогідніше за все їхнє бажання не забувати про країну, де вони прожили кілька століть, пов'язане з толерантним ставленням до них в Єгипті. Як ми знаємо, згодом ставлення до циган в різних країнах змінилося — їх оголошували поза законом, висилали, піддавали всіляким жакливим засобам дискримінації.

За мовою більшість ромів належить до індоарійської групи індоєвропейських народів. Однак, в процесі тривалого розселення в

середовищі інших народів, функціонування мов серед них змінилося. Ще О. Баранніков звернув увагу на значне поширення в їхньому середовищі української мови. До речі, за даними всіх переписів, які провадилися в Україні, серед циган, був найбільший відсоток тих, що назвали своєю рідною українську мову, порівняно з іншими національними меншинами.

Значну групу становлять цигани так звані «*влахи*», чие тривале перебування, як свідчить назва, пов'язане з Волоським князівством. Низка груп ромів зазнали румунських мовних впливів: *рударі* (*лінгурари*), *урсари*, *келдерари*, *ловари*. Інші групи ромів, особливо кримські, зазнали впливів тюркськокомовного населення (*кирлідес*, *орлудес*, *кишаяле*, *баро панонгере*, *халайджидес*, *бара кушменгере* та ін.) і розмовляють тюркськими мовами. Карпатська мовна група представлена словацькими (*сервітіка рома*) та угорськими (*унгріка рома*) циганами, які мешкають в регіоні Карпат.

Визначити справжню чисельність ромів в світі надзвичайно складно. Порівняно з офіційними даними різних країн їхня реальна кількість набагато більша. Зокрема, російський дослідник циган В. Санаров вказував, що їхня чисельність 1970 р. в світі коливається за різними даними від 1 до 8 мільйонів. В наш час їх стало ще більше — лише в Європі від 7 до 12 млн. чол. Основною причиною заниження їхньої реальної чисельності порівняно з офіційними джерелами, як довели дослідження багатьох вчених, зокрема наші експедиційні спостереження 1950–70-х рр., стала дискримінаційна політика щодо циган в країнах їхнього перебування.

Ця тенденція, хоча і меншою мірою, зберігається дотепер. Так, за даними Всеукраїнського перепису 2001 р. в Україні налічувалося 47 917 ромів, тоді як на думку дослідників їх близько 100 тис., про що свідчать дані з різних регіонів. Так, подвірне медичне обстеження місць компактного проживання ромів на Закарпатті виявило 31 093 особи, тоді як перепис зафіксував лише 13 762; у Волинській області моніторинг стану забезпечення прав ромів показав фактичну чисельність близько 2 тис. осіб на противагу 103 особам, зазначених у переписі.

Не можна забувати і про жакливе винищення циганського народу на окупованій під час Другої світової війни українській території. На думку дослідників нацисти винищили чверть тодішнього циганського населення СРСР — 30 тис. осіб. Крім того, після визволення Криму, цигани разом з кримськими татарами були безпідставно депортовані у східні райони країни.

Слід підкреслити, що на сучасному етапі можна говорити лише про приховану дискримінацію в Україні за етнічною ознакою, зокрема, через акцентування національної приналежності у негативних повідомленнях кримінального характеру в ЗМІ або замовчуванні випадків протиправних дій з боку владних структур проти ромів. З іншого боку, можна говорити і про те, що приховування циганами своєї національності було подекуди пов'язане з намаганням уникнути дій деяких радянських законів, які не відповідали нормам їхнього звичаєвого права. Наприклад, в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, де я працював у 1960-х роках, неодноразово надходили листи від циганських громад з проханням сприяти звільненню їх від служби в Радянській армії, оскільки це суперечило їхнім «традиціям».

Дуже складні міжетнічні взаємини циган з іншими етносами. В Молдові та Україні їх досить часто називають «циганами». На думку молдаванина, уродженця села Інгулець Кіровоградської області, професора-хіміка В. Русова, це не безпідставно. По-перше, вони переселилися з Бессарабії, де традиційно їх було досить багато, по-друге, як він вважає, вони дійсно брали участь в етногенетичному процесі молдаван. В селі Циганка, розташованому поблизу Вапнярки, за даними експедиції Л. Артюх, з діда-прадіда живуть молдавани, яких сусідні українці називають циганами.

Слід нагадати і про те, що в Україні налічується багато топонімів, пов'язаних із циганами.

Проф. Мірко Бар'якторович, колишній директор Інституту етнографії Сербської Академії наук, з яким автор 1970 р. досліджував сербські поселення на Кіровоградщині, писав, що бродячих циган в Україні часто називали «сербами» тому, що вони прийшли з Сербії через Румунію. Про це зазначав ще О. Баранніков, згадуючи, що українських циган називають «*серви*» (*servi*) себто сербами. Сучасні дослідники пов'язують слово «серв» з румунським «раб», «кріпак».

Хоча переписи населення не відтворюють дійсну кількість і розселення циган, лише вони залишаються єдиним масовим обліком, проведеним одночасно на значних теренах. Характерно, що більшість ромів за переписами називали рідною мову своєї національності, а друге місце за цим показником, на відміну від інших нацменів, займала українська мова.

На жаль, першоджерела переписів, в розрізі населених пунктів, за якими фахівці складають етнологічні карти, показують лише ті етнічні спільноти, кількість яких перевищує 10 %. Зрозуміло, що ро-

ми в цей облік не потрапили. За даними першоджерел Всесоюзного перепису 1959 р., цигани позначені лише у двох населених пунктах Криму: с. Вавілово Новопокровської сільради Красногвардійського району (117 осіб) і у пос. Холмисте Первомайського району (44 особи). Мешканці с. Фараонівка Старокозачого району Одеської обл. зафіксовані цим переписом як «молдовани». Проте при безпосередньому спілкуванні з ними, під час експедиційних робіт кінця 1950 років, вони за своїм антропологічним виглядом, особливостями господарської діяльності (напівкочівники) і культури виглядали як типові роми.

На сучасному етапі найбільш компактні групи ромів зосереджені у Закарпатті (25 тис.) і в областях південної і східної України: Донецькій — 4,8 тис., Дніпропетровській — 4 тис. та Одеській — 2,9 тис. осіб (перепис 2001 р.).

Побутуючі щодо ромів стереотипні уявлення, що вони ведуть тільки кочовий спосіб життя, не відповідають дійсності. Зокрема, ще М. Плохинський на підставі документів архіву Малоросійської колегії, показав що вже на початку XVIII ст., крім кочових циган було чимало напівосілих й осілих, а в Лівобережній Україні вони, «как и малорусские обыватели» поділялись на десять полків на чолі яких стояли циганські отамани. Циганську автономію було скасовано 1765 р., коли кожний з циган зобов'язаний був обрати собі місце постійного мешкання і поступити у підлеглисть сотенних і полкових правлінь поряд з іншими обивателями, бажаючи ж могли залишатися за будь-яким володарем як вільні підлегли».

Багато свідчень про осілий спосіб життя циган містяться в працях російського історика О. Дружиніної. Так, за її даними, цигани входили до складу військових поселень — 16 кавалерійських полків, сформованих у Херсонській і Катеринославській губерніях на початку XIX ст.; у Бессарабській губернії вони становили групи закріпачених циган, на яких поміщики поширювали право власності і були фактично рабами.

В офіційних документах бессарабські цигани прямо називалися «рабами» і «холопами». Згідно «Устава образования Бессарабской области» (1818 р.) приватне володіння циганами було підтверджено. Крім молдавських бояр ними могли володіти представники духівництва, польська шляхта і купці. Вони мали право продавати циган без землі, віднімати дітей від батьків, чоловіка від дружини. Подібні явища мали місце й на Буковині серед циганської групи «робі».

Разом з тим значні групи циган, особливо ті, що приходили з-за Дунаю, одержували права іноземних колоністів поряд з болгарами, гагаузами та іншими, поселялися разом з ними в колоніях задунайських

переселенців. Саме такі процеси відбулися серед циган згаданого вище с. Фараонівка, мешканці якого — цигани, ще 1958 р. називали себе ще й «козаками».

Згодом відсоток осілих ромів збільшувався, особливо у ХХ ст. В окремих районах України вони склали великі квартали, як наприклад у шахтарському селищі Червоноармійське (шахта 5-6 тис.) Донецькій області або, на околицях м. Берегове на Закарпатті.

Николай Бессонов

— Хотел бы поделиться своим личным опытом полевых исследований. Определенный интерес может представлять методика работы.

За годы исследований я нашел для себя ряд приемов, облегчающих первое знакомство. Конечно, желательно входить в цыганский дом с человеком, которому в данной семье доверяют. В этом случае не придется тратить час или более на установление контакта.

Однако в моей практике бывали случаи, когда попадал в города и поселки, где у меня не было знакомых цыган. В таких случаях я шел на рынок и, определив по внешнему виду торговцев искомой национальности, вступал с ними в беседу. Разговор я начинал с цыганского приветствия и старался с первых же слов дать понять, что интегрирован в цыганскую среду. Сразу же должен предупредить о трудностях такого метода знакомства. Исходя из житейской мудрости, цыгане подозревают в любом незнакомце журналиста или милицейского оперативника. Даже у меня (несмотря на большой опыт) складывается удачно лишь один разговор из четырех. Я посоветовал бы молодым коллегам никогда не представляться работниками СМИ или писателями. Правда предпочтительнее («Я ученый, веду исследование на такую-то тему»). Впрочем, мое положение в этом смысле уникально. Будучи по образованию художником, я честно представляюсь живописцем, создающим цыганскую серию работ — и тут же показываю фото-репродукции со своих картин. Интерес такого рода выглядит в глазах моих случайных собеседников вполне безопасным, что и позволяет постепенно перейти ко второй части разговора.

Я рекомендовал бы коллегам возить с собой фотографии, отражающие предыдущие контакты с цыганами. Мой «рабочий комплект» показывает общение с большинством наших этногрупп, а также моего цыганского зятя, внуков, друзей и т.д. Обычно эти снимки рассматривают с интересом, а попутные комментарии усиливают доверие. В этот момент следует ненавязчиво употреблять слова, не знакомые коренному населению. Моя «стандартная фраза» звучит следующим образом: «*Это мой зять, он по отцу «крым», а по матери «сэрво».* Но рос

среди русских цыган и говорит как они». Конечно же, мой опыт не подлежит механическому копированию, но свободное владение этнонимами в любом случае необходимо, поскольку убеждает, что вы вхожи в цыганские дома.

Начинающим историкам и этнологам я посоветовал бы сохранять спокойствие и благожелательный настрой даже в случае ответной грубости при попытках знакомства. Никто не обязан доверять совершенно чужим людям, и я могу привести десятки примеров, когда цыганские семьи пострадали, впуслав в свой дом предвзятого журналиста. Поэтому не обижайтесь на замкнутость и помните, что труднее всего первый контакт. Если вы сможете наладить взаимопонимание хотя бы с одной семьей, далее вас будут рекомендовать друзьям или соседям. Лично у меня в последние годы не было ни одной неудачной поездки в незнакомые города. Напротив, были случаи, когда цыгане сразу же приглашали меня на свадьбу или оставляли у себя ночевать (что является признаком доверия к чужому человеку у любого народа).

Если тем или иным способом первый контакт налажен, необходимо расспросить цыган, кто считается в их среде наиболее интересным и серьезным собеседником. Таковыми обычно называют пожилых людей с большим жизненным опытом и хорошей памятью. К сожалению, далеко не всегда удаётся вызвать на откровенный разговор этих знатоков цыганской истории. Последнее десятилетие ознаменовалось множеством махинаций с компенсациями за нацистский геноцид. Цыгане привыкли думать, что любой их рассказ может при определенных обстоятельствах стать «товаром». Бывали случаи, когда часть денег, предназначенных старикам, присваивалась национальными активистами или даже родственниками. Зная о таких прецедентах, пожилые цыгане не желают делиться информацией, а особенно своими анкетными данными. Они опасаются, что на их словах «хотят нажиться». Даже если речь идет не о временах оккупации, это не всегда устраняет подозрительность. Мысль о том, что рассказанный случай можно «вставить в книгу» и получить миллионные гонорары, неоднократно озвучивалась в моём присутствии.

Нет никаких рецептов, как преодолеть эти возникшие недавно барьеры. Но если пожилой информант всё же поверит в искренность ваших побуждений, я бы не советовал пользоваться на первых порах звукозаписывающей аппаратурой. Диктофон или видеокамера действуют на цыган сковывающе. Поспешность может привести к тому, что интервью прервется, едва начавшись. Лично я веду записи ручкой, глядя не на бумагу, а на собеседника. По моему опыту при этом

можно и переспрашивать, уточняя даты, географические детали или звучание слов на конкретном диалекте. При определённых навыках такая фиксация позволяет довольно точно воспроизвести даже индивидуальную речевую манеру.

Располагая значительным резервом времени, желательнее все же договориться о видеозаписи. При формировании видеоархива следует не только удовлетворять свой исторический или этнографический интерес — но и собрать материал для коллег-лингвистов. Можно попросить информанта сдублировать свой рассказ на цыганском языке. При этом советую предупредить, чтобы он говорил на своём диалекте. Дело в том, что многие цыгане при общении вне пределов своей этногруппы автоматически переходят на русско-цыганский диалект. Делается это как из вежливости, так и для лучшего взаимопонимания.

Подведём итоги. Самокритично оглядывая свою профессиональную деятельность, мы должны признать, что нами упущены многие возможности. Записи устных рассказов дали бы бесценный материал с лингвистической, исторической и этнографической точки зрения. База, на которой мы можем основываться, сужается с каждым днём. Фактически у нас осталось всего десять лет для работы с теми людьми, которым в момент Указа было 15–16 лет. Со своей стороны я делаю (и буду делать) всё чтобы выслушать пожилых цыган. Если мои доводы убедят хотя бы одного из моих коллег внимательнее отнестись к нарративным источникам, я буду считать задачу этого доклада выполненной.

В идеальном случае хотелось бы провести дискуссию о возможности организовать соответствующую работу в плановом порядке. Цыгановедение России и Украины только выиграло бы, если бы мы выработали список наиболее важных тем и распределили имеющиеся научные силы по направлениям.

Мне хотелось бы призвать коллег, ведущих полевые исследования, включать вопрос о цыганских играх в программу своих бесед с пожилыми информантами. Поколение, которое помнит своё детство накануне указа 1956 года, всё ещё находится в трезвой памяти. Ещё не поздно совместными усилиями ликвидировать пробел в этнографических описаниях.

Василь Жадан

— Хочу зупинитися на деяких аспектах культурної роботи серед ромів Сумщини як засобу збереження ідентичності.

Приходить день, коли запитуєш себе, а що ти зробив не лише для себе, а й для людей? Сумська обласна громадська організація «Ромале»

створена давно, зареєстрована як юридична особа влітку 2007 року. У 2005 р. її представники — ромська творча молодь — відвідали Польщу з культурно-мистецькою програмою. Так було започатковано співпрацю з польськими ромськими громадськими організаціями. Відвідини Польщі сприяли розгортанню діяльності з відродження ромської культури на Сумщині. За підтримки П. Григоріченка у 2006 р. ромами в Сумській області було проведено мистецький фестиваль, який продемонстрував розмаїття талантів і виявив прагнення розвивати власний духовний світ і нести мистецтво до сердець співгромадян. Сумська обласна державна адміністрація та Сумська міська рада запросили нас до участі у фестивалях, зокрема, всеукраїнських — «Овіяні вітром і вогнем», «Оспівую тебе рідне місто».

Навесні 2008 року наше громадське об'єднання взяло участь у кількох конкурсах проектів. Зупинюсь на двох, що стосуються відкриття музичного класу в одній зі шкіл м. Суми, де навчаються ромські діти, та створення на її базі першого в області музею історії музики та музичних інструментів; та проект в галузі гендерної політики та правового захисту багатодітних матерів. Обидва проекти були підтримані місцевою владою, і визнані кращими зпоміж 70 представлених на розгляд журі. Сьогодні реалізації проектів сприяють управління сім'ї, молоді та спорту Сумської міської ради. Особлив вдячні Степанові Паку та Вірі Мотречко. Проект наш називається «Світ музики». Реалізуючи його, на базі Сумської ЗОШ №5 започатковано роботу гуртків з хореографії, вокалу, навчання гри на фортепіано. Навчаються тут діти з багатодітних та малозабезпечених родин. Ми вдячні директорів Борисові Богодушку та викладачам: гри на фортепіано — Тамарі Верещакіній, з хореографії — Ніні та Галині Жадан, з основ музики — Олександрові Плетенку, з вокалу — Аллі Ткаченко та ін.

Наша громадська організація активно співпрацює з Сумським обласним відділенням товариства зв'язків з українцями за межами України «Україна — Світ», яке на Сумщині очолює Катерина Полтавець. Відповідно до Державної програми, розрахованої на період до 2010 року, заплановано низку заходів, зокрема — обмін творчими делегаціями з митцями з Канади — міста Торонто.

Ми підготували і подали на конкурс, який проводило управління внутрішньої політики Сумської облдержадміністрації, проект по створенню Центру ромської культури для обдарованої молоді, а також продовження роботи над вже апробованим проектом щодо створення музичного класу. Завдяки фінансовій підтримці, наданій головним управлінням зв'язків з громадськістю Сумської облдержадміністрації

(начальник Сергій Над'ярний, начальники відділів Анатолій Ярош, Олександр Гараган), наша ідея втілюється в життя.

Традиційними фестивалями стали Вечори ромської культури, які збирають численну глядацьку аудиторію, дозволяють розкривати свій творчий потенціал молодим співакам, виконавцям, акторам, початку ючим поетам і композиторам, серед яких: Олександр Грищенко, Олег Подольський, Євген Ревун, Олена Фоменко, Іван Жадан, Василь Жадан, Олександр Петух та ін.

Ми підготували до друку перший випуск альманаху «Ромале», виборовши перемогу у конкурсі проєктів, який проводило управління внутрішньої політики Сумської облдержадміністрації. Альмах побачить світ на початку липня 2008 року. Окрім колонки редактора (головний редактор Василь Жадан), альманах включатиме рубрики: *Гість* Інтерв'ю з Петром Григоріченко, президентом Всеукраїнської спілки громадських організацій «Конгрес Ромен України», *Персона номера* знайомство з Рустамом Аджі — чемпіоном світу з геко-римської боротьби; *Гендерна політика*: терія і реальність; *Творчі особистості* стаття Тетяни Сторожко «Талант через віки»; *Світ поезії*; *проект «Світ музики»*; *Традиції* нарис Олени Фоменко «Ромське весілля». Маємо наміри продовжувати випуски альманаху і запрошуємо усих бажаючих до творчої співпраці.

Лев Черенков

— Уважаемые коллеги, добрый день! Поскольку на меня возложили обязанности по руководству филолого-педагогической секцией, приглашаю всех присутствующих к плодотворной работе в рамках установленного регламента и программы конференции.

Согласно программе, первым значится мой доклад, который представляю вашему вниманию.

Украина в современных государственных границах — одна из крупнейших европейских стран со старожильческим цыганским населением. При этом необходимо отметить, что внутренняя структура цыганского населения в Украине изменялась в связи с политическими событиями — прежде всего, в связи с территориальными изменениями, но также и в связи с переселенческими процессами (репатриацией, депортацией и т.д.).

Согласно Всеукраинской переписи населения 2001 года, в Украине живут 47 587 лиц цыганской национальности обоого пола, из них родным языком считают язык своей национальности (т. е. цыганский) 21 266 человек, а 16 620 человек — другие языки (украинский — 10 039, русский — 6 378, иные языки — 203 человек). Совершенно «немыми»

остались 9 701 человек цыган — это число (при этом весьма значительное) не распределено ни по одной из граф, относящихся к родному языку цыганских респондентов.

Вызывают также удивление данные о родном языке цыганского населения Закарпатья. При общем количестве цыган в этой области в 14 004 человек, цыганский язык считают родным 2 871 человек, украинский — 2 335 человек, русский 28 человек, иные языки — 11 человек. «Немыми» оказались 5 245 лиц цыганской национальности. Известно, что большой процент (если не большинство) цыган Закарпатья считают родным языком венгерский. Может быть, именно они оказались в этом количестве в пять с лишним тысяч человек? Потому что цифра в 11 человек закарпатских цыган, указавших в качестве родного язык иной (какой?), нежели цыганский, украинский и русский, вызывает сильное сомнение у человека, хоть раз побывавшего в Закарпатье.

Естественно, ещё ни одна перепись населения в мире не учитывала распределения цыган по субэтническим группам. А одной из основных дифференцирующих характеристик каждого цыганского субэтноса является наличие у него особого, присущего только ему, диалекта. Число носителей каждого цыганского диалекта определяется оценочно, приблизительно, исходя из опыта исследователей и сведений от цыганских информантов.

В данной работе я попытаюсь, среди прочего, представить общую картину распределения в Украине цыганских диалектов по регионам, основываясь на собственном опыте и на данных блестящей работы молодого американского исследователя русского происхождения Антона Тенсера.

I. Начнём с диалектов, которые большинство исследователей относят к диалектам т. н. **влашской** группы диалектов цыганского языка Европы. Группа объединяет диалекты, сформировавшиеся (как явствует из названия) на территории распространения румынского языка. Влашские диалекты подразделяются на «старовлашские» и «нововлашские» или просто «влашские». К **«старовлашским»** относятся диалекты, носители которых покинули румыноязычные территории по экономическим, политическим и пр. причинам в XVI–XVII вв. В Украине на «старовлашских» диалектах говорят цыгане *сэрвы* и *влахи* или *волохи*. Доподлинное время их появления в Украине неизвестно, но с большой степенью вероятности можно предположить, что это произошло не ранее начала XVII века или даже на рубеже XVII и XVIII веков. В пользу этого говорит законодательный акт Варшавского коронного сейма от 1624 года, содержащий запрет предоставления

жилья «неоседлым сербам и волохам» и наказание за несоблюдение этого запрета, предусмотренное ранее опубликованным запретом предоставления жилья цыганам.

В пользу происхождения носителей *сэрвицкого* диалекта из румыноязычных областей говорит не только относительно большое количество в диалекте румынских заимствований. Диалект обнаруживает сходство с другими диалектами влашской группы и в фонетике.

В результате активных контактов (включая смешанные браки) цыган *сэрвов* с (северно) русскими цыганами, их диалект испытал — большей частью, в лексике — некоторое влияние севернорусского цыганского диалекта.

Традиционный ареал расселения *сэрвов* — левобережная Украина, особенно Донбасс и шире Слобожанщина. Это, несомненно, область формирования и численного доминирования цыган *сэрвов*, которых с полным правом можно назвать «истинно украинскими цыганами». Но группа традиционно занимает гораздо более широкий ареал, захватывающий соседние области Российской Федерации и достигающий Волги в её среднем течении.

Для *сэрвов*, даже живущих в великорусском языковом окружении, очень характерно более активное употребление в быту украинского языка (чаще всего, в виде т. н. «суржика»), чем цыганского. Много *сэрвов* живёт и на правобережной Украине, а в послевоенные годы в связи с репатриацией в Польшу цыган *галицыяков* из Львовской и бывшей Дрогобычской областей их место заняли, в основном, *сэрвы*, в том числе *сэрвы-волгари* из Самары.

Второй по численности и по распространённости субэтнической группой цыган, говорящих на одном из «старовлашских» диалектов являются цыгане *влахи*. Этот субэтнос традиционно обитал в приднепровских областях Правобережной Украины, но затем в результате миграций распространился по всему ареалу проживания *сэрвов*. В Ставропольском крае Российской Федерации они составляют большинство цыганского населения.

Их диалект обнаруживает ещё больше сходств с влашскими диалектами (северной ветви), чем *сэрвицкий* диалект. В лексике диалекта *влахов* больше румынских заимствований, чем в *сэрвицком* диалекте.

Оба вышеописанных диалекта объединяют особенности, которые американский цыганолог А. Тенсер в описании цыганских диалектов Украины условно назвал «пан-украинскими».

В украинском Донбассе и в соседних районах Российской Федерации существует немногочисленное цыганское подразделение *ришяров* /

ришяров. Время появления их в данном ареале неизвестно, но некоторые особенности фонетики и лексики свидетельствуют в пользу принадлежности их диалекта к влашским. При первом знакомстве с речью *ришяров* может создаться впечатление, что она идентична влашской, но на самом деле между этими двумя диалектами наряду с общими дифференцирующими характеристиками существуют и серьёзные отличия. У меня только два текста и те не из Украины, а их Ростовской области. Очень слабо изученный диалект. В *ришяром* больше, чем у *сэрвов* и *влахов* лексических заимствований из румынского языка.

Все три вышеописанные диалекта испытали и испытывают огромное влияние украинского языка на всех языковых уровнях. Стоит ещё отметить, что эти диалекты нигде, кроме Украины и Южной России, не встречаются.

К «нововлашским» или **влашским северной ветви** диалектам относится диалект цыган *кишинёвцев*. Предки этих цыган покинули территорию Бессарабии в середине или во второй половине XIX века и стали кочевать по территории Украины и Южной России. В настоящее время «кишинёвская» общность в Украине и России делится на два больших подразделения: 1) таврических «кишинёвцев» в Украине и 2) донских кишинёвцев» в России. Судя по историческим, этнографическим и лингвистическим данным современные украинские и русские «кишинёвцы» происходят от одного из подразделений бессарабских цыган, говорящих на влашских цыганских диалектах — вероятнее всего, от бессарабских *лаешей*. Их диалект отличается от современных влашских цыганских диалектов Республики Молдовы лишь большим количеством новых русских и украинских заимствований. Румынского (молдавского) языка даже представители старшего поколения «кишинёвцев» не помнят, и некоторые румынские заимствования в их диалекте подверглись фонетической трансформации.

К тем же влашским северной ветви относится и диалект цыган *кэлдэраров* или *котляров*, которые более или менее компактными группами живут по всей территории Левобережной и Правобережной Украины, но больше всего в Днепропетровской, Одесской и Николаевской областях. К ним, очевидно, необходимо с точки зрения языковых и этнографических особенностей отнести и потомков репатриантов из Китая, которые называют себя *шанхайцы*. Хотя объективно являются *котлярами* не любят себя так называть.

Кэлдэрары — выходцы из трансильванско — банатско — карпатского региона Румынии, которые в середине и во второй половине XIX века после отмены рабства цыган в румынских княжествах распрост-

ранились по многим странам Европы, а затем Америки, и по Австралии. В настоящее время это самый географически распространённый в мире цыганский субэтнос. Их говоры (диалект) очень хорошо описаны в зарубежной и российской специальной литературе, к которой интересующиеся всегда имеют возможность обратиться.

Очень похожую историческую судьбу испытали и цыгане субэтнического подразделения *ловаров*, диалект которых тоже относится к влашским северной ветви диалектам. Этот субэтнос также проживает во многих странах мира, иногда смешанно с *кэлдэрарами*. Диалект чрезвычайно близок к кэлдэрарскому, но отличается от него как фонетически (противопоставлением гласных по краткости и долготе, отсутствием сильной палатализации согласных и т. д.), так и лексически (ловары относительно продолжительное время жили в венгерскоязычном ареале и усвоили довольно много венгерской лексики).

В Закарпатской области довольно много цыган, говорящих на «нововлашских» диалектах. Это и т. н. «чехословацкие ловары». Вдоль украинско-венгерской и украинско-румынской границы имеются небольшие поселения (Королево, Хуст и др.) влашских цыган различных этнических подразделений, основная масса которых живёт в Северо-Восточной Венгрии и в соседней Румынии. Это *цэрхары*, *ченгэвары*, *машары* и др. На востоке Закарпатья (Рахов, Великий Бычков) живут румынские цыгане, которые, однако, для выделения себя из массы других закарпатских цыган называют себя «русскими» / «русинскими» или «гуцульскими» цыганами. Диалекты упомянутых выше цыган хорошо описаны в публикациях венгерских исследователей.

II. Несмотря на то, что самыми «типичными украинскими цыганами» — как было сказано выше — являются *сэрвы* и *влахи*, первое упоминание о присутствии цыган на украинских землях относится к волинско-подольскому ареалу. В августе 1545 г. в Скале Подольской (нынешней Тернопольской области) появился «граф Малого Египта» Пётр Ротемберг со своими людьми, проделавший долгий путь из Германии через немецкоязычные города польского Поморья в северные области Великого Княжества Литовского и оттуда прибывшего на Украину. На следующий 1546 г. Пётр Ротемберг получил сопроводительное письмо от владетеля Ровно князя Василя Курцевича. Особо стоит отметить, что на украинских землях (так же, как ранее на литовских и белорусских) цыгане из группы Петра из Ротемберга посещали конные базары. Это означает, что они могли задерживаться в определённых населённых пунктах на относительно продолжительное время или вообще оставаться в них. В течение XVI–XVII вв. отмечался нап-

льв цыган на территорию Великого Княжества Литовского (в состав которого входили волинско-подольские земли) из немецких земель через Польшу и из самой Польши в связи с антицыганским законодательством и гонениями цыган.

Подробно останавливаюсь на истории появления немецких цыган в Украине потому, что в упомянутом ареале в течение долгого времени вплоть до наших дней большинство цыганского населения (что может подтвердить присутствующий тут П. Григориченко) составляла субэтническая группа цыган, в культурном и языковом отношении как бы занимающая промежуточное положение между польскими «равнинными» и южными группами севернорусских цыган. Как и севернорусские и польские «равнинные», а также литовско-белорусские и латышские, эти цыгане говорят на диалекте, относящемся к **северо-восточной ветви северных (Nordic) диалектов** цыганского языка. Польские «равнинные» цыгане называют их «чернобыльцами». Этот этноним иногда употребляется самими цыганами. На востоке данного ареала в Житомирской и Киевской областях эти цыгане чаще называются *гимпэны* / *гымпэны*). Диалект чрезвычайно близок к севернорусскому цыганскому диалекту, но наряду с этим обладает рядом выраженных особенностей. В лексике этого диалекта есть некоторое количество лексем, не характерных для севернорусского цыганского диалекта (кроме говоров сибирских цыган), но имеющихся в польском, литовском и латышском цыганских диалектах. Есть и некоторая часть лексики, заимствованной у *сэрвов*.

На крайнем востоке ареала, а также в соседних Черниговской и Сумской областях живут цыгане, говорящие на местных разновидностях севернорусского цыганского диалекта — *росейска рома*. Впрочем, провести чёткую границу между этими говорами и диалектом *гимпэнов* очень трудно (из-за отсутствия достаточного количества языковых данных). Проблема более точной идентификации этих диалектов ждёт дальнейшего изучения.

III. Единственным в Украине диалектом, относящимся к **балканской** группе диалектов цыганского языка, является диалект крымских цыган, которые называют себя *кырымлытика рома* или *кырымлыдэс* (*kyrymlydes*), а в общении с представителями других цыганских субэтносов — также *крымы* или *крымура*.

До массовой депортации татар и других местных народов из Крыма там проживали две большие группы цыган: 1. татароязычные цыгане, которых крымские татары называли *чингене(лер)* или *дайфа(лар)* и которые сами себя называли *урмачель*; 2. цыганоязычные цыгане, котрых по-крымскотатарски обычно называли *аювджы(лар)*.

Согласно некоторым источникам (прежде всего, письменным крымскотатарским семейным хроникам «меджмуа») после заключения Бухарестского трактата 1812 г., по которому Турция передала России Бессарабию и Буджак, в Крыму наблюдался массовый наплыв цыган из Бессарабии. Очень возможно, что эти цыгане и были предками *аювджы*, смешавшимися со старожильческим цыганским населением Крыма и воспринявшими через них мусульманство и элементы крымскотатарской традиционной культуры.

В пользу этой гипотезы говорит несколько фактов: диалект современных крымских цыган чрезвычайно близок по морфологии и старой («докрымской») лексике диалекту бессарабских *урсаров*; в диалекте крымских цыган есть некоторое количество заимствований из румынского (молдавского) языка; и крымские цыгане, и бессарабские *урсары* — традиционно кузнецы. Причём профессиональная терминология (новогреческого происхождения), а также технологические приёмы работы с металлом у обеих субэтнических групп почти идентичны; *аювджы* по крымскотатарски означает то же, что *урсар* по-румынски — «медвежатник, вожак медведя», хотя в обоих субэтносах не сохранилось никаких воспоминаний о хождении с медведем, но подчёркивается традиционная приверженность кузнечному ремеслу. Кузнечная терминология идентична (греческого происхождения).

В диалекте крымских цыган — огромное количество заимствований из крымскотатарского языка. Вместе с тем, контакты с носителями других языков (украинского, русского) также оставили глубокий след в крымском цыганском диалекте. Во время голода 1921 г. многие крымские цыгане покинули Крым и переправились в Краснодарский край, где они до сих пор составляют большинство цыганского населения. Таким образом, для значительной части крымских цыган контакты с крымскотатарским языком прервались, а контакты с носителями украинского и русского языка усилились. Окончательно прекратились контакты с крымскотатарским языком в 1944 г. (хотя в том же году многие крымские цыгане были депортированы из Крыма и до 1951–1952 гг. жили в тех же местах ссылки, что и крымские татары). В настоящее время и в Украине, и в России (прежде всего, в Краснодарском крае) с трудом можно найти представителя старшего поколения крымских цыган, который помнит крымскотатарский. Поэтому в диалекте место старых крымскотатарских заимствований занимают заимствования из русского и украинского языков.

Стоит также отметить, что крымские цыгане в настоящее время живут не только (и не столько) в Крыму. Старая крымско-цыганская

колония существует в Одессе, есть крымские цыгане в Николаевской, Херсонской, Днепропетровской, Запорожской областях и в других регионах Украины.

IV. В западных районах Закарпатья живёт небольшое количество словацких цыган, говорящих на диалекте, относящемся к **северной ветви центральной (или карпатской) группы** диалектов цыганского языка. Больше всего их в Ужгороде, Перечине и в селе Середнем около Мукачева, где они уже несколько веков ведут оседлый образ жизни. Почти все они имеют родственников в Восточной Словакии, а некоторые и в Чехии. Говоры словацких цыган Закарпатья в последние десятилетия испытывают некоторое влияние украинского литературного языка, из которого черпается лексика, связанная с новыми реалиями.

Во Львовской области Украины (в Дрогобыче, Трускавце, Самборе и в самом Львове), а также в некоторых селениях Ивано-Франковской области живёт близкородственная словацким цыганам группа южнопольских карпатских цыган, которые иногда называют себя «венгерскими» цыганами и которых польские «равнинные» цыгане называют «горными» цыганами. Эти цыгане оседлы, по крайней мере, со времён Марии-Терезии, т.е. с середины XVIII в. Основная их масса живёт в Польше в предгорьях Карпат. Их диалект очень близок диалекту словацких цыган, но имеет много полонизмов в лексике.

К той же ветви и к той же группе диалектов относится диалект *плащун*, которые живут в очень небольших группах на огромном пространстве Восточной Украины и России, но, вероятно, их традиционным ареалом были Донецкая область (особенно Горловка) и такие южнорусские области как Ростовская, Самарская, Волгоградская и Астраханская. Тем не менее, *плащун* сохранили память о долгом пребывании в Закавказье (в Баку). Другая их часть обитала в районе Оренбурга.

В недалёком прошлом *плащун* вели в основном кочевой образ жизни. Время появления их предков в местах нынешнего расселения неизвестно, как и неизвестна территория, с которой они прибыли в Украину и Россию. Данные их диалекта говорят в пользу того, что их предки происходили из моравско-западнотатарского региона, поскольку и в фонетике и в лексике у *плащун* есть особенности именно моравских и западнотатарских диалектов северной ветви центральных диалектов цыганского языка. В *плащунском* диалекте есть также украинские лексические заимствования. Все *плащун* — православные, фамилии у них украинские и реже русские.

V. В Закарпатье среди местного немецкоязычного населения ещё в середине 1950 гг. можно было найти несколько семей немецко-австрийских

цыган из субэтнической группы *синти* подразделения *эстэрайхарья* «австрийцы». Эти цыгане занимались затачиванием ножей и топоров и поэтому назывались также «точильщики». Их диалект совершенно идентичен диалекту цыган-*синти*, переселившихся из Австрии в Венгрию в начале XX в. и относится к **центральной ветви северной группы диалектов цыганского языка**.

Первым из цыганских диалектов, распространённых на территории Украины, стал изучаться сэрвицкий диалект. Ещё в конце XVIII в. довольно подробные и достоверные сведения о нём привёл российский путешественник и учёный Василий Фёдорович Зуев. Очень активно изучением диалектов украинских и южнорусских цыган занимался советский индолог академик Алексей Петрович Баранников, опубликовавший в 1920-е — 30-е гг. много статей о диалектах *сэрвов* (частично также *влахов*) в отечественной и зарубежной специальной периодике. Результатом его деятельности в цыганской лингвистике явилась книга «Українські та південно-російські циганські діалекти» с англоязычным вариантом «The Ukrainian and South-Russian Gypsy Dialects» [10]. По *крымскому* диалекту прекрасным источником являются публикации Вадима Германовича Торопова, который занимается изучением языка, истории, фольклора и культуры крымских цыган вот уже два десятилетия. Краткие сведения о *плащунском* диалекте содержатся в публикации Льва Николаевича Черенкова.

Больше «повезло» диалектам, распространённым кроме Украины на территории других государств и стран. Это, прежде всего, *кэлдэрарский* и *ловарский* диалекты. Из русскоязычных публикаций по *кэлдэрарскому* диалекту отмечу «Цыганско-русский и русско-цыганский словарь (кэлдэрарский диалект)» братьев Романа Степановича и Петра Степановича Деметеров, а по *ловарскому* — «Романэ ворби. Цыганско-русский словарь (ловарский диалект)» писателя и общественного деятеля Георгия Николаевича Цветкова.

По диалектам цыган бывшей Чехословакии и, в частности, по диалекту *восточнословацких* цыган, который распространён также и в Закарпатье, прекрасным источником является словарь, созданный группой специалистов под руководством выдающейся специалистки по цыганистике Милены Хюбшманновой.

По диалектам цыган Прикарпатья наиболее авторитетен труд польского исследователя Изидора Коперницкого. Подробную работу по диалекту австрийских цыган *синти*, живущих в Венгрии (и живших, по крайней мере, в 50-е годы XX века в Закарпатье), опубликовал венгерский исследователь Дёрдь Месарош. По *влашским* диалек-

там Закарпатья хорошим источником может послужить словарь известного венгерского цыганолога Йожефа Векерди.

Ещё раз следует отметить, что перечисленные выше работы относятся к диалектам, распространённым в основном за пределами Украины. Это не освобождает от необходимости изучать особенности функционирования этих диалектов именно на территории Украины в условиях их контактов с украинским литературным языком и его диалектами (особенно это относится к Закарпатью и Прикарпатью со старожильческим цыганским населением).

С ростом культуры и образованности среди цыган не раз предпринимались попытки расширить сферу применения цыганского языка, который до сего времени в основном функционирует как язык внутрисемейного и внутриобщинного общения. Оставим в покое культурно-языковое строительство среди цыган СССР в период до Великой Отечественной войны и обратимся к более новым примерам из жизни цыган современной Украины.

Наиболее блестящей фигурой в молодой цыганской литературе на Украине я несомненно считаю Михаила Григорьевича Козимиренко (1938–2005). Он не только прекрасно знал лексику диалекта (очень близкого к гимпенскому), на котором он писал свои оригинальные поэтические произведения и на который переводил произведения украинской классики, но и тонко чувствовал цыганскую фразеологию, в полной мере используя её возможности. Все богатство цыганского языка, как строится фразы.

Так же прекрасно знает цыганскую лексику и чувствует особенности фразеологии, но уже применительно к сэрвицкому диалекту, Елена Марчук (сегодня присутствующая на секции), которая переводит на этот диалект Евангелие и создаёт на нём оригинальные произведения на религиозную тематику. Язык её переводов настолько органичен, что порой кажется, что евангелический текст был изначально создан на цыганском языке (Аплодисменты зала).

К сожалению, необходимо обратиться и к отрицательным примерам. Переводчик Илья Трофимович Мазур, иногда действующий под псевдонимом Илие Мазоре, имея весьма смутное представление о цыганском языке, поскольку не владеет ни одним цыганским диалектом, сумел, тем не менее, получить доступ к публикации на созданном им волапоке, понятном только ему самому, так называемых «цыганских оригиналов» с украинскими переводами стихов известного русского цыганского поэта Николая Георгиевича Саткевича (1917–1990). Я поддерживал с Саткевичем приятельские отношения с осени 1954 г.

до его кончины и знаю, что он прекрасно владел родным брянским говором севернорусского цыганского диалекта, на котором и писал свои поэтические произведения. В моём личном архиве есть оригиналы некоторых из них. Естественно, их язык не имеет ничего общего с абракадаброй, созданной усилиями И. Мазура. Его «цыганская» деятельность» только дискредитирует дело цыганской литературы в Украине.

Очень интересна и пока ещё до конца не разработана проблема употребления цыганского языка в цыганской (не обязательно цыганоязычной) прессе. Пионером в этом деле выступила закарпатская цыганская газета «Романі яг». Меня насторожила только попытка создания некоего «усреднённого» цыганского закарпатского диалекта, чего-то среднего между словацким и влашским цыганскими диалектами. Да простят меня авторы этого начинания, которые, конечно же, руководствовались самыми хорошими побуждениями, но получилось нечто вроде «язычия» Крижанича, призванного обслуживать все славянские языки разом. По-моему, лучше публиковать материалы один по-словацкоцыгански, другой — по-влашкоцыгански. В конце концов, для читателя, владеющего одним из этих диалектов, нет непреодолимой преграды для понимания текста на другом цыганском диалекте. То же самое относится и к переводу заголовков статей и к анонсам.

Таким образом, мы вплотную подошли к проблеме создания и функционирования так называемого «общего литературного» языка цыган Европы — наддиалектной формы, понятной всем европейским цыганам и признаваемой ими. Очень сложная проблема. Каюсь, я тоже в своё время принял участие в создании такого «языка», поставив свою подпись на IV Всемирном цыганском конгрессе под декларацией о новом «общецыганском» алфавите». Такой «язык» действительно был создан французским лингвистом Марселем Куртиаде, на нём даже были выпущены учебники для начальных классов.

Позже, преподавая цыганский язык в воскресной мультиэтнической школе № 1650 в Москве, я понял, насколько глубоко заблуждался в целесообразности создания такого «языка». Каждый цыган (в том числе и цыганский ребёнок) воспринимает то, что называется «цыганским» (язык, культуру, традиции и т. д.), через опыт своей этнографической группы. Цыганская традиционная культура в самом широком понимании (включая и язык) находится в постоянном контакте с культурой окружающего населения (*гадже*) и подвергается постоянному влиянию с её стороны. Исключить это влияние (а также следы влияния тех культур, с представителями которых цыгане взаимодействовали в прошлом) невозможно — разве что, поместив цыганских младенцев в безлюдную

пустыню, чтобы они там росли в «незамутнённой чистоте». Носитель «цыганскости» — того, что называется *романьтэн* или *романимо* — живой диалект цыганских родителей. Именно поэтому «общий литературный» язык Куртиаде воспринимался моими цыганскими учениками как нечто экзотическое и музейно-чужое, чуждое, хотя и временами очень понятное.

Мы решили научиться писать по-цыгански на живых цыганских диалектах — по-русскоцыгански и по-ловарски. И дело пошло значительно лучше. Прекрасные сочинения и стихи писаи дети на этих диалектах. Но, к сожалению, как много хороших начинаний, школа распалась.

Подобный опыт есть и в Швеции, где в цыганских классах преподаватели из грамотных цыган учат писать на живых диалектах: по-кэлдэрарски и по-ловарски. В Швеции существуют и книги для внеклассного чтения на этих диалектах. Наиболее, по моему мнению, положительный опыт преподавания цыганского языка в школе имеет Австрия.

С 1993 г. в Институте языкознания Университета Карла-Франца в австрийском городе Грац существует так называемый Проект по цыганскому языку (Romani Projekt), в рамках которого наряду с изучением и исследованием цыганских диалектов Европы разрабатываются также и программы изучения живых цыганских диалектов Австрии в цыганских классах. Группой специалистов во главе с доктором Дитером Хальваксом и в сотрудничестве с цыганской организацией провинции Бургенланд разработаны методические материалы для преподавания языка детям, проведена кодификация и нормирование бургенландского цыганского диалекта, введены правила правописания.

Язык (по желанию родителей) успешно преподаётся в школе городка Оберварт, где наблюдается наибольшая концентрация цыган. Издаётся детская литература, ежемесячная газета, ведётся местное радиовещание. По заказу венской цыганской организации той же группой в сотрудничестве со специалистами из Вены проведена работа по кодификации и нормированию ловарского диалекта Австрии. Практическое применение кодифицированного и нормированного языка затормозилось из-за активного сопротивления значительной части родителей-ловаров, предпочитающих слышать в школе не цыганский, а немецкий язык.

Существует надежда на то, что на следующей подобной конференции с докладом о состоянии и перспективах цыганской диалектологии в Украине будет выступать украинский специалист. Спасибо (аплодисменты зала).

Валерій Сухомлинів

— Вы про язык *лингурари* ничего не вспомнили, о их языке. Они ведь тоже есть на Украине.

Лев Черенков

— Георгий Марцин — это один из лидеров молдавских цыган, которого я 40 лет знаю, и он знает, что я отвечаю... К тому же *лингурарей* на Украине нет.

Валерій Сухомлинів

— В городе Ирпень проживают около 1,5 тысяч *лингураров*, переселившихся из северных районов Молдавии в 1960-х гг.

Лев Черенков

— У *лингураров* родной язык — молдавский. Насколько я понимаю, и у ирпенских цыган родной язык румынский (молдавский).

Реплика

У них было раньше, моя мать говорила, что они говорили по цыгански (*по сырешти*), но просто никто не изучал их диалект, который безусловно имел очень много молдавских заимствований.

Лев Черенков

— Большое спасибо за вопросы.

Микола Радця

— Вы очень хороший доклад сделали, как специалист своего дела. Но у меня есть несколько замечаний. Вы говорите, что Илие Мазоре плохой диалект использовал, но он знает много языков. Потом, есть другой цыган Степан Келар, который тоже прилагает усилия для издания в Украине книг на цыганском языке.

Лев Черенков

— И Степан Келар и Илие Мазоре имеют к цыганам такое же отношение, как я к манджурской династии... Надо изучать живые цыганские диалекты, на которых говорят родители и родственники. А искусственный язык...

Микола Радця

— Являясь филологом, хочу сказать, что стараюсь так сказать по-цыгански, чтобы все поняли: и дети, и старики, и представители других диалектов, в том числе и других стран. Это означает что можно и нужно работать над языком.

Лев Черенков

— Нужно развивать свой, подчеркиваю, родной язык. Одновременно говорить на всех языках сразу — это будет понятно, но вместе с тем очень искусственно. Есть один деятель — вы его знаете, очень высокого международного ранга, который говорит на всех диалектах сразу. Так вот дома жена просит его общаться на своем родном диалекте.

Очень некорректно пытаться распространять на цыган способы формирования литературных языков у народов, имевших государственность. Ведь цыгане всегда двуязычны, в то время как у других народов это явление бывает лишь в пограничных этноконтактных зонах. И это «близкое» влияние макрообщества на цыган избежать невозможно. Поэтому лучше, если Вы будете писать на прекрасном языке молдавских цыган.

Наталя Гнатюк

— Меня как педагога, работающего с ромскими детьми, но не владеющего ромским языком эта тема очень интересует. Здесь идет дискуссия по поводу различных диалектов. Ведь мы не учим детей на местных диалектах украинского языка, а обучаем на литературном. Значит резонно создавать один искусственный ромский язык? Если Вы говорили о правилах правописания, значит они где-то существуют. Или же они разрабатываются для каждого отдельного диалекта?

Лев Черенков

— Правила правописания любого языка разрабатываются специалистами. Собираются соответствующие специалисты и вырабатывают эти правила. И всегда это некий консенсус, иначе и не может быть.

Чтобы учить языку детей, его нужно кодифицировать и унифицировать (к примеру, где пишется слитно, где отдельно, как передавать на письме различные звуки). Это довольно сложно, и многие правила еще только предстоит выработать.

Юрій Іваненко

— Лев Николаевич, вот я столкнулся с такими трудностями. Я хочу что-либо написать. И у меня возникает вопрос, сталкиваясь с правописанием: можно ли «чаго» писать через *a* или через *я*? Если написать через *a* — это будет ошибкой или нет?

Лев Черенков

— Это конкретного диалекта касается, поэтому в 1920-х гг., вот господин В. Шаповал специалист по этому диалекту, была выработана орфография русскоцыганского диалекта. Думаю, что никто эти правила не отменял и ими можно и нужно пользоваться.

Юрій Іваненко

— Я не возражаю, но в моей местности говорят немного не так, как в России. И я, начиная писать по тем правилам, выслушиваю от откружающих исправления, что нужно писать «по-нашему».

Лев Черенков

— Вы автор и имеете право писать так, как Вам удобно, а критики среди рома, они всегда найдутся, не сомневайтесь.

Прошу прощения, у нас впереди еще много докладов. Переходим к следующему выступлению Иона Думинику, Молдавия: «Освітній процес для ромських громад в республіці Молдова».

Ион Думініку

— Меня зовут Ион Думинику. Я сам из Республики Молдова. Работаю в Академии наук Молдовы, в Институте культурного наследия возглавляю секцию «Этнология ромов», сам ром. (Аплодисменты залу).

Хочу остановиться на воспитательном процессе среди рома в Республике Молдова. Как он проходит, и какие проблемы существуют. Для всех нас, не только для *рома*, главный элемент социализации подрастающего поколения — воспитание, формирование мировоззрения и интеллекта.

В Республике Молдова по последней переписи населения 2004 г. зафиксировано ромов 12 275 чел. Но это цифра очень занижена. Наши рома считают, что нас 100 тыс. чел. По нашим оценкам, в местах компактного проживания, реальная численность *рома* превышает данные официальной статистики в шесть раз. *Гадже* не хотели цыган вносить в перепись как цыган, опасаясь последствий. Да и сами цыгане очень часто не хотят говорить, что они цыгане, предпочитая скрывать свою этническую принадлежность. В годы Второй мировой войны была проведена тайная перепись цыган режимом Антонеску, а после этого были предприняты массовые депортации и т.д. С тех пор страх перед переписью в ментальности цыган сохраняется. Поэтому мы ратуем за то, что перепись цыганского населения должны делать цыгане. Если приходит ром к цыгану и спрашивает наедине ром ли он, тот отвечает, что ром, а если этот же вопрос задает *гадже*, то говорит, что молдован. Даже есть такая поговорка: если цыгану десять раз задать один и тот же вопрос, то получите десять разных вариантов в ответ.

Мой доклад хочу начать с того, что в 2007 г. был сделан отчет о жизни цыганского населения в Республике Молдова. Самая главная проблема, с которой сталкиваются наши цыгане — это неграмотность. Высокий показатель неграмотности среди цыган связан с населением старше 25 лет, закончили школу в советское время и знакомы только с правописанием на кириллице, а в Молдове с 1990 г. правописание на латинице. Поэтому большинство взрослых цыган не могут читать и писать даже известный им молдавский текст на латинице.

Многие цыгане нового поколения не оканчивают школу, а зачастую прекращают ее посещение уже после 3-го класса. Создаются специальные комиссии по привлечению цыганских детей к школе. Родители же зачастую отвечают:

«мой ребенок уже выучился и 3 классов ему вполне достаточно, он закончил «вашу» школу, теперь начинается «наша» школа, цыганская; он закончил 3 класса и научился самому главному: писать, читать и считать, а дальше вы его не сможете научить тому, чему учим мы».

У цыган существует свое представление о воспитательном процессе. Главное, что они мыслят на уровне выживания и потребления. Средняя зарплата в Молдавии на уровне 100 долларов, на что цыгане говорят: «мы 100 долларов можем сделать в один день» и для этого нам образование не нужно. Многие окончившие высшие учебные заведения медики, педагоги, даже экономисты и юристы идут работать на меньшую зарплату, чем согласись бы пойти цыгане. Цыгане предпочитают «свой бизнес», который сводится к формуле «Купи здесь — продай там». Они говорят: зачем мой ребенок должен идти в школу, если он там ничему полезному не научится, кроме как в перспективе получать минимальную зарплату». Поэтому очень невысокий процент охвата цыганских детей школьным образованием. Получается замкнутый круг. Не посещая школу, цыгане не получают образования, а значит, не могут освоить профессии, без профессии не получают зарплату, а значит не имеют ни каких государственных гарантий даже минимальной социальной защиты, особенно это становится актуально в старческом возрасте, когда большинство граждан получают пенсию и льготы на медицинские услуги.

Поэтому воспитательный процесс среди цыганского населения Молдавии влечет за собой целый ряд очень сложных нерешенных проблем. В последние годы были предприняты некоторые проекты, при поддержке Ромского образовательного фонда в Будапеште. Они были направлены на популяризацию среди ромов идеи о необходимости отдавать детей в школу. Был открыт клуб, куда дети и не только ромские ходили и изучали английский язык, но через год, когда проект закончился, клуб, несмотря на успешную работу, закрыли. С 2004 г. организация «*Терне Рома*» (Молодые цыгане) основали сетевую организацию. Детей-ромов разного возраста из разных школ обучали элементарным навыкам умения отстаивать свою точку зрения, общаться, летние лагеря. Из этих детей, в общем, хотят сделать новую элиту цыган, как образец, к которому нужно стремиться. Но очень тяжело. Потому что сейчас у нас в Республике Молдова нет таких грамотных рома, на которых бы как бы могли смотреть и восхищаться, воспринимать как образец для подражания, чтобы сказать, что есть такой лидер у цыган, на которого можно равняться. Потому что главный стереотип такой — если у меня есть деньги, то я великий человек,

если у меня денег нет — то гордиться нечем. Вот поэтому сейчас очень тяжело убедить, если хотите, приучить рома, чтобы они отдавали своих детей в школу.

Есть еще один фактор — у нас очень большая миграция населения страны в поисках работы. Но в отличие от *гадже* рома берут с собой на заработки своих детей. Они не оставляют их дома на попечение стариков или на попечение соседей. У *гадже* это бывает и очень плохо, потому что дети остаются фактически без родителей. А рома их берут с собой, когда «делают свой бизнес» и приучают к нему детей с ранних лет. Поэтому получается, что 1 сентября все идут в школу, получают там гуманитарную помощь, потому что всем дают одинаково, а уже 2 сентября цыганских детей в школах нет. Они приходят на первый и последний звонок. Как говорит одна учительница: «рома приходят в школу, чтобы научиться читать на какой автобус или поезд нужно сесть». Это конечно грустная шутка...

В одном селе был интересный случай. Мэр пришел на районное заседание с отчетом. Во всех школах кроме этого села где было 200 чел. население рома было 100 % посещаемость детей. Оказалось что районное начальство, привыкнув к ситуации, что цыганские дети не посещают школу, даже не вписывали их в отчетность. Мэр решил доказать, что дети цыган должны идти в школу, и он сможет этого добиться. Он поговорил с родителями этих детей и сделал специальный цыганский класс для детей с 7 до 14 лет, чтобы научить их читать и писать, кроме того, мэр обещал каждому родителю по дному мешку муки.

Для того чтобы дети цыган ходили в школу, самое главное, нужно решать проблему коммуникации с учителями, навыки общения с преподавателями, не знающими цыганского языка. Поскольку дети цыган не посещают дошкольные учреждения и не имеют подготовки к школе, знают лишь материнский ромский язык. Придя в школу они кажутся в изоляции и потому они не находят себя в этих школах. Мы ратуем за то, чтобы при педагогическом университете было специальное подготовительное отделение для обучения учителей работе с цыганскими детьми и цыганскому языку в населенных пунктах, где большинство населения составляет рома. Методические, дидактические материалы, учебники есть, но их не хотят заимствовать из Румынии.

Наталья Гнатюк

— Но, по-моему, все возможно, и тут важно желание самого учителя установить контакт с ребенком, выучить язык.

Ион Думініку

— Был такой случай в г. Пентешти. Две учительницы были на курсах в Румынии, и они изучили цыганский язык на уровне дошкольно-

го образования. Был Проект и два месяца они учили детей цыганскому языку в школе детей 1-10 классов. Опыт очень интересный, но проект, закончился и деньги закончились...

Реплика

— Государство никогда в жизни не будет подстраиваться под нас, чтобы мы учили свой язык. Каждый из нас должен как можно больше диалектов знать.

Михайло Конденко

— Образование должно быть качественное у наших деток. Они должны учиться в общеобразовательных школах. И не надо создавать какие-то непонятные учреждения, куда будут уходить средства. По-моему это бессмысленно.

Лев Черенков

— Следующий доклад: «Переоцінка внеску українського циганського діалекту до російського злодійського жаргону в світлі критики сумнівного джерела 1927 р.».

Віктор Шаповал

— Добрый всем день! Я, пожалуй, по-русски буду говорить, потому что у нас смешанное собрание. Переоценка вклада украинского цыганского диалекта в русский воровской жаргон. В 1927 году вышел небольшой карманный словарик для работников правоохранительных органов, где описывался жаргон преступников. На нем было написано: «не подлежит оглашению». Его автор Сергей Михайлович Потапов, очень серьезный специалист. Он разработал систему идентификации людей по фотографии, узнал Лермонтова на некоторых безымянных портретах. Специалист он хороший был, но вот в плане языка, он вышеназванный словарь 1927 г. можно сказать «спустил на тормозах». Не знаю, кто его делал, потому что, представить себе, что человек с дореволюционным юридическим образованием допускает в словаре грамматические ошибки, сложно. Вероятно, поскольку он уже был начальником в Москве, делали ему этот словарь «как-то так». В общем, источник сложный.

В 1931 году тогда еще будущий академик Алексей Петрович, известный по цыганским, в частности, работам, написал статью: «Цыганские элементы в русском воровском аргю». Что любопытно — секретный словарь был отдан ученым и в 1931 г. вышел сборник статей для общего распространения, без ограничения — это странно. В статье два основных вывода. Первый, что цыганские элементы присутствуют только в воровском языке, а в других жаргонах они отсутствуют. При этом в самой статье речи о других жаргонах нет. Он ни о музыкантах

не говорит, ни о торговцах. Т.е. сам по себе вывод ни на что не опирается. Это очень странно, ибо в науке так не делается.

Автор начинает статью с вывода, который потом не обосновывается. Вторая мысль — что цыганских элементов набирается 200 слов в словаре. Это достаточно большое количество. К примеру с немцами, с татарами, довольно большие контакты были, но стлько ни немецких, ни татарских слов не набирается.

Возникает сразу вопрос — откуда столько цыганских слов? У меня естественно возникло сомнение, уж очень сильно округлено число у г. Баранникова. Он опирался на четыре источника. Первый — это Словарь блатного жаргона 1908 г. Там цыганских слов я с трудом насчитываю три. В 1912 г., буквально через четыре года, киевский пристав Виктор Михайлович Попов ушел в отставку и написал словарик. Он практически переписал из предыдущего словаря все что мог и «из головы добавил». Там есть хорошее слово «ракло», харьковское. «**Ракло**, — босяк, **юж**<ное>.» [Попов 1912: 73]. Циганська етимологія базується на семантичному переносі: циг. *ракло* «нециганський парубок» > жаргонне *ракло* «босяк, злодій». Вона солідно обґрунтована: [Баранников 1931:139, 154; Добродомов 1996: 136–137; Тиханов 1895: 20–21] і ін. Пор. харківське: «**Ракло**... Босяк» [Грінченко-4: 4], а все остальное — не бросается в глаза. Про двести слов нельзя говорить.

В 1927 г. выходит вышеупомянутый карманный словарь, где уже действительно 200 слов записано вполне цыганских. Как так могло получиться?

Четвертый источник — это картотека, которая ныне потеряна. Сказать ничего по ней нельзя, кроме того, что из этой картотеки пришли такие слова, как «хомут» — явно цыганского происхождения и «дорошля» какое-то в значении «иди отсюда». Баранников, считает, что первоначально по сервитски исконная фраза означала «стало страшно», «испугался». Странно что, произошло сильное искажение.

Хочу обратить внимание на автора словаря, вышеупомянутого Потапова. Он на Украине работал очень долго. До 1919 г. в Киеве у него был кабинет следственной экспертизы. Во время гражданской войны разграбили этот кабинет, он переехал в Одессу, и только в 1923 г. его пригласили в Москву работать. Т.е. у него на Украине были и связи, и материалы наблюдений. В 1923 г. Потапов публикует первый свой словарь, в котором нет ни одного цыганского слова. И только в 1927 г. появляется массив записей. Сей час я вам что-нибудь процитирую, а вы «порадуетесь»... анекдотичности многих из них. Как должен себя чувствовать некий секретный агент, корда он раскрывает преступле-

ние. Он открывает свій секретный словарик и читает **Простая секеда-на бакро** — в толковании «идут арестовывать».

Репліка з залу

Там что-то есть от цыганского «бакро».

Віктор Шаповал

Правильная идея. Я это читаю так: *Прастайа/прастайа! С[с]кэ-дэна! Бакро! «Бежим! Забирают! Козел!», где *прастайа* < *прастага* «бежим»; скэдэна; **бакро** — обращение от «бакро [бакрэ] баран, козел».

Юрій Іваненко

Но в оригинале по цыгански — это значит: «давайте побежим, соберем баранов» (смiх у залі), обычная фраза.

Віктор Шаповал

Хорошая мысль. Во первых можно согласиться с тем, что это не русская феня, это не русский язык вообще. Во вторых, можно предполагать, что тот, кто это записывал, он это слышал, но подойти и спросить: «что вы сей час сказали?», не мог. То есть — это секретные наблюдения, которые полуграмотный, но старательный человек записывал.

Еще приведу один пример. Я горжусь этой записью. Джуга мартхаш **тыни**. Видимо никто из вас не понимает о чем это, потому что записано с искажением и одно слово на блатном жаргоне (гамыра — водка) *чху(w) гамыр(а) тх(э) аштыни — в смысле — не жадничай, став водку последнюю. Толкование Потапова — «выпьем самогонки». То есть человек что-то записывал, то что слышал, и както интерпретировал.

Записывались также отдельные слова. Но записи некоего материала, случайного, один раз услышанного, человеком, который очень слабо разобрался в языке, попали в печатное издание, а позднее в научную статью А. Баранникова. После этого с 1931 года, уже почти 80 лет, мы читаем во всех научных трудах об некоем особом влиянии цыганского языка на блатной жаргон, что доказал в свое время академик (хотя тогда он не был еще академиком) Баранников. Ссылка на такой научный авторитет, а никого кроме него больше не было, вроде как долала бессмысленным оспаривание этого утверждения.

Собственно говоря, цель моего доклада состоит в том, чтобы сказать, что чт источник, взятый Баранниковим, не может быть использованным напрямую. Он анекдотическим образом возник. И я могу даже предполагать, что в 1923 году переехал Потапов в Москву, ему нужно было издавать эти словари. Он писал в разные регионы, «на места, требовал матерьялу», конечно, не самое важное дело для правоохранительных органов на местах собирать какой-то жаргон, а на Украине у него были старые связи. Кто-то из знакомых ему подкинул эти

записи. Причем записи совершенно черновые. И потому источник 1927 года не вызывает доверия, особенно, когда речь идет о цыганизмах. Влияние на жаргон этих случайных цыганских записей не подтверждают позднейшие и предшествующие словари. Из этого недоразумения были сделаны большие выводы, которые до сих пор не опровергнуты. Я закончил. (Аплодисменты залу).

Лев Черенков

Два слова разрешите мне сказать. Самое интересное, что я слышал в украинском, не жаргонном, а обыкновенном простонародном языке два слова «ракло» и «мандра». «Мамо дай мандри трошки» («мамо, дай хлеба» — у сенсі «поїсти»).

(В залі активно обговорювались циганські слова, які вживають українці).

Юрій Іваненко

Вы знаете, постоянно сталкиваюсь с таким фактом, что всех наших цыган — *холов*, их называют, как украинцев, почему-то принижают. Почему вы считаете, что у нас не знают язык. Мы свободно говорим на цыганском.

Лев Черенков

Господин Юрий, Вы не поняли меня. Я хочу сказать, что некоторые цыганские слова вошли в *гаджанский* народный украинский язык.

А *ловз*, распространилось во всем мире, но это уже жаргон, как, к примеру *ништяк* (говорят, «ништовый парень»).

Репліка з залу

Для всех жаргон, а для нас жизнь (смiх у залі).

Ніколай Радиця

Большое спасибо за доклад. Очень много нового узнали. Хочу сказать, что в Румынии есть словарь жаргонизмов в том числе и из цыганского, который написал подполковник милиции. Словарь есть в Бухаресте. Очень интересный материал (на базе кэлдэрарского, румынского). И еще об авторитетах. Их надо уважать, но и доказывать если они не правы.

Лев Черенков

Следующий у нас доклад, по моему мнению, очень интересный. Хотя это мой друг, должен сказать, что это талантливый человек, единственный специалист по крымскому цыганскому диалекту. «Язык и фольклор крымских цыган. Результаты некоторых исследований автора» Вадим Германович Торопов *романес Сашас*.

Вадим Торопов

— Дорогие друзья! *Ромале, гаджяле, манушале*. Хочу сказать, что любой язык только тогда и в том обществе, когда он функционирует.

И чем больше функций в обществе цыганский например язык имеет, тем более он развит. В свою очередь, развивая цыганское общество, цыганскому языку поможет сохраняться и развиваться.

Цыганский язык, который я изучаю, уже старый язык. Цыганское население в Крыму засвидетельствовано в одной из книг турецкого путешественника, которая вышла в Стамбуле в 1666 году. Цыгане там упомянуты в двух местах в Евпатории (Каффа) и Феодосии (Гезле), что они проживают в отдельных кварталах и вместе с армянами Крыма имеют небольшую, но очень красивую христианскую церковь.

Позднее этот народ из власти крымского хана перешел под власть Российской империи, включая в 1811 г. Присоединение Бессарабской области. Новые территории, новые переписи населения, новые законы. Началось планомерное выселение мумульман с приморских территорий, преимущественно на территорию Турции. Волны выселений сказывались и на старожильческом цыганском населении Крыма. В то же время в Крым мигрировали цыгане с западных границ, известны описания дрессировщиков медведей, обезьян. *Урасами* их называло местное молдавское и румынское население, а их самоназвание *ришаря/ричиняря*.

Цыгане всегда испытывали некоторое давление с крымскотатарской стороны, и поэтому всегда было в какой-то степени почетно, если цыганскую девочку сватали и брали в жены богатые крымские татары. Сначала русское население преимущественно было военным, несколько позднее в Крыму были попытки создать цыганские исправительные роты, возможно с ними на полуострове попали новые группы цыган.

Репліка з залу

В цыганском фольклоре есть сюжеты про цыганские арестантские роты, может они с ними как-то связаны?

Вадим Торопов

— Старой группой являлись местные цыгане-кузнецы *аюджи*. Мы до сих пор имеем татароязычных цыган Крыма и цыганоязычных. Есть один нетрадиционный взгляд, высказанный самими современными цыганами Кубани, что группа цыган, которая называется *дайфала* — татароязычная, возникла от смешанных браков между крымскими татарами и цыганами, когда цыганский язык в семьях забывался.

Интересно, что крымские цыгане Кубани *кубанлудэс* как-то враждебно относятся к цыганам Грузии. Причем грузинские цыгане это выходцы и родственники тех же цыган Кубани.

Репліка з залу

У нас есть в Кременчуге семья грузинских цыган — они крымцы. Они знают грузинский язык и крымскоцыганский.

Вадим Торопов

— Нужно сказать у крымскотатарских цыган судьба складывалась очень нелегко. Они пережили и переселение вынужденное, чтобы спастись от голода в 1920-е годы и принудительные выселения, включая последнюю депортацию в 1944 году вместе с остальным мусульманским населением Крыма. Тем более что в паспортах тогда престижно было записываться крымскими татарами.

В 1926-7 году, когда в СССР разрабатывали цыганский литературный язык, крымский диалект не входил в число базовых при его создании. Только в 1930 г. первая публикация 200 слов и нескольких идиом Филоненком.

Пришлось сначала записывать слова. Потом мне объяснили, как они изменяются, конструкции предложений. Тогда удалось записать первую сказку, котрую мне рассказал мальчик шестиклассник, в 1981 году в станице Сиверской Краснодарского края. Изучал также влияние на крымскотатарско-цыганский грузинского языка, оно незначительное, несколько слов. В Грузии цыгане освоили быстро мегрельский язык, но не давался абхазский.

Реплика з залу

Там в советское время была фабрика по производству сигарет «Малборо»...

Вадим Торопов

— Да, я там был. Сигареты там действительно закупали для перепродажи (далее не разборчиво фраза по-цыгански).

К великому счастью многие цыгане относились к моим занятиям очень положительно. Указывали куда можна поехать, чтобы пообщаться с знающими стариками. Так, в Сухуми, я жил несколько дней, ходил на рынок и наблюдал. До сих пор не могу понять феномен менталитета окружающего населения, почему грузины предпочитали покупать жвачки у цыган, а не в два раза дешевле в грузинском магазине.

Реплика з залу

А как варили помаду, помните?

Вадим Торопов

— Через какое-то время удалось составить словарь из 2 250 слов. Позднее, в ходе экспедиций 2002–2004 гг. записано 12 текстов, собраны фотографии премов кузнеческой работы. Удалось написать грамматику. Под чутким руководством Льва Николаевича, мне с четвертой попытки удалось сделать рукопись по глаголу в крымскоцыганском языке. Создан также словарь этимологический, у 95 % слов удалось установить происхождение. Это были индийские, персидские, армянские, греческие, болгарские, румынские, украинские.

Крымскоцыганский фольклор. Мною было записано 11 потом 12 и еще 9 текстов включенных в последнюю книгу. Прослеживаются связи с молдавский, балканским фольклором. Цыганский божок *какаранчос*, очень интересный персонаж.

Существуют темы опозитивированной цыганской кочевой жизни (былички, страшилки и т. д.). Для крымских цыган характерны длинные сказки *парамеси*. Говорят: «знаешь Сашка, ночь, нечего делать — ну расскажешь две-три сказки и уже светает». Есть сказки которые рассказывали полтора часа. Многие сюжеты, которые помнили старики, уже забыты. Начинают рассказывать русские сказки «Репка», «Морозко» с неким цыганским антуражем. Появляются цыганские имена действующих лиц, персонажи отчасти становятся цыганами в сюжетах русских, украинских, крымскотатарских сказаках.

Спасибо за внимание.

Валерій Сухомлинів

— Питання збереження мови *романі* стоїть гостро у більшості країн, де проживають роми, оскільки процес мовної асиміляції галопує шаленими темпами. Цьому сприяє як зміна ставлення до ромів у бік толерантності, а це в свою чергу сприяє більшій інтеграції у суспільство, так і одночасне загострення дискримінаційних проявів на побутовому рівні, що змушує значну частину ромів мімікрувати.

Ідея створення комплексного підручника мови романі виникла у мене ще за часів Радянського Союзу, бо вже тоді, хоча і був ще зовсім молодим, я помітив зростання рівня асимільованості ромської молоді та віддалення різних ромських діалектів один від одного. Я народився і виріс на Галичині, де поліетнічність, а як наслідок і значна діалектна варіативність, є звичним явищем. Це саме спостерігається і серед ромів. На порівняно невеликій території проживають досить численними групами носії кількох достатньо відмінних один від одного діалектів, що належать до різних діалектних груп.

Спілкуючись у цьому різнодіалектному середовищі, я ще у підлітковому віці помітив певні складнощі у спілкуванні, зумовлені цією роздрібненістю. Згодом, коли я став працювати у естрадному ансамблі, в якому разом перебували мовники з різних етногруп, кожна з яких має власний діалект (в тому числі і нові для мене на той час). З естрадним ансамблем довелося об'їздити майже весь тодішній СРСР. Зустрічаючись з представниками практично всієї етногруп, я постійно поповнював свій словник, котрий вже тоді почав складати. Одночасно став цікавитись літературою, та за винятком кількох книжок, що стосувались ромів, і які були справжніми бібліографічними раритета-

ми, знайти нічого не зміг, що ще більше зміцнило мої наміри і прагнення створити словник. З роками, після розпаду СРСР, коли з'явилась можливість спілкування з закордонними романами після створення в незалежній Україні ромської організації, я ознайомився з підручниками і словниками що видані за кордоном, адже, як відомо, там питаннями вивчення, збереження та викладання ромської мови займаються протягом багатьох років і у багатьох країнах на досить високому рівні, але мушу констатувати, що якість більшості результатів цієї роботи, тобто книжок, є досить посередня, а деяких і просто низька. Тому, намагаючись вчитись на помилках інших, працюючи над підручником, я прагнув уникнути недоліків усіх попередників і, хоча хвалитися не годю, маю сміливість стверджувати — розроблений мною підручник на сьогодні є найкращим. Зі словників, безумовно, одним з найдовіршених є словник келдерарського діалекту, виданий у Москві. Це квінтесенція багаторічної праці видатних вчених, корифеїв ромської науки і культури, братів Р. і Г. Деметерів, з блискучим граматичним розділом, складеним всесвітньовідомим мовознавцем Л. Черенковим, котрий є редактором цього словника.

За цим зразком і укладав свого підручника, дещо розширивши граматичну частину і додавши розмовник. У граматичному розділі у стислій концентрованій формі надається можливість кожному бажаючому вивчити граматику, оскільки я намагався уникнути надмірного вживання спеціальних філологічних термінів і не обтяжувати тексти ними, що значно полегшує сприйняття. У розмовнику було вміщено максимум лексичного матеріалу, туди були також включені стійкі, часто уживані словосполучення і кліше, а розділи висвітлюють реальну тематику повсякденного мовлення.

Унікальною особливістю словника є те, що в ньому подано максимум автохтонних, тобто виключно індо-арійських лексем, а тому він є найбільш повним зі всіх словників мови романі. Він не є словником якогось одного із діалектів чи окремої діалектної групи, а є так би мовити словником майбутнього, коли мова романі стане мовою преси, радіо, телебачення. В ньому подано спробу об'єднати всі діалети у одну — наддіалектну форму, яка має стати базисом для створення єдиної, унормованої, літературної і офіційної мови. Цей словник викликає інколи заперечення з боку окремих ромських діячів, котрі, по-перше, не є фаховими філологами, а по-друге, живуть нинішнім днем, не зважаючи на перспективи, та по-третє, пройняті своєрідним мовним сепаратизмом, відстоюючи позиції недалекоглядні та малореальні, заявляючи, що потрібно розвивати літературу на живих діалектах. Не

заперечуючи цього, я все ж таки глибоко переконаний, що майбутнє доведе помилковість такої позиції, оскільки діалекти роз'єднують ромів, тому що останні сформовані під впливом багатьох різних мов, запозичення з яких і є основою різниці між діалектами, що дуже ускладнює, а часто-густо просто унеможливує порозуміння і змушує представників різних ромських діалектних груп переходити на якусь з відомих обом сторонам неромських мов. При друкуванні текстів на діалекті і за бажання дати можливість зрозуміти носіям інших діалектів, автори вдаються до вживання великої кількості ремарок-перекладів, що значно ускладнює сприйняття і нерідко в них губиться сама думка, яку хотів висловити автор. Укладений мною словник покликаний мінімізувати ці розбіжності, і, якщо не зовсім їх уникнути згодом, то багато слів, які в різних діалектах є запозиченими й здебільшого неточно та незграбно замінують автохтонні, подані споконвічними (індо-арійськими) відповідниками, котрі збереглися у тому чи іншому діалекті *романі*.

Підчас понад ніж тридцятирічної роботи над підручником, мною було зібрано величезну масу лексичного матеріалу усіх східноєвропейських діалектів романі, частково уельського і фінського, що дало можливість, обробивши накопичене, спробувати якісно збагатити і очистити мову. Підручник розрахований на найширше коло бажаючих вивчити ромську мову або вдосконалити її знання, але насамперед, для підготовки викладачів. Дякую за увагу.

Набаранчук Раїса

— Из практики поэтического творчества на «*расейском*» диалекте *романи*.

1. *Что подтолкнуло меня к написанию поэзии.*

Чтобы ответить на этот вопрос, мне надо оглянуться назад, вспомнить моё детство и школьные годы. «Школьные годы чудесные с книгою, с дружбою, с песнею. Как они быстро летят. Их не вернуть мне назад!». Учителя по русской и украинской литературе заметили мои способности в написании изложения на заданную тему. Например — описать по рисунку виденное — природу, пейзаж. Мне это легко давалось. Меня хвалили, ставили в пример другим ученикам. В классе читали мой опус. Видимо у меня получалось как-то поэтически и интересно. Потом как-то само собой получилось, что этот интерес перешел, вылился в стихи. В школьной стенгазете печатали мои стихи по случаю дня рождения кого-то из учителей и школьников или какого-нибудь праздника. Педагоги и ученики радушно к этому относились. Им это нравилось. А меня это подталкивало стараться и стремиться

более усердно относиться к сочинению, к написанию стихов. И этот детский интерес постепенно стал частью моей жизни. Были такие моменты: напишу стихи, сама придумаю музыку или на музыку уже известную, которую поют. Подруге потихоньку спою, не сказав, что слова мои и через некоторое время эту песню поют и русские, и мои цыганские люди. А мне было приятно и страшно — что скажет народ?

2. *Какие жанры Вам близки, какие проблемы возникали и возникают с грамматикой, с словарным запасом.*

Я люблю писать на любую тему: о природе, о жизни, о любви, об отношении между людьми, отцы и дети. Как говорят, что вижу о том и пишу, что болит о том и говорю. Я пишу на ромском, украинском и русском языках. Легко пишу от имени мужчины и женщины. Люблю сочинять загадки, смешинки, пословицы.

С грамматикой у нас были и есть на сегодняшний день большие проблемы. Нет школ, учителей, учебников, словарей, нет своей письменности. Цыганские слова мы пишем кириллицей, т.е. русскими буквами. А в европейских странах рома пишут латиницей. Нет никаких пособий. Кочевой образ жизни способствовал утере многих слов. Поэтому в ромском языке маленький запас слов. Мы рома — зеркальное отражение того народа, среди которого живём. Словозапас пополняется за счёт слов, взятых из речи других народов. Что-то дарим своё, какие-то наши слова, наши выражения о жизни, даже наши выражения о каком-то предмете, с нашей истинно ромской интонацией переживают другие народы мира. Как говорят: «с кем поведёшься, от того и наберёшься». И это хорошо, и, слава Богу, за такой обмен слов. Но всё ж свой язык, своё слово надо беречь от наслоения, иначе маленький народ, такой, как мы рома, может затеряться, расплыться в житейском море других народов мира. А это очень нежелательно! И мы, народные поэты, представители своей нации, должны, обязаны в этом помочь своему народу сохранить, сберечь свой язык, своё слово. А он у нас мелодичный, красивый, гордый, своеобразный.

3. *Трудности с поиском переводчиков с поэзии романи.*

С этим крайне большие сложности ожидают наших ромских поэтов и прозаиков. Нет учителей, а значит, нет и переводчиков. Нет ни одного учебного заведения, школы, где бы были хотя бы курсы по обучению ромского языка, О воскресных школах говорят уже десятилетия. Были бы школы или курсы, а желающие будут. Приходится нашим поэтам самим себе писать и самим себе переводить. Или пишут белым стихом, т.е. дословный перевод текста для другого поэта — гаджа. Ну, здесь должно быть полное доверие друг к другу.

4. *Особенности публикации Ваших текстов в украинских и зарубежных изданиях.*

Я посылала в Болгарию и Польшу в журнал «Ром по дром» свои стихи. Там их печатали на латинице. Всё это делалось быстро и без задержки. Это очень приятно, полезно для моего народа. И большая ответственность для меня. А на Украине в Киеве издательство «Этнос» выпустило сборник художественных произведений «Цыганские чары». Куда вошли и мои стихи на *романи* и на украинском языке. Я думаю, единственное, что затрудняет публикацию произведений на *романи*, это отсутствие переводчиков и волокита, надо записаться на очередь и ждать годами и т.д. можно было б и ускорить печать. Не так много нас, ромских поэтов, а особенно женщин. От этого пропадает вдохновение, желание и интерес, написанное пылится на полках, невостребованный талант, песня, стих.

5. *Перспективы сотрудничества с композиторами и музыкальными исполнителями.*

Мои ромские слушатели давали хорошую оценку моим стихам, за их мелодичность, лиричность, душевность, поэтичность и ритмику. То есть, можно слушать, петь и плясать, что характерно для нас, ромэн. Но цыганский менталитет берёт верх — как ромский народ отнесётся к тому что, *ромни*, женщина в летах, имеет такое хобби — пишет стихи, песни о любви и т. д. Неловко, страшно подвести себя и свой народ — семью под разговор, могут не так понять, осудить, на эту тему есть у меня маленький, но ёмкий стих. У нас, *ромэн*, это крайне редкое явление — женщина, *ромни*, поэтесса.

По поводу сотрудничества с композиторами и с исполнителями. Для меня была бы это большая ответственность, гордость и радость. Хочется быть полезной своим ромам. Пускай читают и поют. В поэзии всё приемлемо. Я с большим уважением и пониманием отнеслась бы к композиторам и к исполнителям, которые обратят своё внимание на мою поэзию. Я за сотрудничество, понимание и уважение между народами.

А для учебных заведений, даже для детских садиков надо печатать и печатать, как можно быстрее и чем больше, тем лучше. Учить детей надо, как говорят «с пелёнок». Есть такие ромские семьи, где не говорят на *романи*, забыли, потеряли, обрусели и это беда и для них и для всей нашей нации.

Но, слава Богу, эти люди не против, что бы их дети с садика обучались на *романи* говорить, а значит и дома взрослые тоже научились бы, как на английском, немецком и т.д. Тогда постепенно возродился бы наш язык национальный, а для этого надо выпускать книги, бро-

шюрки, где печатать стихи, пословицы, смешинки, шарады, загадки с картинками. Заинтересовать детей, народ. Для этого всё есть необходимое. И у нас всё получится.

Ко мануша мирэ лава

Э шэрэстыр — годы, чхибьатыр — лава.
Илэстыр э дукх, тэ якхэндыр- ясва.
Лава, сыр чириклэ, урнян.
Мэ лэн сыр чачунэ бара ракхав.
Ди мэ пэскиро чхував,
Кхэтанэ саро скэдав.
Лаворо ко лаворо
Лулуденца высудо.

О гилия пистросарав.
Кэ мануша лэн бичхавав.
Мэк урнян чирикленца,
Ило хачкирэн!
Мэк чачэ манушэн
Паш пэстэ скэдэн!

Тэ гинэн, тэ шунэн, мрэ лава тэ полэн!
Со ямэ Ма-ну-ша, мэк рома на бистрэн!
Кицы исы годы ямэндэ, муршыпэ
Оддас — тэ на мэрэл дро ди Ро-ма-ни-пэ!
Тэй на явэла ладжаипэ,
Со на бистраса Ро-ма-ни-пэ!

Со кэрдяпэ дэ да дывэс?

Дрэ ири дрэ романи
Выгия бари холи.
Ром костя тэрня ромня,
Чорорья дэ муй дыя.
Ла кхэрэстыр традыя...
Бичхадя ко пхури дай,
Тэ прилэл ёй пескрэ чха.

Чорушка ровэл, пхарьёл.
Муй ясвэнца зачхудя!
Пэскри беда на джиндя.
Э хулас ромни пхутя:
«пал сави бэээх кошэс?
Миро муй палсо марэс?»

...Опро тарго ром гия,
Грэс одой на парудя.
..О дывэс ёв умардя,
Ловорэ на закэрдя!

Палдова холясыя,
Со ничи на закэрдя.
Палдова дэ муй дыя,
Со бравинта на пия!

Со ту, морэ, со кэрэс?
Тэ ромни холи долэс.
Со ёй, чорушка, банги,
Со Дэвэл на дэл ничи!

Чернобылё — амарэ ясва

Тэл бришынд, дэ киндыпэ
Э пхув, пани тэ болибэ.
Дой, кай пхув сари кали,
Атомно бавал пхурдэл,
Биятэса башавэл.

Атомо кэрэл доша.
Манушэндыр лэл зорья!
Ёв залэл о джиипэ.
А драба савэ? Нанэ!

Хор дэ пхув бандёл, бандёл.
Вса киндо, тэ фарт пхаро!
Дой, кай пхув сари кали,
Хор ясва, хор зарундло
Биятытко вурдоро!

Дэл ягаса дэ гэра
Налокхо о дром баро.
Дой, кай пхув сари кали
Дэ мирэ локхэ васта
Рикирав да вурдоро.

Болибэ тэлэ бэшэл.
Зор дэ мандэ на 'хтылэл!
Дой, кай пхув сари кали
Э вастэнца тэ илэса
Врикирдём биятытко вурдоро!

Э пхув камам дая сари
Э люма камам мэ парни.
Э пхув мэ камам барвали.
Тэ багав камам мэ лэнца.

О маля совнакунэ,
Фэлды амарэ буглэ
О пай камам мэ жужо,
О кхам тато, баро, лоло!

О дрома, савэ кхарэн,
Пэса о ило залэн.
О бришынд, бавал, ива,
Лошавэн мирэ якха!

Э пхув камам дая сари,
Манушэнца бахтали.
Э пхув ракхаса, тэ камаса,
Амари ёй Даёри!

Пхувори мири лачи,
Ту амэнгэ дай чачи!
Татькирэс, барьякирэс,
Ди амэнгэ пэско дэс!

Сарэ илэстыр
Мирэ лачхэ мануша,
Кэ тумэ мирэ лава!
Пэско риндо чхувэн,
О гиля мрэ тэ шунэн.

Ёнэ джан сарэ илэстыр,
Лэн бавал локхи лиджал.
А ило мро 'дя марэл-пэ,
А ило адыкэ здрал!

Мрэ лава тэ о гиля
Мэ тумэнгэ бичхавав.
Со явэла адалэстыр — на джинав.
Со пхэнэна тумэ мангэ — вжакирав!

Тэ всаскх, ады камэл-пэ
О лава мрэ тэ шунэн!
Тэ всаскх, ады камэл-пэ
О гиля мрэ тэ багэн!

А лава на джан шэрэстыр!
Дя й мангэн-пэ дрэ гиля!
Ой, трашал миро ило,
Соб тэ на явэл далэстыр
Романо сабэн баро!!

Мирэ гиля
Пистросарав ваш пэскэ мэ — куты.
Сыр пхари ада буты!
О лава родав тэ подкэдав.
Екх ко екх, сыр мириклэ чхував
Лэн ясвэнца мэ кхував.

Кучэс мангэ, аль бибых,
Мэ гилэнца ракирав!

Гиля — мирэ ясва тэ тангипэн.
Дэ лэндэ мро ило тэ джиипэн.
Гиля — мирэ камлэ бияцы,
Татькирэн ёнэ мро ди.
Лэнца сом мэ бахтали!

На патян

Мирэ бэрша — миро барвалипэ!
Кон пхэндя да дылнипэ?
Пал бэрша кицы кон дэла?
Кон родэл, кон лэн кинэла?

Со яндэн бэрша амэнгэ?
Пхурипэ, насвалипэ,
Тэ патыв, тэ камлипэ.
А кицы мэкэн ясва?

Лэн нашты тэ нашавэс,
Лэн нашты тэ бикинэс.
Дэ подарко на чхувэса.
Э психэндыр на счхувэса!

Мирэ бэрша — миро барвалипэ!
Кон пхэндя — барвалипэ?
На патян — хохаибэ!

Лев Черенков

— Спасибо за выступление! Мне кажется, совершенно необходимо поставить определение *«расейский»* в кавычки и пояснить. Несмотря на очень большую близость этого диалекта к севернорусско-цыганскому, это всё-таки отдельный диалект со своими фонетическими, морфологическими и лексическими особенностями, и при этом чисто украинский феномен (несмотря на то, что *сэрвы*, да и сами носители диалекта его именуют *«расейским»*). Очень часто его носители именуют себя также *«гимтенами»* — ну, да это вы знаете лучше меня.

Дорогая наша авторша, которая в общем-то хорошо владеет языком, очевидно желая использовать все имеющиеся в её распоряжении возможности, в некоторых случаях употребляет *«влашские»* и

«сэрвские» слова, чуждые *«расейскому»* диалекту (*пистросарав* вм. *чхинав*, *люма* вм. *свэто*, *пай* вм. *пани*). Думаю, при публикации текстов по этому поводу следует сделать примечания.

Петро Черповський

— Прошу слова. *Сервы* выступали, молдоване выступали, разрешите и *ловарям* коротко выступить. Хочу добавить к этому всему, что очень много молодых людей, занимающихся культурными направлениями (написание книг, словарей, разговорников), и брат мой Павел Черповский подготовил ловарсько-русский разговорник. Мои внуки переводят фильмы («За двумя зайцами»), мультфильмы («Шрек», «Король лев» и др.) на ромский язык. Дети смотрят фильм и сходу на слух переводят. Эти переводы размещаем в интернете и все могут их посмотреть. Также мы снимали сами ромский фильм т.наз. «Свадьба», его также можно увидеть в интернете. Спасибо за внимание.

Лев Черенков

— Дальше выступает Елена Марчук.

Олена Марчук

— Кому интересно, могут прочитать полный доклад в сборнике, изданном к началу конференции. Хотелось бы сделать некоторые краткие дополнения и разъяснения.

Что представляет собой евангельское движение на Украине? Почему я говорю об этом, потому что у многих *ромэн* возникают вопросы. Как понимать это движение. Неужели это отказ от веры отцов. Когда цыгане начинают посещать протестантские церкви, обычно возникают такие вопросы. Цыгане народ особо набожный, как вы знаете, они соблюдают многие религиозные обряды, регулярно молятся. На мой взгляд, благодать Божья обильно проявляется в талантливости цыганского народа. Посещение протестантских церквей цыганами — это их сознательный выбор, а не принудительный уход от веры отцов. Самое интересное, что когда цыгане становятся верующими, у них проявляется национальное самосознание. Цыгане начинают в большей мере ощущать себя цыганами и стремиться приносить пользу для своего народа.

Один из первых цыган-протестантов в Украине — Михаил Йосифович Каналош, который с 1950-х в Закарпатье пошел в церковь пятидесятников. В настоящее время на Закарпатье существует много цыганских церквей различных протестантских направлений. Семья верующих цыган-сэрвов из Львова в этом году на одной из конференций рассказали, что в 1949 г. их родственница посещала в Харькове баптистскую церковь, а после переезда во Львов присоединилась к местной баптистской церкви.

Считаю, что появление евангельских церквей и их работа среди цыган положительно влияет на национальное самосознание. Когда цыгане становятся прихожанами этих церквей, они начинают стремиться к знаниям (неграмотные учатся читать, чтобы иметь возможность самостоятельно изучать Библию). Образовалась группа цыган в Восточной Украине, которые учатся в духовных учебных заведениях (библейских колледжах, семинариях и т.д.). После того как цыгане получают духовное образование, люди осознают необходимость светского образования в дальнейшем, как следующего этапа своей жизни.

Творчество верующих цыган, заслуживает отдельного рассмотрения, поскольку также являет собой «новую волну» в цыганской культуре. До сегодняшнего дня эту тему в Украине никто не исследовал.

К сожалению, эти произведения практически нигде не были опубликованы. Как уже было сказано выше, оно зарождается в 1970-х годах, когда цыгане общин Королево и Подвиноградово начинают переводить на свой диалект гимны из баптистского самиздатовского сборника «Песнь возрождения». Со слов цыган, было переведено ок. 100 гимнов. Таким образом, начало «цыганско-христианского» творчества было положено переводом евангельских гимнов на один из диалектов цыган Закарпатья.

В 1980-х г. в нелегальной типографии «Христианин» был напечатан букварь для цыганских детей. Сейчас, к сожалению, сохранились только воспоминания. Цыгане рассказывают, что он был в форме журнала, со словами на цыганском языке и иллюстрациями к ним.

В 1994 г. семья Бурлуцких и Сличенко на Харьковщине начинают посещать баптистскую церковь. Первым в Украине переводить евангелие на сервицкий диалект цыганского языка стал Николай Бурлуцкий. Этот труд не принадлежит мне, как ранее здесь говорил Лев Николаевич Черенков, все те хорошие слова по поводу перевода следует отнести в адрес Николая Бурлуцкого. Когда он начинал работу, то даже не имел представления о той же цыганской письменности, цыганской литературе.

Отдельная тема это развитие различных диалектов цыганского языка. Когда цыгане начинают посещать протестантские церкви — у многих раскрываются творческие способности. Пусть, на первых порах это несколько примитивно, люди начинают пробовать себя в разных видах творчества. Они говорят, что раньше не пытались творить, так как боялись насмешек со стороны окружающих, что они занимают делом, не свойственным цыгана.

На Восточной Украине верующие цыгане, как правило, начинают принимать участие в церковных хорах и постепенно здесь начинают появляться песни уверовавших цыган. Все их можно разделить на 3 следующие категории:

1. *Переводы*. Евангельские гимны цыгане немедленно «озвучивают» на свои диалекты. Гимны из «Песни возрождения» а также песни христианской молодежи появляются на цыганском языке. К примеру, гимн «Великий Бог» переведен на диалект цыган-*рассейцев* (записана в Чернигове), песня «Входим в Божии врата со славословием» — на диалект цыган-*сэрвов* (записана в Волчанске). Существуют многочисленные диски, кассеты песен о Боге на цыганском языке. Цыгане переписывают их друг у друга и распространяют. Эти песни пишут на различных диалектах (расейский, ловарский, сервитский, влахитский).

2. *Транскрипции*. Зафиксировано множество случаев, когда цыгане используют мотивы народных песен (самых разнообразных — «Мар Дзяндя», «Шаленочка», «Нанэ цоха» и другие) а также романсов (к примеру, от цыганки Т. Бушторенко были записаны ее стихи о Боге, исполнявшиеся на мотив романсов «Только раз бывают в жизни встречи», «Искры в камине»). На ставшую классической музыку «ложатся» новые слова и исполняются в цыганских общинах.

Оригинальные тексты и музыка. Вместе с тем, в большинстве случаев создается и что-то свое. Так, община цыган Запорожья использует на служениях свой собственный сборник оригинальных песен о Боге на диалекте цыган-*влахов* и иллюстрировали их фотографиями из жизни своей цыганской общины. К сожалению, это было сделано несколько кустарным способом.

В этом жанре пробуют себя как любители, так и профессионалы, связанные в прошлом с цыганской эстрадой. В настоящее время становятся популярными Владимир Лимаренко и Анжела Портаненко; выше было сказано об Иване Аршинникове, песни которого широко распространяются среди украинских цыган. Вот одна из них:

Джян рома, джян пав барэ дрома, И тев джян, якхэнца на дыкхэн. Сар джямари, джювипэн прастал, Би Дэвлэско джювипэн проджял. Дэ кхандирь Дэвэл ромэн экэдэл, Чёрорэн ромэн, тай барвалэн! Ёв камэл, соб Лэскиро Чяво Тэ траил дэ амаро ило. Тумэ джян, ромалэ, дэ кхандирь Кай Чяво Дэвлэскоро траил. Ёв джидо, Ёв всавэрэн камэл, Биловэнго джювипэн роздэл. Ёв тэрно мэя пала ромэн, Соб тэ дэ ромэнгэ джиинэн. Соб по сындо тэ на джян рома, Иисусо пал тумэн мэя.	Цыгане долгими дорогами шагают, Куда идут, зачем идут — они не знают, И, словно конь, несется жизнь вскачь дорогам, Идут цыгане, вдаль идут, не зная Бога. Но церковь Божия цыган объединяет, Богатых, бедных — Бог к Себе всех призывает, Что Божий Сын страдал за вас — скорей поймите, Я вас прошу, я вас молю — к Нему придите! Ведь время есть у вас еще, поторопитесь, Идите в дом, где Бог живет, Его примите! Он предлагает небеса — платить не надо! Он искупает от греха, от муки ада. За люд цыганский на кресте Иисус страдает, И, чтоб прозрели до конца — Он умоляет, Чтобы на страшный Суд к Отцу вы не явились, Он предлагает вам сейчас Господню милость.
---	---

Александр Череповский (г. Лубны) также зарекомендовал себя в качестве создателя и исполнителя песен на цыганском языке о Боге. Его песня «*Мэ джяв кэ Ту*» — посвящена страданиям Христа на кресте.

4. *Переводы отдельных частей Библии на цыганский язык* также являются собой «новую страницу» в цыганской культуре Украины.

Стоял вопрос, можем ли мы сделать Библию на цыганском языке. Оказалось, что перевод Библии — это дело очень сложное и трудоемкое. Для перевода Писания на цыганский язык необходимо не только прекрасное знание своего языка, но необходимо также знание древнегреческого языка (языка оригинала Библии), и кроме того понимания Библии. Возникает вопрос: как делать, если буквальный перевод Писания, то тогда в каких-то местах, цыгане его просто не примут, или же приближать его к цыганской ментальности, цыганской культуре.

В 2003 г. христианская миссия «Живое слово» опубликовала Евангелие от Иоанна на *сэрвицком* диалекте в переводе Н. Бурлуцкого³⁵. Этот перевод стал второй публикацией на *сэрвицком* (к первой следует отнести труды академика Баранникова, публиковавшиеся в 30-х гг. XX столетия).

Еще один перевод Евангелия от Иоанна был сделан в 2000-х годах в г. Новомосковске (рукописный вариант); в настоящий момент на диалект цыган *сэрвов*, известных в цыганской среде под названием

³⁵ Иоаностар. Свэнто Бахтало лав \ Пер. з рос. М. Бурлуцкого, О. Марчук: — Рівне: Живе слово, 2003. — 96 с.

«*тевы*», переведены 4 Евангелия, Деяния, начата работа по переводу Псалтыря. Сергей Березовский (г. Кременчук) сам русский, но очень хорошо изучил *сэрвицкий* диалект, сам создал словарь, грамматику, он теолог богословской семинарии также переводит Евангелие на один из диалектов украинских цыган; помимо этого появился ряд переводов на цыганский язык из духовной классики (*рассейский, сэрвицкий* диалекты). *Влах* Николай Балашов, прекрасный знаток своего диалекта (вначале проживал на Украине, затем переехал в Россию, в Астрахань) сделал перевод Евангелия от Луки на диалект цыган-*влахов*.

Мы в сотрудничестве с Николаем Бурлуцким в настоящее время перевели на цыганский язык четыре Евангелия, Деяния и сейчас работаем над переводом Псалтыря.

В Ровно с 31 марта по 8 апреля этого года проходила первая конференция для тех, кто переводит Библию на цыганские диалекты. Из Украины там было буквально пять человек, занимающихся переводами.

Следует сказать, что уже в самом начале переводчики на цыганский столкнулись со следующими трудностями:

1. На Украине не нашлось достаточно компетентного человека, который мог бы оценить эти переводы с точки зрения лингвиста. Кроме того, при переводе возникают вопросы относительно грамматики и фонетики, а в этих вопросах, как известно еще не достигли единства и многие цыганологи с мировым именем.

2. Сложности возникают с тем, что переводчик зачастую не может определиться, каким должен быть перевод: буквальный или литературный, как объяснить на цыганском то или иное понятие, следует ли ему «изобретать» неологизмы или, напротив, употреблять старинные выражения, вышедшие из употребления в разговорной речи; следует ли включать в своей перевод выражения из других цыганских диалектов³⁶.

3. Долгое время переводчики ничего не знали друг о друге, не имели представления о цыганской духовной литературе. Та литература на цыганском языке, которая шла из-за рубежа, доходила до переводчиков и до самих верующих цыган лишь по «счастливым случайностям», через кого-то и впервые начала появляться на Украине в 1990-х годах. «Первой ласточкой» стал Новый Завет на цыганском языке, вышедший в издательстве «Dobra vest»³⁷; цыгане-*ловари* из Киева в 1990-х годах предоставили автору брошюру о Святом Духе на *кэлдэрарском*

³⁶ Примером цыганского «эсперанто» стала книга пророка Исани, которую перевел ныне покойный Джуря Махотин из Твери. Ксерокопии рукописи перевода предоставил автору Вальдемар Калинин.

³⁷ Nevo sovlahardo cidipeo. — Novi Sad, Dobra vest. 1990.

и Евангелие на этом же диалекте (без указания переводчика и места издания). В качестве переводчика Писания на диалекты балтийских цыган выступил Вальдемар Калинин. Ему принадлежат: перевод Евангелия от Матфея на латинице и кириллице, перевод Евангелия от Иоанна (диалект балтийских или же белорусско-литовских цыган), Нового Завета, псалмов и Притчей на цыганском языке, перевод Библии на диалект балтийских цыган. Евангелия от Луки (диалект латвийских цыган)³⁸. Диск с записью Нового Завета на цыганском языке (перевод В. Калинина) появился благодаря Библейскому обществу.

Отдельно следует упомянуть о деятельности общества *Romanes-Arbeit* (Марбург, Германия) и работающих совместно с ним переводчиков из общества Уиклифа. Они трудятся над переводами на диалект цыган *синти*; в распоряжении автора статьи они любезно представили отдельные части Ветхого и Нового Завета на диалекте синти, диски с записью фильма «Путешествие Пилигрима» и мультфильмов о библейских героях («Руфь», «Ной» и др.), с детскими песнями и рассказами («*Тыкно дарэно чирикло*»), Послание к Галатам, озвученное на диалект *синти*, перевод фильма «Иисус» на *кэлдэрарский синти*, диалект карпатских цыган и цыган *арлия*. В 1990-х годах получил распространение фильм «Иисус» (диалект румынских цыган).

Все эти начинания помогли переводчикам на цыганский Восточной Украины в том плане, что показали, в каком направлении следует двигаться и дали ряд идей относительно того, как следует делать перевод. Если в странах Европы сложилась налаженная структура библейских обществ и миссий, которые работают среди цыган, то в Украине подобная деятельность только начинает развиваться. Перед переводчиками на цыганский по-прежнему стоит проблема разобщенности, хотя со своей стороны они делают все возможное, дабы сохранился и развивался цыганский язык. К наработкам в этой области помимо отдельных частей Нового Завета следует также отнести словари диалектов цыган — *сэрвов* (составители — Н. Бурлуцкий, Е. Марчук, С. Березовский) и грамматику *сэрвицкого* диалекта.

Проблема в том, что диалекты и сама культуры цыган Украины отличаются от диалектов и культуры европейских цыган, поэтому переводчикам приходится во многом полагаться на свой личный опыт, на изучение той цыганской этногруппы, среди которой он находится,

³⁸ Evangelia Matejostyr: Baltytko romani chib. GBF, 1999 — 83 p.; Евангелия Мацьфеёстыр. — Москва, 1998; Ианостыр. Свэнто миштопхэныбэн. — Дилленбург: GBV, 1999. — 86 с.; Evangeliben Lukastir: ani lotvitko romani chib. — Riga: Latvijas Bibeles Biedriba, 1999. — 67 p; Нэво Завето. Псалмы. Притчи. — Масала. GBV, 2001. — 564 с.

чтобы донести до нее библейские понятия с помощью цыганской культуры. А разобщение переводчиков приводит к тому, что каждый из них заново проходит один и тот же путь, чтобы прийти к пониманию, каким должен быть библейский перевод на цыганский язык. Отсутствие, во-первых, специалистов в области цыганского языка, а во-вторых, методических материалов по переводу Библии на цыганский усложняют этот процесс.

При издании книг на цыганском мы также столкнулись с проблемой — эти книги набирают, как правило, нецыгане, поэтому, несмотря на тщательную вычитку в книге все равно могут появляться ошибки. Но как бы то ни было, перевод Писания на диалекты украинских цыган продолжает развиваться.

Верующие цыгане «оставили свой след» и в *христианской периодике*. Так, в журналах «Диалог», «Свет Евангелия», «Ноев ковчег», «Гость», «Христианская семья» появлялись статьи и рассказы на «ромскую тематику». По отзывам читателей, такие публикации разрушают сложившийся стереотип о цыганах и открывают их совершенно с иной стороны. В бюллетенях миссии «Надия — людям» регулярно упоминается о цыганской общине г. Мерефы; газета «Христианский мир» также помещала статьи о верующих цыганах Волчанска и Мерефы. Харьковская студия Трансмирового радио в 1999-м году подготовила передачу о верующих цыганах из Волчанска и Шебекино. В сборнике рассказов для детей, выпущенном СЦ ЕХБ и получившем распространение в 1990-х годах публиковался рассказ «Цыганенок Вася». Верующие цыгане Белоруссии предприняли попытку издавать газету «Свет и жизнь», затем эту же газету они начали издавать совместно с миссией «*Чачимо*». «Цыганская христианская газета» ставит своей целью способствовать духовному развитию своего народа и информировать о развитии служения в цыганских поселениях Украины, России и Белоруссии.

Подводя итог «взрыву» цыганского евангельского движения, следует отметить, что, согласно мнению представителей пожилого цыганского поколения, он действительно является «новым», зачастую необычным для цыганской среды. О верующих цыганах нужно сказать, что их вхождение в церковь поднимает цыган на новый социальный уровень. Так, в настоящее время, сложилась группа верующих цыган, которая получает образование в библейских колледжах и богословских семинариях; на одной из Рабочих встреч миссии «Чачимо» был поднят вопрос о том, чтобы создать программу духовного образования для цыган, пришедших в церковь на базе одного из библейских колледжей.

Многие неграмотные цыгане с приходом в церковь начинают учиться читать и писать и верующие многих протестантских церквей видят свою задачу в том, чтобы помочь им. Так, в Запорожье на протяжении нескольких лет проходила воскресная школа для цыганских детей, включавшая в себя не только уроки христианской этики, но и уроки цыганского языка, азов грамотности. Положительно в данном плане и то, что цыгане, получив основы духовного образования, начинают осознавать необходимость в образовании светском. Как свидетельствует Януш Романенко (Белоруссия), в Московскую духовную семинарию он поступал, имея за плечами всего лишь 4 класса и на первых порах учиться ему было очень тяжело. Но со временем он одолел программу семинарии (сейчас учится на магистра теологии) и в его становлении очень помогло, что программа семинарии совмещала как специфически христианские так и светские предметы (психологию, русский язык и литературу и т.д.). На сегодняшний день вопрос духовного образования уверовавших цыган все еще находится в своем развитии.

1. Используются те методические материалы — уроки, игры, стихи, песни, которые накопились в церквях и которые за последнее время в изобилии предлагают христианские издательства.

2. Используются те же самые материалы, но при этом учитывается менталитет цыганских детей; в программу воскресной школы входят уроки цыганского языка, национального танца и т. п. К примеру, воскресная школа г. Мерефы в 2007 г. провела Рождественский утренник, на котором наряду с библейскими персонажами и библейской истории действовал «цыганский табор»; на базе ЗОШ № 3 в г. Мерефе проходят уроки цыганского языка и христианской этики. Программу воскресной школы приходится разрабатывать самим преподавателям.

То или иное направление связано, прежде всего, с вероисповеданием церкви, ее внутренним и внешним устройством. История воскресных школ для цыганских детей Восточной и Западной Украины — также отдельная сфера деятельности, подобно лагерям для цыганских детей. На Украине такие лагеря проводятся в Запорожье, Одессе, Мерефе, Закарпатье. Они подразделяются на выездные и дневные (дети приходят в лагерь только на день), что опять-таки зависит от менталитета местных цыган. Накопилась определенная база методических материалов и воскресные школы, как свидетельствует опыт, много значат в жизни посещающих их детей.

У меня все. (Аплодисменты залу). Спасибо.

Лев Черенков

— У меня один короткий вопрос. Я знаю, что 95 % *кэлдэраров* (котляров), которые живут в Латинской Америке (Колумбии, Аргентине, Боливии) и США, они все пятидесятники. У них своя национальная церковь, где богослужение ведется на кэлдэрарском диалекте, где песни исполняют тоже на кэлдэрарском. Мне мой очень хороший знакомый, может, знаете его, Леля Яновски «Глас Романо» у него радио, говорить, что они одно время свои народные песни перестали петь. Их считалось вроде как неприлично исполнять, а можно только религиозные. Сейчас положение изменилось.

Скажите пожалуйста, как относятся протестантские цыганские церкви Украины к традиционной песенной культуре цыган.

Олена Марчук

Положительно. Мы проводим конференции для лидеров цыганского движения, которые посещают как представители общественных организаций, так и религиозных. На этих встречах не только изучают Библию, но и происходит неформальное общение с народными песнями, танцами, чаепитием у костра.

И последнее, что хотелось бы показать. Совместно с верующими цыганами Белоруссии мы начали делать вот такую газету, можете посмотреть, — цыганская христианская газета Украины «Свет и жизнь». Пока периодичность ее издания буквально два-три раза в год, поскольку это начало. Если кто-то заинтересуется, оставьте мне свой адрес и газету мы будем вам высылать.

Юрій Іваненко

Вопрос. Если можно. У меня уже есть давно лежит Евангелие переведено на цыганский язык перевод Калинина.

Олена Марчук

Это хороший перевод. Начальный перевод Евангелия Вальдемара Калинина на спешанном беларусско-литовском диалектах. Мы занимается переводом цыгания на диалекты цыган Украины *сэрвов* и *влахов*.

Библия — это книга, которую нельзя переводить просто так и любому человеку. Правильно заметил Георгий Цветков, что многие зарубежные переводы библейских текстов на цыганские диалекты такого качества, что с них не стоит брать пример...

Необходимо при работе постоянно использовать сравнение различных переводов Библии, библейских словарей, симфоний, понятий и кроме этого, должно быть у переводчика осознание особой миссии.

Георгій Цветков

Еще вопрос. Рациональность того, как Вы считаете, что эта церковь больше даст для цыган, чем к примеру, церковь православная?

Олена Марчук

Православная церковь, католическая, протестантская, любая церковь много может дать для цыган. Главное не посещение церкви, а главные отношения человека с Богом. Наша миссия, которую мы создали, наша организация «*Чачимо*» сотрудничает с верующими цыганами всех христианских конфессий. И когда человек приходит в евангельскую цыганскую церковь, ему не говорят, что надо ходить в нашу церковь. Это принцип нашей организации, ему говорят: «твоя ответственность, как каждого человека на Земле, познать Бога», а посещение церкви — это выбор каждого, и если создастся цыганская православная, католическая. Евангельские церкви делают акцент, и делают членами своей церкви только людей, сознательно посвящающих свою жизнь Богу.

Игнат Турпак

Я из Закарпатья являюсь старостой табора, о котором вы показали статью в газете. Хочу казать о положительных моментах евангельских церквей, того что придя к этой вере цыгане не пьют, не воруют слава Богу. Цыганского языка в таборе цыгане совершенно не знают. Они знаю украинский, молдавский, венгерский язык. У нас в Закарпатье, если честно сказать, перевод Библии на ромский язык это невероятно. Это там никому не нужно, потому что венгерский знают, молдавский, украинский, русский, а цыганский не знают. Это Перечинский, Великоберезнянский, Ужгородский, Чопский — районы, в которых цыгане не знают цыганского языка. Кому делать эти переводы? Спасибо Коле Бурлуцкому, что он начинает отсюда из Украины идти туда учить наших цыган цыганскому языку.

Лев Черенков

В Хусте, нас колько мне известно по меньшей мере два табора знают цыганский язык.

Олена Марчук

Цыгане Подвиноградово и Королево в Закарпатье, говорят на цыганском языке, с ними, собственно мы контактируем. Что касается Вас, в мае этого года мы на конференции встречались с верующими цыганами села Порошково. И сами цыгане поднимают этот вопрос, о том, чтобы в своем таборе среди верующих цыган делать школу и изучать самим и учить своих детей цыганскому языку, диалекту цыган Закарпатья. Это было предложение самих цыган.

Ион Фарима

С учетом теософической ответственности перед народом, перед верой, перед Богом и на этой базе пожелание и необходимость владения филологией, языком, понимание его смысла. Понимаем ли мы доста-

точность лексики цыганского языка, чтобы обеспечить перевод такого сверсложного текста. Серцем прочувствовать, есть ли право моральное, заниматься таким делом. Надо об этом думать, прежде чем браться за перевод. Иногда это может привести к непоправимому, даже обратному результату. Не будет ли эта работа способствовать расколу между ортодоксальной церковью и этими новыми церквами.

Олена Марчук

Задачей верующих цыган есть дать Писание народу, но никак не перетягивать насильно в свою веру от «веры отцов». К примеру, в донецке, ко мне подходят и говорят: «наши девочки начали ходить в православную церковь». Корда я пообщалась с этими цыганскими девочками, спросила у них, как повиляло то, что они начали ходить в православную церковь, на их сущность. Они сказали, что «оставили плохие дела». И в данном случае, могу сказать, что слава Богу.

Лучший перевод Библии — это синодальный перевод (коллегия переводчиков). Чтобы переводить Библию на цыганский язык, как мы обсуждали это в Ровно, необходимы затоки своего языка, лингвисты и теологи. Мы придерживаемся идеи «что неподвласно человеку, подвласно Богу», и потому делаем шаги, чтобы приблизить Писание к цыганскому народу. Чтобы Библия вошла в цыганскую культуру, стала «цыганской книгой». И сей час мы щем людей, которые могли бы присоединиться к делу перевода Библии. В Ровно собирались специалисты из разных стран, которые занимаются переводами Библии на языки национальных меньшинств. Они рассказывали, что существуют общие правила перевода, как переводить Писание не искажая смысла. Для того чтобы переводчик не «изобретал велосипед».

С моей точки зрения творчество верующих цыган ценно и интересно тем, что оно базируется на духовном поиске. Люди задумываются об общих философских ценностях, чего сей час чень нехватает. Да и сама жизнь цыган от этого меняется в пожительном смысле.

Николай Радиця

То, что люди пытаются перевести Библию, это очень важный фактор возрождения духовности цыган, если в результате кто-то еще заговорит по-цыгански, даже хоть один человек, это уже хорошо. Библию на цыганский переводили в Финляндии, В.Калинин, Румынии, Хорватии. И у меня есть задумка на цыганский язык перевести Новый Завет. (Аплодисменти).

Но надо учитывать разношерстность нашего языка, чтобы не наступить на те же грабли, что и авторы некоторых неудачных переводов Писания.

Маріанна Смирнова-Сеславінська

— В жизни малых народов переводы Библии играют особые роли: национальной консолидации, культурной интеграции, развития литературного языка и проч. Между тем основные функции этих процессов по-разному реализуются в социокультурном и лингвокультурном пространствах различных национальных и этнических общностей.

Специфичность функционирования переводов Библии на цыганском языке связана особенностями расселения цыган в Европе, формированием их языка и культуры, определившие их как транснациональную и двуязычную общность, весьма условная целостность, которой является «собираательной», как в культурном аспекте, так и в языковом отношении.

Так, представители цыганских общин Европы в настоящее время принадлежат к двум основным конфессиям: христианской и мусульманской, причем христианство исповедуется в разных формах. Например, в странах — бывших республиках СССР живут последователи православия, католичества, униатской церкви, евангелисты. В языковом отношении цыгане Европы делятся на ряд групп, которые, во-первых, демонстрируют различную степень близости и удаленности одна от другой, а, во-вторых, различные степени и аспекты сохранности языка. В этой ситуации практически невозможно говорить об одном переводе Библии, поскольку у цыган в масштабе Европы, а часто и в масштабе одной страны не существует общего языка ни как литературной нормы, ни как средства коммуникации. У цыган России разных диалектных групп средством коммуникации является русский язык.

Георгий Цветков

— Осознание этой проблемы на международном уровне выявилось на Четвертом Всемирном Ромском (Цыганском) Конгрессе в Варшаве в 1990 г., где было решено образовать «комиссию для стандартизации языка *романи*». Международным алфавитом *романи* (цыганского языка) стала латиница.

Образовательные, публицистические и литературные издания для цыган, появившиеся в последние 15–20 лет, выявляют тенденции в развитии литературных языковых форм *романи* и вместе с тем ограниченность этого процесса рамками близкородственных диалектов. Так, в России есть возможность создания единой литературной нормы для языков *ловаря* и *кэлдэра*, отдельной нормы — для *русских цыган*, но в то же время язык *крымских цыган* сближается с балканскими диалектами, кроме того, около 40 % его лексики составляют тюркизмы. В России проблема стандартизации *романи* приобретает

еще один аспект. Так, в последние десятилетия во всей Европе остро стоит проблема повышения образования цыган, что невозможно без владения языком страны проживания на уровне образовательного стандарта. Таким образом, цыганским детям России надо в первую очередь осваивать тексты на кириллице и русском языке.

Поэтому в 1920–30 гг. в рамках программ национальных школ в Российской Федерации была предпринята попытка кодификации *романи* на кириллице. Тогда в рамках образовательной программы было выпущено около 60 изданий на русско-цыганском диалекте на кириллице, создано цыганское отделение союза писателей, начала развиваться литературная традиция на романи. Программа была прекращена в 1938 г. с связи с изменением курса национальной политики. Будучи создана только для носителей одного из семи основных диалектов цыган России, хотя и многочисленных (носителей *русско-цыганского диалекта*), она выявила сложности создания единого литературного и коммуникационного пространства на романи. В наше время, при кодификации цыганского текста на кириллице, основная масса российских цыган окажется отрезаной от международного ромского культурного и литературного пространства, которое развивается достаточно интенсивно. В Болгарии подобная проблема решается введением обучения письму и чтению на *романи* на латинице, но уже с третьего класса, после освоения детьми навыков чтения на болгарском языке. Слой цыганской интеллигенции во всем мире остается очень узким, а в современной России, в отличие от стран Восточной Европы, нет государственных программ обучения цыган чтению и письму на родном языке.

Маріанна Смирнова-Сеславінська

— На фоне этих культурных и языковых проблем начали появляться переводы Евангельских текстов на нескольких диалектах цыганского языка. Самый первый перевод Евангелия от Иоанна был сделан цыганом Я. Нелсейманисом в 1933 г. в Риге на язык *латышских цыган* (балтийская диалектная группа). В последние годы появились еще два вышеперечисленных перевода: В. Калинина, и Н. Бурлуцкого — Е. Марчук. В 1990 г. Вальдемар Калинин, живущий в Англии, начал перевод Нового завета на диалект *белорусских цыган*, (также балтийская диалектная группа), близкий к диалекту *северно-русских*, или *русских цыган*. В немецком издательстве GBV вышли в свет выполненные им переводы Евангелия от Матфея (на латинице для цыган Литвы) и Евангелия от Иоанна. В 1999 г. В. Калинин и К. Рудевич переработали и отредактировали черновик перевода Евангелия от Луки, выполненный в 1993 г.

на диалекте *латьшских цыган* просветителем, цыганом-миссионером Я. Нейландсом (1919–1991). В 2000 г. они издали книгу «Латышское Библейское Общество» тиражом 500 экз., которая разошлась по библиотекам, школам, церквям и частным собраниям. Перевод Николая Бурлуцкого — Елены Марчук Евангелия от Иоанна был сделан на язык цыган-*сэрвов*, проживающих, в основном, в Украине, и издан в Ровно (Украина) в 2003 г. издательством «Живее слово». В декабре 2007 г. он был опубликован в интернете, на сайте «*Лилоро*» («Страница»), автором которого является канд. пед. наук В.В. Шаповал, автор самоучителя языка русских цыган.

Появление этих переводов, с одной стороны, в очередной раз выявляет проблему разнодиалектности *романи*. Так, на встрече цыган СНГ и Прибалтики в 2002 г., посвященной переводу Священного писания, сделанного В. Калининым в 2001 г. в книге «Новый Завет, Псалтырь и Притчи Соломона» (564 стр., тираж 1200 экз.), было отмечено, что данный диалект перевода более понятен цыганам Прибалтики, а цыгане стран СНГ «ратуют за использование более понятных им диалектов» (статья из газеты «Екклезиаст» № 6 за 2002 г.).

С другой стороны, совершенно очевидно, что перевод развивает национальный язык и мышление на нем, переводы Священных текстов, ставя перед переводчиком ряд непростых задач, не только языковых и литературных, выводят его на новый уровень осознания специфики своей национальной культуры и ее места в межнациональном пространстве, дают новый импульс духовному развитию этноса.

Развитие этих процессов представляется очень актуальным для традиционно «закрытой» цыганской культуры, переживающей кризис в условиях индустриального и постиндустриального общества, провоцирующий экономические и нравственные проблемы ее носителей. И если в условиях разнодиалектности и разноконфессиональности переводы Библии не могут, очевидно, выполнять эти задачи и служить консолидации цыганских общин в общеэтническом и транснациональном масштабе, то в масштабе этно-территориальных цыганских общностей (в пределах одного или соседних государств) эта задача была бы вполне выполнима. При этом доступ к чтению на родном языке, как и развитие литературных языков на базе близкородственных диалектов невозможны без соответствующих образовательных языковых программ, создания литературного фонда на базе оригинальных и переводных текстов, междиалектных словарей и прочее.

Георгий Цветков

Развитие литературного языка — необходимая и важнейшая составляющая полноценной интеграции цыган в российское общество. Очевидно, что решение проблем двуязычия и развития литературы на романи в России, как и проблемы поднятия общего образовательного уровня цыган, должно составлять часть национальных государственных программ, как это делается в других странах Европы, поскольку налицо сильное отставание цыганского меньшинства в социальном развитии от других национальных и социальных групп населения. В настоящий период участие российского государства в решении этих актуальных вопросов представляется явно недостаточным.

Более того, последняя редакция закона об образовании отражает тенденцию переадресации проблем создания этно-культурных компонентов в школьных программах на локальный уровень. При отсутствии механизмов их финансирования и существующей дискриминации цыганского населения это вряд ли приведет в ближайший период к улучшению ситуации в области образования цыган, развитию литературного языка *романи* и ускорению создания слоя переводной цыганской литературы.

Лев Черенков

Вступает Вячеслав Семилетко с докладом «К вопросу о лексических особенностях сервического диалекта языка ромов Украины».

В'ячеслав Семілетко

36.44.

Михайло Тяглий

— Спасибо за участие в сессии. Оно было очень долгим, тяжелым, но продуктивным и интересным, думаю, что результативным. После ужина и перед началом культурной программы, организованной Василием Жаданом и его коллегами с Сумщины, просьба всем участникам конференции собраться в «Украинском зале» для утверждения текста резолюции конференции, над которой сейчас будут работать наши коллеги из рабочей группы и руководители секций. Всем желаю творческих успехов.

ПЕРЕЛІК ДОДАТКІВ

Додаток 1. Інформаційний лист конференції українською, російською, англійською мовами.

Додаток 2. Список оргкомітету

Додаток 3. Програма конференції

Додаток 4. Зміст збірника «Наукові записки» / ІУАД, т.15. К., 2008. українською та англійською мовами.

Додаток 5. Анотації статей збірника «Наукові записки» / ІУАД, т. 15. К., 2008. українською мовою.

Додаток 6. Прес-реліз прес-конференції 26 червня 2008 року на тему: «Приєднання України до ініціативи Ромської декади Європи 2005–2012 рр. як крок до об'єднаної Європи».

Додаток 7. Тексти національних планів дій в Декаді Болгарії та Албанії.

Додаток 8. Інформація про конференцію, вміщена в Інтернеті.

Додаток 9. Рекомендації конференції українською, російською, англійською мовами.

Додаток 10. Декларація європейського Десятиліття Ромського Залучення 2005 – 2015 рр.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Інформаційний лист

**Міжнародна циганознавча (ромознавча) науково-практична конференція
«Роми України: із минулого в майбутнє»
(до Ромської Декади Європи 2005–2015)
10–11 червня 2008 року, м. Київ**

мета: обговорення історії формування, сучасних проблем та перспектив розвитку ромів (циган) України, визначення перспектив наукових циганознавчих (ромознавчих) досліджень, пошук оптимальних шляхів збереження національної ідентичності, мови і культури ромської національної меншини та її гармонійної інтеграції в українське суспільство.

темарій конференції:

- джерельна база циганознавства (ромознавства): успадковані традиції та можливості сучасної науки;

- наукові підходи вирішення проблем задоволення освітньо-мовних та культурно-інформаційних потреб ромської національної меншини в Україні та світовий досвід;

- проблеми дослідження, вивчення та збереження ромської мови — романі в Україні та інших країнах;

Секції: етнологічно-джерелознавча, історико-політологічна, філолого-педагогічна.

До участі у Конференції запрошуюються дослідники ромської історії, мови та культури, вчені-гуманітарії (історики, етнологи, політологи, соціологи, сходознавці, мистецтвознавці), викладачі, краєзнавці, ромські громадські і культурні діячі, організатори ромських недільних шкіл, відповідальні працівники зацікавлених міністерств і відомств, журналісти.

У рамках Конференції учасники візьмуть участь в:

- Презентації Проекту Загальнодержавної програми розвитку ромського народу України на 2009 – 2013 роки;

- обговоренні Проекту створення Інформаційного науково-культурного центру ромів (циган) України в м. Києві;

- виробленні рекомендацій наукових, культурних та освітніх заходів в рамках приєднання України до Ромської Декади Європи (Десятиліття ромської інтеграції 2005–2015).

Робочі мови конференції: українська, російська, романі, англійська.

Заявки на участь в Конференції (тема доповіді, прізвище, ім'я, по-батькові, місце роботи, посада, наук. ступінь, вчене звання, адреса, телефон, e-mail, фото) **та тексти доповідей** (обсягом 8–12 стор., надрукованих 12 кеглем,

Times New Roman Суг (редактор MS Word 6.0 Word 7.0) поля ліве 3 см., інші 2 см.; посилання прикінцеві, у тексті в квадр. дужках) **на електронному носії приймаються до 10 лютого 2008 року.**

Можлива заочна участь у роботі Конференції. Оргкомітет залишає за собою право відбору та редагування наданих матеріалів.

Просимо заявку на участь у роботі конференції, тему виступу та матеріали надіслати за адресою: 01001, вул. Трьохсвятительська 4, каб. 524. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України **e-mail:** iuad@mail.ru, konfRoma@mail.ru

Секретар Оргкомітету — ст.наук.сп., к.і.н. Зіневич Наталія Олексіївна
Контактні телефони: 8 (044) 279-08-63 (вівт.–четв. 14.00.–17.00);

Матеріали Конференції будуть опубліковані у тематичному томі «Наукових записок» Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

Про організаційні питання (проїзд, проживання, харчування) буде повідомлено додатково. Участь у Конференції та публікація матеріалів — безоплатні.

З повагою

Оргкомітет конференції

Информационный лист

Международная цыгановедческая научно-практическая конференция

«Ромы Украины: из прошлого в будущее»

(к Ромской Декаде Европы 2005–2015)

10–11 июня 2008 года, г. Киев

цель: обсуждение истории формирования, современных проблем и перспектив развития ромов (цыган) Украины, определение перспектив научных цыгановедческих исследований, поиск оптимальных путей сохранения этнической идентичности, языка и культуры ромского национального меньшинства и его гармоничной интеграции в украинское общество.

тематика конференции:

■ **источниковая база цыгановедения:** унаследованные традиции и возможности современной науки;

■ **научные подходы** решения проблем обеспечения образовательно-языковых и культурно-информационных потребностей ромского национального меньшинства в Украине и мировой опыт;

■ **проблемы исследования, изучения и сохранения ромского языка** — романи в Украине и других странах;

Секции: этнолого-источниковедческая, историко-политологическая, филолого-педагогическая.

Для участия в Конференции приглашаются исследователи ромской истории, языка и культуры, ученые-гуманитарии (историки, этнологи, политологи, социологи, востоковеды, культурологи), преподаватели, краеведы, ромские общественные и культурные деятели, организаторы ромских воскресных школ, ответственные работники заинтересованных министерств и ведомств, журналисты.

В рамках Конференции участники примут участие в:

■ Презентации Проекта Общегосударственной программы развития ромского народа Украины на 2009 — 2013 годы;

■ обсуждении Проекта создания Информационного научно-культурного центра ромов (цыган) Украины в г. Киеве;

■ разработке рекомендаций к плану научных, культурных и образовательных мероприятий в рамках присоединения Украины к Ромской Декаде Европы (Десятилетия ромской интеграции 2005 — 2015).

Рабочие языки конференции: украинский, русский, английский романи.

Заявки на участие в Конференции и тексты докладов (объемом 8–12 стр., набранных 12 кеглем, Times New Roman Суг (редактор MS Word 6.0 Word 7.0) на бумаге формата А 4. **в двух экземплярах и на электронном носителе принимаются до 10 февраля 2008 года.**

Возможно заочное участие в работе Конференции. Оргкомитет оставляет за собой право отбора и редактирования предоставленных материалов.

Просим заявку на участие в работе конференции, тему выступления и материалы высылать по адресу: 01001, ул. Трьохсвятительська 4, каб. 524. Інститут української археографії та источниковедения имени М. С. Грушевского Национальной Академии наук Украины **e-mail:** iuad@mail.ru, konfRoma@mail.ru Контактные телефоны + 38 (044) 279-08-63 (вт.–четв. 14.00.–17.00); Секретарь Оргкомитета — ст.науч.сотр., кандидат историч. наук Зіневич Наталія Алексеевна.

Материалы Конференции будут опубликованы в тематическом томе «Наукових записок» Інституту української археографії та источниковедения им. М. С. Грушевского Национальной Академии наук Украины.

Просим в присылаемые материалы конференции (тема, текст доклада, аннотация) включить также информацию про автора по следующей схеме: фамилия, имя, дата и место рождения, национальность, образование (название учебного заведения и год окончания), научную степень, ученое звание, почетное звание, основные направления научных исследований, основные научные труды; тема, над которой сейчас работаете; место работы, должность; служебный и домашний адреса, телефоны, электронная почта. Просим также прислать фото для изготовления визитной карточки участника Конференции и публикации материала.

С уважением,

Оргкомітет Конференції

Information notice

**International Gypsology Scientific Conference «Roma of Ukraine:
from the Past to the Future»**

(on the Decade of Roma Inclusion 2005–2015)

Juni 10–11, 2008, Kyiv

Objective: Discussing the history of formation, current problems and prospects for development of Ukrainian Roma (Gypsies), defining prospects of Gypsology (Romology) studies, seeking optimal ways of keeping national identity, language and culture of Roma national minority and its harmonious integration into Ukrainian society.

Themes of the Conference:

- source base of Gypsology (Romology): inherited traditions and capacities of the modern science;
- scientific approaches in finding solutions to problems to meet educational, linguistic, cultural and informational needs of Roma national minority in Ukraine and the world's experience;
- problems of researching, studying and keeping the Roma language — Romani in Ukraine and other countries;

Sections: ethnology-and-source studies, historical-and-political science, philological-and-pedagogical.

Persons invited to attend the Conference are: researches of Roma history, language and culture, scholars (historians, ethnologists, political scientists, sociologists, orientologists, arts critics) teachers, local historians, Roma public figures and cultural workers, organizers of Roma Sunday Schools, responsible officials of ministries and agencies concerned, journalists.

Within the framework of the conference, participants will be involved in:

- Presenting Draft Nationwide Program on Roma People Development in Ukraine 2009–2013;
- Discussing Project on Establishment of the Roma (Gipsy) Information Scientific and Cultural Center in Kyiv, Ukraine;
- working out recommendations for scientific, cultural and educational activities within the framework of Ukraine's joining to the Decade of Roma Inclusion 2005–2015.

Working languages of the conference: Ukrainian, Russian, Romani, and English.

Deadline for submitting applications in two copies and data medium for participation in the Conference (theme of the report, name, last name, patronymic name, place of employment, position, academic degree, academic status, address, phone, e-mail, photo) **and texts of the reports** (8–12 pages., 12 print, Times New Roman Cyr (MS Word 6.0 Word 7.0) left margin 3 cm, others 2 cm.; ending references, semi-code in square brackets through out the text) **is February 10, 2008.**

Absent participation in the Conference is possible.

Organization Committee is authorized to select and edit the materials submitted.

Please, send the application for participation in the Conference, the theme of the report and materials to: 4, Tryokhsvyatytska Str, M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies, room 524, Kyiv 01001, Ukraine.

e-mail: iuad@mail.ru, konfRoma@mail.ru Secretary of the Organization Committee — senior research assistant, Cand, Sc. (History), Nataliya Oleksiyivna Zinevych *Contact phone* +38 (044) 279-08-63 (Tuesday — Thursday, 14.00 p.m. — 17.00 p.m.);

Materials of the Conference will be published in a thematic volume of the «Academic Notes» of the M. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies of the Academy of Sciences of Ukraine.

You will be additionally notified of the organizational matters (travel, lodging, and boarding). Participation in the Conference and publication of materials is free of charge

Truly Yours

Organizational Committee of the Conference

Додаток 2

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ

Міжнародної циганознавчої науково-практичної конференції
«РОМИ УКРАЇНИ: ІЗ МИНУЛОГО В МАЙБУТНЄ»
м. Київ, 10–11 червня 2008 р.:

Сохань Павло Степанович — доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України директор Інституту української археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України (*Голова Оргкомітету*);

Майборода Олександр Микитович — доктор історичних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (*Співголова Оргкомітету*);

Євтух Володимир Борисович — доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, проректор Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, директор Інституту соціології, психології та управління (*Співголова Оргкомітету*);

Наулко Всеволод Іванович — доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України головний науковий співробітник Інституту української археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, заслужений працівник освіти України;

Маврін Олександр Олександрович — кандидат історичних наук, заступник директора з наукової роботи Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України;

Павлюченко Олег Васильович — доктор історичних наук, завідувач Відділом пам'яток духовної культури Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України;

Григоріченко Петро Дмитрович — президент Всеукраїнської спілки громадських організацій «Конгрес Ромен України»;

Дудка Валентин Романович — начальник відділу культури етносів та української діаспори Міністерства культури і туризму України;

Середняцька Алла Дмитрівна — начальник відділу з питань реалізації Європейської хартії регіональних мов або мов меншин Державного комітету України у справах національностей та релігій;

Дьома Сергій Валентинович — координатор програми «Рома» Міжнародного Фонду «Відродження»;

Зіневич Наталія Олексіївна — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Відділу пам'яток духовної культури Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України (Секретар Оргкомітету).

ПРОГРАМА КОНФЕРЕНЦІЇ

Міністерство культури і туризму України
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського Національної Академії наук України
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса
Національної Академії наук України
Державний комітет України у справах національностей та релігій
Міжнародний фонд «Відродження»
Всеукраїнська спілка громадських організацій «Конгрес Ромен України»
Український культурно-просвітницький центр «Дружба»

ПРОГРАМА

Міжнародної циганознавчої науково-практичної конференції

«Роми України:

із минулого в майбутнє»

(до Ромської Декади Європи 2005–2015)

10–11 червня 2008 р.

Київ

Порядок роботи конференції

10 червня 2008 року

9.00 – 10.30	Заїзд і реєстрація учасників
10.30 – 10.35	Урочисте відкриття Конференції
10.35 – 10.45	Привітання учасникам Конференції
11.00 – 13.45	Пленарне засідання
13.45 – 14.30	Обід для частини учасників та проведення інтерв'ювання журналістами учасників конференції
14.30 – 15.20	Обід для другої частини учасників
15.20 – 17.30	Проведення круглого столу з презентації і обговорення проекту Національного плану дій в рамках приєднання України до Ромської Декади Європи (2005–2015)
17.30–19.00	Вечеря, роз'їзд частини учасників, не задіяних у секційних засіданнях

11 червня 2008 року

9.00 – 10.00	Сніданок
10.30 – 13.00	Засідання по секціях
11.45 – 12.00	Перерва на каву-брейк
13.30 – 14.30	Обід
15.00 – 16.30	Продовження засідань по секціях
16.30 – 17.00	Підведення підсумків Конференції
17.30 – 18.30	Культурна програма
19.00 – 20.00	Вечеря

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

10 червня 2008 р. (конференц-зал Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України) 10.30–13.45

Ведучий пленарного засідання В. Євтух **Урочисте відкриття**

Саган О. **Привітання учасників конференції Головою Державного комітету у справах національностей та релігій**

Задворний А. **Привітання від Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Карпачової Ніни Іванівни**

Шкуров В. **Привітання від Міністерства закордонних справ України**

Зісельс Й. **Привітання від Конгресу національних громад**

Оголошення регламенту конференції

Створення редакційної комісії по підготовці резолюції Конференції

Нагородження грамотами від Державного комітету України у справах національностей та релігій та подяками від Всеукраїнської спілки громадських організацій «Конгрес Ромен України»

Доповіді:

Виступ Голови Державного комітету України у справах національностей та релігій О. Сагана.

Удовенко Г. (*Київ, Україна*) **Інформація про розгляд питань щодо становища ромів в Україні Радою з питань етнополітики при Президентові України.**

Марушиакова О., Попов В. (*Софія, Болгарія*) **Ідентичність циган / ромів у новому європейському контексті (на прикладі Східної Європи).**

Шерстобаєв А. (*Київ, Україна*) **Інтеграція ромів в українське суспільство: столичний аспект.**

Джорджевич Д. (*Ніш, Сербія*) **Про що має піклуватися ромологія?**

Смирнова-Сеславінська М. (*Москва, Росія*) **Культурна матриця проторомів як фактор розвитку ромської етнічної субкультури.**

Гельбіг А. (*США*) **Між наукою та проблемами захисту прав ромів: куди зникає об'єктивність в ромознавчих дослідженнях?**

Заатов І. (*Сімферополь, Україна*) **Кримськотатарські цигани «чінгенелер» очима мандрівників XVI–XIX ст. в контексті еволюції кримськотатарської народної музики.**

КРУГЛИЙ СТІЛ

з презентації і обговорення преку Національного плану дій в рамках приєднання України до Ромської Декади Європи (2005–2015) (конференц-зал Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України) 15.20–17.30

Григоріченко П. (*Київ, Україна*) **«Десятиліття ромської інтеграції в Європі 2005–2015» та Національний план дій України.**

Балакірева О. (*Київ, Україна*) **Соціальні чинники уразливості ромського населення України.**

Дьома С. (*Київ, Україна*) **Програма «Рома» Міжнародного фонду Відродження.**

Майборода О. (*Київ, Україна*) **Сучасні проблеми ромів в етнополітичному житті України.**

Кошкіна Ж. (*Київ, Україна*) **Проблеми освіти ромів України.**

Кресіна І. (*Київ, Україна*) **Правові аспекти етнополітики України стосовно ромів.**

Бурлаченко П. (*Черкаси, Україна*) **З досвіду співпраці ромських громадських організацій з органами місцевого самоврядування та державною адміністрацією Звенигородщини.**

Повідомлення представників від обласних державних адміністрацій:

Петришина Л. (*Ужгород, Україна*) **Про стан ромської громади Закарпаття.**

Подкура А. (*Чернігів, Україна*) **Сучасні проблеми самоідентифікації ромів Чернігівщини.**

Гарба М. (*Кіровоград, Україна*) **Життя ромської громади Кіровоградщини.**

Вайзенбургер Т. (*Луганськ, Україна*) **Сучасне становище ромів Луганщини.**

Різнікова Я. (*Одеса, Україна*) **Проблеми інтеграції ромської громади Одещини.**

Карвацька В. (*Харків, Україна*) **Про стан ромської громади Харківщини.**

Гавлінський М. (*Київ, Україна*) **Шляхи інтеграції в українське суспільство ромів в Київщини.**

11 червня 2008 р. (середа). СЕКЦІЙНІ ЗАСІДАННЯ

СЕКЦІЯ 1. Історико-політологічна

Голова секції О. Павлюченко; заступник голови секції М. Тяглий;
секретар секції Е. Стюпченко

1 засідання

Тодорович Д. (Ніш, Сербія) Шляхи протестантизації ромів в Сербії.
Маслійчук В. (Харків, Україна) Цигани на Лівобережній і Слобідській Україні другої половини XVIII ст.: окремі проблеми висвітлення історії.

Цветков Г. (Москва, Росія) Ловаря і ромська соціальна культура в Росії.

Павлюченко О. (Київ, Україна) Архівне джерело про сербських ромів на теренах України (початок XX ст.).

Тяглий М. (Київ, Україна) Палачі – жертви – спостерігачі: нацистська антициганська політика в окупованій Україні і позиція місцевого населення (1941–1944).

Левикін В. (Київ, Україна) До питання про національний склад вермахту.

Беліков О. (Донецьк, Україна) Державна політика стосовно циган України: історія і сучасність.

Йованович Д. (Ніш, Сербія) Ромська мімікрія в Сербії як останній засіб.

Славкова М. (Софія, Болгарія) Критичний погляд порівняльної ромології: використання євангелістських джерел.

2 засідання

Явір В. (Київ, Україна) Ксенофобія у ставленні до ромів.

Гриневиц О. (Миколаїв, Україна) Роми в Україні та на Миколаївщині.

Стюпченко Е. (Київ, Україна) Соціокультурна взаємодія німців-колоністів Півдня України та їх сусідів-циган в поліетнічному оточенні.

Бачинська О. (Одеса, Україна) Цигани-козаки: перебування циган Бессарабії в Дунайському козацькому війську.

Омельчук Д. (Сімферополь, Україна) Доля ромів Криму, засуджених за політичними мотивами (1937–1947).

Песчаній О. (Київ, Україна) Роми і Швейцарія.

Швецов М. (Донецьк, Україна) Роми Донбасу: історія та сучасність.

Учасники дискусії: Йосип Адам (Ужгород), Микола Бурлуцький (Мерефа), Микола Долоков (Одеса), Марина Казанська (Чернігів), Ігнат Тирпак (Ужгород), Світлана Бурлаченко (Черкаси).

СЕКЦІЯ 2. Джерелознавчо-етнологічна

Голова секції В. Наулко; заступник голови секції О. Курочкін; секретар секції Н. Зіневич

1 засідання

Бессонов М. (Москва, Росія) Наративні джерела як один із інформаційних ресурсів циганознавства.

Наулко В. (Київ, Україна) Етнічна ідентифікація і статистичний облік ромів України.

Воронко О. (Чернігів, Україна) Матеріали загальних переписів населення 1959–2001 рр. як джерело вивчення ромів України: етнологічний аспект проблеми.

Заатов І. (Сімферополь, Україна) Публікація Ваджип оджа «Матеріали з етнографії та історії кримських циган».

Курочкін О. (Київ, Україна) Карнавальні «цигани»: етнічний стереотип і обрядова маска.

Зіневич Н. (Київ, Україна) Про циганознавчі студії українських архівістів кін. XIX – поч. XX ст.

2 засідання

Бессонов М. (Москва, Росія) Ігри дітей і молоді в циганських козових таборах.

Старков В. (Київ, Україна) До питання вивчення ігрової культури циган України.

Данілкин О. (Біла Церква, Україна) Культурно-антропологічна ідентифікація циганів України.

Івашків Г. (Львів, Україна) Цигани і Гуцульщина крізь призму розписів у кераміці.

Величко Т. (Київ, Україна) Етнографічні музейні дослідження традиційно-побутової культури «кримських циган» кін. XIX – поч. XXI ст.

Махотіна І. (Твер, Росія) Усний репертуар російських циган за матеріалами сімейного архіву Панкових.

Бережна Н. (Донецьк, Україна) З питання дослідження ромів-сервів села Новотроїцьке на Донеччині.

Жадан В. (Суми, Україна) Культурна робота серед ромів Сумщини як засіб збереження ідентичності.

Потапова Н. (Київ, Україна) Циганська тема в художній творчості Т. Г. Шевченка.

Учасники дискусії: Фрітхоф Рехан (Німеччина), Федір Андраш (Самбір), Петро Главацький (Чернігів), Андрій Зерніченко, Петро Григоренко, Володимир Григоріченко (Вінниця), Микола Коваленко (Переяслав-Хмельницький), Любов Власова, Олександр Власов (Кіровоград), Софія Король, Лариса Пашковська (Сімферополь), Тетяна Сторожко (Охтирка).

СЕКЦІЯ 3. Філолого-педагогічна

Голова секції Л. Черенков Заступник голови секції В. Семілетко Секретар секції О. Марчук

1 засідання

Черенков Л. (Москва, Росія) Циганська діалектологія в Україні.

Історія та сучасний стан.

Думініку І. (Кишинів, Молдова) Навчальний процес для ромських громад в республіці Молдова.

Шаповал В. (Москва, Росія) Переоцінка внеску циганського діалекту до російського злодійського жаргону в світлі критики сумнівного джерела 1927 р.

Торопов В. (Іваново, Росія) Мова і фольклор кримських циган (результати деяких досліджень автора).

Марчук О. (Харків, Україна) Цигани і протестантизм.

Іваненко Ю. (Херсон, Україна) Досвід перекладу російських літературних казок циганською мовою.

2 засідання

Семілетко В. (Біла Церква, Україна) До питання про лексичні особливості сервського діалекту мови ромів України.

Сухомлінов В. (Київ, Україна) Досвід створення універсального підручника з ромської мови.

Навроцька Є. (Ужгород, Україна) Особливості вивчення історії ромів Закарпаття в шкільному курсі.

Набаранчук Р. (Київ, Україна) З практики поетичної творчості на расейському діалекті романі.

Федорова О. (Ужгород, Україна) До питання забезпечення рівного доступу ромської молоді до освіти і охорони здоров'я, з метою успішної інтеграції в українське суспільство.

Учасники дискусії: Тетяна Логвинюк (Луцьк), Сергій Григоріченко (Луцьк), Рустам Стоян (Одеса), Петро Череповський (Харків), Павло Череповський (Харків) Євген Шенс (Ніжин).

НАУКОВІ ЗАПИСКИ. Збірник праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства 103.

М. С. Грушевського НАН України. Т. 15. Тематичний випуск «Роми України: із минулого в майбутнє» — К., 2008. — 568 с. + 10з. I — XII.

Naukovi zapysky. (Academic Notes) / M. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies of the Academy of Sciences of Ukraine / № 15. «Roma of Ukraine: from the Past to the Future».

— Kyiv, 2008. — 568 p. + XII.

ЗМІСТ**Contents**

Вступне слово	10
Introduction	10
Бачинська О. (Одеса, Україна) Цигани-козаки: перебування циган Бессарабії в Дунайському козацькому війську	16
Bachynska Olena. «Gypsies — Cossacks»: Bessarabia gypsies in the Danube Cossack Army	16
Беликов А. (Донецьк, Україна) Государственная политика в отношении цыган Украины: история и современность	24
Byelikov Oleksandr. The state policy with respect to Romanies in Ukraine: history and concerning	24
Бессонов Н. (Москва, Россия) Игры детей и молодежи в цыганских кочевых таборах	57
Bessonov Nikolay. Children's and young peopl's games in Gypsy nomadic tabors	57
Бессонов Н. (Москва, Россия) Нарративные источники как один из информационных ресурсов цыгановедения	73
Bessonov Nikolay. Narrative sources as one of information resources of the Gypsy research	73
Величко Т. (Київ, Україна) Етнографічні музейні дослідження традиційно-побутової культури кримських циган кінця XIX — початку XXI ст.	95
Velychko Tetyana. «Crimean Gypsies» in the ethnographic research work of the Crimean museums (late the 19 th — beginning of the 20 th centuries)	95

Воронко О. (<i>Чернігів, Україна</i>) Матеріали загальних переписів населення 1959–2001 рр. як джерело вивчення ромів України: етнодемографічний аспект проблеми	108
Voronko Oleh. General population census materials years 1959–2001 as a source of study of Ukrainian Romanis: ethnodemographic aspect of the problem	108
Гельбіг А. (<i>США</i>) Між наукою та проблемами захисту ромів: куди зникає об'єктивність в ромознавчих дослідженнях?	120
Gel'big Adriana. Between science and Romani rights protection problems: where objectivity in Romany studies and researches disappears	120
Григоріченко П. (<i>Київ, Україна</i>) «Десятиліття ромської інтеграції в Європі 2005–2015» та План дій України щодо приєднання до нього	124
Grygorychenko Petro. «Decade of Roma inclusion into Europe. 2005–2015» and Ukrainian national action plan on joining this initiative	124
Гриневич О. (<i>Миколаїв, Україна</i>) Роми України і Миколаївщини	136
Hrynevych Olena. Romanies in Ukraine and Mykolayiv region	136
Джорджевич Д. (<i>Ниш, Сербія</i>) О чем должна позаботиться ромология?	146
Djordjevic Dragoljub. What should romology take care of?	146
Данілкин О. (<i>Біла Церква, Україна</i>) Культурно-антропологічна ідентифікація циганів України	155
Danylkin Oleksiy. Cultural-antopologiest identification of Ukraine's Gypsies	155
Домініку Іон. (<i>Кишинев, Молдова</i>) Освітній процес для ромських громад в республіці Молдова	162
Duminica I. The Educational Process of the Roma Community in the Republic of Moldova	162
Заатов І. (<i>Симферополь, Украина</i>) Крымскотатарские цыгане «чингенелер» глазами путешественников XVI–XIX вв., в контексте эволюции крымскотатарской народной музыки	171
Zaatov Ismet. The Crimean Tatar Gypsies «chingeneler» in travellers' impressions 16 th –19 th centuries in a context of Crimean Tatar folk music evolution	171
Заатов И. (<i>Симферополь, Украина</i>) Публикация Ваджип Оджа «Материалы по этнографии и истории крымских цыган»	189

Zaatov Ismet. Vadzhip odzha's publication «Materials on ethnography and history of the Crimean Gypsies»	189
Зіневич Н. (<i>Київ, Україна</i>) Цигани в дослідженнях українських архівістів кін. XIX – поч. XX ст.	212
Zinevych Natalia. Gypsies in research works of Ukrainian archive explorers (end of 19 th – beginning of 20 th centuries)	212
Іваненко Ю. (<i>Херсон, Україна</i>) Пропозиції щодо підвищення рівня освіти і збереження культури в рамках комплексної державної програми підтримки ромів України	223
Ivanenko Yuriy. Suggestions as for improvement of education and cultural development in the complex State program for support of Ukraine's Romani	223
Івашків Г. (<i>Львів, Україна</i>) Цигани і Гуцульщина крізь призму розписів у кераміці	232
Ivashkiv Halyna. Paining on ceramics about Gypsies and Gutsul'schina	232
Йованович Д. (<i>Ниш, Сербія</i>) Мимикрия цыган Сербии – как последнее прибежище	245
Yovanovych Dzhokitsa. Romani mimicry in Serbia – the last sanctuary	245
Курочкін О. (<i>Київ, Україна</i>) Карнавальні «цигани»: етнічний стереотип і обрядова маска	255
Kurochkin Oleksandr. Carnival «gypsies»: ethnic stereotype and ceremonial mask	255
Левькин В. (<i>Киев, Украина</i>) К вопросу о национальном составе вермахта	270
Levykin Volodymyr. On the issue of the national structure of Wermahnt	270
Марушиакова Е., Попов В. (<i>София, Болгария</i>) Идентичности цыган/рома в новом европейском контексте (ситуация в Восточной Европе)	275
Maryshiakova Elena, Popov Veselin. Identities of Gypsies/Romanies in a new European context (situation in the Eastern Europe)	275
Марчук Е. (<i>Мерефа, Украина</i>) Цыгане и протестантизм	299
Marchuk Olena. Gypsies and Protestantism	299
Махотина И. (<i>Тверь, Россия</i>) Устный репертуар русских цыган по материалам архива семьи Панковых	315
Makhotina Ilona. Verbal repertoire of the Russian Gypsies from the Pankov's family archive	315
Навроцька Е. (<i>Ужгород, Україна</i>) Особливості вивчення історії ромів Закарпаття в шкільному курсі	327

Navrots'ka Yevheniya. Peculiarities of Roma history studies in the Transcarpatian schools	327
Наулко В. (<i>Київ, Україна</i>) Етнічна ідентифікація і статистичний облік ромів України	335
Naulko Vsevolod. Ethnic identification and statistical registration of Romanies of Ukraine	335
Омельчук Д. (<i>Сімферополь, Україна</i>) Доля ромів Криму засуджених за політичними мотивами в 30–40 роки ХХ століття	344
Omel'chuk Dmytro. Destiny of Crimean Romanies, convict on political reasons (1937–1947)	344
Павлюченко О. (<i>Київ, Україна</i>) Архівне джерело про сербських ромів на теренах України (початок ХХ ст.)	349
Pavliuchenko Oleh. On archival source about Serbian Romanies on the territory of Ukraine (the beginning of the 20 th century)	349
Песчаній О. (<i>Київ, Україна</i>) Цигани і Швейцарія	353
Pieschanyi Oleh. The Gypsies and Switzerland	353
Семілетко В. (<i>Біла Церква, Україна</i>) До питання про лексичні особливості сервітського діалекту мови ромів України	359
Semiletko Vyacheslav. On the issue of lexical characteristic features of Ukrainian Roma serv dialect	359
Смирнова Сеславинская М. (<i>Москва, Россія</i>) Культурная матрица проторомов как фактор формирования ромской этнической субкультуры и проблемы социализации цыган в России	364
Smirnova-Seslavins'kaya Marianna. Proto-Romani's cultural matrix as the factor of Roma ethnic subculture formation and the problem of their socialization in Russia	364
Славкова М. (<i>Софія, Болгарія</i>) Критичний погляд порівняльної ромології на використання євангелістських джерел	385
Slavkova Magdalena. A Critical View of Contemporary Romology: Employing the Evangelical Sources	385
Старков В. (<i>Київ, Україна</i>) До питання про ігрову культуру циган	394
Starkov Valeriy. On the issue of the game playing culture of Gypsies	394
Стьопченко Е. (<i>Київ, Україна</i>) Німці-колоністи та «сусіди» — цигани в поліетнічному оточенні Півдня України наприкінці ХVІІІ–ХІХ століття	402
St'orchenko Ella. German colonists and the Gypsies «neighbours» in a poly-ethnic surroundings on the South of Ukraine at the end of 18 th — during 19 th centuries	402

Тодорович Д. (<i>Ниш, Сербія</i>) Пути протестантизації ромов в Сербії	419
Todorovich Dragan. Ways of propaganda of Protestantism dogma among Romanies in Serbia	419
Торопов В. (<i>Іваново, Россія</i>) Язык и фольклор крымских цыган (результаты некоторых исследований автора)	428
Toropov Vadim. Folklore languages of the Crimean Romanies (results of some author's investigations)	428
Тяглый М. (<i>Київ, Україна</i>) Палачи — жертвы — наблюдатели: нацистская антицыганская политика на оккупированной Украине и позиция местного населения (на примере Крыма): методологические замечания	437
Tyagliy Mykhailo. Executioners-victims-observers: Nazi antiroma policy on the territory of occupied Ukraine and position of the local population (on the example of Crimea): methodological	437
Федорова О. (<i>Ужгород, Україна</i>) До питання забезпечення рівного доступу ромської молоді до освіти і охорони здоров'я з метою успішної інтеграції в українське суспільство	459
Fedorova Olena. On the issue of providing equal access for Roma young people to education and health protection for the successful integration to the Ukrainian society	459
Цветков Г. (<i>Москва, Россія</i>) История и социальное развитие цыган-ловаря	471
Tsvietkov Georgiy. History and social development of the one Romani's ethnical group (lovarya)	471
Черенков Л. (<i>Москва, Россія</i>) Цыганская диалектология в Украине. История и современное состояние	489
Cherenkov Lev. Roma dialectology in Ukraine. History and modern times	489
Шаповал В. (<i>Москва, Росія</i>) Переоцінка внеску українського циганського діалекту до російського злодійського жаргону у світлі критики сумнівного джерела 1927 р.	504
Shapoval Victor. Revaluation of the Ukrainian Romanies contribution to Russian thieves' jargon based on critical analysis of a suspicious source of 1927	504
Явір В. (<i>Київ, Україна</i>) Ксенофобія у ставленні до ромів	517
Yavir Viera. Xenofobiya in the attitude to Romanies	517

АНОТАЦІЇ

українською мовою до статей/доповідей вміщених у тематичному випуску «Наукових записок» Т. 15

Бачинська О. (Одеса, Україна) Цигани-козаки: перебування циган Бессарабії в Дунайському козацькому війську

Досліджено архівні джерела про життя кріпосних і коронних циган, відомості про спроби імперської влади примусово розселити ромів на казенних землях (станіці Каїри і Фараонівка), починаючи з 1829 р., і зарахувати їх до Дунайського козацького війська з 1839 р. Після тривалого опору владі переважна частина ромів була відрасована з козацького стану.

Беліков О. (Донецьк, Україна) Державна політика стосовно циган України: історія і сучасність

У статті йдеться про те, що поява державної політики щодо ромського етносу як складової частини українського суспільства фіксується з XVI ст. (у Малоросії — в XVIII ст., у Бессарабії — в XIX ст.). Вона залежала від того, до яких держав входили українські землі у різні історичні періоди. Проаналізовано досягнення і невдачі радянської політики щодо ромів, зокрема спроби створення циганських колгоспів. Непослідовність і незавершеність державної політики стосовно ромського населення спостерігається в умовах побудови демократичного громадянського суспільства у незалежній Україні

Бессонов Н. (Москва, Росія) Игры детей и молодежи в цыганских кочевых таборах

В статті розглянуто деякі аспекти етнографічного вивчення ігор дітей і молоді в циганських кочових таборах в XX — на поч. XXI ст. в кількох етногрупах циган Росії, України та Середньої Азії (*сервів, руських циган, кишиньовців, влахів, мадярів, плащунів, мугат*). Автор наголошує на доцільності більш активно застосовувати сучасні методики роботи з інформантами з етнічного середовища.

Бессонов Н. (Москва, Росія) Нарративные источники как один из информационных ресурсов цыгановедения

В статті розглянуто методи аналізу нарративних джерел, верифікації даних інтерв'ю за даними архівних джерел і можливість їх комплексного застосування. Автор вказує на особливу точність спогадів очевидців похилого віку та збереженість в родовій пам'яті генеа-

логії старовинних циганських родів. Описано джерелознавчий потенціал циганських меморатів — інформації щодо циганської передвоєнної історії і спогадів «останнього кочового покоління», розглянуто доцільність їх видання у формі «спогади з коментарями». Наголошено на потребі фіксації циганознавцями свідчень циган похилого віку під час польових експедицій. Окреслено специфіку застосування в роботі з циганами-інформантами методів інтерв'ювання для збору історичних, етнографічних, лінгвістичних відомостей і доцільність організації планової фіксації усних свідчень.

Величко Т. (Київ, Україна) Етнографічні музейні дослідження традиційно-побутової культури «кримських циган» кін. XIX–XX ст.

У статті розглянуто «циганський» напрямок у вивченні традиційно-побутової культури населення Південної України в музейних закладах Криму — Центральному музеї Тавриди, Кримському етнографічному музеї, Бахчисарайському історико-культурному заповіднику.

Воронко О. (Чернігів, Україна) Матеріали загальних переписів населення 1959–2001 рр. як джерело вивчення ромів України: етнодемографічний аспект проблеми

За маловивченими джерелами встановлено, яким чином змінювалася кількість українських ромів. Подана соціально-демографічна характеристика ромів, а також проаналізована статистична інформація про мовні процеси. Розглянуті зміни у гендерній та віковій структурі ромів України в хронологічному та регіональному вимірах.

Гельбіг А. (США) Між наукою та проблемами захисту прав ромів: куди зникає об'єктивність в ромознавчих дослідженнях?

Розглянуто взаємовпливи пізнавальних і культурно-просвітніх функцій науки, зокрема, ромознавчих етнографічних досліджень: з моменту організації польових досліджень зі збору інформації до етапу оприлюднення результатів наукових досліджень.

Григоріченко П. (Київ, Україна) «Десятиліття ромської інтеграції в Європі 2005–2015» та План дій України щодо приєднання до нього

Розглянуто сучасний стан ромської національної меншини в Україні, рівень забезпечення ромів у сферах освіти, мови, культури, соціального і медичного обслуговування. Серед найбільш гострих проблем: безробіття, неграмотність, антисанітарні умови проживання, прихована дискримінація. Охарактеризовані головні завдання проекту «Десятиліття ромської інтеграції в Європі. 2005 — 2015». Вказано на доречність приєднання України до цієї ініціативи. Запропонований проект Національного плану дій.

Гриневи́ч О. (*Миколаїв, Україна*) Роми в Україні та на Миколаївщині

У статті розглянуто історію появи ромів на території України. Наприкінці XVIII ст. 9-а ревізія виявила ромське населення у Херсонській губернії (територія сучасної Миколаївщини). Зараз у цьому регіоні проживає понад 1500 ромів.

Джорджевич Д. (*Ниш, Сербія*) О чем должна позаботиться ромология?

В статті розглянуті найбільш розповсюджені методологічні розбіжності у вивченні культури ромів. Зокрема, вказано, що у ромів є культура, яку вони можуть без вагань представити усім зацікавленим, в тому числі не-ромам, а визначні ромологічні дослідження можна досягнути і без ромської мови, але неможливо етичної бази сформованої людством.

Данілкин О. (*Біла Церква, Україна*) Культурно-антропологічна ідентифікація циганів України

В статті вказано, що етнодіалектний поділ циганства на групи є доказом перебування циганів (їхніх груп) на порубіжжі мов, національно-культурних традицій. Свідченням їхньої кочівлі в замкнених територіальних ареалах є поділ циганських діалектів на ряд піддіалектів, які виникли під впливом піддіалектів мови місцевого населення не лише в Україні, але й в усіх країнах Європи. Етногруповий поділ циган (у автора на «стани» та «касти») впливає на їхню самоідентифікацію та проявляється у певних маркерах ідентичності — культурно- побутових, антропологічних, мовних, соціально-культурних, рівні освіченості.

Думініку І. (*Кишинів, Молдова*) Освітній процес для ромських громад в республіці Молдова

В статті на підставі аналізу впровадження освітнього процесу для ромських громад в республіці Молдова, висвітлено численні об'єктивні і суб'єктивні проблеми, які виникли в перехідний період. Молдовське суспільство перебуває на початковому етапі пошуку потрібних механізмів впровадження ромських освітніх програм. Незважаючи на досить інтенсивні зусилля неурядових організацій і, частково, державного сектору, більшість проблем ромів залишаються невирішеними.

Заатов І. (*Симферополь, Україна*) Крымскотатарские цыгане «чингенелер» глазами путешественников XVI — XIX ст., в контексте эволюции крымскотатарской народной музыки

В статті зазначається, що в досліджуваний період на Кримському півострові традиційно найкращими музикантами були кримськотатарські цигани-мусульмани. Найбільше циган мешкало в Гезлеве та Кефе —

османсько-татарських портах Криму, куди вони могли прибувати морським шляхом з Османської імперії. Зазначено наявність в описах мандрівників згадок про кілька підгруп циган на півострові та їхні етнокультурні відмінності.

Здійснено джерелознавчий аналіз серії графічних робіт з натури (1837 р.) француза Раффе, 11 з яких зображували сцени з життя кримських циган, зокрема три кримськотатарсько-циганські оркестри.

Заатов І. (*Симферополь, Україна*) Публикация Ваджип оджа «Материалы по этнографии и истории крымских циган»

В роботі проаналізовано допоки єдину відому в кримськотатарській науці статтю додепортаційного періоду про кримськотатарських циган, написаної Ваджипом аджі (вчителем Ваджипом) представником етнографічної групи кримських татар — кримськотатарських циган чінгенелер (кримськотатарський екзоетнонім) — урмачельер (кримськотатарськоциганський ендоетнонім). Наведено дослівний переклад статті і прокоментовано основні цікаві з історичної та етнографічної точки зору частини статті.

Зіневич Н. (*Київ, Україна*) Цигани в дослідженнях українських архівістів кін. XIX — поч. XX ст.

Досліджено внесок у вивчення українських циган вітчизняних істориків-архівістів — Михайла Плохінського (Харків), Івана Каманіна (Київ), Антонія Прохаски (Львів). Їхні циганознавчі студії базувалися на архівних документах і з'явилися у зв'язку з новим розумінням ученими кін. XIX — поч. XX ст. предмета та об'єктів історії.

Івашків Г. (*Львів, Україна*) Цигани і Гуцульщина крізь призму розписів у кераміці

У статті досліджено портретні образи та жанрові характеристики традиційних занять ромів за сюжетами на гуцульських кахлях і посуді XIX ст.

Йованович Д. (*Ниш, Сербія*) Мимикрия ромов в Сербии как последнее прибежище

У статті з'ясовується проблема, чому за даними переписів населення у Сербії в 1981–2002 рр. чисельність ромів постійно зменшується. Вони імітують свою етнічну приналежність до сербського етносу («мімікрія»). Так вони намагаються позбутися негативного групового і соціального статусу, прагнуть рівноправ'я, рівних можливостей у сербському суспільстві. Роми Сербії стурбовані «концепціями інтеграції циган», які декларуються без належного пізнання ромської ідентичності.

Курочкін О. (*Київ, Україна*) Карнавальні «цигани»: етнічний стереотип і обрядова маска

Автор дійшов висновку, що більш ніж за п'ятисотлітню етнічну історію ромів на території України через повільне інтегрування у суспільство вони стали помітним компонентом місцевої етнокультурної мозаїки. З'ясовані причини низького статусу ромів за шкалою етнічного престижу в українському фольклорі, стереотипи щодо їх пародійного зображення. Розглянуто традиційні образи-маски ромів у святковій українській культурі, зокрема під час різдвяних, новорічних свят, обрядових ігор на весіллях.

Левькин В. (*Київ, Україна*) К вопросу о национальном составе вермахта

Стаття торкається національного складу вермахту та з'ясовує питання перебування циган на військовій службі в нацистських арміях та в радянському полоні під час Другої світової війни і в повоєнний час.

Марушиакова Е., Попов В. (*Софія, Болгарія*) Идентичность цыган/ромов в новом европейском контексте (на примере Восточной Европы)

У статті представлені і проаналізовані процеси зміни ідентичності ромів у загальноєвропейському контексті за останні 10-15 років. Після розпаду соціалістичної системи та зникнення «залізної завіси» багато ромів з різних країн Східної Європи мігрували (назовсім або тимчасово) до Західної Європи, внаслідок чого картина ромської присутності в об'єднаній Європі зазнала змін. На сході Європи стали масово створюватися ромські громадські організації і політичні партії. Це стало імпульсом до формування у 1970-і – 80-і роки міжнародних структур ромів, діяльність яких була спрямована на об'єднання ромів у світі в єдину ромську націю. Декілька міжнародних ромських організацій разом відстежують поточні події з ромського життя і займаються пошуком партнерів на вищому рівні.

Марчук Е. (*Мерефа, Україна*) Цыгане и протестантизм

У статті розглянуто процес протестантизації українських ромів з кін. 70-х рр. ХХ ст. до сучасності. Описано досвід роботи недільних шкіл для ромських дітей, різні форми місіонерської діяльності (зокрема, переклади біблійних текстів ромською мовою) з урахуванням специфіки ромської культури.

Махотина И. (*Тверь, Росія*) Устный репертуар русских цыган по материалам семейного архива Панковых

Розглянуто наявну історіографію питання та окреслено перспективи роботи з систематизації і підготовки коментарів до зразків усного фольк-

лору: пісень, казок, паремій, архіву вихідця із родини петербурзьких хорових циган Олександра Олександровича Панкова (1892/9 – 1888).

Здійснення археографічного опрацювання рукописів архіву родини Панкових, на думку авторки, дозволить в подальшому більш детально вивчити генезу і еволюцію фольклору російських циган та, зокрема, підтвердити чи спростувати теорію про хорове походження більшості пісенного фольклору російських циган.

Навроцька Е. (*Ужгород, Україна*) Особливості вивчення історії ромів Закарпаття в шкільному курсі

У статті йдеться про необхідність вивчення в українських школах історії різних народів, які проживають на території України. Наголошено на потребі включення до загальноосвітнього процесу в Закарпатті факультативного курсу з історії на культури місцевого ромського населення.

Наулко В. (*Київ, Україна*) Етнічна ідентифікація і стастичний облік ромів України

У статті розглянуто питання етнічної ідентифікації циганів (ромів) України в аспекті міжетнічних взаємин з іншими народами, показана складність визначення їх чисельності у зв'язку з відмінностями соціальних і інших умов, а у минулому відкритій або прихованій дискримінації. Не дивлячись на складну історію формування і життєдіяльності, більшість циганів зберегли свою самоназву «роми», яка була визнана на Першому Всесвітньому ромському конгресі в Лондоні їх офіційним етнонімом.

Омельчук Д. (*Сімферополь, Україна*) Доля ромів Криму, засуджених за політичними мотивами (1937–1947 рр.)

На основі недоступних раніше архівно-слідчих справ репресованих громадян з'ясовано, що на теренах Криму виявлені лише поодинокі факти репресій щодо ромів.

Павлюченко О. (*Київ, Україна*) Архівне джерело про сербських ромів на теренах України (початок ХХ ст.)

Розглянуто причини і обставини за яких роми потрапили в Україну з країн Балканського півострова, зокрема із Сербії, на початку ХХ ст. На основі архівних джерел описані умови їх перебування, роду занять, ставлення до них місцевого населення.

Песчаный О. (*Київ, Україна*) Цигани та Швейцарія

У статті в хронологічній послідовності розглянуті основні моменти відносин між циганами, як етнічним утворенням, і Швейцарією, як країною і суспільством. Дослідження показало, що в історії взаємовідно-

сини між циганами і Швейцарією були світлі і темні сторінки. Не дивлячись на це, сьогодні обидва боки готові до продуктивної співпраці і знаходять взаємні точки дотику.

Смирнова-Сеславинская М. (Москва, Россия) Культурная матрица проторомов как фактор развития ромской этнической субкультуры

В статті здійснено спробу виявлення підвалин культури циган в ході дослідження індійського періоду розвитку проторомської спільності в давнину та середньовіччя.

Вказано, що криза традиційних способів господарювання і соціально-го устрою в циганських групах призводить до втрати етнічних традицій, та може бути подолана лише комплексним вирішенням соціальних проблем. Збереження дуально-родової організації територіальних підгруп циган є виявом етапу етнічного розвитку на рівні племінної організації та господарсько-культурної матриці етносу з номадними витоками.

На прикладі Російської Федерації наголошено на необхідності урахування етнокультурної специфіки циган і потреби у створенні спеціальної локальної освітньої моделі, розробки комплексної федеральної програми для вирішення проблем соціалізації ромів.

Старков В. (Київ, Україна) До питання про ігрову культуру циган

У статті розглянутий стан і пропонуються шляхи вивчення ігрової культури циган. Хоча певна джерельна база для вивчення циганських ігор, розваг, а також ігрових елементів у їхньому житті існує, констатується відсутність в історіографії комплексних праць з цього питання.

Стьопченко Е. (Київ, Україна) Соціокультурна взаємодія німців-колоністів Півдня України та їх сусідів-циган в поліетнічному оточенні

У статті йдеться про міжетнічні контакти німецькомовних колоністів і циганського населення Південної України з часу їх переселення до регіону в II половині XVIII — на протязі XIX століть. Для кращого розуміння різниці у статусі цих іноземних поселенців розглядаються процеси переселення німців та циганів до Новоросії, специфіка законодавчої бази, що обумовила стан зазначених етнічних груп, а також встановлені різні рівні соціокультурної взаємодії німецьких переселенців з поліетнічним населенням у різних сферах життя.

Тодорович Д. (Ниш, Сербія) Пути протестантизації ромов в Сербии

У статті йдеться про евангелізацію сербськими протестантськими організаціями місцевих релігійних та етнічних меншин. Зазначається, що найбільш імовірним релігійно-конфесіональним резервуаром про-

тестантизації є південно-східні регіони, де проживає найбільша кількість ромів. Наводяться паралелі зі шляхами поширення протестантизму в інших країнах Європи. Терміни: «місіонерство», «навернення», «прозелітизм».

Торопов В. (Іваново, Россия) Язык и фольклор крымских цыган (результаты некоторых исследований автора)

У статті проаналізовано досвід збору лексики, граматики і фольклорних текстів кримських ромів на кримськотатарському діалекті романі упродовж 1979 — 2008 рр. Встановлено, що мова ромів Криму має велику вітальність, ще не втратила у циганському суспільстві своїх функцій і транслюється новим поколінням, у тому числі під час виконання фольклору.

Тяглий М. (Київ, Україна) Палачи — жертвы — наблюдали: нацистская антицыганская политика в оккупированной Украине и позиция местного населения (1941–1944): методологические замечания

У статті розглянуто вплив місцевого населення на проведення нацистськими окупаційно-каральними структурами антициганської політики в окупованому Криму. Запропоновано методологічну модель дослідження цього питання для подальших реконструкцій долі циган окупованої України.

Федорова О. (Ужгород, Україна) До питання забезпечення рівного доступу ромської молоді до освіти і охорони здоров'я з метою успішної інтеграції в українське суспільство

У статті розглянуто результати виконання у Закарпатті обласної цільової програми «Ромське населення» в 2003 — 2006 рр. Встановлено, що проблеми ромів мають насамперед соціальний характер. Безробіття серед працездатного ромського населення краю досягає 80 % (офіційно у Закарпатті було зареєстровано близько 24 тис. чол.). Проаналізовано успіхи та труднощі у вирішенні нагальних проблем ромів регіону.

Цветков Г. (Москва, Россия) Ловаря и ромская социальная культура в России

Розглядається історія етнічної групи циган-ловарів та її підрозділів унгри, бундаша, чокеці в Росії в XIX — поч. XX ст. Описані традиційні заняття, релігія, вірування, особливості менталітету циган-ловаря, а також рівень освіти та сучасні соціальні проблеми. Висвітлюється державна політика Російської федерації стосовно циган і перехід останніх до осілості.

Черенков Л. (Москва, Росія) Цыганская диалектология в Украине. История и современное состояние

У статті представлена загальна картина розподілу в Україні циганських діалектів за регіонами, базована на власних багаторічних спостереженнях та даних А. Теснера. Автор дійшов висновку, що на українських теренах мешкають носії кількох груп діалектів романі: власскої, північної, балканської, центральної (караптської). Розглянуто історію вивчення циганських діалектів та наголошено на доцільності вивчення особливостей їх функціонування на теренах України з урахуванням контактів з українцями. Розглянуто спроби літературної творчості та освітньої діяльності циганською мовою в Україні.

Шаповал В. (Москва, Росія) Переоцінка внеску циганського діалекту до російського злодійського жаргону в світлі критики сумнівного джерела 1927 р.

На підставі аналізу російського жаргонного словника С. М. Потапова 1927 р. і статті О. П. Бараннікова 1931 р. доводиться, що слова і фрази українського циганського діалекту, розпізнані О. П. Баранніковим, були записані особою, яка не володіла циганською мовою, від її носіїв. Цей неадаптований матеріал не має стосунку до російського жаргону.

Явір В. (Київ, Україна) Ксенофобія у ставленні до ромів

У статті підкреслюється, що за радянських часів роми в основному потерпали від соціально-етнічної ксенофобії, яку нав'язував тоталітарний режим і лише інколи — від психологічної ксенофобії. Здійснено порівняння індексів ксенофобії в Україні і Росії за даними соціологічних опитувань 2000–2008 років. Зазначено, що найгірше до представників інших етносів ставляться ті, хто не має досвіду спілкування з ним і використовує розповсюджені у суспільстві стереотипи.

ПРЕС-РЕЛІЗ

26 червня 2008 року Київ 11:00 прес-конференція на тему:

«ПРИЄДНАННЯ УКРАЇНИ ДО ІНІЦІАТИВИ РОМСЬКОЇ ДЕКАДИ ЄВРОПИ 2005–2015» ЯК КРОК ДО ОБ'ЄДНАНОЇ ЄВРОПИ

Захід провела Всеукраїнська спілка громадських організацій «Конгрес ромен України». Захід організовано за результатами Міжнародної науково-практичної конференції «Роми України: із минулого в майбутнє», що проходила у Києві 10–11 червня 2008 р.

Нині набирає обертів тенденція світового співтовариства по створенню для національних меншин необхідних умов для саморозвитку та самоорганізації. Останні десятиріччя тема ромської меншини є однією із «знакових» складових політики Ради Європи та Євросоюзу по забезпеченню рівноправ'я національних меншин. Несприятливі умови розвитку ромського етносу, зокрема політика прямої чи завуальованої денационалізації та соціально-економічної дискримінації, які проводилися щодо ромів в минулому, призвели до маргінального статусу цієї меншини в світі в цілому, і в Україні зокрема.

Світовий досвід засвідчує, що ефективна етнополітика є однією зі складових стабільного внутрішнього розвитку країни. Приєднання України до Ромської Декади стане ще одним практичним кроком по наближенню вітчизняного законодавства до міжнародних нормативно-правових стандартів щодо розвитку і підтримки національних меншин, їх мов і культур, та сприятиме подальшій і більш інтеграції нашої держави в Європейське співтовариство. На необхідності негайного приєднання України до заходів «Десятиліття ромської інтеграції у 2005–2015 роках» наголосила Рада з питань етнонаціональної політики при Президентові України, яка розглянула це питання 17 жовтня 2007 року.

Під час прес-конференції держслужбовці, науковці, громадські діячі висловили свою думку з таких питань:

— завершення підготовчого етапу і активізації практичної діяльності державних інституцій з долучення України до ініціативи «Ромської Декади Європи 2005–2015»;

— схвалення проекту Національного плану дій України в Ромській Декаді Європи (2005–2015) з урахуванням його доопрацювання експертами та подальшою розробкою дієвих механізмів реалізації плану на загальнодержавному і регіональному рівнях;

— фіналізація діяльності державних установ з внесення змін до ратифікованої Україною «Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», зокрема включення до переліку мов що поготребують державної підтримки ромської мови (романі) ;

— наявність на сьогодні на пост-радянському просторі інформаційного голоду з ромознавчої проблематики і ліквідація його шляхом створення довідкової ресурсної бази;

— впровадження науково обгрунтованих проектів з вирішення проблем ромів України.

У заході взяли участь: голова Ради з питань етнонаціональної політики при Президентові України Геннадій Удовенко, директор Центру «Соціальний моніторинг», кандидат соціологічних наук Ольга Балакірева, старший науковий співробітник відділу пам'яток духовної культури Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського Національної Академії наук України, кандидат історичних наук Наталія Зіневич, президент Всеукраїнської спілки громадських організацій «Конгрес ромен України» Петро Григоріченко. На захід запрошені представники Державного комітету України у справах національностей та релігії.

Адреса УКРІНФОРМу: вул. Б. Хмельницького, 8/16 (ст. м. «Театральна») Контактні телефони: 279-22-42, 279-00-05. Вхід за службовими посвідченнями або картками НСЖУ.

ПРОГРАМА «СТВОРЕННЯ РІВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ДЛЯ УЧАСТІ РОМІВ В СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ БОЛГАРІЇ»

Програма під назвою «**Створення рівних можливостей для участі ромів у суспільному житті Болгарії**» була розроблена за ініціативи організації «Human Rights Project» та за активної участі представників рома і болгар, які займаються дослідженням різних аспектів проблем ромської спільноти в Болгарії. Обговорення Програми відбулося за участі представників національних та регіональних ромських організацій та за їх безпосередньої підтримки.

В даному документі містяться основні принципи, які мають стати базовими для прийняття майбутніх програм урядом Болгарії у цій сфері, та які забезпечать довгостроковий ефект на явища, які призвели до нерівного статусу рома в болгарському суспільстві.

Основна ідея у підготовці цієї програми полягає у дотриманні прав і свобод громадян республіки Болгарія. Пропозиції, що в ній містяться, ґрунтуються на нормах болгарської Конституції та на міжнародних документах з прав людини, які, згідно Конституції, є частиною болгарського законодавства.

До групи експертів, які працювали над створенням цього документу входять працівники організації «Human Rights Project», а також дослідниця док. Єлена Марушиакова, старший науковий співробітник Веселін Попов, док. Казімір Канев, Вассіль Чапралов, Георгій Парушев і Петар Георгієв.

I. Вступ

Нова Конституція гарантує, хоча і досить не чітко, деякі з базових прав ромів (напр., право на їхню власну етнічну ідентичність, право вивчати рідну мову, заборону дискримінації), та одночасно обмежує їхні права (право створювати свої політичні партії, згідно статті 11.4). Проте, ці абстрактно сформульовані права не знаходять своєї реалізації у правовій системі, державній політиці чи повсякденному житті.

Поки що, в усіх державних програмах для рома головною тезою залишається те, що вони є тяжким тягарем для держави, такою собі групою «ризик». Ромів часто асоціюють з такими маргінальними соціальними групами як безробітні, біднотою, неписьменними, злочинцями, пов'язаними, безпритульними дітьми, наркоманами тощо.

Провал у реалізації концепцій на разі підтверджує необхідність створення комплексної стратегії, тобто потрібно якнайшвидше розробити нові ідеї і підходи у вирішенні проблем рома. Для того щоб почати вирішувати будь-яку проблему, необхідно спершу її чітко окреслити.

Рома є специфічною етнічною меншиною, свого роду похідним елементом суспільства, в якому вони живуть. Головна проблема полягає не в тому, як діяти з ромами (як змінити їх спосіб життя, сприяти їх інтеграції, асимілювати їх чи навіть знищити — що було передбачено різними програмами, які були колись прийняті), а в тому, як змінити суспільство, невід'ємною частиною якого вони є. Ці зміни, звичайно, матимуть вплив на ромів, але не як на окремий об'єкт для соціальних експериментів, а як на частину цілого, яку треба змінити.

Що, на справді, мається на увазі, коли йдеться про так звану «циганську проблему» в Болгарії? Найбільш поширеною відповіддю на це питання є те, що, перш за все, це соціально-економічна проблема. У такому визначенні відсутнє найважливіше: роми належать до етнічної спільноти зі своєю специфічною етнічною культурою, тобто проблема, по суті, є етнічною, а вже потім соціально-економічною. *Всі проблеми рома в Болгарії походять з основної, ключової проблеми, яку необхідно вирішити першочергово — це проблема неоднакового ставлення до рома з боку суспільства*, що виявляється у різних формах — від ігнорування їхніх проблем з використанням прихованої і відкритої дискримінації, до крайніх проявів насилля.

Всі програми будуть приречені на провал, якщо не змінити ставлення громадськості до рома. З цією метою необхідно розробити державну стратегію на кілька десятиліть, базові принципи якої повинні стати обов'язковими для кожного болгарського уряду.

Обов'язковою початковою базою для такої стратегії має бути аксіома про те, що роми є меншиною і складовою частиною болгарського народу, а не чужинцями у своїй країні. Робота інституцій в Болгарії, спрямована на покращення ситуації з рома не повинна мати характер, так би мовити, спеціальної привілейованої кампанії, яка може тільки викликати негативне ставлення у болгар до «привілейованих рома». Болгарська держава зобов'язана забезпечувати і гарантувати справжню рівність для всіх її громадян. Однак в жодному випадку це не повинно спонукати на думку будь-кого, що спеціальні програми для рома не потрібно розробляти. Навпаки, ці програми є певним правовим механізмом на шляху подолання справді існуючої нерівності, про що зазначено в Рішенні № 14 від 10 листопада 1992 р. Конституційного Суду Республіки Болгарія, а також в низці міжнародних правових документів. *Необхідно усвідомити, що рома — це спільнота з особливими проблемами, які не можна вирішувати окремо за допомогою загальних лозунгів з боку держави, реалізуючи єдину політику для всіх меншин.* Разом з цим держава повинна забезпечувати і гарантувати можливості для незалежного етнічного і культурного розвитку

ромської спільноти, що неможливо без спеціалізованих програм. Грунтуючись на вищезгаданих принципах державної стратегії для рома розглянемо деякі головні завдання, що мають бути виконані урядами.

II. Загальні принципи

Болгарські рома є соціальною групою, яка займає найнижчу сходинку в соціальній сфері. Вони не дуже активні в політичному житті і мало представлені в уряді. Конституційна норма, що забороняє формування партій на етнічних чи релігійних принципах є значним обмеженням їх прав на вільне об'єднання громадян і сприяє їхній фактичній ізольованості від політичних процесів. Якщо брати до уваги соціально-економічний аспект в цілому, то рівень життя рома є набагато нижчим за середній по всій країні: високий рівень безробіття, жалюгідні побутові умови, поганий стан здоров'я, високий відсоток неграмотних. Такі незмінні ознаки, що яскраво характеризують ромську спільноту випливають з однієї проблеми: дискримінаційне ставлення.

Ліквідація дискримінації по відношенню до рома має стати основним принципом державної політики Болгарії. Саме це є головним завданням держави.

1. Захист від дискримінації

1.1. Державний орган з питань боротьби з дискримінацією

Передусім необхідно створити спеціальну державну установу, яка б займалася питаннями боротьби з дискримінацією. Важливо, щоб цей державний орган (Комітет з питань етнічної рівності, Комісар з етнічних питань чи якась інша назва) був створений на основі прийнятого закону та був представлений в адміністративно-територіальному поділі країни відповідними відділами і представництвами. Голову такої установи має призначати парламент Болгарії, крім того передбачається періодичне звітування перед парламентом про виконану роботу (напр., раз на рік). Звіт повинен бути опублікований. Службовці центрального органу та його представництв повинні призначатися за рекомендаціями організацій, які представляють інтереси меншин, забезпечуючи пропорційне представництво всіх етнічних груп. З метою забезпечення ефективної роботи установи необхідно надати їй такі повноваження:

1. Право приймати і розглядати скарги громадян щодо дискримінаційних проявів на етнічному ґрунті;
2. Право накладати адміністративні санкції на юридичних осіб за дискримінаційні прояви на етнічному ґрунті;
3. Право звертатись до органів правосуддя з метою ознайомлення з розглядом дискримінаційних справ та право брати участь як предс-

тавник держави на судових засіданнях під час слухання справ, пов'язаних з етнічною дискримінацією;

4. Право надавати рекомендації, обов'язкові до виконання щодо забезпечення етнічної рівності державним установам, громадським організаціям та іншим юридичним особам;

1.2. Державний комітет з розгляду скарг громадян на неправомірні дії з боку правоохоронних органів

Один із найбільш серйозних проявів етнічної дискримінації стосовно *рома* спостерігається з боку правоохоронних органів. Поліція постійно виявляє до рома жорстокість, про що свідчить величезна кількість фактів. Однак випадки протизаконного використання сили проти ромів не доходять до відомих органів правосуддя і, як правило, злочини проти рома залишаються безкарними. Існуючі адміністративні механізми для розгляду скарг щодо порушення прав рома неефективні і не об'єктивні.

З метою належного розслідування фактів застосування сили поліцією та з метою унеможливлення таких дій у майбутньому необхідно створити центральні і місцеві комітети з розгляду скарг на правоохоронні органи. Такі комітети повинні створюватися на основі прийнятого відповідного законодавчого акту, а їхні працівники мають пропорційно представляти етнічну структуру населення регіону, бути професіоналами і незалежними, а також вони не повинні представляти правоохоронні органи. Пропозиція щодо створення таких органів прозвучала з боку низки міжнародних неурядових правозахисних організацій, що займаються вивченням питань порушень прав людини в Болгарії останнім часом. До обов'язків цих комітетів, окрім права розглядати заяви громадян, як мінімум необхідно віднести наступне:

1. *Звернення до органів дізнання, які розслідують кримінальні злочини чи до відповідних адміністративних органів у випадках порушення законодавства; органи дізнання повинні інформувати комітети про результати розслідувань, судових процесів чи перевірок;*

2. *Надання рекомендацій відповідним органам щодо забезпечення справедливого судового захисту.*

2. Економічна підтримка

Болгарські рома позбавлені можливості реалізувати своє право на адекватний рівень життя.

2.1. Працевлаштування

Високий рівень безробіття серед болгарських рома є однією з найбільш болючіших проблем, яка призводить до соціальної ізоляції цієї групи. Одним з перших кроків, які необхідно прийняти, є розробка і

проведення тренінгів та програм із працевлаштування, враховуючи потреби ринку праці та особливості деяких традиційних ремесел і професійних навичок відповідних ромських груп.

З метою забезпечення працевлаштування рома необхідно створити спеціальний державний фонд сприяння розвитку традиційних ремесел. Цей фонд має надавати пільгові кредити для створення можливостей працевлаштування рома. До керівництва фондом слід залучати професіональних і компетентних працівників, а також значну кількість представників рома з належним кваліфікаційним рівнем. Діяльність фонду повинна бути публічною і контрольованою з боку громадськості.

2.2. Соціальна підтримка

Необхідно завершити розробку Закону «Про соціальне забезпечення», приділяючи особливу увагу питанням соціальної підтримки особливо вразливих груп суспільства, включаючи рома, та значно підвищуючи роль громадського контролю за процесом реалізації цього закону через ромські і неурядові організації.

2.3. Надання земельних ділянок

Вкрай важливо спростити процедуру роздачі земельних ділянок на державному рівні та сприяти активізації і стимулюванню процесу отримання земельних ділянок, муніципальних земель сільськогосподарського призначення та розподільчих фондів для рома, які не володіють в достатній кількості земельною власністю або взагалі її не мають, оскільки цей процес не пов'язаний з отриманням соціального забезпечення. Необхідно забезпечити відповідну правову базу для підтримки рома, які вже працюють в кооперативах, а також створювати незалежні ромські кооперативи.

3. Територіальна структура ромських кварталів

Відмежовані ромські поселення, більшість з яких не входять до планів міського будівництва і не мають належної інфраструктури, є серед найбільш серйозних соціально-економічних проблем ромської спільноти. Через неправомірну забудову рома відчувають постійні утиски і зловживання різної форми і різних масштабів, включаючи насильне виселення з боку муніципальної влади та приватних осіб.

Необхідно внести поправки до Закону «Про територіальну і міську структуру» з метою усунення складних бюрократичних процедур в легалізації будівництва. Крім цього, важливо продовжувати легалізацію нелегального будівництва на основі принципу найменшого втручання в існуючу ситуацію. Передбачається легалізувати велику кількість нелегальних будівель в їх теперішньому вигляді і наявній

кількості та надати власникам майнові документи в найкоротші терміни. Разом з цим потрібно покращити житлові умови, але не через будівництво розкішних будинків, а через надання різнобічної підтримки (грошові позики, матеріали, земельні ділянки тощо) особам, які бажають покращити свої житлові умови.

4. Освіта

До цього часу ми є свідками функціонування системи, що збереглася з часів минулого режиму, а саме сегрегації ромських дітей в так званих «циганських школах», які спеціалізуються, як правило, на професійно-технічній освіті, що з часом втілюється у створення окремих ромських класів у звичайних школах. Низька якість освіти, яку діти рома отримують за таких умов, бідність, відсутність ефективних навчальних програм та етнокультурні відмінності призвели до критичного збільшення кількості ромських дітей, які не відвідують школу, або залишають навчання в школі взагалі.

Для того, щоб унеможливити це явище в подальшому необхідно забезпечити наступне:

4.1. Десегрегація ромських шкіл

Вирішення цієї проблеми вимагає розробки довгострокової стратегії з метою розмежування сегрегованих шкіл в ромських поселеннях; потрібно також здійснити ефективні заходи для забезпечення вільного доступу дітей рома до «звичайних» шкіл, та унеможливити сегрегацію ромських дітей в окремі класи.

Усвідомлюючи те, що десегрегація «циганських шкіл» є тривалим процесом, ми пропонуємо, щоб Міністерство освіти вжило заходів для покращення якості освіти в цих школах.

Необхідно здійснити наступні кроки:

- стимулювати і підтримувати створення підготовчих класів для ромських дітей, які не володіють болгарською;
- сприяти працевлаштуванню вчителів з відповідним кваліфікаційним і професійним рівнями, уникати застосування практики прийняття на роботу вчителів, що не відповідають кваліфікаційному рівню, та влаштування їх на роботу в школи, в яких переважає більшість учнів ромської національності;
- запровадження цілісних загальних освітніх програм в ромських школах та повне скасування практики викладання професійно-технічних предметів та дитячої праці в початкових класах.

4.2. Забезпечення права ромських дітей на вивчення рідної мови в школах

Вивчення рідної мови є одним із фундаментальних прав людини та гарантовано Конституцією Болгарії. Однак, коли мова йде про рома,

то це право щодо них постійно порушувалося. Вивчення рідної мови як «необов'язкового» предмету зводить нанівець реалізацію права на вивчення рідної мови.

Однією з основних перешкод у викладанні мови романі є відсутність вчителів, які б могли стати рушійною силою в цьому процесі. Підготовка таких спеціалістів повинна відбуватися у вищих педагогічних установах за програмою підготовки викладачів «Мови романі і ромської культури». Існує велика необхідність створення такої бази перш за все в Університеті Софії.

5. Захист етнічної ідентичності і культури ромів в Болгарії

За останні десять років можливості для публічного представлення культури рома значно обмежилися. Цей факт, окрім порушення культурних прав рома, сприяє також ізольованості ромських спільнот від решти суспільства, що створює враження від рома як чужого і невідомого народу. Розвиток ромської культури як специфічної етнічної культури та, водночас, як частини болгарської культури має гарантуватися та підтримуватися державою.

Крім цього, необхідно забезпечити реалізацію наступних завдань:

- в підручниках для початкової, середньої і вищої шкіл має бути висвітлена ромська культура та історія, як складова частина історії і культури Болгарії;
- важливо відновити діяльність культурних центрів в ромських поселеннях з подальшою їх підтримкою;
- рома необхідно забезпечити правом на участь в національних і регіональних фольклорних фестивалях;
- необхідно відновити діяльність ромського театру з подальшою його фінансовою підтримкою з боку держави;
- потрібно підтримувати друковані періодичні і неперіодичні ромські видання.

6. Присутність ромів в державних ЗМІ

Представники ромської спільноти позбавлені можливості в рівному доступі до державних ЗМІ, як електронних, так і друкованих. Цей факт, разом з постійним негативним і часто образливим тоном, що був присутній в ЗМІ тривалий час після 1989 року, сприяє зміцненню ворожих настроїв щодо ромської громади. Відсутність можливостей доступу до громадського життя через ЗМІ ставить рома у нерівні умови в порівнянні з більшістю населення та сприяє розвитку негативно-го ставлення з боку суспільства.

Болгарія повинна забезпечити і гарантувати присутність рома на Болгарському Національному телебаченні та Національному радію. А це передбачає показ ромських телевізійних програм та участь ромських журналістів в інших програмах на ТБ і радію.

III. Висновки

За нових обставин стає очевидним той факт, що необхідність активного співробітництва між державою і неурядовим сектором, який розвивається швидкими темпами, сьогодні є серед основних пріоритетів розвитку. Така співпраця необхідна для спільного координування та спільної підтримки заходів, а також для забезпечення спільного фінансування проєктів. Однак ця співпраця не повинна призвести до зміни пріоритетів чи базових принципів національної стратегії чи відмови держави від виконання своїх обов'язків і зобов'язань.

Ще більш важливим видається співпраця держави з ромською спільнотою. Та поки що, в Болгарії, як і в інших країнах, практика показала, що жодна програма не досягне успіху без активної співпраці самих рома. *Рома повинні бути не пасивним об'єктом впливу на державу і НУО, а активним суб'єктом в цьому процесі.* Активна участь рома (а не просто її імітація) на всіх рівнях державного управління, на яке покладено завдання імплементації цієї національної програми, є обов'язковою передумовою для її ефективної реалізації.

СТРАТЕГИЯ «УЛУЧШЕНИЕ УСЛОВИЙ ЖИЗНИ МЕНЬШИНСТВА РОМА»

Тирана, апрель 2003

Национальная проектная стратегия «Для усовершенствования условий жизни меньшинства Рома» разработана внутренней министерской группой под председательством Заместителя министра труда и социальных проблем г. Ахмет Сини в составе:

1. Грамос Брегу — Министерство просвещения и науки
  2. Василь Тоул — Министерство молодежи, культуры и спорта
  3. Агим Шехи — Министерство здравоохранения
  4. Гента Квосья — Министерство труда и социальных проблем
  5. Анила Шелмани — Министерство труда и социальных проблем
  6. Резарта Битри — Министерство юстиции
  7. Шиквири Дейд — Министерство общественного порядка
  8. Виолета Квебини — Министерство местного управления и децентрализации
  9. Шквипе Румбулаку — Министерство экономики и приватизации
  10. Дорис Андони — Министерство регулирования территории и туризма
  11. Гералдина Дука — Министерство финансов
  12. Аджим Гьевори — Министерство транспорта
- Координатор внутренней Министерской группы — Мерита Гяшта

В подготовке национальной проектной стратегии «Для усовершенствования условий жизни меньшинства рома» помогли представители организаций рома во внутренней министерской группе г. Рефик Тэйр, а также общественные организации рома «Рома для интеграции «Амаро Дром, Романи Баткс, Рома Шанс, Амаро Дайвес, Дисутни Албания и их представители г. Арбен Костери, г. Хазан Сала, госпожа Миранда Федржо, г. Сабри Майл, г. Эстрейф Пелламби, г. Каджитим Гаджтани, г. Латиф Казанкскхи, г. Илми Адеми, г. Нести Зекири, г. Ксхеладин Тако, г. Пелламб Фортана, г. Каджитим Шабани, г. Скендер Велиу, г. Махеймт Ксхамбази, г. Герали Медждани, г. Рамазан Элмази.

Список сокращений

Сокращение	Полное название
МПН	– Министерство просвещения и науки
МТСП	– Министерство труда и социальных проблем
МЗ	– Министерство здравоохранения
МОП	– Министерство общественного порядка
МРТТ	– Министерство регулирования территории и туризма
МЭП	– Министерство финансов
МИД	– Министерство иностранных дел
ММУД	– Министерство местного управления и децентрализации
МКМС	– Министерство культуры, молодежи и спорта
КРВ	– Комитет равных возможностей
НОВЗ	– Национальное обслуживание по вопросам занятости
ГИВР	– Государственный инспекторат по вопросам работы
ИВСЗ	– Институт по вопросам социальной защиты
ДОРН	– Справочник Здравоохранения
ИЗ	– Институт Здравоохранения
АМБК	– Агентство мелких и больших компаний
КМОФН	– Культурная международная Организация Фольклорных Фестивалей
МОВ	– Местные органы власти
ДВО	– Директорат по вопросам образования
ШУ	– Школьные Управления
УВНК	– Учреждения по вопросам народной культуры

Содержание

Введение
Краткая предыстория
Первая Часть — Основные принципы стратегии
Причины и потребность подготовки данной стратегии
Юридические основания
Социальная солидарность и расовое равенство меньшинства
Свидетельство содружества об ответственности в принятии мер для выхода из ситуации
Сохранение и передача культурных ценностей рома
Финансовая поддержка и разделение обязанностей для улучшения экономической ситуации
Защита прав человека и устранение случаев дискриминации
Социальная и экономическая ситуация рома
Вторая Часть — Цели, содержание и приоритетные меры осуществления стратегии
Глава I — Образование
Глава II — Культурное наследие и семейства рома
Глава III — Экономика, занятость, борьба с бедностью, социальная защита
Глава IV — Здравоохранение и Инфраструктура
Глава V — Общественный порядок, правосудие, гражданская администрация
Третья Часть — Методы и процедуры подготовки и осуществления стратегии

Введение

Краткая предыстория

Исторически албанское население характеризуется правильными отношениями между большинством и меньшинствами. Эти отношения улучшались в столетиях, внося Албанию в список образцовых стран для сосуществования между этническими общинами и религиозными группами.

Меньшинство рома рассматриваются как лингвистическое меньшинство. Статистические данные относительно числа рома, которые живут в Албании, отсутствуют потому, что общая регистрация населения рома никогда не проводилась.

Ромы живут в Албании в течение больше чем 600 лет. Они прибыли в Албанию перед вторжением завоевателей. Основными источниками предполагается, что рома прибыли из Индии и, далее через Балканы в Европу. Их происхождение признано не только точным историческим свидетельством, но также и лингвистическим анализом.

В течение эры нашествия для рома из соображений безопасности их религия была изменена на мусульманскую, то же самое было сделали большинство Албанцев.

В течение Второй мировой войны албанские рома не преследовались и не уничтожались в концлагерях, как это случилось в других Восточно-европейских странах. Албанские рома участвовали в освободительной войне и боролись вместе с албанской освободительной армией против иностранных захватчиков. После войны албанское правительство следовало политике ассимиляции и гомогенизации албанской нации и рассматривало другие меньшинства как часть албанского населения. Должно быть упомянуто, что во времена коммунистического режима цыгане действительно приносили пользу в сфере занятости, аграрной реформе, военной службе, получали обязательное образование, что позволяло объединить меньшинства в нормальную жизнь тем же самым способом как большинство независимо от отрицательного аспекта этого режима. В соответствии с политикой занятости, правительство было обязано обеспечить занятость и для мужчин и для женщин, основанных на их образовательных востепенных и профессиональных способностях.

После изменения режима и учреждения демократической эры рома были первые, кто потеряли свои рабочие места и стали самой бедной частью общества. Из-за их образовательного уровня их положение в обществе решительно изменилось. В результате бедности, кроме малой их части, новое поколение рома не может пойти в школу из-за необходимости работать и содержать свои семейства. Дети рома стали нищими и жертвами торговли людьми и проституции. Фактически экономическая ситуация албанских рома и их условий жизни очень низки из-за безработицы, которая намного выше чем в другой части общества. Здоровье и условия жизни очень плохи.

Впервые рома были зарегистрированы в Албании в 1522–1523 гг. и их было приблизительно 1 270 человек. Название «Цыгане» упомянуто в старых албанских источниках в 1635 г. В 1930 г. было приблизительно 20 000 рома, проживающих в Албании. В 1980 было 62 000 рома согласно французским документам. Это число базировалась на британских источниках. В 1995 международная Группа Прав Меньшинства заключила, что число рома в Албании было 120 000, и увеличивающийся процент от населения 3 % в год, был выше, чем это касалось большинства. Недостаток точности основан на том факте, что никогда не делался реалистический учет рома, живущих в Албании.

Рома живут вообще на всем протяжении Албании. Однако большинство живет в центральной и юго-восточной части Албании типа: Тирана, Дюррес, Эльбасан, Фиер, Берат, Корсе, Гирокастра, Дельвине, Крюе, Шкодер и др. Рома живут или в больших городах, главным образом в отдельном соседстве или в деревнях около городов. Основываясь на данных мы заключили, что это выглядит следующим образом:

В Гирокастра, в регионе Зинхирадх насчитывается приблизительно 1 500 чел. Большинство живет в очень трудных условиях, во временных жилищах, без санитарных условий и проточной воды. Члены общины каждое лето делают попытки иммигрировать в Грецию, чтобы работать там на их фермах и т.д. Некоторые импортируют товары легкой промышленности типа ботинок, одежды, электрического оборудования и др. чтобы продать их на рынке Гирокастра. В этих условиях жизнь рома становится более трудной.

В Азотике по соседству с Фиер живет приблизительно 500 семейств со средним числом 8 детей в каждом. Эта община живет вдоль железной дороги, которая ведет в Фиер. Из-за того, что нет никакой другой дороги, чтобы соединить рома, живущих в этих местах, с городом, они вынуждены ходить пешком, чтобы решить свои проблемы. Это было главной причиной многочисленных несчастных случаев. Уровень безработицы чрезвычайно высок. Очень мало детей посещают школу. Одна из причин этого — значительная удаленность школы от их поселения.

В Леване имеется приблизительно 5 000 семейств со средним числом 6 человек в каждом. Большинство детей не ходят в школу, у взрослых нет работы. У них очень трудная жизнь; пробуя выжить, они работают на земле или готовят пищу. Община здесь разделена на две группы: имеющие землю и те, которые не работают.

В Балтез насчитывается приблизительно 250 — 300 семейств со средним числом 6 человек в каждом. Большинство семей живет в хороших домах и имеет свои земли. Собственные школы, помогают им изучать культуру и язык.

Сообщество в Куллери Корса насчитывает приблизительно 600 семейств. Вообще сообщество живет в тех же условиях, что и их албанские соседи. Они живут в квартирах, которые снимают, их дети ходят в школу.

Рома в Шкодер насчитывают 27 — 50 семейств, живущих в наихудших условиях в Албании. Их дома сделаны из пластмассового материала, они не имеют проточной воды. Большинство пьет речную воду, не имея других ресурсов. Безработица — 100 %.

В Эльбасане община живет в поселении вблизи стадиона. Есть большое сообщество рома в Эльбасане. Их точное количество не известно.

Ромов в Фуше Крюе — приблизительно 1 200 чел. Они живут в очень трудных условиях без жилья, пьют речную воду из-за отсутствия пригодной для питья воды, безработица очень высока.

В Берат община проживает в Лагяпе, 60 семейств. Их поселения — около главной реки Берат. Они не имеют ни земли, ни собственности; они даже не зарегистрированы в местных органах власти, чтобы получить любую социальную помощь.

Хотя точное число рома не известно, предполагается, что большинство число населения рома сконцентрировано в Тиране. Их компактные поселения расположены в Лапраке, на речном побережье. Они имеют много социальных проблем. Текущие проблемы — безработица, бедность, дети не ходят в школу, недостаток инфраструктуры и защиты. Значительное число семейств живет в запрещенных местах. Приблизительно 100 семейств по улице «Ирфан Томини» уведомлены Тиранским Муниципалитетом о запрещении их поселения.

Первая Часть

Основные принципы стратегии.

1.1. Причины и необходимость подготовки стратегии

Подготовка стратегии основывается на критическом анализе и оценке проблем рома, которые имеют отношение к их социально-экономической ситуации.

Подготовка Стратегии основывается на подтверждении социально-экономической ситуации и количественной и качественной оценке их потребностей, разработке статистических данных, обеспеченных официальными и неофициальными источниками. Данные по этим источникам неполные, не очень точные и часто непроверенные вторичными источниками, служили для того, чтобы знать тенденции социально-экономического развития, идентификация нового явления, динамического изменения и воздействия, в условиях жизни этого сообщества.

Для подготовки стратегии рома был используемый анализ, изучения, наблюдения и другие сообщения проверенные правительством и неправительственными организациями в некоторых районах Албании. Были проведены семинары, круглые столы, конференции, симпозиумы относительно путей сотрудничества для успешной реализации общих проектов в ромском сообществе.

Албанское правительство, видя трудности, с которыми сталкивается население рома в Албании, разрабатывает стратегию по улучшению условий ромского меньшинства, проживающего в Албании через реальную политику и программы по уменьшению бедности, повышению их причастности к общественной жизни, сохранения и развития этнической идентичности и т.д. Албанское правительство рассматривает меньшинство рома в качестве партнера в подготовке и выполнении этого важного документа.

1.2. Юридические основания

Албанское законодательство уделило большое внимание признанию и гарантии основных прав человека, как одной из важнейших задач цивилизованного общества. Правовые рамки для меньшинств в Республике Албании включают значительное число юридических норм в Конституции, Уголовном кодексе, Кодексе процедур, в нормативных действиях Совета Министров.

Албания — член ООН с 14 декабря 1955 г. и ратифицировала большинство ключевых документов этой организации в связи с защитой прав человека. В частности: Универсальной Декларацией Прав человека, 1948, Международного Соглашения для устранения любого вида Расовой Дискриминации, 1969, Международного Договора о гражданских и политических правах, 1966, Международного Договора об Экономических, Социальных и Культурных Правах, 1976, Вопросы устранения всех форм дискриминации женщин, 1980. Албания — член ОБСЕ и подписала все ее документы: Заключительный Акт Хельсинской Конференции, 1975; Декларация Копенгагена, 1990; Парижская Карта для новой Европы, 1990; Документ относительно Московской Конференции, 1991 и т. д.

Албания — член европейского Совета с 13 июля 1995 г., подписала и ратифицировала большое число важных документов: вопросы защиты прав человека и фундаментальных свобод 1951 г. и др.

Защита национальных меньшинств рассматривается через внутреннее законодательство Албании.

Республика Албания ратифицировала Соглашение европейского Сопредседателя относительно Защиты национальных меньшинств. Албанские правительственные власти гарантируют выравнивание условий жизни меньшинства и большинства. Меньшинство рома сталкивается с трудной экономической и социальной ситуацией, для которой характерны условия жизни ниже среднего уровня.

1.3. Социальная солидарность и расовое равенство меньшинства

Наша страна всегда была примером гармонического сосуществования национальных меньшинств и вероисповедания. Каждое меньшин-

ство продемонстрировало свою оригинальность. Эта оригинальность основана на возможностях сохранения традиций. Меньшинство рома, несмотря на географическое расположение, находят взаимопонимание и рассматривается не с лингвистической позиции, а с национальной.

1.4. Свидетельство содружества об ответственности в принятии мер для выхода из ситуации

В течение многих лет существования прошлой системы правительство применяло политику равных возможностей в объединении всех этнических меньшинств.

После 1990 г., с изменением политической системы и осуществлением свободы слова и объединений, все меньшинства получили возможность создавать организации для защиты их интересов и прав в обществе.

Важную роль для признания, обнаружения и уменьшения социальных проблем играют албанские и иностранные неправительственные организации, которые косвенно являются сильными в предложении услуг. Различные организации играли ключевую роль, поднимая мнение против опасных явлений, в частности, торговли женщинами и детьми, нарушения прав и свобод граждан. Деятельность общественных организаций очень широка, но она не всегда хорошо координировалась и организовалась, эффективно использовала источники в процессе развития и усовершенствования жизни сообщества. Организации рома имеют человеческую благородную миссию, вовлекая рома в местные и центральные органы власти для процессов принятия решения относительно проблем связанных с рома.

Стратегия — результат общих усилий правительства и представителей других организаций сообщества рома. Применение программ для выполнения стратегии нуждается в непрерывном сотрудничестве. Албанское Правительство должно поддержать создание и продвижение интеллектуальной и экономической элиты внутри общества рома, которое облегчит социальную интеграцию и модернизацию политики. Должны исчезнуть стереотипы и предубеждения о том, что некоторые сотрудники местных и центральных органов повышают дискриминацию рома в сравнении с др. гражданами.

1.5. Сохранение и передача культурных ценностей рома

Важная и общая работа для каждого из нас — сохранение культурных ценностей сообщества и, в пределах этого, культуры сообщества рома, которое до сих пор было на самом низком уровне, так же как и передача их новому поколению.

Эта деятельность не должна быть ограничена только сообществом рома. Изучение культуры рома и их ценностей вообще обязывает

большинство вносить вклад в руководство и уменьшение существующих предрассудков в некоторых группах в пределах общества и увеличение уровня солидарности и социальной терпимости.

Меньшинство самих рома высоко оценивает свой богатый язык и традиции. Неправительственные организации рома играют важную роль в усилении их культурной идентичности, возрождении, сохранении, обогащении и передачи ценностей и языка от поколения к поколению. Исследования, изучения, собрания и публикации, организации, которые работают в области культуры, дали новое видение традиций рома, увеличили уважение и высокую оценку в пределах сообщества рома и изменили отношение общества к этому меньшинству.

1.6. Финансовая поддержка и разделение обязанностей для улучшения экономической ситуации

В области финансирования правительственных программ необходимы усилия для обеспечения увеличения ежегодных ресурсов через фонды, обеспечивающие необходимое финансирование касательно защиты населения в сельской местности, на рынке труда и т.д.

Фактически есть некоторые функционирующие ассоциации которые проводят различные виды деятельности в области культуры, дошкольного образования, рома для интеграции: *Амаро Дром, Романи Бахт, Шанс Цыган, Амаро Кхам, Амаро Дайв, Дисутни Албания, Алба-Рот* и т. д. Число организаций рома в Албании возросло недавно. Их усилия к положительным изменениям в ситуации рома были недостаточны, не говоря уже о тех, которые имели отрицательный результат.

В течение этих лет они выполнили многие проекты: издание газет, создание новых школ, детских садов, чемпионатов по футболу, фото-выставок, публикации книг, учреждение летних школ, концертов для детей и круглых столов по вопросам рома. Государство и иностранные организации, учреждения типа ОБСЕ спонсировали эти проекты.

В процессе выполнения стратегии община рома и неправительственные организации взяли на себя ряд обязательств.

1.7. Защита прав человека и уменьшение случаев дискриминации

Албанское правительство, стремясь улучшить жизнь албанских граждан, не делает различия между ними, защищая законом от проявления дискриминации. Это было достигнуто через законодательство Албании и принятие международных мер в этой области. По отношению к рома нередко случаи скрытой дискриминации от отдельных лиц и власть имущих.

1.8. Социальная и экономическая ситуация рома

Плохие условия жизни и неудовлетворительная социальная ситуация рома, которые живут в Албании, являются проблемой, которую

рассмотрела правительственная структура, а так же общественное мнение. Социальные индикаторы о населении рома считаются ниже, чем среднее национальное число, меньшинства рома живет в опасных условиях, незащищенных и с минимальными условиями для жизни.

Массовая безработица после 1990 г. поразила рома и они больше, чем другие группы, появились на рынках труда со своими большими трудностями в поисках работы согласно требованиям нового рынка труда.

Данные по ромам, которые получили обязательное образование до 1990-х, имели хорошие показатели и были почти равны прогрессу, сделанному другими албанскими детьми. В области продолжения высшего и университетского образования уровень участия рома был низок. После 1990 г. система образования сократилась, и был высокий процент непосещения школ. Тяжелое положение сообщества рома в Албании – это комплекс проблем. Это – социальный дефицит низкого уровня квалификации, большой процент многодетных семей, в то время как условия по охране труда и предрассудки к ним ухудшают социальное движение. Большинство рома живет в областях с плохой инфраструктурой, охваченной экономическим кризисом, в плохих жилищных условиях. В большинстве случаев присутствуют все вышеупомянутые проблемы, и это играет свою роль в исключении населения рома из общества.

Есть много проблем, которые требуют решений, имеющих отношение к текущей ситуации этого класса общества. Накапливаемые аспекты всех этих отрицательных факторов ухудшают ситуацию меньшинства рома. Семейства рома со многими детьми, которые не имеют доходов и потеряли свои рабочие места, не способны обеспечить, по крайней мере, минимальные условия жизни и не могут позволить себе проживания в зданиях с нормальными условиями, а также, заплатить счета за основные потребности. Эти условия вынуждают их жить незаконно в местах без основных предприятий коммунального обслуживания и без юридического статуса. Так что они становятся более отдаленными от коммунальных и общественных обслуживаний, школ и возможности занятости.

Ситуацию рома нельзя рассматривать просто как проблему бедности или как проблему политики меньшинства. Изучение вопросов показывает, что на практике есть исключения и само исключения как результат экономических, социологических и психологических условий.

Меньшинство рома расположено почти во всех областях, и это связано с аспектами их традиции. Значительная часть этого меньшинства сталкивается со многими трудностями относительно проживания, об-

разования, занятости, так что нет устойчивой экономической ситуации. Характеристики условий жизни и семейств рома значительно влияют на их детей, которые, не имея определенного образования, не могут приспособиться на рынке труда. Их возможности очень ограничены по сравнению с другой частью населения. В результате это приносит бедность и другие социальные проблемы, которые наследуются от одного поколения к другому.

Недостаток информации о сексуальном образовании и программах планирования семейства позволяет семействам рома иметь много детей. Таким семьям трудно функционировать должным образом в рыночном обществе, которое предлагает меньше возможностей для занятости и больше трудностей. Большинство семейств этого сообщества, из-за самого низкого экономического, культурного и образовательного уровня страдает и от других социальных проблем типа нарушения, непочтительность к женщинам и правам девушек, разводы, злоупотребления алкоголем, трудности в регулировании дохода, беременности в раннем возрасте и т.д. Эти семейства очень часто становятся добычей других людей, которые используют их для торговли, а так же для проституции, используя женщин и девушек и торговли органов иногда с поддержкой их родителей, извлекая выгоду из их работы в Албании или в других странах. Эти дети во многих случаях с одобрения родителей, при поддержке часто родственника семейства, нищенствуют, воруют, вовлекаются в незаконные действия вплоть до проституции или других оскорбительных сексуальных действий.

Явление торговли детьми случается везде, но обычно в общинах меньшинства из-за семейств с малыми доходами или неполных семей, только с одним родителем, или часто только с бабушкой и дедушкой или разведенными родителями.

Данные показывают, что уровень безработицы рома высок в Тиране, Корсе, Фуше Крюе и др. Меньшинство населения рома соответственно объединено в албанском обществе, и это главным образом случается в городах, где они приняли образ жизни ближе к жизни населения большинства.

Структурные реформы, установление рынка, ценовая либерализация и процесс экономического реструктурирования, помимо положительных аспектов и возможностей сопровождается ухудшением уровня жизни, уменьшением покупательных возможностей, высоким процентом безработицы и т.д. «стоимостью», которая платится наиболее осязаемой группой населения, включая рома.

Иммиграция и перемещение — характерное социальное явление перехода. Албания имеет самый высокий уровень иммиграции по сравнению с другими странами центральной и Восточной Европы. Помимо положительного воздействия в направлении усовершенствования экономической жизни албанских семейств, иммиграция приносит чувствительные последствия в социальной области (экспорт рабочей силы, увеличение числа женщин, отвечающих за семейство, увеличение числа детей-сирот, оставление старых людей, использование младших преступными структурами и т.д.).

Неравенство экономических условий вынуждает много молодежи и семей рома иммигрировать в соседние страны для лучшей жизни. Это — одна из главных причин торговли детьми и женщинами рома, которые также занимаются проституцией.

В настоящее время, независимо от экономических изменений и усовершенствования уровня жизни для некоторых слоев населения, значительное число людей, живущих ниже официальной черты бедности, получают скромную экономическую помощь. Бедность, прежде всего, это явление сел, несмотря на то, что часть большинства живет в этих районах. Это факт не только недостаточного финансирования, но также и разрушенной или ужасно функционирующей инфраструктуры с очень ограниченным социальным обеспечением и т. д.

Брак в раннем возрасте — другая причина, из-за которой много семей рома заканчивают разводом, причиняющим травму детям.

Другая характеристика сообщества рома — их непостоянная жизнь. Они не остаются в одном месте в течение долгого времени. Последствия, которые приносят им часто проблемы — причины движений для этого населения так же как для правительства. Изменение места проживания, движение от одной школы к другой, трудности при получении новой работы, приспособление к новой окружающей среде имеет много последствий. Большинство семей не извлекает выгоду из экономической схемы помощи, потому что их передвижение не сопровождается регистрацией в гражданских офисах, согласно статусу нового урегулирования.

С социальной точки зрения, социально-экономическая ситуация сообщества рома отражена в более широком проблемном спектре причин происхождения многих других социальных явлений: вовлечение молодых людей в преступные действия, оставление детьми школ, использование детей проституции, культивирования и потребления наркотиков, иммиграция и т. д.).

Вторая Часть

Цели, содержание и приоритетные меры осуществления стратегии

Первая Глава

1. Образование

Большинство детей рома не знают албанский язык из-за того, что в их семьях используется язык рома, поэтому в большинстве случаев они оставляют школы. Чтобы предотвратить это явление должны быть учреждены дошкольные заведения.

Прожиточный минимум, родительские понятия, низкий уровень образования их родителей вынуждает многих детей оставлять школы, чтобы работать самостоятельно. Основываясь на факте, что образование является потребностью для конкурентоспособности на свободном рынке, становится обязательным получение высшего образования для детей рома на всех образовательных уровнях.

Чтобы помочь ромским детям посещать школу, беря во внимание трудную экономическую ситуацию, в которой находятся семьи, и их условия жизни, мы будем следовать политике поддержки получения образования для всех категория детей.

Соревнование на свободном рабочем рынке требует, чтобы дети рома были хорошо образованными и профессионально квалифицированными для работы в структурах администрации. Министерство просвещения и науки планирует квоты для детей рома, которые будут продолжать занятия в различных областях типа: государственная служба, социальная наука, правосудие; общественный порядок и Военная академия, экономика, образование и т.д., чтобы новое поколение рома постепенно могло работать в государственных структурах.

1.1. Дошкольное образование детей

Дошкольное образование детей будет достигнуто путем:

- (1) увеличение количества детей посещающих детские сады;
- (2) свидетельства посещения детских садов детьми рома;
- (3) необходимости регистрации детей рома в детских садах;
- (4) наличия дошкольных учреждений в районах, которые населяют рома;
- (5) реконструкцию дошкольных учреждений, которые находятся в плохом состоянии в районах, где живут дети рома;
- (6) учреждение новых объектов в районах, где в настоящее время нет никаких дошкольных заведений;

(7) потребность изучения албанского языка для детей, которые пойдут в школу;

(8) назначать самых опытных преподавателей, имеющих, прежде всего, одобрение сообщества.

1.2. Образование и проблемы его прогресса связанные с детьми рома

Образование детей рома будет осуществляться через (1) данные о количестве детей посещающих школу (2) данные о постоянном посещении школ (3) восприимчивости мнения рома для потребности регистрации детей рома в школе, которая должна быть постоянной (4) принимать дисциплинарные меры к семьям, которые не посылают в школу детей (5) наличие возможностей для создания школ в районах, где живут дети рома (6) школы, нуждающиеся в реконструкции (7) строительство новых школ в соответствии с числом детей, посещающих школы (8) назначение самых опытных преподавателей, квалифицируя и поощряя их, но в то же самое время (9) поощряя детей с хорошими результатами и обеспечивая их бесплатными школьными принадлежностями (1–8 классы) а также (10) путем организации видов деятельности в пределах школы и вне (11) интенсификации сотрудничества с родителями детей для повышения их сознания о необходимости обучения, а также комплектация школ необходимым дидактическим материалом с тем, чтобы сделать процесс учебы более привлекательным, (13) оборудования лабораториями и информацией для (14) профессиональной средней школы, будут устроены курсы языка рома, так же как других курсов обучения согласно характеру школы, традиции и их тенденций, (15) что касается студентов, которые не говорят на албанском языке, будут организованы курсы для студентов рома (16) организация летних школ рома (17) будет выполнена дифференцированная работа над школами, чтобы дать талантливым студентам возможности конкурировать в общеобразовательных и профессиональных школах. Также будут проводиться курсы для взрослых, которые бросили школы.

1.3. Стипендиальные и другие программы для поддержки детей рома

Образование и обучение будут стимулироваться больше через стипендиальные и другие программы поддержки детей рома через (1) назначение работников патронажа в школах со значительным числом студентов и (2) организацию образовательных мероприятий в школе и вне ее с целью вдохновить студентов и их родителей к продолжению образования на более высоких уровнях типа средней школы и университета (3) планирование специальных льгот для студентов рома, которые учатся в университете, а также (4) для детей в семьях с низкими доходами.

1.4. Образование в школах с особенностями, которые имеют предназначение главным образом в государственной службе, социальных науках, Министерстве общественного порядка, Военной академии, правосудии, экономики, образования. Для получения образования в университете (1) будут предусмотрены стипендии для ромских детей.

Глава II

Культурное наследие и ромские семьи

2.1. Семья

С целью интеграции сообщества рома в общество, необходимо изменить понятия относительно способа жизни, который требует много времени, беря во внимание традиции, их жизнь в общине, браки их дочерей в раннем возрасте, насилие над женщинами в семьях и т.д.

Женщины рома в сегодняшних условиях терпят угнетение и дискриминацию, в большинстве случаев они — домохозяйки, необразованные и в настоящее время живут, лишь чтобы рожать и воспитывать детей. Основываясь на том факте, что женщины рома играют важную роль в образовании детей необходимо, способствовать их интеграции в общество. Будучи образованными, они смогут работать доходы. Занятость, профессиональное формирование, знание законных прав даст им возможность интеграции в общество.

2.1.1. Изменение понятий об образе жизни в семьях

Для изменения понятий об образе жизни в семье требуется время Начинать с (1) изучения понятий семейства рома, которое будет достигнуто путем равноправного участия в процессах женщин и детей, неправительственных организаций, а так же неправительственных организаций рома через продолжение (2) встреч и интервью в семьях сообщества рома, (3) восприимчивости и изучения прав в соответствии с международными документами а также албанским законодательством, (4) через подготовку телевизионных программ в общественных и частных медиа. Изменение понятий — это долгосрочная проблема, которая тесно связана с реализацией задач содержащих стратегию во всех сферах жизни общины рома.

2.1.2. Женщина в семействе рома, меры по предотвращению дискриминации, специальные программы для женщин и девушек

Поскольку женщины рома терпят дискриминацию из-за низкого уровня образования и их неучастия в социальной жизни, будут предприняты необходимые меры для предотвращения дискриминации в семьях через (1) организацию программ профессионального формирования и занятости женщин и девушек, уделяя особое внимание женщинам, которые являются лидерами в семьях и женщинам легкого поведения.

2.1.3. Культура

Сообщество рома столетиями хранило и передавало свою богатую культуру и традицию, не смотря на то, что они постоянно перемещались. Рассматривая его как большое сокровище, албанское правительство будет следовать надлежащей политике сохранения наследий ценностей культуры и истории рома.

Через участие в различных фестивалях албанское общество будет информировано о ценностях, которые дали интеллигенция, поэты, писатели музыканты и художники рома в помощь национальной культуры и ее универсальности. Более широкие круги албанского общества будут узнавать культуру рома, обычаи, ее культурную и социальную традицию.

2.2.1. Поддержка культуры и истории рома

С целью сохранения культурных ценностей меньшинства рома необходимо обеспечить (1) поддержку культуры и истории рома. Привлекать рома для участия в ежегодных национальных фестивалях культурного наследия (фестиваль народного оркестра в городе Корка, народный фестиваль традиционных песен в городе Эльбасана), вовлекать их (2) в проекты культурного туризма (фестиваль волшебной флейты, международный фестиваль СЮФФ, фестиваль уланов (танцующий в паре), и фестивале музыкальных инструментов), (3) провести запись «Духовное Наследие на компакт-дисках» всех музыкальных материалов. Создание 1000 частей компакт-диска традиционной музыки, организовать их распределение в Учреждениях культуры, науки, и образования. Кроме того (4) будут организованы общие экспедиции, чтобы собрать вместе с Академией наук фотовыставку, сделать публикацию для детей, музыкальную транскрипцию и организовать небольшую выставку, посвященную традиционным ремеслам и этнографии рома. В будущем планируется (5) членство организаций рома в международных организациях типа албанской секции СЮФФ, и (6) подготовка экспериментального проекта для учреждения общественной библиотеки и Информационного центра рома.

2.3. Молодежь

Албанская молодежь и молодежь рома должны быть объединены. Они представляют самую активную и изменчивую часть общины рома, которая со временем принесет необходимые изменения в их жизни. Молодежь, особенно чувствительна к существующим предубеждениям. Очень легко избавиться от старых понятий и мыслей, когда Вы еще молоды. По этой причине укрепление контакта между общинами рома и молодежи не рома должно быть установлено не только в плане работы, но также и в других областях, таких как общие программы, фестивали, спортивные мероприятия. Необходимо давать больше возможностей молодежи узнать друг друга.

2.3.1. Вовлечение молодежи рома в Национальную стратегию для молодежи

Министерство культуры, молодежи и спорта готовят Национальную Стратегию для молодежи с целью вовлечения молодежи рома в эту стратегию через создание условий для продвижения деятельности организаций молодежи рома, находя альтернативы для обеспечения работой, их участия в дебатах и обсуждениях.

2.4. Спорт

Спортивная жизнь сообщества очень ограничена, существует только молодежная команда по футболу. Так как спорт улучшает здоровье и тренирует силу воли, будут учреждены спортивные клубы по различным видам спорта.

2.4.1. Вдохновение спортивной жизни для этого сообщества

Чтобы оживить спортивную жизнь ромских общин, необходимо (1) создавать различные спортивные клубы, (2) со спортивным оборудованием, а также проводить обучение тренеров для них.

2.5. СМИ

СМИ играют ключевую роль в изменении стереотипов и отражении действительности. Необходимо представить в письменных и электронных СМИ успех местных инициатив и процессов, которые вдохновляют социальную интеграцию рома. В СМИ будет сообщаться о деятельности рома, их жизни и развитии в тех регионах, где они живут. Очень важно передать образы сообщества рома, как они регулируют решение своих вопросов, организуют культурные мероприятия, их участие в общественной жизни.

2.5.1. Ввод в общественные СМИ

СМИ как четвертая власть будут поддерживать доступ сообщества рома в СМИ с помощью (1) телевизионных программ и публикаций в письменных, электронных, общественных и частных СМИ (2), поддержку публикаций по защите прав сообщества рома, распространению его ценностей и (3) организацию программ по изменению, существующего стереотипа об этом сообществе.

Глава III

Экономика, занятость, борьба с бедностью, социальная защита

3.1. Развитие бизнеса

Обеспечение работой, учреждение и развитие бизнеса, результаты программ по вопросам занятости и профессионального формирования

— некоторые из путей уничтожить бедность и интегрировать это меньшинство в жизнь макрообщества.

3.1.1. Для предоставления специальной помощи в области обучения, изучения рынка и финансовых средств, для организации бизнеса сообществом рома, необходимо: (1) возродить их традиционный бизнес, (2) сотрудничество организаций рома и финансовых организаций (3) консультации в кризисных ситуациях.

3.2. Занятость и профессиональное формирование

Большая часть населения рома была безработной в течение длительного периода (несколько лет), и даже сейчас, когда экономика развивается, они не могут трудоустроиться. Выделяют 5 главных причин высокого уровня безработицы: (1) необразованность рома (2) региональные неудобства (3) негативные результаты экономических реформ для рома (4) дискриминация (5) низкая эффективность политики помощи рома по трудоустройству, поскольку они не зарегистрированы, как безработные.

Основываясь на наблюдениях прошлых лет, большинство рома не только потеряли свои рабочие места, но также были исключены с рынка труда. Те рома, которым удалось не удержаться на рынке труда, нашли работу на «черном рынке».

Необходимо увеличить количество программ обучения трудящихся рома.

Национальная служба занятости в сотрудничестве с местными органами власти организуют программы для безработных, базированных на сотрудничестве с учебными центрами и на общественных проектах по работе. Очень важно, чтобы офисы занятости предлагали рабочие места не только зарегистрированным безработным рома, но также и рома, которые не стоят на учете.

Для увеличения количества трудящихся рома, мы должны поощрять специальные программы, созданные непосредственно рома. Чтобы удостовериться, что выполнение целевых программ не остаются только на бумаге, работодатели и тренеры, которые будут работать с рома, должны получать финансовую поддержку.

Программы общественной работы и местной занятости могут открыть рабочие места для неквалифицированных людей с низким уровнем образования, чтобы дать им возможность работать и получать деньги. Эти программы уже играют ключевую роль в обеспечении бедных семей.

3.2.1. Выполнение специальных программ, которые способствуют занятости сообщества рома

Для занятости и профессиональной подготовки рома будут разработаны специальные программы по помощи с трудоустройством, которые

(1) предоставят рома общественную работу, финансируемые из государственного бюджета, (2) обеспечат занятость безработных, (3) через профессиональные и (4) установленные формирования.

3.2.2. Введение одобрительной политики для тех компаний, которые трудоустраивают рома

Эта цель будет достигнута: (1) через изучение финансовых возможностей компаний, где предприниматели и служащие рома, (2) через изучение возможностей финансовой поддержки тех компаний, которые создают рабочие места для рома, (3) поддержка материалами, финансовыми средствами и ресурсами те виды коммерческой деятельности, производство которых направлено на развитие традиций рома.

3.2.3. Интеграция сообщества рома в системе образования, общественном и частном профессиональном формировании

Для интеграции сообщества рома в систему всеобщего образования и профобучения требуется: (1) подготовка профессионалов, которые смогут обучать рома, (2) открытие курсов для профподготовки, рабочих мест в государственных и частных центрах трудоустройства, (3) подготовка рома для преподавания в детских садах, (4) обучения рома, (5) их занятость в учреждениях, которые часто посещаются рома, (6) обеспечение благоприятных условий для профориентационной работы среди безработных рома, (7) юридическая поддержка.

3.2.4. Поддержка коммун и муниципалитетов по вовлечению сообщества рома на рынок труда

Привлечение сообщества рома на рынок труда требует мобилизации усилий всех государственных структур, начиная с местных органов власти: (1) коммун и муниципалитеты должны вести учет запросов по трудоустройству рома, (2) проводить анализ уровня их безработицы не менее двух раз в год, (3) финансирование проектов общественных работ по усовершенствованию инфраструктуры.

3.3. Социальная защита

Албанское правительство будет помогать нуждающимся рома: бездомным детям, семьям с низкими доходами, которым действительно необходима правительственная помощь.

3.3.1. Интеграция бездомных детей рома

Для интеграции этой группы детей предлагается: (1) учреждение центров, которые будут служить домом и школой, (2) в сотрудничестве с иностранными и местными спонсорами, осуществляющими проекты по образованию и развитию этой категории детей, устанавливать Национальные учреждения подобно государственному инспекторству работы, который будет вести периодический контроль над текущей работой детей рома.

3.3.2. Экономическая помощь бедным семьям

Поскольку много семей рома не получают никакой финансовой помощи по причине незнания своих права, гарантируемых законом, запланировано: (1) организация кампаний по социальной защите прав пользования экономической помощью и оплаты безработицы, оплаты декретного отпуска и других прав, утвержденных законодательством, (2) подготовка административного акта, обязывающего коммуну и муниципалитеты обеспечивать юридическую помощь семьям рома.

3.3.3. Стимуляция и поддержка ассоциаций рома, как представителей различных аспектов их жизни

Для выполнения этого задания необходимо: (1) отчет неправительственных организаций рома, (2) учреждение сети неправительственных организаций, (3) сотрудничающих с другими органами правительства, (4) учреждение центра иммиграции, который заботился бы о выполнении этой стратегии.

3.4. Условия труда

3.4.1. Принятие мер по предотвращению унижительных случаев нарушения рабочего законодательства со стороны предпринимателя (условия труда, жалование, рабочее время и т.д.). Необходимо: (1), усиление контроля Государственного инспекторства работы порядка приема на работу рома, (2) обеспечение информацией о работодателе и служащего рома, для контролирования прав и обязательств сторон во время трудовых отношений.

3.5. Социальное обеспечение

3.5.1. Привлечение самодельного населения рома в обязательную схему социального обеспечения, при условии, что большая часть рома заняты в неофициальной деятельности

Так как большая часть пассивного населения рома не имеют выгоды от программы социального обеспечения, им необходимо: (1) получить нужную информацию относительно схемы социального обеспечения через средства общественной информации, (2) учреждения социального обеспечения в сотрудничестве с Государственным инспекторством работы должны управлять легальной деятельностью, чтобы поместить в схему социального обеспечения рома, которые работают в частном секторе.

3.6. Социальное состояние

Точное количество рома, проживающих в Албании, неизвестно. До сих пор не была проведена регистрация этого сообщества, но по последним данным их приблизительно 80–120 тысяч человек. Их частые переезды, браки в раннем возрасте, недостаток знания закона способствовали тому, что их большая часть не зарегистрирована в офисах гражданского состояния. В результате многие из них не получают финансовую поддержку от правительства для бедных, поэтому необходимо подготовить программу регистрации этого меньшинства.

3.6.1. Регистрация населения рома в офисах гражданского состояния

Учитывая необходимость регистрации этого сообщества в офисах гражданского состояния, министерство местных органов власти и децентрализации должно: (1) подготовить программу регистрации населения рома (2) через обеспечение основных человеческих потребностей.

Глава IV

Здравоохранение и инфраструктура

4.1. Здоровье

Неблагоприятные условия жизни населения тесно связаны с социальной, экономической и образовательной ситуацией. Все эти факторы радикальным образом влияют на санитарное состояние. Все аспекты условий жизни и состояния здоровья группы рома остаются на очень низком уровне по сравнению с условиями большей части населения. Особое внимание будет уделено началу стабильной жизни и заботы о детях. Помощь должна быть обеспечена матерям, женщинам и детям для их здоровой жизни.

4.1.1. Усовершенствование проблемы заботы о здоровье матери и ребенка

Для улучшения здоровья детей предусмотрено: (1) обязательные прививки для всех детей возрастом 1–14 лет, (2) для матерей будут устраиваться воспитательные и санитарные курсы по охране здоровья, (3) проведение работы с рома по использованию современных методов планирования семьи (использования противозачаточных методов), (4) забота о беременных женщинах и новорожденных детях.

4.1.2. Помощь медикаментами и медицинской помощью бедным многодетным семьям

Увеличение: (1) доступа к медицинскому обслуживанию, улучшение медицинской структуры со строительством санитарных центров и санитарных машин согласно распределению сообщества рома, (2) регистрация бедных многодетных семей, (3) которые будут обслуживаться бесплатно в случае болезни.

4.1.3. Уровень смертности в сообществе рома

Для снижения смертности необходимо: (1) свидетельства болезней и причин смертей и их сравнение со случаями большинства населения, (2) усовершенствование экологических условий, таких как гигиены средств обслуживания, питьевой воды, и инфраструктуры для ромских общин. Это можно достичь в результате сотрудничества Министерства здравоохранения и местных органов власти.

4.2. Условия жизни

Часть сообщества рома в течение периода перестройки из-за бедности и низкого образовательного уровня в 1996 г., все еще остаются бездомными, так как они продали свои дома и поместили деньги в схемах пирамид. В настоящее время они живут в чрезвычайно трудных обстоятельствах без каких-либо гигиенических и санитарных условий. Другая часть в результате процесса перестройки, безработицы, чрезвычайной бедности, низкого уровня образования живет в окружающей среде, которая не приемлема. Для интеграции этой части сообщества правительство в сотрудничестве с ними подготовит проекты по их поселению в нормальные условия.

4.2.1. Обеспечение минимальных потребностей в предоставлении жилья

Необходимо: (1) данные о потребностях в размещении с количеством семей, нуждающихся в жилье, количестве людей в семье, настоящие условия жизни, (2) реестр зданий, которые нуждаются в реконструкции, (3) идентификация собственности на землю, где проживают общины рома, (4) оценка потребности в земле и стройматериалах необходимых для строительства домов для рома, (5) строительство простых жилищ для бездомных людей и для тех, кто живет в плохих условиях.

4.2.2. Обеспечение поставкой, канализацией, и электричеством всего сообщества

Министерство регулирования территории и туризма в сотрудничестве с сообществом рома: (1) оценит потребности в водной поставке и канализации (2) с сообществом, вносящим вклад в построении инфраструктуры, (3) установить связь внутренней сети, (4) улучшить гигиенические и санитарные условия (5) устанавливать электрическую сеть в тех регионах общества, где ее нет.

4.2.3. Связь с поселениями с помощью национальных дорог

Для обеспечения свободного передвижения сообщества рома в тех зонах, где они живут отдельно от большинства населения необходимо: (1) изучить и подготовить проекты по внутренней дорожной сети в случаях, когда не выполнены технические требования для свободного передвижения, (2) строить и реконструировать внутренние дороги, (3) мобилизовать непосредственно общины рома.

Глава V

Общественный порядок, правосудие, гражданская администрация

5.1. **Общественный порядок**

Для уменьшения случаев дискриминации в ежедневной жизни мы не только должны документировать случаи жестокого обращения с семьями, торговли девочками и детьми, обычных преступлений, а также эти случаи должны быть расследованы. Необходимо увеличить вмешательство правительственных органов, сообщать о дискриминационных случаях с рома в общественных СМИ и оказывать им поддержку.

5.1.1. Свидетельства всех преступлений в сообществе рома и принятие необходимых мер для их предотвращения

Необходимы: (1) борьба с торговлей детьми и девушками рома, так же как с обычными преступлениями, (2) принятие эффективных мер по предотвращению преступлений (3) расследование случаев нарушения закона полицией.

5.1.2. Вовлечение членов сообщества рома в полицию, в качестве сотрудников, в тех районах, где они проживают

Вовлечение членов сообщества рома в полицейские отряды начнется с (1) создания необходимых мест, чтобы помочь молодежи рома поступать в Академию общественного порядка, (2) рассмотрения их кандидатур для службы в полиции, и (3) ежегодных тренингов молодежи рома в Академии общественного порядка.

5.1.3. Предотвращение случаев торговли людьми рома, особенно детьми и девушками

Очень важно (1) засвидетельствовать случаи торговли, (2) предотвратить это явление и принять необходимые меры помощи жертвам, (3) разработать специальные программы по борьбе с торговлей людьми и принять их учреждениями албанского Правительства в сотрудничестве с международными организациями, специализированной в этой области, такими как ОБСЕ, Управление Верховного Комиссариата ООН по делам беженцев т. д.

Третья Часть

Процедуры и методы подготовки и осуществления стратегии

1. Процедуры

Для подготовки проектной стратегии «Усовершенствование условий жизни меньшинства рома» организована внутренняя министерская рабочая группа с представителями Министерства общественного порядка, Министерства финансов, Министерства экономики и приватизации, Министерства юстиции, Министерства регулирования терри-

тории и туризма, Министерства просвещения и науки, Министерства местных органов власти и децентрализации, Министерства культуры, молодежи и спорта и Министерства работы и социальных проблем.

Рабочая программа внутренней министерской группы планирует деятельность, период реализации, учреждений и ответственных лиц.

Были организованы несколько круглых столов (9–10 января 2003 г. и 3 февраля 2003 г.), финансируемые Европейским Советом и ОБСЕ/ОДИПЛ согласно программе «Рома и пакт стабильности для Юго-Восточной Европы» с представителями Совета Европы, ОБСЕ и европейской Комиссии, албанских учреждений и ромских неправительственных организаций. На встрече 3 февраля 2003 г. было подписано рамочное соглашение между представителями Министерств и организаций меньшинства рома, согласно которому представители ромских неправительственных организаций будут партнерами в подготовке заключительного документа относительно стратегии.

Ромские неправительственные организации помогли обеспечить информацию относительно текущей ситуации и также представили проблемы сообщества рабочей группе.

Зная о трудностях, через которые проходит наша страна, и понимая, что много проблем сообщества рома это также проблемы большинства, рабочая группа определила проблемы, которые обсуждаются в Стратегии, разработанной албанским правительством для всего населения.

Стратегия «Усовершенствования условий жизни меньшинства рома» осуществлялась через следующие шаги:

1. Процесс подготовки

- учреждение внутренней министерской группы;
- составление рабочей программы;
- организация круглого стола;
- подписание Соглашения Понимания между представителями албанского правительства и неправительственных организаций рома;
- организация работы подгруппы с представителями албанского правительства и неправительственных организаций рома;
- сбор информации;
- составление Проекта.

2. Процесс утверждения

- круглый стол по обсуждению Проектной стратегии;
- представление Проектной стратегии зам. премьер-министра и министру иностранных дел г. Илир Мета;
- представление Проектной стратегии на Совете министров;
- утверждение Советом министров.

3. Контроль процесса

3.1. Контроль органов

Для выполнения этой стратегии необходимо учредить государственную структуру (институт или центр интеграции), который будет заботиться о выполнении мер, включенных в стратегию. Эта структура могла бы быть от специализированного отдела, который создаст необходимые места и возможности реализации программы и начнет работу, как только стратегия будет одобрена. В нее войдет 3–5 специалистов, сотрудников в области образования и культуры, специалист по городскому управлению инфраструктуры, специалист по социальным проблемам семьи, специалист экономики, бизнеса и занятости.

Задание этой структуры — сотрудничество с Министерством финансов и другими спонсорами для обеспечения необходимых фондов для реализации Стратегии. Центр будет сотрудничать с другими ассоциациями рома. Одна из важнейших задач центра — привлечение различных государственных органов в планы реализации целей стратегии. Непрерывная интеграция и контроль, так же как и отчет, соответствующему отделу или Совету министров, также будут заданием учреждения. Остальные задачи будут детально определены после учреждения этой структуры.

3.2. Контроль индикаторов

Для реализации Стратегии необходимо составить список индикаторов, которые будут измерять работу, сделанную в этом направлении. Эти индикаторы будут показывать реальное выполнение программ. Система индикаторов может быть разнообразна. Индикаторы могут быть гибкими — они могут использоваться в течение некоторого периода и после их исполнения, другие цели займут их место.

Принципы определения индикаторов будут отражать реализацию целей, определенных стратегией. Эти индикаторы могут быть следующими:

1. Количество детей, посещающих детский сад в сравнении с общим количеством детей рома.
2. Количество школьников и студентов, которые стали посещать школы всех уровней образования соответственно возрасту (от начальной школы до университета).
3. Количество преподавателей рома, подготовленных для преподавания в детских садах и школах.
4. Количество стипендий, выданных студентам рома.
5. Количество студентов рома, посещающих специализированные курсы для дальнейшей работы в общественном секторе (экономическом, социаль-

ном, в Академии общественного порядка, Военной академии, в области права, образования, государственной службе и т. д).

6. Количество браков в возрасте до 16 лет.
7. Количество работающих женщин в государственном и частном секторах.
8. Участие и стимулирование артистических групп рома во всех культурных мероприятиях согласно календарю Министерства культуры, молодежи и спорта.
9. Количество культурных, музыкальных, и спортивных групп рома.
10. Количество телевизионных программ, публикаций в печатных СМИ и периодических публикаций по вопросам сообщества рома.
11. Количество учрежденных организаций коммерческой деятельности рома и количество служащих на них.
12. Процент безработных рома по областям.
13. Фонды для сообщества рома по проблемам занятости.
14. Уменьшение количества бездомных детей рома через их интеграцию в нормальную жизнь.
15. Закончить регистрацию населения рома в Офисе гражданского состояния.
16. Количество семей рома, получающих экономическую помощь.
17. Количество рома, выходящих на пенсию каждый год.
18. Количество медицинских центров, врачей, и др. персонала на 1000 жителей в сообществе рома.
19. Уменьшение показателя смертности в сообществе рома.
20. Количество домов, построенных по необходимости сообщества рома.
21. Количество девочек и детей, ставших жертвами торговли людьми.
22. Количество людей, принятых на работу в Министерство общественно-го порядка, Государственной службе и других общественных секторах.

Додаток 8

За сприяння Держкомнацрелігій України відбувся Міжнародний форум «Роми України: з минулого в майбутнє» 18 червня 2008 | Прес-служба Держкомнацрелігій

У конференц-залі Інституту політичних та етнополітичних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України пройшов Міжнародний форум «Роми України: з минулого в майбутнє» (До Ромської декади Європи 2005–2015 рр.). На форумі йшлося про те, що ромський етнос є найбільш соціально дезадаптованим серед інших національних меншин, які проживають на території України впродовж тривалого історичного часу. Тому українська держава надає великого значення інтеграції ромів в українське суспільство за рахунок запровадження спеціальних програм, що пропонують особам ромської національності додаткові види й засоби соціальної допомоги.

В рамках проведення Форуму пройшов круглий стіл, на якому був презентований та обговорений Національний план дій у рамках приєднання України до Ромської декади Європи (Десятиліття ромської інтеграції 2005–2015 рр.).

Форум організовано Всеукраїнською спілкою громадських організацій «Конгрес Ромен України» та Інститутом української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України за сприяння Державного комітету у справах національностей та релігій України, Міністерства культури та туризму, Міністерства освіти і науки.

У своєму виступі Голова Державного комітету України у справах національностей та релігій Олександр Саган наголосив, що Держкомнацрелігій продовжує роботу в напрямку подальшого удосконалення нормативно-правової бази у сфері регулювання міжнаціональних відносин і забезпечення прав національних меншин. «Завершено роботу над проектом Закону України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики», продовжується розробка нової редакції Закону «Про національні меншини в Україні», внесено пропозиції щодо включення ромської, вірменської, ідиш, караїмської та кримчацької мов до переліку тих, на які поширюються положення Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» — зазначив О.Саган.

Державний комітет України у справах національностей та релігій виступив організатором візитів експертів Консультативного комітету Рамкової конвенції Секретаріату Ради Європи та Комітету Хартії Ради Європи, котрі здійснювали моніторинг забезпечення прав національних меншин України та стану імплементації Україною Рам-

кової конвенції про захист національних меншин і реального стану забезпечення етномовних прав національних меншин.

Держкомнацрелігій організаційно та фінансово підтримує культурно-мистецькі акції та мовно-освітні заходи, які проводяться громадськими організаціями національних меншин. Станом на червень цього року профінансовано 21 захід на загальну суму 267 тис. грн. Комітет також здійснює фінансову підтримку заходів, спрямованих на збереження й підтримку мов національних меншин. Це видання різноманітних посібників, словників, довідників із рідних мов тощо. За останній час Держкомнацрелігій профінансовано 12 заходів на загальну суму 149 тис. грн.

Крім того, за підтримки Держкомнацрелігій проводяться різноманітні культурно-просвітницькі заходи, спрямовані на відродження етнічної, мовної та культурної самобутності ромів. Так, в нашій державі реалізується проект «Захист прав ромів в Україні і забезпечення їхнього доступу до правосуддя» за підтримки ЄС, МФ «Відродження» та Європейського центру захисту прав ромів у Будапешті. Завдяки йому працюють 15 ромських правозахисних центрів у різних регіонах України. Лише за останні два роки до них звернулись за правовою допомогою близько 1 тисячі ромів.

У Форумі також взяли участь радник Уповноваженого з прав людини, представники МЗС, МВС, МОН, Мінсім'їмолодьспорту, Держкомстату, Держкомтелерадіо, а також провідні вчені-ромознавці України, Сербії, США, РФ, представники ромських організацій Вінниччини, Волині, Закарпаття, Київщини, Луганщини, Полтавщини, Сумщини, Черкащини, Чернігівщини.

http://www.scnm.gov.ua/control/uk/publish/article?jsessionid=CB1B288416CB7342834B95D7A99D5AE8?art_id=77636

РЕЗОЛЮЦІЯ

Учасників Міжнародної циганознавчої науково-практичної конференції «Роми України: із минулого в майбутнє», яка відбулася в Києві 10–11 червня 2008 року

В Києві успішно завершила роботу перша в історії України представницька за складом учасників (науковців, працівників органів державного управління, ромської інтелігенції) міжнародна циганознавча науково-практична конференція. В конференції взяло участь 150 учасників з усіх областей України, а також провідні циганознавці з Болгарії, Молдови, Росії, Сербії, США. Учасники висловили такі пропозиції:

1. Висловити подяку організаторам конференції за можливість на високому науковому рівні обговорити важливі проблеми минулого і сьогодення ромської спільноти в Україні. Підтримка держави та міжнародного фонду «Відродження» цієї ініціативи не повинна залишитись поодиноким акцією. В зв'язку з цим запропоновано в подальшому ширше залучати зарубіжних фахівців-циганознавців до наукової співпраці і узвичаїти проведення циганознавчих конференцій в Києві на постійній основі.

2. Виступити з пропозицією активізувати практичну діяльність відповідних державних інституцій щодо долучення України до ініціативи Ромської Декади Європи 2005–2015.

3. Учасники загалом схвалили проект Національного плану дій України в Декаді, висловивши численні пропозиції з його доопрацювання і наголосивши на необхідності подальшої розробки експертами дієвих механізмів реалізації плану на загальнодержавному і регіональному рівнях.

4. Учасники конференції висловили стурбованість політикою офіційних кіл Італії стосовно ромських мігрантів, зокрема, діями щодо підміни політики вирішення проблеми правовим шляхом закликати до депортації.

5. Рекомендувати органам державної влади та місцевого самоврядування спільно із ромськими громадськими об'єднаннями активізувати діяльність із вивчення масштабів, місць поховання та кількості жертв нацистського геноциду ромів у роки Другої світової війни, увічнення пам'яті депортованих і страчених представників цієї національної меншини.

6. Підтримати дії Державного комітету України у справах національностей та релігій по внесенню змін і доповнень до ратифікованої Україною «Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», зокрема, в частині визначення на державному рівні ромської мови, як мови, що потребує державної підтримки:

а) закликати державні органи сприяти вивченню ромської мови в загальноосвітніх закладах у відповідних регіонах України, де навчаються діти ромської національності;

б) створити експертну комісію з розгляду праць, підготовлених до друку ромською мовою в складі Л. Черенкова, В. Шаповала, Г. Цветкова та О. Марчук;

в) підтримати розвиток і розширення сфери функціонування діалектів романі і не підтримувати спроби створення штучної ромської мови.

7. Передбачити створення культурно-просвітнього центру ромів України у м. Києві та звернутись до Міністерства культури і туризму України з пропозицією щодо створення постійного ромського історико-етнографічного музею з архівом в його складі.

8. Підтримати пропозицію М. Бессонова щодо створення на сайті циганської культури і історії та в його складі віртуального музею і, відповідно:

а) звернутись до ромів, державних і недержавних інституцій з проханням сприяти створенню банку даних фото та образотворчих матеріалів;

б) звернутись з листом до Міністерства культури і туризму України щодо сприяння налагодженню співробітництва з музеями України з питань поповнення, популяризації та використання в науковій та просвітницькій діяльності матеріалів ромської історії та культури.

9. Учасники висловились за створення в Україні академічного (громадського?) наукового центру (асоційованого з) державною інституцією (Національною Академією наук України) і відповідно:

а) періодичного видання з міждисциплінарним складом редколегії, реферуванням і рецензуванням наукових статей;

б) періодичного видання інформаційно-ресурсного бюлетню, що висвітлюватиме поточні події вітчизняного і зарубіжного циганознавства;

в) активізувати і систематизувати діяльність в галузі вивчення геноциду ромів в роки Другої світової війни (розширення пошукової діяльності, фіксація усних історичних свідчень, пошукові роботи з встановлення поіменного списку загиблих);

г) здійснювати систематичну публікацію джерел з ромської історії та культури в Східній Європі (архівно-документальних, усно-історичних, епіграфічних, мемуарних тощо);

д) проводити роботу з залучення ромської громадськості до пошукової, наукової та просвітницької діяльності в царині вивчення, збереження своєї історико-культурної спадщини та розвитку власної культурної самобутності;

е) заповнення наявного на сьогодні на пострадянському просторі «інформаційного вакууму» з циганознавчої проблематики шляхом створення довідкової ресурсної бази (археографічні описи та каталоги архівних документів з історії та культури ромів, бібліографічні, енциклопедичні, термінологічні довідкові видання та електронні бази даних);

ж) створення наукової асоціації з вивчення історії та культури ромів в Центрально-Східній Європі.

10. Вважати за необхідне терміново розробити і подати на затвердження на державному рівні «Загальнодержавну програму розвитку ромського народу України на 2009 – 2013 роки».

11. Затвердити Національний план дій щодо приєднання України до «Десятиліття ромської інтеграції у 2005 – 2015 роках» на період 2010–2015, спрямований на розв'язання проблем ромського етносу в Україні.

12. Звернутись до органів державної влади та місцевого самоврядування з пропозицією збільшити обсяги фінансування з Державного бюджету України, регіональних і місцевих бюджетів заходів, спрямованих на інтеграцію ромів в українське суспільство та відтворення самобутньої ромської культури.

РЕЗОЛЮЦІЯ

Участников Международной цыгановедческой научно-практической конференции «Рома Украины: из прошлого в будущее», которая прошла в Киеве 10–11 июня 2008 года

В Киеве успешно завершила работу первая в истории Украины представительская по составу участников (ученых, представителей органов государственного управления, ромской интеллигенции) международная цыгановедческая научно-практическая конференция. В работе конференции приняли участие 150 участников из всех областей Украины, а также ведущие цыгановеды из Болгарии, Молдовы, России, Сербии, США. Участники выступили с такими предложениями:

1. Высказать благодарность организаторам конференции за возможность на высоком научном уровне обсудить важные проблемы истории и современного состояния ромской общности в Украине. Под-

держка государством и международным фондом «Возрождение» этой инициативы не должна остаться единичной акцией. В связи с этим предложено продолжить практику проведения цыгановедческих конференций в Киеве на постоянной основе.

2. Выступить с предложением активизировать практическую деятельность соответствующих государственных институций по присоединению Украины к инициативе Ромской Декады Европы (2005–2015 годы).

3. Участники в целом одобрили проект Национального плана действий Украины в Декаде, при этом высказали многочисленные предложения по дальнейшей его доработке и отметили необходимость дальнейшей разработки экспертами действенных механизмов реализации плана на общегосударственном и региональном уровнях.

4. Участники конференции высказали озабоченность политикой официальных кругов Италии по отношению к ромским мигрантам, в частности, действиями, подменяющими политику решения проблем правовым путем призывами к депортации.

5. Рекомендовать органам государственной власти и местного самоуправления совместно с ромскими общественными объединениями, на выполнение поставленного Верховного Совета Украины от 8 октября 2004 года № 2085-IV «О проведении Международного дня Голокоста ромов» (2 августа), активизировать деятельность по исследованию масштабов, установлению мест захоронения и числа жертв нацистского геноцида ромов в годы Второй мировой войны, увековечения памяти депортированных и погибших представителей этого этнического меньшинства.

6. Поддержать действия Государственного комитета Украины по делам национальностей и религий по внесению изменений и дополнений к ратифицированной Украиной «Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств», в частности, в части закрепления на государственном уровне ромского языка, в перечне языков, нуждающихся в государственной поддержке:

а) просить государственные органы содействовать изучению ромского языка в общеобразовательных учреждениях в соответствующих регионах Украины, где обучаются дети ромской национальности;

б) создать экспертную комиссию по рассмотрению работ, подготовленных к печати на ромском языке в составе Л. Черенкова, В. Шаповала, Г. Цветкова та Е. Марчук;

в) поддержать развитие и расширение сферы функционирования диалектов романи и не поддерживать попытки создания искусственного ромского языка.

7. Предусмотреть создание культурно-просветительского центра ромов Украины в г. Киеве и обратиться к Министерству культуры и туризма Украины с предложением о создании постоянного ромского историко-этнографического музея с архивом в его составе.

8. Поддержать предложение Н. Бессонова о создании на сайте цыганской культуры и истории и в его составе виртуального музея и, соответственно:

а) обратиться к ромам, ромским общественным организациям, государственным и негосударственным институциям с просьбой оказать содействие в создании банка данных фото и изобразительных материалов;

б) обратиться с письмом к Министерству культуры и туризма Украины о содействии в установлении сотрудничества с музеями Украины по вопросам пополнения, популяризации и использования в научной и просветительской деятельности документальных материалов и предметов ромской истории и культуры.

9. Участники высказались за создание в Украине академического (общественного?) научного центра (ассоциированного с) (при?) государственной институцией (Национальной Академией наук Украины) и, соответственно:

а) периодического издания с междисциплинарным составом редколлегии, реферированием и рецензированием научных статей;

б) периодического издания информационно-ресурсного бюллетня, в котором освещать текущие события отечественного и зарубежного цыгановедения;

в) активизировать и систематизировать деятельность в области изучения геноцида ромов в годы Второй мировой войны (расширения поисковой деятельности, фиксация устных исторических свидетельств, поисковые работы по установлению поименного списка погибших);

г) проводить систематическую публикацию источников по ромской истории и культуре в Восточной Европе (архивно-документальных, устно-исторических, эпиграфических, мемуарных и других);

д) проводить работу по привлечению ромской общественности к поисковой, научной и просветительской деятельности в сфере изучения, сохранения и развития своей культурной самобытности;

е) заполнения наявного на сегодня на постсоветском пространстве «информационного вакуума» по цыгановедческой проблематике путем создания справочной ресурсной базы (археографические описи и каталоги архивных документов по истории и культуре ромов, библиографические, энциклопедические, терминологические справочные издания и электронные базы данных);

ж) создание научной ассоциации по изучению истории и культуры ромов в Центрально-Восточной Европе.

10. Считать необходимым в кратчайшие сроки разработать и подать на утверждение на государственном уровне «Общегосударственную программу развития ромского народа Украины на 2009 — 2013 годы».

11. Принять Национальный план действий по присоединению Украины к «Десятилетию ромской интеграции в 2005 — 2015 годах» на период 2010–2015 годов, для комплексного решения проблем ромского этноса в Украине.

12. Обратиться к органам государственной власти и местного самоуправления с предложением увеличить объемы финансирования из Государственного бюджета Украины региональных и местных бюджетов мероприятий, направленных на интеграцию ромов в украинское общество и поддержку функционирования самобытной ромской культуры.

RESOLUTION
of the Participants of International Romology Scientific Conference
«Roma of Ukraine: from the Past to the Future»
that took place in Kiev on 10th–11th of June 2008

The first International Romology Scientific Conference has successfully finished its work in Kiev. It has been the first conference in the history of Ukraine held on the representative level — among the participants there were scientists, representatives of state institutions, and *Roma* intelligence. In general, 150 people from all regions of Ukraine as well as leading romologists from Bulgaria, Moldova, Russia, Serbia, and USA took part in the conference. Participants have come up with the following offers:

1. To express gratitude to organizers of the conference for the opportunity to discuss at high scientific level the important problems of history and a current state of *Roma* in Ukraine. Governmental support of this aspect and support by International Fund «Renaissance» should not be a one-time action; therefore, it is proposed to continue the practice of Romology conferences on regular basis.

2. To propose to activate practical activities of relevant state institutions regarding the issue of Ukraine joining the initiative of Decade of *Roma* Inclusion 2005 — 2015.

3. In general, participants approved the project of National plan of actions of Ukraine in a Decade, have thus stated numerous offers on its further completion

and have noted the necessity of further development by experts of effective implementation mechanisms of the plan at nation-wide and regional levels.

4. Participants of the conference have expressed concern regarding the policy of Italian official circles in relation to *Roma* immigrants, in particular, in regards to the actions substituting legal ways of solving the problem by appeals to deportation.

5. To recommend to public authorities and local government jointly with *Roma* public associations to conduct the research determining the scale of Holocaust, finding burial places and number of victims of a Hitlerite genocide of *Roma* in days of the Second World War, as well as perpetuating of memory of the deported and lost representatives of this ethnic minority — these will be the feedback to the Resolution by Verkhovna Rada of Ukraine dated October, 8th, 2004 № 2085-IV «About International day of Holocaust of *Roma*» (on August, 2nd).

6. To support activities of Ukrainian State committee on issues of nationalities and religions regarding modifications and additions to «European Charter of regional languages or languages of minority» ratified by Ukraine, in particular in regards to consolidation at the state level of *Romani* language in the list of the languages requiring state support:

a) To ask state structures to assist in studying *Romani* language in educational institutions in all relevant Ukrainian regions (where *Roma* children study);

b) To establish Commission of Experts on works edited in *Romany* (proposed members of the commission — L. Cherenkov, V. Shapoval, G. Tsvetkov, and E. Marchuk);

c) To support development and expansion of *Romani* language and not to support attempts to establish artificial *Roma* language.

7. To stipulate for establishment of Information-Scientific and Cultural Center of *Roma* in Ukraine, Kiev and to address Ministry of Culture and Tourism of Ukraine with the offer to establish a standing *Roma* history-ethnographic museum with its own archive.

8. To support N. Bessonov's offer to establish a virtual museum on the web-site of *Roma* culture and history, and, consequently:

a) To address *Roma*, *Roma* public organisations, governmental and non-governmental institutions with the request to assist in establishing a database of photos and graphic materials;

b) To address Ministry of Culture and Tourism of Ukraine with the letter asking for assistance in establishing cooperation with Ukrainian museums regarding replenishment, popularization and use of documentary materials and subjects of *Roma* history and culture in scientific and educational activities.

9. Participants have supported the idea of establishing an Academic-(public?) Scientific Center (associated with?) (under?) the State Institution (National Academy of Sciences of Ukraine) and, consequently:

a) Establishment of the periodical with interdisciplinary structure of an editorial board and with reviewing of scientific articles;

b) Establishment of the information-resource bulletin in which current domestic and foreign Romology events will be highlighted;

c) To activate and systemize activities of studying *Roma* genocide during the Second World War (searching activities, fixation of oral historical evidences, research works on list of names of victims);

d) To conduct regular publication of sources on *Roma* history and culture in Eastern Europe (archive-documentary, verbal-historical, epigraphic, memoir and others);

e) To attract *Roma* society to scientific, educational, and research activities in the area of studying and developing their cultural originality;

f) To fill in an obvious «information vacuum» in the territory of post-Soviet Union in regards to Romology problems by establishing informational resource base (archeographic lists and catalogues of archive documents on *Roma* history and culture, bibliographic and encyclopedic editions, terminological reference media and electronic databases);

g) To establish Scientific Association on studying history and culture of *Roma* in Central-East Europe.

10. To consider necessary in the shortest terms to develop and to pass for approval on the state level «National program of development of *Roma* people of Ukraine for the years of 2009–2013».

11. To accept National plan of activities in regards to Ukraine joining «Decade of *Roma* Inclusion 2005–2015» for the years of 2010–2015.

12. To address public authorities and local government with the offer to increase financing from the State budget of Ukraine to regional and local budgets of the activities aimed to integrate *Roma* to Ukrainian society and to support unique *Roma* culture.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ РОМСЬКОГО ЗАЛУЧЕННЯ 2005–2015 рр.

Десятиліття Ромського Залучення 2005–2015 рр. є зразком безпрецедентного політичного зобов'язання з боку урядів країн Центральної та Південно-східної Європи щодо покращення соціально-економічного статусу та посилення соціальної інтеграції ромів в країнах регіону.

Десятиліття є міжнародною ініціативою, яка залучає уряди, міждержавні та неурядові установи, а також представників ромських громадських організацій для прискорення покращення добробуту ромів, а також для прозорого та статистично обґрунтованого аналізу такого покращення. В рамках Десятиліття Ромського Залучення особлива увага приділяється таким пріоритетним сферам як освіта, працевлаштування, охорона здоров'я, забезпечення житлом, а уряди зобов'язуються звертати увагу на інші ключові питання щодо бідності, дискримінації, досягнення гендерної рівноправності.

Ідея проведення Десятиліття з'явилась на регіональному саміті з ромських питань «Роми у Європі, що розширюється: Виклики майбутнього», яка проходила 2003 року в Будапешті, Угорщина. Прем'єр-міністри відповідних держав підписали Декларацію про Десятиліття Ромського Залучення в Софії, Болгарія, 2 лютого 2005 року.

В Десятилітті беруть участь дев'ять країн: Болгарія, Хорватія, Чеська Республіка, Угорщина, Македонія, Чорногорія, Румунія, Сербія та Словаччина. В кожній з цих країн є значні ромські меншини, які знаходяться в скрутному стані, як економічно так і соціально. Кожна з країн-учасниць Десятиліття розробила національний План Дій протягом Десятиліття, в якому уточнюються цілі та показники в пріоритетних сферах.

Партнерськими організаціями-засновниками Десятиліття є Всесвітній банк, Інститут Відкритого Суспільства, Програма Розвитку ООН, Рада Європи, Банк Розвитку Ради Європи, Контактний Пункт з Питань Народів Рома та Сінті при Бюро Демократичних Інститутів і Прав Людини Організації з Безпеки та Співробітництва в Європі, Європейський Ромський Інформаційний Центр, Європейський Форум Ромів та Тревеллерів, Європейський Центр з Прав Ромів та Ромський Освітній Фонд.

«Ні слова про нас, без нашої участі»

Заява про бачення та цінності Десятиліття Залучення приділяє значну увагу участі самих ромів:

Ні слова про нас, без нашої участі: Участь ромів є ключовою для успішності Десятиліття. Представники ромських громад та неурядових організацій беруть участь в роботі на кожному етапі Десятиліття. Роми визначили та сформулювали бачення з самого початку. Представники ромських неурядових організацій та експерти визначили стратегічні пріоритети та відігравали ключову роль при узгодженні цілей та завдань Десятиліття. Участь ромів буде найважливішою для контролю та моніторингу процесу протягом наступних десяти років.

Керівництво Десятиліттям

Положення про Десятиліття Ромського Залучення було затверджено на 7-ій зустрічі Міжнародного Керівного Комітету в Бухаресті (Румунія, 18 листопада 2005 року).

Планування Десятиліття здійснюється Міжнародним Керівним Комітетом (МКК), до його складу входять представники відповідних урядів, ромських організацій, міжнародних донорів та інших міжнародних організацій. Наприкінці 2006 року, члени МКК домовились про заснування Постійного Секретаріату в Будапешті, Угорщина, який безпосередньо буде підтримувати Президентство Десятиліттям. У цей час Президентство Десятиліттям переходить щорічно від держави до держави згідно з наступним графіком:

- 1 липня 2005 року – 30 червня 2006 року Румунія
- 1 липня 2006 року – 30 червня 2007 року Болгарія
- 1 липня 2007 року – 30 червня 2008 року Угорщина
- 1 липня 2008 року – 30 червня 2009 року Сербія
- 1 липня 2009 року – 30 червня 2010 року Словаччина
- 1 липня 2010 року – 30 червня 2011 року Чеська Республіка
- 1 липня 2011 року – 30 червня 2012 року Македонія
- 1 липня 2012 року – 30 червня 2013 року Хорватія
- 1 липня 2013 року – 30 червня 2014 року Чорногорія

Траст-Фонд Десятиліття (ТФД), яким керує Всесвітній банк, було створено в якості гнучкого механізму для фінансування спільних ініціатив МКК. ТФД не є фондом загального субсидювання діяльності організацій та осіб, пов'язаних з питаннями ромів; він фінансує діяльність, яка приносить користь всім країнам, що беруть участь в проведенні Десятиліття. Від надає підтримку двом основним типам діяльності: (і) міждержавній технічній підтримці, тренінгам та семінарам щодо уточнення та запровадження національних планів дій під

час проведення Десятиліття та розгляду комплексних питань бідності, дискримінації та гендеру, та (ii) моніторингу та оцінці втілення планів Десятиліття в дев'яти країнах-учасниках Десятиліття.

Декларація Десятиліття Ромського Залучення 2005-2015

Продовжуючи справу конференції 2003 року, «Роми у Європі, що розширюється: Виклики майбутнього,» ми засвідчуємо, що наші уряди намагатимуться викоренити дискримінацію та зменшити неприйнятну прірву між ромами та рештою суспільства, згідно з нашим Планом Дій протягом Десятиліття.

Ми проголошуємо роки 2005–2015 Десятиліттям Ромського Залучення та зобов'язуємось надавати підтримку тісній участі національних ромських громад в досягненні цілей Десятиліття та продемонструємо його результати за допомогою оцінки та аналізу втілення Планів Дій протягом Десятиліття. Запрошуємо інші держави приєднатись до нашої справи.

Софія, Болгарія, 2 лютого 2005 року.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

АДАМ Йосип
АДЖІ Рустам
АНЦУПОВ Іван
АРТЮХ Лідія
АРШИННИКОВ Іван
БАБЕНКО Дмитро
БАЛАКІРЄВА Ольга
БАЛАШОВ Микола
БАР'ЯКТОРОВИЧ Мірко
БАРАННИКОВ Олексій
БАЧИНСЬКА Олена
БЕРЕЖНА Наталія
БЕРЕЗОВСЬКИЙ Сергій
БЕЛКОВ Олександр
БЕССОНОВ Микола
БИСТРИЦЬКИЙ Євген
БОГДАНОВИЧ Неделько
БУЛАШОВ Георгій
БУРЛАЧЕНКО Дмитро
БУРЛАЧЕНКО Петро
БУРЛАЧЕНКО Світлана
БУРЛУЦЬКИЙ Микола
ВАСЮННИК Іван
ВЕКЕРДІ Йожеф
ВЕЛИЧКО Тетяна
ВЕРЕЩАГІНА Тамара
ВЛАСОВ Олександр
ВЛАСОВА Любов
ВОЛЛЄБЕК Кнут
ВОРОБІЙОВ Віктор
ВОРОНКО Олег
ВУКОМАНОВИЧ Мілан

ГАВЛІНСЬКИЙ М.
ГАМАН Петро
ГАРАГАН Олександр
ГЕЛЬБІГ Адріана
ГЕОРГІЄВ Петар
ГЛАВАЦЬКИЙ Петро
ГНАТЮК Наталія
ГОМОНОВ Артур
ГРИГОРЕНКО Петро
ГРИГОРІЧЕНКО Володимир Володимирович
ГРИГОРІЧЕНКО Володимир Дмитрович
ГРИГОРІЧЕНКО Петро
ГРИГОРІЧЕНКО Сергій
ГРИНЕВИЧ Олена
ГРИЩЕНКО Олександр
ГРІНЧЕНКО Борис
ГРИЩЕНКО Олександр
ДАНІЛКІН Олексій
ДЕМЕТЕР Надія
ДЕМЕТЕР Петро
ДЕМЕТЕР Роман
ДЖОРДЖЕВИЧ Драголюб
ДЖОРДЖЕВИЧ Тихомир
ДЖЮРИЧ Райко
ДИКАНЬ Костянтин
ДОЛОКОВ Микола
ДРАГУНОВ Григорій
ДРУЖИНІНА Олена
ДУДКА Валентин
ДУМІНІКА Василь
ДУМІНІКУ Іон
ДЬОМА Сергій
ЄВТУХ Володимир

ЄРМОШКІН Сергій
ЖАДАН Василь
ЖАДАН Галина
ЖАДАН Іван
ЖАДАН Ніна
ЖДАНОВА Галина
ЗААТОВ Ісмет
ЗАДВОРНІЙ Анатолій
ЗЕРНІЧЕНКО Андрій
ЗІНЕВИЧ Наталія
ЗІСЕЛЬС Йосип
ЗОЛОТАРЕНКО Світлана
ЗУЄВ Василь
ІВАНЕНКО Юрій
ІВАШКІВ Галина
ЙЄРЕМІШ Любіш
ЙОВАНОВИЧ Джокіца
КАЗАНСЬКА Марина
КАЛІНІН Вальдемар
КАМАНІН Іван
КАНЄВ Казімір
КАРАФЄТОВ Олександр
КАРАФЄТОВА Людмила
КАРВАЦЬКА Валентина
КАРПАЧОВА Ніна
КІНГ Маргін Лютер
КОВАЛЕНКО Іван
КОВАЛЕНКО Микола
КОЗИМИРЕНКО Михайло
КОЗИМИРЕНКО Тетяна
КОЗЛОВСЬКИЙ Микола
КОПЕРНИЦЬКИЙ Ізідор
КОРОЛЬ Софія

КОРТИАДЕ Марсель
КОШКІНА Жанна
КРАВЧЕНКО Олеся
КРАСНИЧІ Алія
КРЕСІНА Ірина
КУРОЧКІН Олександр
КУРЦЕВИЧ Василь
ЛАКАТУШ Іван
ЛЕВИКІН Володимир
ЛЕВИЦЬКА Елеонора
ЛЕВИЦЬКИЙ Орест
ЛИМАРЕНКО Володимир
ЛОГВИНЮК Тетяна
ЛУК'ЯНЕНКО Леонід
МАВРІН Олександр
МАЗУР Ілля Трохимович псевдо. Іліє МАЗОРЕ
МАЙБОРОДА Олександр
МАРУШИАКОВА Олена
МАРЯНОВИЧ Мілош
МАСЛІЙЧУК Володимир
МАХОТІНА Ілона
МЕСАРОШ Дьордь
МЕТЕЛЕСКО Маряна
МИГДЗИНСКАЯ Ольга
МИСИК Ірина
МІНЕНКО Василь
МОСС Марсель
МОТРЕЧКО Віра
НАБАРАНЧУК Раїса
НАВРОЦЬКА Євгенія
НАД'ЯРНИЙ Сергій
НАУЛКО Всеволод
НЕЙЛАНДС Я.

НЕЛЕЙМАНІС В.
НЕСОВИЧ Гордана
НІКОЛАЄНКО Володимир
ОЛЕЙНИКОВ Андрій
ОМЕЛЬЧУК Дмитро
ОРЕЛ Євгенія
ОРЛОВСЬКИЙ Олексій
ОУКЛІ Джудіт
ПАВЛИЧЕНКО Олександр
ПАВЛЮЧЕНКО Олег
ПАК Степан
ПАЛІЙ Тетяна
ПАНКОВ Олександр
ПАШКОВСЬКА Лариса
ПЕСЧАНИЙ Олег
ПЕТРИШИНА Любов
ПЕТРУШЕВ Георгій
ПИЛИПЕНКО Тетяна
ПЛЕТЕНКО Олександр
ПЛОХИНСЬКИЙ Михайло
ПОДКУРА А.
ПОДОЛЬСЬКИЙ Олег
ПОЖИДАЄВА Людмила
ПОЛТАВЕЦЬ Катерина
ПОПОВ Веселін
ПОРТАНЕНКО Анжела
ПОТАПОВ С.
ПОТАПОВА Неля
ПРОХАСКА Антоній
РАДИЦЯ Микола
РАТИНСЬКА Алла
РЕВУН Євген
РЕКУН Євгеній

РІЗНИКОВА Ярослава
РІТХОФ Рехан
РОЗУМОВСЬКИЙ Кирило
РОМАНЕНКО Іван
РОМАНЕНКО Януш
РОТЕМБЕРГ Петро
РУДЕВИЧ К.
РУДЕНКО Наталя
САВІСЬКО Євген
САГАН Олександр
САНАРОВ Віктор
САТКЕВИЧ Микола
СЕМІЛЕТКО В'ячеслав
СЕМКО Дмитро
СЕРЕДНЯЦЬКА Алла
СИНЯВСЬКИЙ Вадим
СМИРНОВА-СЕСЛАВІНСЬКА Маріана
СОХАНЬ Павло
СТАРКОВ Валерій
СТЕБА Валерій
СТЕЛЬМАХ Любов
СТОРОЖКО Тетяна
СТОЯН Рустам
СТЬОПЧЕНКО Елла
СТЮАРТ Майкл
СУХОМЛІНОВ Валерій
ТАБАШНЮК Оксана
ТЕРЕЩЕНКО Альона
ТЕСНЕР Антон
ТИМОШЕНКО Юлія
ТИРПАК Ігнат
ТКАЧЕНКО Ала
ТОДОРОВИЧ Драган

ТОРОПОВ Вадим
ТЪОНІС Фердинанд
ТЯГЛИЙ Михайло
УДОВЕНКО Геннадій
УФІМЦЕВ Сергій
УХЛИК Раде
ФАРІМА Іон
ФЕДИЛОВ Юрій
ФОМЕНКО Олена
ХАЛЬВАКС Дітер
ХЮБШМАНОВА Мілена
ЦВЕТКОВ Георгій
ЧАПРАЛОВ Вас сіль
ЧЕРЕНКОВ Лев
ЧЕРЕПОВСЬКИЙ Олександр
ЧЕРЕПОВСЬКИЙ Павло
ЧЕРЕПОВСЬКИЙ Петро
ЧЕРНОВЕЦЬКИЙ Леонід
ШАБОЛТАС Наталія
ШАПОВАЛ Віктор
ШАРОВ Ігор
ШВЕЦОВ Михайло
ШЕВЧЕНКО Станіслав
ШЕНС Євген
ШЕРСТОБАЄВ Аркадій
ШКУРОВ Володимир
ЩЕРБІНІН Євдоким
ЮРЧЕНКО Микола
ЮЩЕНКО Віктор
ЮЩЕНКО Іван
ЯВІР Віра
ЯНКОВСЬКА Анастасія
ЯРОШ Анатолій

ЗМІСТ

Від упорядника	3
10 червня 2008 р. пленарне засідання	8
10 червня 2008 р. круглий стіл	79
11 червня 2008 р. секційні засідання	114
Перелік додатків	210
Додатки	211
Іменний покажчик	285
Зміст	292